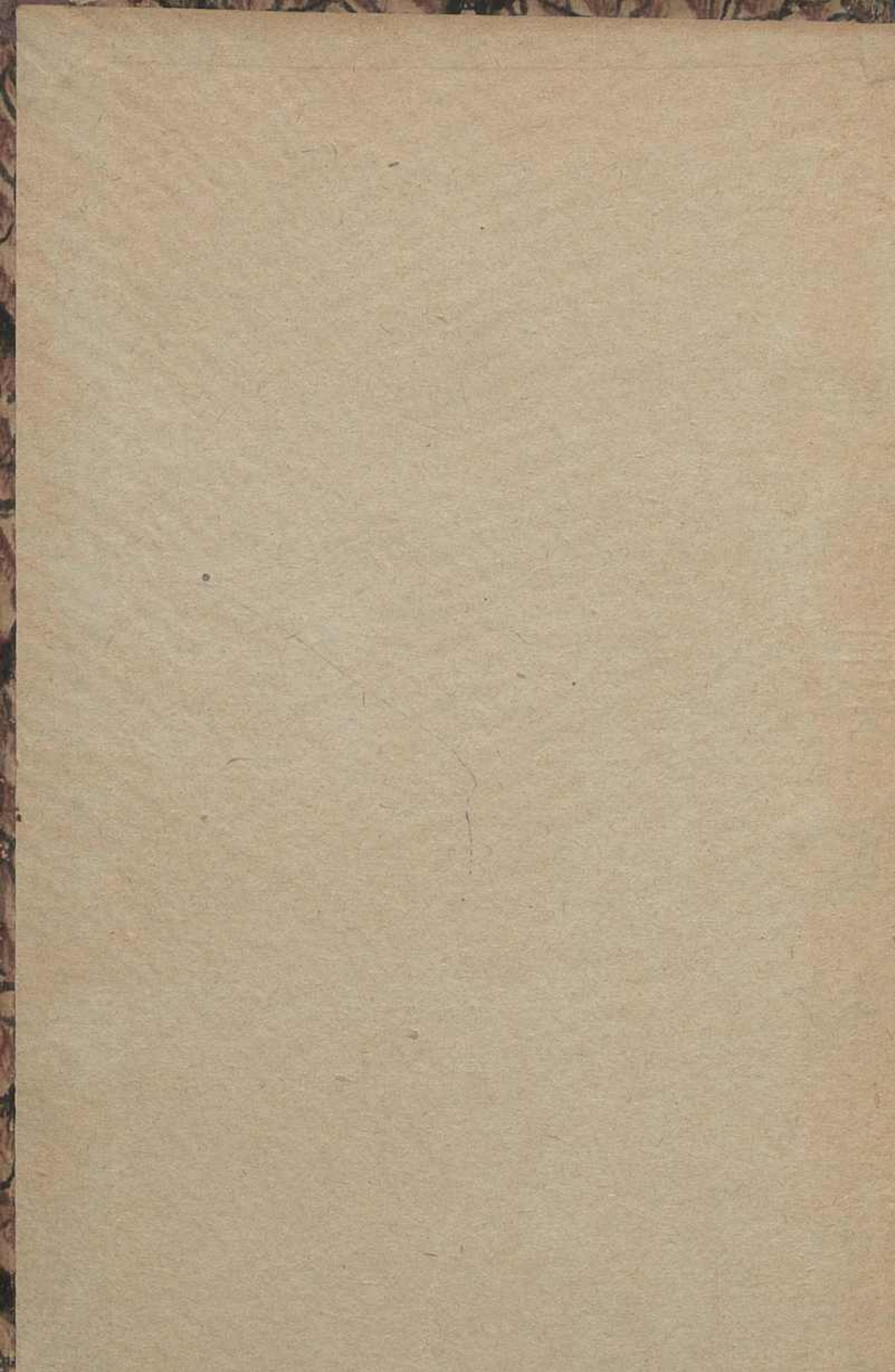
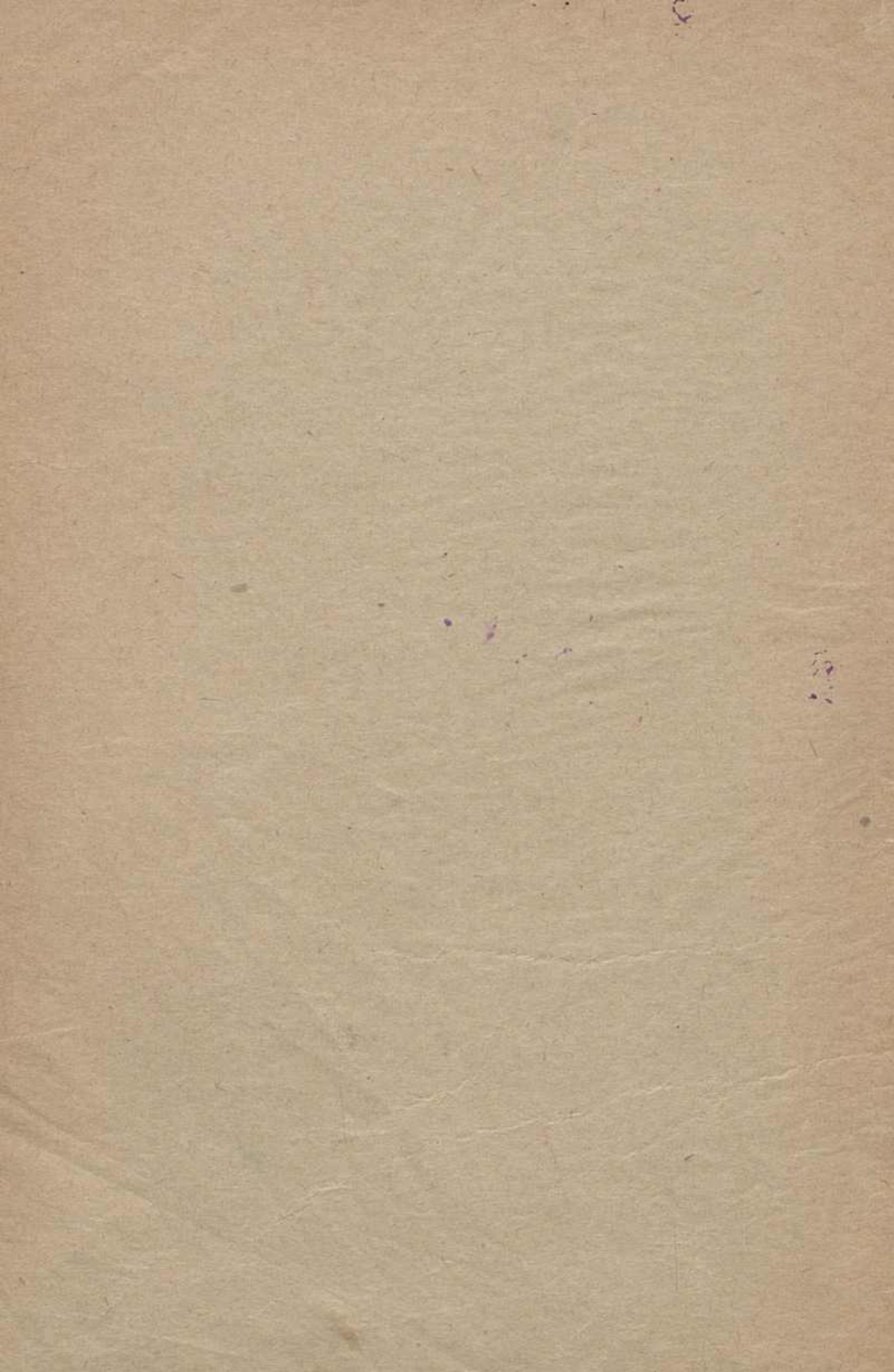

Ba44478

SM

Ба 44 478

36

ЦІШКА ГАРТНЫ

ТРЭСКІ
НА
ХВАЛЯХ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ
ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК 1927

887

Crabos noroçoes
e nae europeas
e 1927 cada uno emo acento

Asserum

27

Ба 44478

ЦІШКА ГАРТНЫ

~~Handwritten scribble~~

ТРЭСКІ НА ХВАЛЯХ

А П А В Я Д А Н Ь Н І

ДРУГОЕ ВЫДАНИЕ

4—6 тысяч

~~Handwritten scribble~~

Ба 44478

Бел. едзел
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА

М Е Н С К — 1927

ПІШКА ГАРТНИ

100000

ТРАСКИ НА ХВАЛХ

АНВАНДАННІ

ДРУКОВ ВІДАННЯ

1-0 ТРЕТІЯ

100000

25.04.2009

БЕЛОРУСЬКАЕ ДЗЯРЖАВНАЕ ВІДАВЕНТВА

БДВ № 212.

Галоўлітбел № 22971.

1-ая Дзярж. друкарня .Заказ № 170 гіз. У ліку 3.000 экз.

V. Teyrnau

СПАТКАНЬНЕ

На вуліцы зьмяркалася.

Залатыя чырвоныя праменьні сонца аблівалі хібы хат крывавым водблескам.

Было ціха. Густы мяккі пах гароднае зелені і садовых кветак сьвежым імпамат нападунялі цёплае пыльнае паветра, робячы яго яшчэ болей душным і цяжкім.

У вёсцы, як і заўсёды, цякло жыцьцё ў звычайнай летняй клапаце, што звязана з тэрмінам касьбы і жніва.

Адрэдку па вуліцы праяжджаў селянін з поля, вярочалася адтуль-жа з мяшком травы сяянка. Бегалі і крычалі ля хат рэзвыя, бесклапотныя дзеці, брудныя, абраваныя, з пакудлачанымі валасамі.

Агапа сядзела ля вакна, устраміўшы ўзрок у вакно суседняе, Дзям'яна Гляка, хаты, дзе весела гулялі адсьветы вагнёва-чырвонага променю. У яе галаве поўзалі ўпартыя, настойныя, ужо праз цэлы тыдзень не пакідаўшыя яе думкі, якія часткаю пераходзілі ў апрацаваны, абдуманы плян. Пільна, заглядаючы ў самыя захоўныя дробязі яго, Агапа абдумоўвала, стварала ўсялякія магчымасьці да яго выпадуненьня і ўчуткі рашала:—Болей чакаць ненамерана: няма магчымасьці і няма сілы. Досі ўжо! Калі ня стану на цвёрдую нагу—не згаварыцца з імі ні за што. Ды ім усё роўна незразумелы ні маё пачуцьцё, ні мая мова, ні... усё, што мяне акольвае. Вось ужо скоро два гады, як жыцьцё ідзе не па гэі пуціне, на якой яны звыклі яго бачыць... Два гады, як згібла мінулае, а ім... нібы ўпартым, даруйце мне за вымову, казлом, хочацца свайго...

Пачуўся гук звону, зварушыўшы сонную вёску і дапомніўшы аб заўтрашнім спачынку—нядзелі.

Агапа паднялася з лаўкі, устала і па старой прывычцы перажагналася ды глыбока ўздыхнула.

— Хутка прыдуць... А прыдуць—я і паведамлю іх, што надалей кончана. Кіну-рыну і паеду—бо болей тут не магу заставацца, як яны сабе хочучь.

Агапа адварнулася на хату і міжвольна спыніла ўзрок на сьцяне; портрэт, у пазалочанай аправе ручнога вырабу, прыцягнуў яе да сябе. Агапа падалася бліжэй к сьцяне. Нярухома, усё ў адным палажэньні, вось ужо болей году, глядзеў на яе са сьцяны Костусь, заліхвацкім, бравым, у хворменнай вопратцы чырвонага ахвіцэра, з рамухамі цераз плечы, папругаю і буйнай гвяздою на левым баку грудзей.

Кожны раз, як Агапа глядзела на портрэт дарагога ёй чалавека—а глядзела яна траха ня кожную хвілю, знаходзячыся ў хаце,—сэрца яе білася часьцей, цёплае пачуцьцё ўцехі напаўняла душу, а прагнае, калючае жаданьне—ехаць к міламу Костусю—катавала яе да болі.

„Прыяжджай да мяне, у Н. Наша вайсковая часьць, посьле шасьцімесячнага бываньня на позыцыі, знаходзіцца ў горадзе на спачынку. Спачываць будзем болей месяца. Я чакаю павышэньне па службе і, можа стацца, застануся начальнікам гарнізону. Бач, я адлічыўся ў бойках, дастаў падзяку і за гэта мне даюць павышэньне“.

Так пісаў Костусь у лісьце да Агапы.

І яна тысячу разоў прачытвала гэты ліст і кожны раз, перачытваючы яго, праглася да „жаданага Костуські“ ўсёю душою.

Але час бег, а варункі і абставіны дамашняга жыцьця прашкаджалі ёй сарвацца з месца і паехаць. Праўда, тут яшчэ крыху віною былі яе трусасьць ды нерашучасьць. „Найду ці не найду Костуся, а ад бацькоў адарвуся... Тады заклануць яны мяне, адракуцца назаўсёды. Бо супроціў іх волі мне прыдзецца зьбегчы ад іх“, думала Агапа, калі сэрца прыводзіла да расшэньня...

І так мінула каля месяца. Цэлы месяц! Як многа часу! Колькі вады за гэты час працякло, якія зда-

рэньні маглі трапіцца ў жыцьці Костуся, у яго жыцьці, поўным раптоўных капрызаў долі!

Але пачуцьцё перамагала ўсё, сэрца патрабавала свайго. Уся істота яе заставалася абуранай неадчэпнымі думкамі аб ім, аб Костуську. Ня йшла на вум работа, кідалася з рук, нівошта не займала, нішто ня цікавіла. Гэтак доўга жыла з ім, гэтак шчыра зблізілася, так прывыкла да яго, так пакахала! Хто-ж і што ў моцы разлучыць іх назаўсёды, палажыць неперыходныя перашкоды да іх спатканьня?

— Кінь ты гадаць аб гэтым, цудная! Пакінь дурасьць. Што ты ўгледзела ў ім самавітага, што з вума па ім сходзіш? Кінь, Агапка,—у добрым настрою часамі ўгаварвала яе маці. А часамі, калі ёй дочка надазяляла сваім Костусем, сур'ёзна гразілася:

— Выгнаць цябе, нягодніца, трэба. Усю сям'ю нашу апаскудзіць захацела... Зьвязалася, шэльма, з бальшавіком і няма рады... З бальша-авіко-ом! Нібы няма лепшых хлопцаў на сьвеце... Вось пачакай, прыдуць легіянеры, тады іншае запяш... Ды праз яго і нам бяды не адкасьніцца будзе... Прычэпяцца—і аграбляць ці заб'юць за няма нішто, за жуліка якогась там... Выганім, Агапа, насур'ёз кажу табе, калі не адрачэшся ад яго!..

— І трэба выгнаць! Волю сабе дала! Моц пачула... Праз бацькоў і не шманае! Пачакай, галубка, вазьму я цябе ў рукі!—ушчуваў Агапу бацька.

І ўшчунак яго выводзіў Агапу са сьцерпу ды яшчэ болей умацоўваў яе рашучасьць хутчэй уцячы да Костуся, зьбегчы ад нядобрых бацькоў і зьдзейсьніць свае мары. „Начальнік гарнізону! Усе падчыняюцца яго распарадкам, усе яго слухаюць! Посьле гонкі, бяспрыхільнасьці... Го, мой Костуська!“—марыла Агапа ў самоце.—„Не, паеду, паеду, паеду!“—пераказвала яна сама сабе, міжвольна ўтуруючы рэдкім, мерным ударам звону.—„Толькі, калі мне пайсьці з дому? І як пайсьці, каб ніхто ня знаў, ня бачыў, аднэй, цішком?“ гадала яна ў натузе.

— Вечарам!—штосьці падказала ёй:—Заўтра вечарам. Чаго-ж чакаць далей! Парашыла—дык выпаўняй...

Агапа на момант супакоілася: прайшлася некалькі разоў па хаце, уздоўж і ўпоперак, нават зацягнула напеў адной рэволюцыйнай песьні, які збадзёрыў яе, падняў настрой і абудзіў ахвоту, а потым зноў прысела.

Прысела і радым узрокам пачала зьмяраць праз вакно сьцены хатаў, садкі, вуліцу.

Так прайшло з поўгадзіны...

— Ну, ужо ідзе, ужо вяртаецца, ужо пачнецца,— раптам праказала яна самой сабе, незадовольна зарухала і адварнулася ад вакна з нейкай каразьліваю пасьпехаю.— Спакою няма: толькі ўнялося сэрца, як ізноў...

Стук дзвярэй і ўваход ў хату Агапінай мацеры перабілі яе думкі. Агапа змоўкла і адварнулася ў вакно.

А маці, Домна, высокая, гадоў пад сорок, кабета, поўная і стройная, з гладкім тварам, пераступіла парог, акінула хату сур'ёзным узрокам і, прыкмеціўшы дачку ў вакне, спынілася.

— Ты ўжо даўно дома?—чэрства запытала яна.

Агапа не адказала.

— Ты чуеш, ці не?—гульчэй вымавіла Домна.

— Ня вельмі,—неахвотна адказала Агапа, міжвольна ўздрыгнуўшы.

— А бацька не прыяжджаў?—запытала маці.

— Не,—скрозь зубы праказала Агапа.

— Нябось, ты ўсё дзьмешся... Не дастае чагосьці табе ў нас, крыўдзяць бедную... Не даюць волі дурнотаў чыніць... Мала сораму яшчэ прынясла бацьком, ды сплётак парадзіла сваймі дзеямі, дык яшчэ болей хочацца надазалиць... Няхай, вось, паказваюць пальцамі на цябе: „Твая дачка ўліпла ў басяка, запісалася ў бальшавікі“... Ад кожнага чуеш, кожны ўпікае... Эх, і пасьпела-ж пераняць ліха ведае што... Што-й будзе з тваіх вытвараў... дачка, дачка!..

„І чаго яна грызецца“... падумала Агапа, якой рабілася няўрымна стаяць на адным месцы і слухаць матчыны прычыты. Яны гэтак ужо ўеліся ёй у косьці, так надазолілі! І яна то сударгна ўздрыгвала, садзючыся на лаўку, то нэрвоўна паднімалася. Задуменны

ды змучаны цяжкімі думкамі яе твар то бляднеў, то чырванеў. Расплакалася.

— Ды будзе вам, маці, расходзіцца: усё роўна ўжо вам мяне ня справіць. Давайце ляпей разыдземся ў ладох,—нерашуча, цярэбячы ў руках кончык хвар-туха, праказала Агапа.

На яе твары празіяла ўхмылка.

Маці, ня ждучы гэтых слоў ад дачкі, ажно зату-пала па хаце.

— Што-о ты кажаш?!—недаўменна запытала яна Агапу.

— Але, маці, заўтра я парашыла ехаць да Костуся. Няпрыменна. І ня думайце перашкаджаць... Нічога не збаюся. Годзе... Рукі налажу на сябе, калі гвалтам будзеце трымаць.

Гарт і парашымасьць, з якімі Агапа праказала гэтыя словы, да таго жахнулі Домну, што тая ўся ажно затраслася ад ахапіўшага яе сполаху. Як трымала гаршчок у руках, так і выпусьціла яго на зямлю, праліўшы крупнік. Зьбялеўшая, ні то ад злосьці, ні то ад спуду, яна нямым голасам загаманіла:

— Як? Хто? Што? Агапка, чаму-ж ты так!

— У голасе яе чуўся спуг, разгубленасьць, бяспо-мачнасьць.

— Паеду, паеду! як сабе хочаце... На хронт, да-лёка. Не магу далей слухаць ваших ушчункаў... грызні, сварак... Чырвонаю сястрою паеду... буду перавязваць раненых чырвонаармейцаў... Буду сама біцца супроціў паганых шляхтаў ды паноў. З вінтоўкаю, з кулямё-там у бойку пайду паміж з Костусем... Памру з ім. Не магу тут болей заставацца: надаела мне ўсё ў вас, і вы, нават вашы рэчы, вашы думкі і жаданьні; усё сяло, паветра, якім сапу я гэтта. Скончана!

Домна стаяла, як прыварожаная да месца, і не магла ўтлуміць сабе, што вакол яе чаўпецца. Яна была абурана ў канец нечаканым парашэньнем дачкі. „Ад-куль усё гэта ўзялося?“ На ўсё яны, бацькі, глядзелі скрозь пальцы, як на патворы ды дурноту распуснае дачкі. А тут—на табе: вунь што выходзіць!

— Агапка, чаму-ж гэта ты?— міжвольна вырвалася з губ Домны. А разбухтораная Агапа ліхамысла паглядзела на мацэру і вышла з хаты.

На дварэ пачуўся стукат калёс і зычны гоман: гэта вяртаўся з поля бацька Агапы, Ясь.

Набліжаўся вечар.

Назаўтра, нядзеляю, Агапа прачнулася раннім ранкам. Усю ноч яна праляжала не заплюшчваюшы вачэй. Малявала пляны, думала, гадала, перакідалася думкамі к Костусю. Час-ад-часу ў яе душу закрадвалася сумненьне, находзіў страх перад будучынаю, і яна моцна неспакоілася... Але раптам настрой яе мяняўся: сьмелыя, бадзёрыя думкі і рашэньні адганялі няўверанасьць, паднімалі дух, і Агапа ўставала з ложку, неаднораз парываючыся хоць зараз-жа ноччу пусьціцца ў дарогу. Яна сама не магла-б адказаць, што яе стрымвала і застаўляла ізноў лажыцца ў пасьцель ды раздумоўваць, уражаць далей.

І якія толькі вобразы не прамігаліся перад ёю ў гэту ноч!.. Вось Костусь на кані, у алягантным, з іголачкі, гарнітуры, з буйнаю гвяздой на левым баку грудзей, з рэвальвэрам... Ён вядзе цэлы полк чырвонаармейцаў. Чутна музыка, якая грае інтэрнацыянал, песьні... А вось і позыцыя... Чуецца рэдкая страляніна.. Гацаюць на конях польскія вуланы, аддаецца каманда... Відаць бліскучыя гузікі і палеты на іх сурдутах і шынялэх... Уй-юй! Як адваротна!.. Адкормленыя мызы, усё, здаецца, знаёмыя панкі ды хвальваркоўцы... „Эх, змяць-бы іх усіх“, думае Агапа: „Костуська, ўдар на гэту сволач і раздаві шляхтаў у шпэлах.. Няхай і другім закажуць яны ступаць на вольную зямлю, у працоўную Беларусь“.— „Зьністожыць, усіх зьністожыць Чырвоная армія!“—чуецца ў адказ ёй голас Костуся:— „я абуруся з ёю на пагане панства“... І Агапа бачыць далей, як ён махае шабляю ў напрамку да лягеру палякоў. Чырвонаармейскія грамады паслухна здымаюцца з месца і гушчэрнаю колёнай рынуцца ў бойку. Чуецца рэзкі выстрал, выяўны... за ім другі, трэці, многа... і яны будзяць Агапу.

Яна прачнулася, але цяжар, прынесены бяссоньніцай, звязваў яе рукі і ногі і прыкоўваў да ложка.

— Ах, трэба паднімацца! — праказала яна пад капец і ўстала, змардованая, бяссьільная. Задумалася, заохала... з поўгадзіны прасядзела нярухома...

— Агапка, Агапка-а...—перабіў яе думкі рэзкі вясёлы вокліч убегшага з вуліцы яе малодшага браткі Сымонкі:—Прывязаўлі Костуся Акрайца... У-у-у! якая пекная труна! Уся абабіта чырвоным мошастам, з белымі кутасамі па рагох, з вянкамі на версе. Якіясьці два ахвіцэры прывязаўлі на пары коняй...

Апошніх слоў Агапа не магла разабраць: сэрца яе балюча ёкнула, нібы абарвалася, працятае гострым нажом. Не павярнуўся язык, каб выказаць слова, запытацца, разузнаць. Дзікім сполахам абдало яе ўсю, але не забіла, а толькі на момант прышыбла...

Хутка, маланкаю саскочыла Агапа з ложка, схпіла ляжаўшую на лаве хустку, нядбала накінула яе на голаў і ў сподняй спадніцы вылецела на двор.

Адчаянны няпрытомны выкрык, вырваўшыся з яе вуснаў: „Бо-о-жа-аж мой! Ко-осьці-ык дара-агі!“ зьліўся з рэзкім стукам засаўкі...

— Агапа, Агапа! Што-о з табою?—паняслася за ёю Домна, убачыўшы праз вакно дачку, якая бегла на вуліцу.

А на вуліцы у гэты час чуўся жудасны зацяжны плач. Зьбіраўся сялянскі натаўп, і чуўся пахавальны звон.

„ЛАЙДАК“

Ужо падыходзіў канец дзесятае гадзіны раніцы, калі Палута вярнулася з травы. Ёй і на гэты раз пашанцавала: стражнік ня ўбачыў, і яна нажала два вялікіх дапаўна мяшкі добрае паплаўное травы. Янкель рамізьнік, стрэўшы Палуту з травою, нічога ня кажучы, адкупіў у яе абудва мяшкі і яшчэ нават падыкаваў.

Гэта Палуту дужа ўзрадавала, бо яшчэ дагэтуль яна ні разу так удачліва не зарабляла.

Вясёлай ды здаволенай вайшла яна ў хату.

— Ну, цяпер крыху супачыну. Ужо сёньня болей нікуды не пайду. Дзякуй богу, утаргавала і хопіць для мяне на нейкі час. Вось толькі трэ' было-б зьбегаць на рынак ды купіць хаця кавалачак сітніцы Хведарку,—у голас сказала яна сама сабе.

І ўспомніўшы аб Хведарку, Палута кінула паглядам у запечак. Кінула паглядам і раптам сумелася, паціснуўшы плячыма: замест Хведаркі, яна ўгледзела старэйшага свайго сына, Янку, які, скурчыўшыся абаранкам, ляжаў прытоена ў запечку. „Што то мае быць?“ прабегла ў Палуцінай галаве: „толькі тыдзень мінуў, а ён ужо й дамоў наведася“.

— Янка, Я-а-начка-а!—у голас пазвала Палута і хутка падбегла да полу:—Ці-ж гэта, Явачка, ты-ы? Чаго ты вярнуўся дадому, мой сыноч? Можа зьбег ад пана Замыжнага?

Але хлопчык нічога не адказаў на мацерыны запытаньні: ён моўчкі, потайна ляжаў, баючыся пава-рушыцца, і відно было, як спуджана паморгвалі яго прыплюшчаныя вочкі.

— Ці ты чуеш, ці не?—гучней і зьлей гукнула Палута на сына і штырханула яго рукою ў бок.

Янка раптам узварухнуўся, выпрастаўся й мігам падняўся.

— Мамачка, толькі не чапайцеся. Я вам са-знаюся—я зьбег ад пана Замыжнага. Вельмі ўжо там з мяне здзекваліся: не кармілі зусім, білі, папіхалі, спаць не давалі. Я ня мог сьцярапец і... зьбег. Ня беце, матачка-а... Не магу я служыць у Замыжнага, ні за што не магу і... ня буду.

— Брэшаш, распусьнік!

— Не, мамачка, дальбог не,—стукнуўшы кулаком у чужы дзі, пакляўся Янка.

Палута замаўчала і некалькі часу нічога не казала, але скоро да яе надышло сумненьне, і яна вымавіла да сына:

— А калі ты хлусіш, што тады будзе? Вось я толькі папытаю ў аканомы Сідара, чакай...

— Не, ні каліва ня хлушу, ні беднага... Папытайце сабе ў дзядзькі Сідара...—умольна, гледзячы Палуце ў вочы, апраўдваўся Янка.

Але не пасьпеў ён дагаварыць свайго апраўданьня, як пачуўся стук у вакно, а за ім і голас знадворку.

— Палута! Палута-а, га?

Палута кінула Янку, барджэй падбегла да вакна і ўгледзела ў ім Сідара, аканомы Замыжнага.

— Ага-а! Сіда-ар! Чаго-ж гэта вы?—запытала яна Сідара, прачыняючы вакно.

Сідар усміхнуўся і адказаў:

— Чаго! Да ты, пэўна, і сама дагадалася... Гэта-ж...

— А што?—запытала Сідара Палута...

— Да, простая рэч, за хлопцам прыехаў. Узяў учора ноччу і зьбег. Кінуў-рынуў у полі стада, а сам займаздароў, драла. І ліха ведае, колькі ўчыніў шкоды: у сенажаць, ведаеш, рынула ўсё стада і нашчэнт здратавала з дзесяціну поплаву. Эх, такі ўжо, галубка, распусны ён у цябе, такі мудрагельны хлапец, што ня дай ты рады. Пэўна заснуў у пасецы, выпусьціў з вачу стада і з пярэпалаху ўцёк да хаты... Напэўна-ж, я думаю, ён у цябе ў дому?

Сідаравы словы ня былі наўдою для Палуты: яна зразу, толькі што ўгледзела ў хаце Янку, думала гэта.

Да кляцьбы і запэўненьня свайго сынка Палута аднеслася з поўнаю няўвагаю. Нават і думкі не дапускала, што яе сыноч запэўняе шчыра. Чамусьці яна верыла словам аканом Сідара. Толькі ён скончыў запытаньні, як Палута адварнулася да запечку, дзе насуплена стаяў Янка, і злосна прыкрыкнула на яго:

— Ці ты чуеш, адшчапенец, што дзядзька кажа? Каб цябе паралош задушыў. Ну-ж, я табе пакажу, зараза.

— Ша-ша!—перапыніў Палуту Сідар:—крычаць—то ўжо ты ня крычы на яго... Па добраму лепш скажы, угавары яго болей так не рабіць...

— Го! не! Я-а яму пака-ажу-у! Эх, эх! І што мне рабіць з гэтым разбойнікам... сьветам круціць, на яго ліха...

Яна злосна скрывіла міну, сашчапіла кулакі і намерылася кінуцца на хлопчыка.

— Янка-а! Га, Янка-а! Хутка адзявайся і мігам з дзядзькам Сідарам назад да пана Замыжнага. Барж-джэй!—прыказала яна хлопчыку.

— Мамачка, родненькая, што хочаце са мною рабеце, куды хочаце пасылайце—толькі пазбаўце ад пана Замыжнага. Ён замучыць мяне... Там я з голаду памру. Не адпраўляйце мяне з дзядзькам Сідарам... Я з ім не паеду; ён вам няпраўду пра мяне накажаў...—з плачам у голасе, з мінаю на твары, якая выказвала глыбокую просьбу, умоўна казаў да мацеры Янка.

— Я ўсё роўна там не застануся, калі мяне туды сілаю завязуць. Уцяку, кіну... павешуся лепі, ці ўтаплюся, а ня ўслужу...—ужо з пагрозаю дадаў ён.

— Як?! Ты мяне яшчэ страшыць уздумаў? Вось я табе дам—павешуся! Бяры андараў ды шапку і гайда назад!—узлаваўшыся да чырвані, крычала Палута.

Янка спужаўся мацеры і паслушна злез з полу, зняў з кручка халацік ды шапку і, узьдзеўшы іх, паслушна вышаў з хаты.

У дварэ сустрэў яго Сідар. Хапіўшы за руку Янку, ён жартліва сказаў.

— Кінь журыцца, нябожа; пакуль жаніцца—загаіцца... Вось забывай усё, лезь на воз і паедзем.

Янка нічога не адказаў Сідару. Галодны ад урашняга і аслаблы, але ня могшы папрасіць у мацеры есці, ён пайшоў да возу і ўсеўся на мяшку з саломаяю.

— Янка, Яначка!—радасна кінуўся да яго Хведарка, прыбегшы аднекуль і ўгледзеўшы брата на возе:—Вазьмі й мяне з сабою, я хачу пад'ехаць—я так доўга не катаўся.

Янка нічога не адказаў і братку: ён мэрам і ня слухаў, што яму так рад і так шчыра сустрэў яго зусім нявінны ні ў чым Хведарка. Нават і вокам ня кінуў на яго—калі пакрыўджаны Хведарка адышоў ад возу, сеў на прызьбе і набочыўся.

Не зважаючы на дзяцей, Сідар каля пяці хвілін аб нечым пашаптаўся з Палутаю, а пасья—адвязаў каня і крануў з месца.

— Бывай здарова, Палута!—сказаў ён да Палуты і паківаў галавою.

— Бывайце здаровы, ягамосьць Сідар...—дабрадушна адказала Палута і сьледам дабавіла:—вы ўжо там не патурайце яму, ушчувайце добра, калі трэба; я яшчэ падзякую вам за гэта... Што з ім цырымоніі разводзіць!..

Сідар засьмяяўся і пагнаў каня.

— Што-ж, Янка, засмуціўся? Баішся ехаць? Кінь нудзіцца!—абярнуўся ён да Янкі.

Янка маўчаў. Гурток цікавых дзетак, якія сабраліся вакол возу, а цяпер расступіліся і глядзелі, як той аддаляўся, крычалі ўсьлед Янку розныя выказы: „Вярніся, Янка, прывязі яблык, як пасьпеюць“. „Прыяжджай на Пётру“. У грамадку дзяцей замяшаўся і Хведарка.

Палута-ж, толькі Сідар пагнаў каня, пакінула надворак і вярнулася ў хату. Усё, што здарылася з яе сынам, мэрам і ня было—адышло на задні плян, забылася.

Удачлівы заробатак і чародныя клопаты жыцця нахлынулі ёй у голаў і запаланілі Палуту.

І толькі спусьціўшы якую гадзіну,—ужо пасьпеўшы натупацца, зьбегаць на рынак і вярнуцца назад, яна выпадкова зьвярнулася думкамі да Янкі; зьвярнулася і тут-жа ўспомніла, што яна нічога не дала яму есьці. Палуту ахапіла мацерына пачуцьцё спагады да свайго дзіцяці, і яна тужліва прамовіла сабе:

— Ах, надзіва, наліха мне! Я-ж і перакусіць яму нічога не дала! Можа і сам ён нічога ня браў? Пэўна, што не. Пэўна, што галодным паехаў, небарака, бо што-ж ён мог знайсці? Ах, і прыгнала яго нядобрае, гэтага заразу Сідара!..

Прайшоў цэлы тыдзень пасья гэтага. Была нядзеля. Палута, заклапочаная штоднёвым жыцьцём і яго вымаганьнямі, ніразу і ня ўспомніла пра Янку: ня бачыла перад сабою і здавалася ёй, што малы спакойліва і памяркоўна нясе свае службу.

Але ў нядзелю зранку, зусім зьнянацку, штосьць нейкае перавяло Палуціну думку на Янку:—„А маладзец сынок! Бадай, прыладзіўся і цяпер паслухмяна выпаўняе службу. Не пашкодзіла, нябось, што ўшчунула добра“.

І толькі Палута выпусьціла гэту думку, як знадворку данёсься ў хату знаёмы голас:

— Палута-а! Палутка-а-а!

Палута ажно здрыганулася ўсёй постацьцю і мігам кінулася да вакна. Зірнула—і разам падалася назад, нібы яе хтось адпхнуў. „Ізноў Сідар!“ прамігнула ў яе галаве палахлівая думка. А Палуце падумалася, што гэта ня думка, а няпрытомны міжвольны выгук...

— Сідарка-а, чаго-о вы йзноў?!—праз які час стрэла яна Сідара, які пераступаў парог у хату.

— Я... я... і нават з дрэннаю весткаю...—з нарачытаю асьцярогаю, працягаючы рукі да Палуты, гаварыў Сідар.

— А што, што, што?!—ня могучы ўстаяць на нагах, запытала асавелым голасам Палута.

— Палута-а... Шша-а... супакойся-а... бедная.. Твой Янка-сь... утапіўся-а... Вунь на возе яго целца...

Ідзем узяць... Учора вынялі з сажалкі... Толькі і знай-
шлі, што ўгледзелі недаплецены кошык на беразе...—
казаў Сідар, бязмоцны, каб спыніцца ад горнасьці і
спагады да кабеты.

Палуга-ж ужо не магла нічога казаць: плач сьціс-
нуў ёй сэрца да болі.

Сідар кінуўся да яе, каб падтрымаць, але і сам
чуў, як калаціліся яго рукі й поцем засьцілаў вочы...

А з усходняга канца мястэчка, праз тры дробных
вакенцы, даносіўся ў хату гучны трызвон: то званілі
на абедню.

ВЯЛІКОДНАЯ КАРОБКА

I

У чысты чацьвер, калі Антось Ступа вярнуўся дамоў з падзённае работы ў Іцкі, у якога ён гарадзіў платы, двое дзетак яго, Сёмка і Прузя, спаткалі на вуліцы і, хапіўшы бацьку за полы, у адзін голас запыталі:

— Татачка, родненькі, ці вы купіце мукі на пірагі і парасятка? Ужо ўсе сеньнека нясылі з места і парасят, і муку, а наша мама нічога ня купіла.

Антось Ступа паглядзеў на бледых замурзаных дзетак, пагладзіў кожнага з іх і сучешна адказаў:

— Купім і мы, мае вы блазоткі, і мукі, і парасятка. Справім каробку.

Дзеткі задаволена папляскалі ў далоні, весела зарагаталі і ўперадзе бацькі пабеглі ў хату.

— Мама, мамачка,—крычаў першым Сёмка, падбегшы да мацеры, якая ў сумным настроі сядзела каля мыцельнікавага вакна, аб нечым думаючы.

— Вось ідзе татка з Прузяю! Ён казаў нам, што й мы купім і мукі на пірагі і парасятка. Папрасеце, мамачка, каб ён хутчэй гэта зрабіў.

Маці—Юстына, бледая, шчупленькая маладзіца, роўнадушна паглядзела на дзетак, колькі хвілін памалчала, даўшы Антосю прысесьці ў запечку, пасья гняўліва вымавіла ні то да яго, ні то да дзяцей:

— Плявузгае ліха ведае што. Дразніць дзяцей, на яго цураха. А грошы, бадай, ня прынёс ад Іцкі, каб хаця хлеба купіць к сьвяту, бо ўжо толькі акрайчык на стале... Няхай ужо людзі спраўляюць каробкі, а мы... пражывём сьвяты і так... хаця-б быў хлеб...

Пакуль Юстына казалася гэта, дзеткі дапытлівымі ўзрокамі вадзілі ад бацькі да мацеры і здзіўлена

пераглядаліся паміж сабою. Калі-ж маці змаўчала, Сёмка ўпічна праказаў:

— А чаму-ж ува ўсіх будзе каробка, а ў нас не?

— А таму, што ўсе багацей ад нас: і свой хлеб маюць, і назараблялі яшчэ грошы з фурманамі, а твой бацька праз усю зімку й капейкі меднае не зарабіў... Бачыш, не рамесьнік ён у нас ды і досьціпу няма, непракідкі ні каліва ні званьня...

Дзеці пераглянуліся паміж сабою, ня ведаючы што казаць.

— Вучы дзяцей бацькі неўважаць!—паднятым голасам выгукнуў Антось да жонкі:—папрабуў ты зарабіць... заробіш! Дзе ты тут заробіш! Пэўна, каб быў рамясьніком—та было-б лепей, але што-ж зрабіць, калі бацькі ненаўчылі. Упхнулі ў грабары з малку і мушу цяпер зямлю капаць... Што-ж, зімою не ўкапаеш... Гэта не языком мяньціць... Вось добра што да вясны працягнулі...

Юстына, праслухаўшы гаспадара, замоўкла й адварнулася ў вакно: ёй паказалася, што яна дарэмна ўлікнула яго і на гэты раз. „Антось кажа праўду, што ён нявінен у нашым бяздольным жыцьці. Пэўна, суджана ўжо так“, парашыла яна сама з сабою. І ёй стала ніякавата перад гаспадаром, што кожны раз у цяжкім адчаю яна вінаваціць яго за іх дрэннае становішча.

Юстына паглядзела на Антося і, убачыўшы яго пакорліва-маўклівую міну, папікнула сябе за сваю нецярплівасьць перад ім. Разам у яе вынікла спагада да мужа і патрэба папрасіць выбачэньня за рэзкі няпуцёвы напад.

— Ведаеш, Антось, я-ж зусім ня віню цябе. Мне так горка і цяжка на душы, што я мімаволі вазьму й пакрыўджу цябе,—як-бы перапрашаючы, сказала Юстына:—Падумай сам, ці-ж лёгка ўгаварыць дзяцей, ня даўшы ім куска булкі на сьвяты. Яны-ж чакаюць вялікадня, як бога, думаючы, што гэтак, як у людзей, угледзяць і сёе і тое... Ды з боку суседзяў ніякавата зусім: кажуць „і на каробку ня маюць“.

БА 44478

— Ну, што-ж, ня маем,—адказаў Антось:— тут не вялікая ганьба. Будзе час—будзем мець... А з дзяцьмі—няпраўда—авось заўтра паспрабую растарацца грошы і купім мукі: мо' сышчу ў Ёцкі за сёньнешні дзень, а то дапазычу ў Ермалая—і зладзім сёе-тое, хоць з большага...

Антось абярнуўся да дзетак, якія заспакоена слухалі бацькаўскую размову, прытуліўшыся каля прыпеку.

— Нічога, малыя, я вам расстараяся к вялікадню сяго-таго. Будзе й булка, будзе й парасяціна... Вось прасеце ў мацеры вячэраць ды лажэцеся спаць.

Дзеці палезлі за стол, а Юстына завінулася каля печы.

II

Назаўтра Антось Ступа йзноў пайшоў у падзёншчыну да Ёцкі. У яго з самага ранку, толькі што прачнуўшыся, склаўся гатовы плян вызыску грошы к сьвятам. У абед, разьлічаў Антось, ён зайдзе да Ёцкі і возьме плату за два праробленых дні, а вечарам, ідучы да хаты, заскочыць да Ермалая пазычыць з рубель. Чамусьці Антось ні каліва не сумняваўся ў тым, што яго разьлікі спраўдзяцца, і спакоена, нават з лёгкай бадзёрасьцю, справодзіў работу. За работаю зусім ня прымеціў, як праскочыла паўдня; у абед Ёцка падышоў да яго і запытаў:

— Што-о, Антось, мусібыць ты сёньнека абедаць ня пойдзеш?

Антось выкарыстаў гэта, каб папрасіць у Ёцкі грошы.

— Пане Ёцка,—абярнуўся ён да Ёцкі:—я ўжо сам хацеў ісьці да вас прасіць грошы, а як вы падышлі ка мне, та тым лепей. Ведаеце, сьвяты прышлі, а ў мяне яшчэ нічога ня куплена. Вось можа, будзеце ласкавы, ды заплаціце мне за гэтыя два дні? Га?

Ёцка паглядзіў бараду, патрос галавою, ухмыліўшы вочы, і адказаў:

— Ня маю, браток. Хіба па сьвятах ужо... Мне вось вінны людзі, ды таксама адказалі аддаць да

сьвят... Ведаеш, у нас субота, а я без капейкі застаюся.

Антось зусім быў азадачаны словамі Ёцкі; ён не хацеў верыць, што той кажа сур'ёзна, і разам з гэтым дрыжаў ад нейкага ні то сполаху, ні то проста няёмкасьці, што намалёваны ім з раньня плян трымаецца на валаску. Ёцкава міна і тон у голасе, зусім спакойныя й бясъпечныя, зьбівалі з панталыку Антося. „А ну-ж Ёцка на жарты гаворыць? Ці проста па сваёй натуры,“ падумаў ён і яшчэ папрасіў у Ёцкі:

— А ўсё-ткі, пане Ёцка, пашукайце, а мо' і знойдзеце. Тут-жа ня так ужо многа. Ня можа-ж быць, каб вы былі бяз грошай. Вы не абышліся-б і паўдня. Пашукайце, прашу вас, а то мне грозіць астацца на вялікдзень з пустымі рукамі. Апроч вас зусім нельга нідзе дастаць...

Ёцка зрабіў тыя-ж самыя кіўкі і рухі, што і перш, і так-жа спакойна адказаў.

— Які ты, Антось, цудны! Або-ж я ня ведаю твайго становішча, ці што? Тут ня ласка, а павіннасьць: грошы табою зароблены, і я мушу табе іх аддаць; і аддам, толькі ўжо ня сёньнека. Так выпала, ведаеш, што якраз няма.

— То можа к вечару адшукаеце дзе?—запытаў Антось.

— Дзе... Ужо шабас надыходзіць. Дзе там дастанеш! Няма, браце... Нават і не спадзявайся.

— Няма? Ах, што-ж я рабіцьму?—горна выказаў Антось, хапіўшыся абаруч за галоў:—то-ж прыдзеца на сьвята бяз хлеба астацца-а...

— Як? Чаму? Няўжо ў цябе падышло да таго? Ці ты маеш лад? То будзе вельмі крыўдна, калі так. А хіба-ж ты напавер ня можаш дастаць? Зайдзі да Хрумы ці да Маталя і папрасі: яны павінны даць... Вось цяперака, у абед... Ужо вечарам адробіш... Трэба-ж, вядома, к вялікадню сёе-тое купіць, я ведаю па сабе...

Антось нічога не адказаў, а моўчкі кінуў работу і пайшоў дахаты. Ідучы ён пільна раздумваў над праваленым плянам. На сэрцы яго было так няпрыемна,

нібы хто насыпаў на яго чэмеру. Не хацелася думаць аб ядзе, ды яна зусім была яму непатрэбна. „Куды там з ядою, кал, вось, сьвяты на носе, а ў хаце ні капейкі грошай. Прыдзеш дамоў, жонка зразу і стрэне пытаньнем:—А як наконт грошай?—Што ёй адказваць будзе? Адлажыць на вечар? Ці-ж паверыць Юстына? Ды й вечарам што я зраблю? Ермалай? Хто яго ведае... Мо' яшчэ ў хаце не застану... Зайду хіба цяпер да яго“, разважаў Антось.

Ужо ён падыходзіў да свае хаты, але вярнуўся назад, каб зайсьці да Ермалая У грудзях яго скрабло сумненьне; тыя запэўненьні, на якія ён мусіў пазычыць хоць два рублі ў Ермалая, паказаліся яму зусім слабымі, каб той паверыў. Праз гэта яму рабілася няёмка перад таварышам, якога, фактычна, ён ішоў ашукаць.

Чым бліжэй Антось падыходзіў да Ермалая, тым нерашучай былі яго крокі і тым брыдчэй рабілася яму перад самім сабою. Але варочацца назад было яшчэ горай: выйдзе што-ня выйдзе—трэба давесьці да канца. Як-ні-як, ён ішоў пазычаць грошы не на што-кольвечы малаважнае ці брыдкае, а на жыцьцёвыя патрэбы. У змаганьні за жыцьцё нельга заўсёды праехаць на чэснасьці. Што-ж, дзе можна схлусіць, ці абмануць, каб выратавацца з цяжкага становішча, чаму не зрабіць гэтага? Тым болей гэта будзе дарована яму, бо на сваім вяку Антось яшчэ ніколі не карыстаўся хлусьбою.

— А мо' й ня дойдзе да таго,—разважаў ён, увайшоўшы ў Ермалаеў двор:—няўжо такі Ермалай будзе распытваць ды ўпэўніцца, нашто мне грошы? Або не паверыць? Непавінна таго быць, усё-ж свой чалавек.

Гэта самаразвага падвесьліла Антося, і ён цвёрдым крокам прайшоў у хату.

У хаце Ермалая якраз абедалі. Невялічкая сям'я, з чатырох душ, сядзела наўкола стала, увіхаючыся над міскаю. Антось парушыў абед: усе адварнуліся ад стала і паглядзелі на яго, крыху здзівіўшыся яго наведаньнем.

— Го-о, чагосьці заблудзіў, Антось?—пераняў Антося Ермалай.

— Дзень добры... Так... заблудзіў...Бываюць выпадкі... і вось, пэўна, не дагадаецца, чаго прышоў,—адказаў Антось, прысядаючы на лаве.

— Кажы...—прамовіла жонка Ермалая.

— Аж брыдка казаць,—замяўся Антось.

— Нічога. Няма чаго парамоніцца: можна будзе,—выпаўнім, не—прабачыш,—разважыў Ермалай.

— Я, ведаеце,—судцішаным голасам праказаў Антось:—зайшоў папрасіць, каб вы мне на які тыдзень грошай рублёў два пазычылі. Так прыпёрла, што нельга вылузацца. Спадзяваўся на Іцку, а той, гад, як назнарок, не дае. Я, бач, раблю ў яго гэтыя дні, зарабіў, усё, а вось не дае, гад. А прыпёрла, хоць ты гвалту крычы. Тады я й надумаў вас патрывожыць. Што вы скажаце на гэта?

Ермалай, кончыўшы есьці,—падняўся з-за стала і падышоў к прыпечку, каб звярцець папіросу. Пры гэтым ён маўчаў, як-бы раздумваючы над адказам Антосю.

— Ведаеш, браце, —нарэшце сказаў Ермалай, звярцеўшы і прыпаліўшы папіросу:—хоць і няёмка, але прыходзіцца адказаць: няма. Сыскаў заўчора ў Азіка, што муку вазіў у Крыжы, і ўсё распусьціў на сьвята. Ты-ж павінен ведаць, што грашам у нашым становішчы ніякай меры няма. Тут каб тысячы—то разыйдуцца, а то... прабачай, браце Антось...

— А можа як-колечы... —паспрабаваў Антось яшчэ папрасіць і зразу-ж супыніўся, пачуўшы нейкую няёмкасьць:—Так, ды яно-ж вядома, адкуль тыя грошы. Я так, проста, сабе думаю, давай зайду на кожны выпадак...—паправіўся ён:—А няма—то, што-ж зробіш—трэба яшчэ дзе-кольвечы пашукаць. Бываіце здаровы...

Антось выйшаў з хаты зусім расстроеным і прыгнечаным. З адказам Ермалая не аставалася больш нічога, як згадзіцца з думкаю, кінуць далейшыя кла-

поты па адшуканьню грошай і быць, як ёсьць. Праўда, цяжка гэта перацярапец, але нічога не парадзіш.

Каб не растройваць жонкі, Антозь рашыў ня йсьці абедаць, а вярнуўся на работу не абедаўшы.

III

У красную суботу Антозь быў дома: з прычыны шабасу Іцка адмовіў яму ў рабоце. Праз цэлы дзень, карпаючыся ў хаце пры сім пры тым, Антозь мусіў супакойваць дзяцей угаворамі, што ён яшчэ сумее для іх прыгатаваць каробку. Але чым бліжэй падыходзіў вечар, тым дзеткі рабіліся неспакойней і падазронай: яны ўсё нагальней лезлі да Антося і назоўлівей вымагалі ў яго хутчэй дастаць мукі, ячак і купіць парася. Выбягаючы на вуліцу, яны бачылі, як другія дзеткі бегалі з ячкамі ды кавалачкамі сьвежых булак, а ў іх нічога гэтага ня было. Забягалі Сёмка і Пруза ў суседнія хаты і завідна сачылі, як там ішла клапатлівая падгатоўка да сьвят. Пакрыўджаныя, яны прыбягалі дамоў і плакалі, ня бачачы гэтага нічога. Юстына, скрапіўшы сэрца, таксама маўчала праз увесь дзень, як-бы сваім маўчаньнем пасылала папрок Антося. Антозь адчуваў гэта і сузнаваў, што віна за труднае становішча ў вялікай долі падае на яго. І яму цяжка рабілася, што ён ня можа згладзіць вострасьці гэтага становішча. „А можа я мала старэннасьці прылажыў, каб дастаць грошы?“ — правяраў ён сам сябе, не перастаючы вынаходзіць розныя іншыя спосабы.

У цяжкіх супярэчках думак прайшоў дзень. Вечарам разуверанія ў бацькавых абяцанках дзецi ўлягліся спаць. Антозь нэрваваўся і непакоіўся—з яго роздумаў нічога ня выходзіла. Нарэшце яму зрабілася зусім нявыносным сядзець у хаце, і ён на 10 гадзіне ўвечары вышаў на двор.

Зорная вясеньняя ноч крыху асьвяжыла яго. Ува ўсіх хатах сьвяціліся агоньчыкі. У паветры чуўся пах булак і мяса. Ён прысеў на сваёй прызьбе і тутка, зьнябыўшыся, задрамаў. А палове дванацатай ночы яго абудзіў звон да ўсяночнай. Антозь хутка

падняўся з прызьбы і, не заходзячы ў хату, пайшоў у бок царквы.

На вуліцы стала людна: мяшчане выходзілі з хат і з запаленымі сьвечкамі сьпяшылі на ўсяночную. З чужых вёсак ехалі фурманкі, вязучы пасьвячаць каробкі. Вакол чулася нейкая ўрачыстасьць. Але на душы Антося было брыдка: ён ішоў на звон, пакінуўшы ў доме засмучаную жонку й пакрыўджаных дзетак. Уся ўрачыстасьць была для яго ня толькі чужою, а нават і варожай. Гэта адчуваў Антось з таго моманту, калі выясьнілася, што яму надышоўшае сьвята прынясло многа дарэмных клопотаў і парушыла ўложаную хаду жыцьця. Чуючы звон і бачачы сьвяточны рух, ён даходзіў да злосьці і праклінаў сваё жыцьцё і грамадзянскі лад. Антося дзівіла ўся забытанасьць і супярэчнасьць яго, якая выглядала перад ім ва ўсёй сваёй прыкрасьці. Вялікае сьвята для адных—другім цяжкая мука й клопат. Чаму яно так?

Падыйшоўшы да варотцаў на цвінтар, Антось толькі зірнуў праз іх, што робіцца за парканам, і павярнуў назад.—Не пайду. Там не для мяне,—рашыў ён і прайшоў між паркану да паповага дзядзінца.

За брамаю, пры плоце саду стаяла некалькі фурманак. Распрэжаныя коні хрумталі сена. Пры вазох—ні душы. У паповых пакоях, за дрэвамі, віднелася сьвятло. Антось спынуўся ля брамы і прыгледзеўся на дзядзінец. Прыгледзеўся і раптам падумаў: „А што, каб прайсьці на дзядзінец і ўзяць адну каробку з возу!“ Гэта думка зразу паказалася і прывабнай і няпрыемнай. Антось ажно засароміўся яе і аглядзеўся. Каб ніхто не падслухаў яго намераў. Пасьля адыйшоў крыху ўбок, к плоту.

Непадалёчку прайшлі два чалавекі, мужчына й кабета. Антось прыгледзеўся і ўбачыў, што мужчына нёс у кошыку да пасьвячэньня.

— У кошыку—мабыць цяжка было сабраць на каробку! Пэўна, у гэтага ўзяць—ніколі,—падумаў Антось і скалануўся ўсім целам ад няпрыемнага пацучьця... Ня мог стаяць на адным месцы і прайшоў каля ганоў далей ад паповага двара.

IV

Тымчасам у царкве затрызвонілі. Розназычны гуд званой выводзіў нейкі царкоўны перапеў, разносчы яго вакола ў ціхім паветры.

Да Антося даходзілі вясёлыя галасы дзяцей, якія гулялі на цвінтары, бегаючы вакол царквы з агоньчыкамі.

Антося засьвідравала думка аб сваіх дзецях. Ён пакінуў іх дома раздражненымі, расьсерджанымі. А што яшчэ запяюць яны заўтра, калі прачнуцца і замест абяцанай каробкі знойдуць кавалачак чорствага чорнага хлеба? Антось дрыжаў ад жаласьці да Сёмкі і Прузі, і жаданьне пацешыць іх, павесяліць, абурыла яго.

— Я пайду і вазьму... пагляджу, хто багацей. Што яму значыцьме? А я столькі шчасьця прынясу сям'і! Пайду і хугчэй-жа зраблю. Пакуль там, у царкве, ісьціме маленьне, я тут усё абгледжу і зраблю...

Раптам Антось адарваўся з месца і ўпадбег кінуўся да папоўскага дзядзінца. Усё яго пачуцьцё сабралася ў адным намеры, вострым і рашучым, які цягнуў Антося саматугам.

Каля брамы Антось спыніўся і яшчэ раз праверыў сябе: „А мо' я іду насупроць усякім даказам? Чалавек патраціўся, з пачуцьцём радасьці прыехаў на ўсяночную, прывёзшы з сабою каробку, а я раптам вазьму яе... Чалавек выйдзе з царквы, падыйдзе к возу, каб унясьці каробку на цвінтар, і ня нойдзе. Падумаць адно, што зробіцца з ім? Усё нутро яго перавернецца, мігам зьгіне радасьць, агорне смутак і помста, чорная, як смутак,—на мяне. Я заб'ю прасьветласьць і яшчэ больш растрывожу самога сябе“.

Але гэтыя думкі снавалі, як-бы, самі сабою: Антосява істота захоплівалася другім: каробка стаяла ў яго ваччу, затуманьвала розум і нястрыманаю сілаю цягнула да сябе. Антось мімавольна правёў рукою па галу брамы, шукаючы клямкі. Не знайшоў. Яго разабрала, і ён з пяць колаў вывеў рукою на гладзі дошчак. На шостым хапіўся халоднага жалеза, абмацаў і паціснуў: пачуўся стук. Антось адскочыў

і хутка пайшоў да ўходу на цвiнтар, перасек яго да выйсьця ў папоў дзядзінец. Без затрымкі апынуўся на ім, сярод рахманых коняй, якія паважна стаялі ля вазоў і, у чэсьць вялікадня, уміналі корм. Ад здавальнення фыркалі, тупалі нагамі, чапляючы аглоблі. Нейкі асабісты імпэт, зьмешаны пах пірагоў і парасяціны з смуродам конскага гною, напаўняў папоўскі дзядзінец, разносячыся далёка за яго.

Антось прыгледзеўся паміж вазоў і зрабіў некалькі крокаў убок. Хапіўся за біла і пастаяў.

Потым яшчэ мінуў адзін воз і прысеў: яму здалося, што на трэцім возе хтось сядзіць. У прысядкі дайшоў да брамы і адшукаў клямку. Думаў, што замok павешан, але яго ня было. Значыць—засунута. Антось абмацаў засаўку і, затаіўшы дух, абодвума рукамі хапіўся за яе. Леваю прыціскаючы адзін канец засаўкі, праваю ён націскаў другі. І бяз зыку адвёў. Пасьля, згорбіўшыся, абышоў колькі падводаў, часта забываючы, для чаго ён да іх падходзіць, і, нарэшце, спыніўся ля брычкі, якая стаяла ў самым кутку, між сьцяною паповай хаты і плотам. У перадку брычкі тырчала вялікая паўвасьміна, з коптурам напікаваная пірагамі і іншай ежай, прывезенай да царквы ня так для пасьвячэньня, як напаказ. Паўвасьміна была абкрыта белаю сурвэтай—Антось пазнаў, дакрануўшыся.

Дакрануўся і не знайшоў сілы адняць рукі—нібы прыляпілася яна да каробкі. „Гэтую, гэтую, гэтую!“ як стук малатка па касе, калі яе адбівае касец, прастукала думка ў Антосявым нутры. І ён з неапісанай пасьпешнасьцю замятусіўся каля каробкі. Ступіў на калодку каляса—і саскаўзнуўся. Некалькі раз стукнуў паўвасьмінаю аб руб брычкі—але не заўважыў, а плішчыў, каб паставіць на біла.

Нарэшце панатужыўся як мага і, штосьці зламаўшы, выцягнуў.

Паставіў якраз, каб узяць на плечы, і ўжо намерыўся стаць, як раптам зазванілі на абхаджэньне. Антосю пачулася, нібы хтось стукнуў ззаду ў пасу-

дзіну, і ў яго ад спугу аслабелі рукі; выскаўзнутая каробка папала на калясо і зрабіла рэзкі трэск.

Конь рвануўся ўбок, пацягнуўшы брычку і стукнуўшы ёю ў плот. Гучны стук разьнёсся па дзядзінцы і аддаўся рэхам за цвінтаром.

Антось адскочыў убок і перш памкнуўся бегчы, але раптам перадумаў і прытаіўся на месцы.

— Каб ты згарэла! Як назнарок!—вылаяўся ён у дзікім адчаю і праз хвіліну зноў хапіўся за каробку.

У гэты момант зусім недалечка пачуўся лопат бегатні і зычны вокрык:

— Хто-о там? Сто-ой! Стой!

Антось адскочыў ад каробкі і, зачапіўшыся за аглоблю, грузна паваліўся на зямлю.

БАЙСТРУК

I

— Ведаеш, Гапа,—пачала Тацьцяна, стрэўшыся з Гапаю, ідучы па ваду:—А ў пасэсара гэтага, Макара Клумкі, прыгожая дзяўчына—няўжо то яго дачка? На погляд, як быццам яны замаладыя для яе і тварам нігоднае неспадабны. То, бадай, якая-небудзь сваячка іх, у госьці прыехала; або служка... Толькі, каб служанкаю была, ня так-бы адзявалася багата. Прынамсі ўчора я бачыла яе ў святочным адзенні, дык, паверыш, не наглядзецца дзяўчына... Ты, нябось, бачыла ўжо яе?

— А як-жа, бачыла—заўчора з поля ехала, пэўна скародзіла ў выганах. Сапраўды прыгожая дзяўчына. Я першая загаварыла з ёю, пазналіся мы і, ведаеш, я нават запрашала яе прыйсьці на нашу зборню. Усё ёй расказала, як і што ў нас адбываецца гульня. У суботу прыдзе. Як, ці то добра я зрабіла?—папэўнілася Гапа.

— Вунь што кажа! Вядома, што добра! Гэта-ж цяпер наша зборня адаб'е ўсіх хлопцаў ад гэтых менітых!—здавольнена выказалася Тацьцяна!—Цяпер у нас станецца гэткая зборня, што толькі падзвіцца. Нас зьбярэцца душ шэсьць: ты, я, Карпусянка, Грызюха, пасэсарчанка... Ня вельмі ўстрашылі, што аддзяліліся; яшчэ лепі... Як, бок, завецца яна, ты не пытала часамі?

— Чаму не,—палішчаная тым, што першай запрасіла да сябе пасэсарчанку, хвалілася далей Гапа:—Людвіся завецца... Праўда, пекнае імя?

— Пекнае, галубка, вельмі пекнае: Людвіська—каталічка, пэўна? Ну, а хто яна Макару, ня пытала часамі?

— І гэта вызнала... Вызнала... Толькі нікому не кажы... Гапа аглядзелася вакола:— Яна прымачка пасэсарава. За дачку ўзялі... Але гэта выведала бокам...

Тацьцяна перш як-бы здзівілася, выказаўшы на твары лёгкае незадаваленне, пасля матнула рукой і сказала:

— Трохі нікавата! Як дазнаюцца тыя, скажуць, — збіраюць усякае... Але, нічога! Ну, што-ж, няхай кажуць! Беда вялікая! Хоць прымачка, абы добрая і прыгожая дзяўчына. Гэта ня ганьба! Вунь, паглядзі, Віктося Аўдзеева ў якой славе... Кожная менітка можа пазаздросьціць... Ды да гэтага, бач, шляхотная якая, далікатная... Вось яшчэ цікава, ці надоўга яны прыехалі сюды?

— Гэтага, Тацьцянка, то ўжо не скажу: хто іх ведае! Але, памойму, ня менш году... Заўсёды пасэсарства ладзіцца самае меншае—на год... А год—часу досыць, до-осыць, каб падружыцца... Нябось, ня скажуць цяпер, што мы адны, ды ў завідзе ім, не-э...

Дзяўчаты падышлі да студні, начэрпалі вады і вярнуліся назад.

— Цяпер толькі адно—дзе-бы нам ямчэй асесьціся? Каб то ў вас, дык вельмі латва было-б, але наўрад, ці твая маці згодзіцца! І так цэлую зімку пра-таўкліся ў хаце. Уелася тваёй мацеры ў косьці. Каб яно ў нас былі сені гэткія, а то, ліха яго ведае, цякуць, неабіты папераю, ложка няма, пограб пасярэдзіне... У іх там—дык на дзіва памяшканьне для зборні. Як абозня—хата! Сям'і часта няма ў дому, і тая кручаная Адарка гаспадаруе адна, як хоча... Гэтым яны й бяруць... Што-ж, хлопцы там штохоць робяць, мудруюцца, лазяць усюды, і ніхто не перакорыць... Слухай, Тацьцяна, а мо'-б, часамі, твая маці й дазволіла-бы, га?

Тацьцяна дабрадушна ўсміхнулася, зазірнула таварышцы ў вочы і адказала:

— А чаму табе здаецца, што мая маці ня хоча зборні? Хто табе набаяў? Яна ніколі й не заікалася аб тым, што не дазволіць у нас гуляць. Наадварот: яшчэ вось учора, калі я ўспомніла аб Людвісе пасэ-

сарчанцы—дык мне маці сама й кажа: „Згуртуйце зборню і гуляйце ў нас. І сенцы, і прыгумень, і прызьба ў поўным вашым распараджэньні“. Го-о! Ёсьць аб чым клапаціцца! У суботу бяры і проста да нас: я лямпу ўбяру, паднаўлю паперу і... і ня ўступіць памяшаньне іхняму...

Каля хаты Тацьцяны абедзьве спыніліся:

— А прыгумень я таксама падмятаю штодня. Вунь, глядзі, як руніць, як коўдра,—паказала Тацьцяна на зялёную пляму травы ў канцы двара.

Гапа паглядзела і шчыра ўсьміхнулася.

— Добра! ой, добра, Тацьцянка.

— Хаця няхай хлопцы супакояцца, а то часта пытаюць, калі-ж мы адкрыем сваю зборню... Бач, яно сапраўды, кожны раз прыходзіцца абы-дзе туляцца, а ня то, дык і лавіць адно другога.

— Лепш хай пэўнае месца знаюць... А калі твая маці згодна, дык я ўжо, спаткаўшыся, запрашу хлопцаў на суботу... Ты таксама, Тацьцянка,—паведай, каго ўбачыш. Нябось, падзівяцца й на Людвісію, ці няпраўда, мо'?

Гапа прыйшла ў радасны настрой: нарэшце яе думка ажыцьцяўлялася! Цэлы месяц яна насілася з пытаньнем аб заснаваньні асобнай ад Адарчынай зборні.

Цэлы месяц яна абдумоўвала пляны, як яе наладзіць, каб і весела было на ёй хлопцам гуляць і каб заможніцам паказаць, што можна заўжды абыйсьціся бяз іх. „Нябось—пераканаюцца скора, што сьвет не на іх адных трымаецца! Толькі захацець—і можна абыйсьціся. Вось нам яшчэ будуць завідаваць“, думала Гапа між гутаркі і пасьміхоўвалася. Тацьцяна таксама была здаволена тым, што знайшлася новая таварышка, якая абагаціла іх кампаньню і падштырхнула іх да скарэйшага адчынення зборні.

— Дык у суботу да нас,—рашуча сказала яна Гапе і пайшла.

Гапа, ня чуючы пад сабою ног і не прямячаючы цяжару двух поўных вэдзер вады, перабегла двор і апынулася ў сенцах, дзе ўжо яе чакала маці.

— Ведаеце, мама, а Людвіся Клумка будзе гуляць з намі. Мы, вось, згаварыліся з Тацьцянаю адчыніць у іх зборню,—пахвалілася мацеры Гапа.

— А то й што! Ня йсьці-ж вам прасіцца ў Адаркі, каб прыняла да сябе. Няхай свае гонары паказваюць асабіста. Ведаем ужо іх рызыку...—адказала маці.

— Ды хлопцы адцураюцца іх. Гэта што ня было ў нас прыпынку, дык яны міналі; а цяпер, нябозь, з радасьцю хадзіцьмуць да нас.

— Пэўна! Не цягацца-ж ім блізка сьвет у Засьценьне, калі пад бокам будзе зборня.

Гутарка з мацераю яшчэ больш падвясляліла Гапу. Свая зборня, гульня, скокі, якіх яна так доўга ня бачыла, паланілі бадзёрасьцю яе істоту, песьцілі пачуцьцё і спляталі салодкія мары. Быў чацьвер, адвячорак, а Гапе хацелася працінуцца ў суботу. Пятніца, якая ўрэзалася клінам між гэтых двух дзён, так была не пажадана Гапе, што яна не хацела гадзіцца з праўдзівасьцю й нямінучасьцю гэтага.

Вайшоўшы ў хату, яна аддалася разважаньням і размеркаваньню суботняе гульні: ладзіла ў думках танцы, выяўляла тое ўражаньне, якое, як яна думала, Людвіся зробіць на хлопцаў з другіх вуліц, і здавальнялася душою. У гэткім здавальненьні Гапе не хацелася думаць аб заўтрашнім дні, аб яго пляне працы. Усё гэта да прыкрасьці прыелася ёй. Ня ўсё роўна, папраўдзе, ці трэ' будзе ёй лён палоць, ці зябліць папар, ці ехаць у лес за ламаччом. Лепей-бы беспарушна мінуць усё гэта!

— Што ты так задумалася, Гапка?—запытала дачку маці, калі ўсёй сям'ёю сабраліся да вячэры.

Гапа нічога не адказала мацеры і моўчкі прасядзела ўсю вячэру; і таксама моўчкі ўляглася спаць.

II

Гапа думала пра зборню, пра Людвісю, пра тую вясёласьць і рэзвасьць, якія вернуцца да яе ў суботу— а ў асяродку яе думак і мар насілася адно, чаго яна не хацела выяўляць, а што было ёй вядома, знана і зразумела само сабою—гэта Кар'ён. За апошнія

некалькі тыдняў Гапа вельмі рэдка спатыкалася з ім, урыўкамі гаварыла і толькі тры-чатыры разы правяла з ім па некалькі шчасных гадзін на адзіноце. Кар'ён разам з хлопцамі-таварышамі хадзіў на зборню да Адаркі ў Засьценьне, дзе кожны сьвяты вечар зьбіралася шмат моладзі, і куды Гапе нельга было хадзіць з-за сваркі. Гуляючы на Адарчынай зборні, Кар'ён часта забываў аб Гапе, а праводзіў час з другімі дзяўчатамі. Ня йсьці-ж шукаць Гапы, калі другія тут-жа, пад бокам! А Гапа ўсё гэта ведала і балела душою: Кар'ён патрошку, але час-ад-часу ўсё болей чужыўся яе. Нават апошніх дзён з дзесяць яна й ня бачыла яго. А, бач, можна гэтага не дапусьціць! Гапа адчувала гэта добра і ўвесь час старалася знайсці тую ці іншую раду. Асабістая ад Адарчынай зборня—то быў найпэўнейшы сродак затрымаць Кар'ёна каля сябе і разам з гэтым паперашкодзіць сваім непрыяцелькам. Праз гэта субота мела быць першым уступам да новае паласы любашчаў Гапы з Кар'ёнам. Адчыненне зборні—то верная сустрэча з ім. Ня трэба будзе з затоенаю трывогаю, з нейкай няёмкасьцю стаяць аднаўці з Тацьцянай каля шула вешніц і настарожана, з мучэльным чаканьнем пазіраць усьцяж вуліцы, каб угледаць яго і пераняць да сябе; ня трэба будзе з кіпучаю зайздрасьцю праходжваць у бок Засьценья і балюча хвалявацца, спатыкаючы Кар'ёна з іншаю дзяўчыною; ня трэба будзе з абурэньнем выслухоўваць плёткі заможніц з Адарчынай зборні, што яны дашчэнтну задзічаць Гапу з Тацьцянаю і адаб'юць ад іх усіх хлопцаў, нават каханкаў. Усё гэта адпадзе, толькі зьбяруцца яны ў сенцах Тацьцянінага будынку, запаліць лампу, і хто-хто, а Кар'ён не абміне—Гапа была ўпэўнена.

У гэтым запэўненні сябе Гапа прачнулася ў суботу зранку. На дварэ йшоў буйны спорны дождж. Дзярэўцы ў саду і рунь у полі, што віднелася ў вакно, блішчэлі разьлітаю па іх цёплаю вадзіцаю і пад чорнымі хмарамі каляраваліся ў цьмяна-зялёны выгляд. Гапа паглядзела на вуліцу, абмерыла вачыма поле і кінула погляд угору, да хмар.

— Сённяя, пэўна, нельга будзе нічога рабіць у полі,—выказала яна да мацеры.

— А якая там работа: вось бацька ўжо пасе каня—хай пасе. А мы тут хоць трохі паабмывайма ў хаце. А то прыдзе прыпар—тады йзноў дыхнуць нельга будзе.

— Вядома што,—згадзілася Гапа.

Застацца ў доме, а ня ехаць у поле, спадабалася Гапе. Можна будзе спакволя ўсё зрабіць і прыбрацца, як сьлед, на зборню. Але з другога боку, Гапу непакоіла пагода: што, калі і ўвечары будзе дождж? Нельга будзе выйсьці на вуліцу, каб прайсьціся і палюбавацца чарамі ночы. Ніякавата будзе сядзець з Кар'ёнам дзе-кольвечы на прызьбе пад капяжом і чуць нуднае лапатаньне дажджу. Праўда, у сенцах дождж не дастане, ды мо' яшчэ лепш паспрыяе на цэльнасьць гульні ўсёй зборні, толькі... Гапе цікава гульня не на зборні, а пасья зборні, калі, разыходзячыся да хаты, хлопцы праводзяць дзяўчат і, за правадамі, праседжваюць з імі па пары аж да самага сьвітання. Гапа лучыла адчыненне зборні з усяночнаю гульнію на адзіноце з Кар'ёнам. І ў чацьвер вечарам і праз цэлы дзень пятніцы, а выразней усяго ў суботу зранку, пляны сустрэчы з Кар'ёнам неадходна набіваліся на думкі Гапе і вымагалі ад яе найдрабнейшай распрацоўкі. Гапа перабірала ў выябражэньні розныя моманты з ранейшай гульні з Кар'ёнам, вышуквала ў памяці найцікавейшыя хвілі салодкіх перажываньняў, вынаходзіла мясьціны, якія-б больш спрыялі ўздыму гэтага пачуцьця.

Пасьнедаўшы і прыбраўшы хату, Гапа адарвала кавалак часу на падрыхтоўку да вечара: дастала з куфра тарыновую спадніцу, фартух з брыжамі, маркізэтавую белую кашульку і ўсё гэта палажыла на пагатове ў хаце за ложкам; пасья наліла чыгунчык вады і паставіла ў печ, каб сагрэлася к вечару; яшчэ да гэтага прыправіла модаю косы, прывіўшы пальцамі з абудвых бакоў па дзьве закруткі каля вуха.

І робячы ўсё гэта, Гапа нясьціханна напявала розныя мэлёды. А бегала з сянец у хату, як памяло,

швыдка, з подскакамі, адно мігалі белыя пяткі ног. Раз-ад-разу яна кідалася ў вакно і ўзіралася ў надворак, абглядаючы неба, ці няма дзе якога знаку на пагоду. Калі глядзела—то не магла знайсці,—вакол гусьціліся хмары, пашарэўшыя, зьлітныя па ўсім небасхіле, алавяныя. Выгляд іх, іх характар разгону сьведчылі аб непагодзе да самага вечару—Гапа гэта азнавала; але яна ўсё-ж не хацела гадзіцца са сваім азнаваньнем і моцна жадала ачышчэньня неба...

Ужо па абедзе, калі яны з мацераю прыняліся перапалоскваць розныя анучы, выправіўшы наведдаўшага хату бацьку йзноў на поле, Гапа нечакана падмеціла праз вакно праясьненне надворку. Яна тут-жа, як утрапёная, з закасанымі за локаць рукамі, падбегла да вакна, прачыніла яго і выглянула на вуліцу. На небе, з паўднёвага боку, вынікла шырокая расколіна ў хмарах, праз якую зіхацела лазурковая пляміна. Гапа шырокаю ўхмылкаю на твары адказала на праясьненне неба і ўся шчаслівая, нібы дасягла заповеднага шчасся, адышла да начоў, каб няпрыметна скаратаць дзень.

III

К вечару на небе саўсім распагодзілася; як акінуць вачмі, ня відаць было ні хмурынкі; сіняе, з чырванью на захадзе і з глыбокім водцемам на поўначы, яно праясьцілася серабрыстымі зоркамі, якія ўступалі перад надыходзячым з усходняга боку сьвятлом поўнага месяца. Ні вецярка. Чыстае паветра, мяккае ад доўгае прамыўкі дажджом і чыстае ад таго-ж, прапускала малейшы зык, робячы яго галосным і звонкім. За будынкамі ў гарадах цьвіркалі скаунцы, а з поля даносіўся стройны жабін хор. Пахла багатым густым водырам расквітшага лета, п'янючага й завучага да безгранічнай асалоды жыцьцём і яго красою.

Гапа вышла на вуліцу зусім назмроку, калі ўжо клапатлівае жыцьцё мяшчан заціхла. Яна спынілася каля вешніц, напоўненая радасьцю наступных перажываньняў. Пры гэтым Гапа дваілася ў сваёй істоце: адна палова яе цягнула хутчэй да Тацьцяны, каб у

свой час быць там і ня даць прычыны позна распачаць гульню; другая палова трымала на месцы ногі, накіроўваючы вушы слухаць і ўбіраць у сябе пявучую музыку ночы.

У гэтым супярэччы Гапа прастаяла каля поўгадзіны; не заўважыла, як прайшлі каля яе дзеве дзяўчыне, якія, адышоўшыся, у голас зарагаталі.

— Гэта ўжо тыя заразы пацягнуліся да Адаркі, — вылаялася Гапа і намерылася сама йсьці да Тацьцяны.

Толькі яна кранулася з месца, як раптам, зусім неспадзявана, пачула ззаду.

— Куды, Гапа?

Гапа, схамянуўшыся, азірнулася назад і неўпапад адказала:

— Да Тацьцяны-ж!

— Пачакай! — супыніла Тацьцяна.

То была яна.

— Ах! — Гэта-ж ты Тацьцяна? Пэўна, па мяне? Чакаеце ўжо? — кінула Гапа некалькі пытанняў да Тацьцяны.

— Чакай адно... Сягонья, пакуль, з нашае зборні пэўна нічога ня выйдзе... Зусім пайшло не панашаму...

— Як? Чаму? — пужліва хапілася Гапа. У яе нутры ўсё раптам перавярнулася, у галаве заварушыліся неспакойныя думкі.

— Ша-а! — скмеціўшы затрывожанасьць таварышкі, суцяшала Тацьцяна: — давай пасядзімо крыху, і я табе скажу, у чым справа.

Яны падышлі к прызьбе і паселі.

— Вось, галубка, — пачала Тацьцяна, абярнуўшыся да Гапы: — Я толькі што ад Насты. Думала, што пайшла ўжо дзесьці... Я тады па дарозе да Людвісі і — тае няма...

Тацьцяна спынілася і колькі хвілін прамаўчала.

— А гэта, вось, ішла да цябе і сустрэла яе, Людвісю, з Кар'ёнам, — цішэй дадала Тацьцяна.

Гапа прыметна здрыганулася ўсім целам, адняла ад Тацьцяны твар і перш памкнулася падняцца з месца, але замест таго адхілілася да сьценкі і моўчкі прасядзела хвілін з пяць — ня маючы сілы падняць язык,

каб спусьціць з яго шэраг злосных слоў-лаянак. Пасьля, як-бы ўвайшоўшы ў сябе, яна запытала.

— Дзе ты іх бачыла?

— Сядзяць на лаўцы каля Клумкавай хаты, прытуліўшыся адно да другога. Я знарок прывіталася, каб праканацца... Вось табе і Кар'ён!..

Гапа зноў змаўчала: яна сядзела і чула, як у яе ў сярэдзіне гасьлі нядаўнія проблескі квітучых жаданьняў. Сэрца моцна стукала, і кожны яго ўдар, здавалася, заганяў новы гвозд у яе душу. Гапа зусім не чакала гэтага і, дзякуючы якраз гэтай нечаканасьці, да таго моцна кранулася, што ўся калацілася ад ахапіўшай яе дрыготкі. Праўда, побач з вялікаю колкаю крыўдлівасьцю, у Гапы ўзьнялося і вострае, пякучае абурэньне злосьці да Кар'ёна і Людвісі. Яны ўдваіх раптам вырасьлі ў яе ваччу ў страшэннае чужзішча, якое загароджвала ўвесь сьвет і адцягвала ўсю Гапіну ўвагу на сябе. Толькі перад ёю адчыняліся ружовыя правіды на шляху да ажыцьцяўленьня салодкіх мар, як тут—на табе—высокая крэпкая сьцяна загарадзіла гэты шлях і доўгім густым ценем затуліла яснасьць небасхілу. Ці-ж можна спакойна згадзіцца з гэтым? Гапа не дапускала й думкі. Яе сумленьне не дазваляла дараваць гэтага. Апусьціцца і зьмірыцца—то адказацца ад сябе. Ня дзеля гэтага-ж Гапа загубіла столькі натхненьня, столькі радасьці перагартавала ў сваім нутры!

— Тацьцяна, сястрыца, хадзем туды... хадзем да іх, я хачу толькі... Я хачу праканацца, ці ўпраўду то Кар'ён—дрыжачым, як ад спугу, голасам папрасіла Гапа таварышку.

— Чаго табе, Гапка, ісьці; я бачыла, што то яны... Сьмяяцьмуцца, як угледзяць,—думала адгаварыць Тацьцяна.

Але Гапа ня ўнімалася: яе ахапіла нейкая прага падыйсьці да Кар'ёна і ўласнымі вачыма падлавіць яго на здрадзе к ёй. Гапа ня мела сілы ўтрымацца, не знаходзіла думак, каб высьветліць мажлівыя skutкі сваіх намераў. Яна хапіла Тацьцяну за руку і ўмольным голасам пачала настайваць на сваім рашэньні. У яе голасе зычэлі ноткі душэўнага болю, які ня мог

не крануць Тацьцяны. І яна, нарэшце, паслухала таварышку ды пайшла з ёю ўсьцяж вуліцы, налева ад Гапінай хаты.

Зрабіўшы некалькі крокаў, Гапа падшапнула Тацьцяне, каб ня выходзіць на сярэдзіну вуліцы, а йсьці між хатаў і гародаў. На выпадковы трэск ці стук ног яна адказвала чулым уздрыгам усяе постаці і падозрана аглядалася вакол. „Цішэй, цішэй, Тацьцянка“, пераказвала да Тацьцяны.

Белы круг месяца, узышоўшы досыць высока, пускаў доўгія цені ад кожнае рэчы; але па адным баку вуліцы яго сьвятло паласкала ўвесь надворны выгляд будынкаў, так што можна было на адгоне дзесятку сажняў убачыць седзячага на прызьбе. Затое трудней рабілася разглядзець што-кольвек па цёмным баку вуліцы.

Гапа з Тацьцянаю, ідучы цёмным бокам, мінулі некалькі будынкаў і гародаў. Прыслухваліся і пільнавалі адна другой. Мінаючы чацьверты двор, абое раптам спыніліся. Кожная пачула ціхую, рэдкую гутарку, якая йшла з-за платоў пасэсаравага двара. Гапа хапіла Тацьцяну за руку, сьціснула яе, даючы гэтым знак, каб тая спынілася на месцы, а сама падышла шчыльна к платом і прыслухалася. Рэдкія словы выразна даходзілі да яе з глыбіні двара. Кожнае з іх, як малатом, стукала ў грудзі Гапе і, стукаючы, распяляла яе злосьць, зайздрасць і прагу да помсты. „Я-ж табе, здрайца, адрыгнуся-а!“—выбіла ў яе галаве надыхтаваная помстаю сіберная думка. І тут-жа, як працяг гэтае думкі, нейкая сіла піхнула Гапу хапіцца за кол у частаколе і ў міг выламаць яго з рэзкім трэскам. Рэха ад злomu гулка разьялцелася ва ўсе бакі і ажно напалохала Тацьцяну. Тая хутка кінулася к плоту, ня ведаючы, што зрабіць з таварышкаю. Нашарохаў трэск і гутарыўшых у дварэ, якія раптам заціхлі. І тое зацішша, якое, здавалася, запанавала сьледам за трэскам калка вакол і ўсюды, яшчэ больш разьярыла Гапу, і яна рашуча, няпрытомна выбегла з-за платоў, параўнялася з вешніцамі ў двор Клумкі і з усяго размаху кінула ў яго калок. Кінула і ў момант пусьцілася

ўбежкі назад, забыўшы і пра Тацьцяну. Стук, які зрабіў калок, выцяўшы ні-то ў дзьверы, ні-то ў якісь цэбар, здалося Гапе, нібы пагнаўся за ёю. Пераляцеўшы некалькі хат, Гапа яшчэ шпарчэй замітусіла нагамі.

Азіраючыся, не зварочваючы ўвагі на Тацьцяну, яна хутка прыбегла да свае хаты, спрытна адчыніла вешніцы і ўскочыла ў двор. Ускочыла і раптам апамяталася:—стала, каб аглядзецца.

Хутка прыбегла й Тацьцяна.

— Гапа, Гапа!—моцным шэптам падала яна,— чаго ты так памчалася. Ніхто-ж ня гоніцца.

Гапа прачыніла вешніцы і ўпусьціла ў двор Тацьцяну.

— Калі й не пацэліла ні ў аднаго, затое напалохала. Памятацьмуць, паганцы!—здавольна пахвалілася Гапа.

— Але ты й мяне перапалохала. Я зусім не чакала, што ты так зробіш, хай цябе паралюш...

— А мо' ня варта, скажаш?—сумелася Гапа.

Тацьцяна нічога не адказала, каб ня смуціць таварышку.

— Хай-бы ведалі, што гэта я,—казала Гапа.

— Ды даведаюцца. Забачыш, ужо заўтра будзе ўсё ведана. Даведаюцца і скемяць, у чым сэнс... Нічога, варты абое...

Гапа здаволена засьмяялася.

Пачакаўшы яшчэ крыху, яны разышліся.

IV

Гапа не пайшла ў хату, а лягла спаць у сенцах. Лягла і перш задрамала, забыўшыся праз усё. Але праз хвілін дваццаць яна абудзілася і зусім згубіла сон. У голаў хлынулі соткі розных думак і запаланілі яе нашчэнт. Гапа мімаволі, цалкам, нырнула ў іх, перабіраючы адну за другою. Усе гэтыя думкі, як калясо, пачыналіся з надуманай зборні, краталіся розных момантаў яе перажываньняў і канчаліся пусканьнем калка на Людвісію з Кар'ёнам. Спыняючыся на гэтым, Гапа правярала сябе, ці ў праве была зрабіць тое, што

зрбіла. „Можа й ня варта было чапаць?“ устала перад ёю пытаньне і чапляла яе за жывое. „Не, гэтага яшчэ мала. Мала таму, што яны знарск насьміхаюцца з мяне. Я не магу дараваць, каб яна, валацуга гэтая, так нецырымонна, так сьмела пайшла на гэта. Байструк-жа... Байструк!.. Га-а! Так!“

Успомніўшы гэту асабістасьць Людвісінага пахаджэньня, Гапа зразу зарадавалася, як быццам-бы знайшла вернае выйсьце з свайго няпрыемнага становішча. Скучаныя ў адзін клубок цяжкія думкі глыбокай няверы кудысьці адсунуліся, парадзелі; у галаве Гапы стала лягчэй і бадзёрай. Яна перамяніла позу, расцягнуўшыся ва ўсю доўж, адплюшчыла вочы і сама сабе ўхмыльнулася. „Байструк! Кар'ён таго ня ведае! Бедны, ён пагнаўся за яе пекнатою... А тое, што яна байструк—і ня ведае. Пакаецца—толькі давясці яго. Заўтра гэта трэ' будзе зрабіць... Заўтра... Але як? Спыніць і сказаць? Ці паверыць? Думацьме, што я па завідзе наракаю—адвернецца... Ах!“ Гапа ўсю ўвагу пакіравала на роздум, як і што ёй будзе зрабіць, каб расказаць Кар'ёну аб Людвісі, хто і што яна. „А вось,—захапіўшыся думкамі, уголас размаўляла яна сама з сабою,—папрашу Тацьцяну, няхай папробуе яна. Ёй ямчэй гэта зрабіць. Заўтра-ж папрашу спаткаць яго і ўсё-ўсенькае расказаць... Цікава, якое ўражаньне гэта зробіць на яго. Заплюецца, пэўна... Ах, чудныякі Кар'ён. Папасьмяюся я з цябе, браце, уволю... А калі нічога не паможа? Што тады? Мо' зусім ня варта пачынаць гэтага? Можа, проста вылаяць яе і годзе? Вядома, гэта не здарма цэлы тыдзень не паказацца. Мабыць, нешта...“

Гапа кінула размаўляць і хапілася за ўспамін, каб адшукаць у сваіх адносінах з Кар'ёнам тыя ці іншыя вады, знайсці якое няпуцёвае слова, што можа як калі неабдуманая выказала, але ні на чым ня спынялася яе думка. Увесь праведзены з ім час—выглядаў сьветлаю паласою яе жыцьця. „Пэўна адно—што Людвісія прыгажэйшая за мяне“, адкульсьці вынікла суменная думка. Вынікла ціхай, таемнай да таго, што сьпярыша Гапа не зьвярнула на яе ўвагі і прапусьціла

разам з іншымі думкамі; але разам яна, як-бы незнарок затрымалася ў яе сузнанні, вырасла ў самую вялікую і заваладала ўсёю яе істотаю. Гапа глыбока жажнулася ад ахапіўшае яе цяжкае балючае крыўды на самую сябе, на сваю долю, на жыццё.

Ёй стала моташна, душна і няпрыемна. Не магла спакойна ўлежаць і некалькі разоў засаб перавярнулася; нарэшце лягла ніцма, утуліла голаў у падушку, сьціснула зубы й балюча заплакала здаўленым нутрным плачам...

А на дварэ ўжо паднімаўся золак, і лёгкі белы водсьвет яго прабіваўся ў вузкае акенца сянец.

З VII—23
Менск.

РАСПУСЬНІЦА

— Злодзей ты, злодзей! Шэльма, ты шэльма! Да чаго ты мяне давёў! Ах, закляты!

І Аўдоцьця палажыла на стол асадку, падперла рукою бараду й пачала думаць. Бляды, змучаны яе твар выказваў сабою тую муку яе душы, якія Аўдоцьця перажывала за астатнія два гады: бач, з таго часу, калі яе гаспадар, Хірысон, пакінуў ёй пісаць з Амэрыкі, адрокся ад яе і, як перадавалі, сышоўся там з нейкаю другою кабетаю... З упалых вачэй Аўдоцьці каціліся па яе блядых шчоках адна за адною, зьліваючыся, буйныя, як каралі, чыстыя сьлёзы, росячы сваёю цёплаю вільгацьцю яе кашульку.

Алеська, васьмёхгадовая дачушка Аўдоцьці, замораная, пакрыўджанай сіроткаю сядзела супроць мацеры, сачыла ўвесь час за ёю ды ўсё мерылася плакаць.

— Сьціхні, дачунька мая, сьцешся, любка, — супакойвала Аўдоцьця дзяўчынку, — пайдзі лепш, родненькая, паглядзі, дзе нашы Сёмачка з Еўкаю. Пайдзі, котка мая.

Але Алеська не адыходзіла ад маткі, мэрам-бы баючыся яе адну пакінуць.

— Ах, ах, што мне болей яшчэ яму напісаць? — папытала сама ў сябе Аўдоцьця, гледзячы на дачушку.

Алеська пацягнула плечыкамі й адразу-ж адказала:

— Напішы, матулька, што я лічу яго нашым згубіцелем, катам нашым.

Аўдоцьця, нярадасна ўсміхнуўшыся, мэрам-бы згадзілася з дачушкаю, і трасучаю рукою вывела на бруднай паперы высокімі, крывымі літарамі прадыктаваныя Алеськаю словы. Вывела іх, паглядзела на паперу, падумала крыху і паднялася з месца.

— Што, ці ўжо скончыла пісаць, мама? — запыталася Алеська.

— Не, дачушка, я яшчэ ня скончыла, я так адхілілася,—адказала Аўдоцьця дзіцяці.

У гэты момант пачуўся бразг дзвьярыма. Аўдоцьця хутчэй хапіла са стала недапісаны ліст і сунула яго за пазуху; пасля адварнулася, села на ўслоне й стала чакаць.

Хвіліны праз дзеве ў хату ўвайшла Паруля. Аўдоцьціна маці, старэнькая, маршчлівая, але яшчэ рухавая бабуля.

— Добры вечар, дачушка!—прывіталася яна.

— Вечар добры!—адказала Аўдоцьця,—прысядзьце, вось,—падаючы зэдлік, папрасіла яна,—вы так замарыліся, няблізкі сьвет ідучы сюды.

— Але, дачушка, такі дужа стамілася. Вядома, старасьць сваё бярэ,—охаючы й крэкчучы казала Паруля і прытым нядужна прысела на зэдлік.

Села й глыбока ўздыхнула.

— Ну, што добрага чуваць у цябе, Аўдоцьця?—запытала Паруля.—Мо' часамі Хірысон піша што?

— Не, мамачка, нічога ня піша; хай яго горліца зарэжа—прападаць мне даводзіцца з-за яго.

У ваччу маладзіцы паказаліся сьлёзы.

— Мама, ня плачце,—папрасіла мацэру маленькая Алеська і сама заплакала.

— Сьціхні, мая котка,—суцешыла яе Паруля.

— Калі бо наш татка вельмі брыдкі. Мы з мамаю пісалі яму ліст, і я дапісала, што ён—згубіцель наш.

— Ліст пісала? Аб чым-жа хаця?—з цікавасьцю запытала Паруля ў Аўдоцьці.

— Ой, мамачка, я ўжо і сама ня ведаю, што яму пісаць. Няхай ён там голаў сабе падверне, гадзіна заклятая! Гэта-ж ня жартачкі, да чаго ён давёў нас... Хоць з голаду прападай. Навошта падобны сталі дзеці... Людзі сьмяюцца, гавораць усяк, калі ты стараешся здабыць кавалак хлеба тым ці іншым спосабам... Людзям няма жалю, а баўтаць языкамі,—дык з любасьцю.

Заламаўшы рукі, Аўдоцьця заплакала. Паруля, глядзячы на дачку, таксама засьлязілася і выцерла падолом каравага хвартуха запалыя вочы.

Тымчасам на дварэ цямнела. Апошні промень сонца зьнік з хаты, дзе па куткох пачаў туліцца шэры змрок.

— Алеська, Алеська—абярнулася Аўдоцьця да дачушкі,—пайдзі, мая котка, пашукай дзяцей, а то яны, небаракі, цэлы дзень ня еўшы. Пайдзі, дачушка.

— Добра, добра, мамачка,—пралепятала дзяўчынка і хутка выкацілася з хаты, моцна стукнуўшы дзьвярыма.

— Аўдоцька, Аўдоцька!—праз плач вымавіла матка, азірнуўшыся па хаце;—скажы-ж мне, дачушка, ці то праўда, што аб табе людзі балхвяць, нібы-та ты... дачушка, мужчын да сябе прымаеш? Скажы мне, дачушка, ці ня злыя языкі распускаюць пра цябе гэтыя чуткі? Ах, напускаюцца бог і людзі!

Аўдоцьця ўздрыганулася ўсім целам, рухава захадзіла па хаце і ня ведала, што адказаць мацеры: сазнацца—не казалі сумленьне, а стаіцца—таксама балюча. Памаўчаўшы нейкі час, Аўдоцьця рашыла ўсё-ткі схлусіць і сказала мацеры:

— Мамачка, усё—адна брахня. Плюньце ў вочы таму, хто будзе брахаць вам аб гэтым. Гой, ды якія-ж заразы ёсьць у нашым мястэчку! Вочы-б павыколвалі табе, каменянямі-б закідалі, каб прымелі. І завошта яны на мяне накідаюцца? Што я ім дрэннага зрабіла? Ці я мяшаю каму, ці стаю папярок дарогі?

— Ды яно-ж так, Аўдоцька; ужо сьвет такі. Сочаць за табою, як за злодзеям... Трэба, дачушка, так жыць, каб ніхто й падкалупіць ня мог нічым...

Аўдоцьця не магла далей нічога сказаць: яна паківала галавою, моцна і глыбока ўздыхнула і паглядзела ў вакно.

— Што, няма дзяцей?—запытала яе Паруля.

— Няма. Прыдуць зараз... Яны і ўпоцёмку патрапяць... Пэўна й вам, мама, прыдзецца йсьці, пакуль яшчэ зусім ня сьцямнела. Пакуль заклываеце па-мененьку...

Паруля мэрам-бы й забыла, аб чым толькі што размаўляла з дачкою і рухава паднялася з месца.

— Але, але, Аўдоцька, я пайду такі,—вымавіла яна і зазірнула ў вакно.—Ой, ды ўжо-ж зусім цёмна на дварэ,—дабавіла яна й рухава вышла з хаты.

Аўдоцьця правяла мацэру на вуліцу, папрасіла яе наведатца ў нядзелю і, узяўшы на рукі клыпаўшага да хаты разам з Алеськаю Сёмачку, вярнулася з дзяццмі ў хату.

У хаце было зусім цёмна. Аўдоцьця засьвяціла газьнічку. Маркотным, смуглым сьвятлом асьвяціла яна хату, пусьціўшы па сьценах чорныя лахматыя цені.

— Вось і сьвятло, вось і сьвятло, мае вы маленькія дзеткі,—ні то прапяяла, ні то прамовіла да дзяцей Аўдоцьця.—На, пазабаўляйся з Сёмачкаю—абярнулася яна да Алеські,—а я пашукаю што-кольвечы зьесьці вам.

Аўдоцьця падышла к печы, адчыніла засланку й вынула два маленькія гаршчочкі.

— Вось, наце, ежце!—выказала яна, падаючы дзецям адзін гаршчочак з трыма лыжкамі ў ім і па кавалачку хлеба.

Згрудзіўшыся каля прыпеку, дзеткі прагна пачалі ўвіхацца з гаршчком, мэрам яны тыдзень нічога ня бачылі ў вочы.

Праз некалькі хвілін гаршчочак апусьцеў, а ад хлеба асталіся макавыя крошкі.

Сама Аўдоцьця нічога ня ела.

— Ну, укладайцеся, дзеткі,—прыказала яна, узяўшы меншае й палажыўшы яго ў запечку ў нейкіх брудных пыльных лахманах. Старшыя паслухмяна паўскоквалі на пол і спакойна ўлягліся абাপал свайго браткі... Аўдоцьця абцерла лаву, прысела тварам да газьніцы і, дастаўшы з-за пазухі недакончаны ліст, прыладзілася на прыпечку яго дапісваць.

— Як-жа яму канчаць? Якое слова ўставіць, каб яго там, заклятага, яно праняло наскрозь?.. Але-ж ці кране ўжо тую прадажную душу хоць што!—падумала яна сама сабе і зараз-жа прынялася адшукваць у памяці тых ці іншых слоў. Адно за другім, цэлаю

чарадою завіліся яны ў Аўдоцьцінай галаве, мэрам просячыся кожнае адбіцца на паперы. Аўдоцьця вылучыла некаторыя і ўжо прыгнулась над прыпечкам, каб пісаць, як раптам у вакно хтось застукаў. Аўдоцьця міжвольна схамянулася, але хутка супакоілася й падбегла да вакна.

— Хто там?—запытала яна.

— Я... я... Лукаш... Пусьці, Аўдоцьця, пусьці-ы!

— Табе чаго?.. Ці-ж ня сорамна, з вечара...—упікнула яна прыцішаным голасам.

— Пусьці, пусьці, Аўдоцьця, я... з грашыма. Я... я тры рублі прынёс... і за старое расплачуся...—данёсься з двара просячы голас.

Аўдоцьця адхілілася ад вакна і ўзрадавана прагаварыла: „Тры-і-ы рублі-ы! Тры рублі! Гэта-ж на два тыдні жыць з дзяцьмі!“ І рухава, ня думаючы больш нічога ні аб чым, кінулася ў сенцы, адчыніла дзьверы і пазвала:

— Ну, ідзі! Ідзі, ну, Лукаш...

П'янаваты, але цьвёрды на нагах, хутка апынуўся ў сенцах здаровы, грубы чалавек.

— Аўдоцьця, дзе ты?—запытаў ён, ня бачачы Аўдоцьці.

Яна не адказала, але стукнула засаўкаю.

Лукаш, разняўшы рукі, зрабіў колькі крокаў на стук і абмацаў Аўдоцьцю.

— Пачакай, чаго ты...—хацела штось выказаць яна, але Лукаш абяруч прыцёг яе да сябе, пераняўшы гутарку, пачаў заблутана, адрыўна прасіць...

А ў яго кішэні зьвінела серабро.

— „ДОЙДЗЕМ, СЫНОК“

Паабапал гасьцінца, вузкага, заросшага зялёнай мяккаю мураўкай, ляжала неагляднае поле залацістага жыта. Высокія тоўстыя дубцы яго згіналіся да нізу пад цяжарам ядраных важкіх каласоў.

Вузкія высокія межы, густа адзетыя застарэлым дзяцельнікам, засохшым рамонкам і павяўшым цюцюпанам ды падушачкамі, разрэзвалі на доўгія стужкі, здавалася збоку, суцэльную, непадзельную роўнядзь.

Далёка ад гасьцінцу, на цэлыя вёрсты вакол, прабягаў узрок людзкі, губляючы зялёныя ніткі межаў у гушчы нахіленых каласоў жыта.

У сінім, празрыстым, як шкло, паветры, у нярухомай і спакойнай цішы паўднёвай пары насіліся над палатном ніў, неўгамонна пяючы, рэзвыя жаўранкі. З гушчару жыта ім адклікаліся крыклівыя перапеўкі ды рэдкія, палахлівыя драчы.

Дзесьці там, далёка, у правым канцы гасьцінцу, чулася п'яньне жней. Знаёмыя мэлэдыйныя гукі песьні жніва вынікалі з пахучых каласоў жыта, гайдаліся над золатам ніў і, нарэшце, напіўшыся паху, змаўкалі ў чыстым паветры, у праменьнях сонца.

Іх зьмянялі новыя, яшчэ болей п'явучыя, яшчэ болей звонкія ды радасныя.

Цэлых дзьве гадзіны ўжо прайшла паміж сьценаў жыта роўным выхільастым гасьцінцам Маланка Груд з шасьціхгадовым сваім сынкам Міхалкам.

Яна была стомлена часткаю ад хады, часткаю ад таго гора, якое гнала яе гэтым гасьцінцам у чужую краіну, далёкую ад роднага месца, знаёмых людзей, да няведамае справы, да няяснага жыцьця.

За плячыма яе вісеў зашчытнага колеру невялічкі ворацак, напоўнены ськімі-такімі рэчамі; у ваднэй

руцэ яна трымала сукаваты аблузаны яловы кій, другою-ж вяла за руку свайго сына Міхалку. Хлопчык стараўся трухаць побач з маткаю, але адставаў, зрываючы між жыта розныя кветачкі. Маланка яго падцягала, азіраючыся раз-по-разу на сына. Міхалка ўвесь час ня сьціхаў лепятаць, закідаючы мацэру рознымі пытаньнямі.

Маланка неахвотна адказвала сынку, а толькі час-ад-часу пытала ад сябе:

— А можа ты есьці хочаш, Міхалка?

Але Міхалка пра яду нібы забыў, а гаварыў зусім аб другім.

— Стаміўся, пэўна, нябожа мой?

І сказаўшы, спогадна азіралася на сваё дзіця, шэпчучы сабе: „Ці дойдзем мы да якое мэты?“

— Адпачынем, сынок,—праказала Маланка да сына, параўняўшыся з невялічкай, густа-заросшай паплавінкай, якая ўдавалася шырокім паўкругам у густое жыта.

Хлопчык нічога не адказаў, як-бы ня чуючы мацэрынага запытаньня.

Тады Маланка моўчкі зьвярнула з гасьцінца, узышла на паплавінку і прысела. Міхалка спакойна спыніўся каля яе. Маланка зьняла з плеч ворака, расцягнула зашмарг, дастала акрайчык хлеба і два кусочкі сыру, разлажыла гэта на траве і абярнула да хлопчыка:

— На, еж, Міхалка!

Міхалка прагна прыняўся есьці. Маланка ела марудна, раздумваючы: „Колькі хлеба! Які ўраджай у гэтым годзе! Нівы і нівы—бясконца! Спакойнае, стомленае ад цяжару, жыта міла ўсьміхаецца тваім вачом. А там ужо, глядзі, і жніво пачалося... Жнуць і пяюць... А вечарам пойдучь да хаты, шчасьлівыя, здаволеныя ўраджаем... А я? Што-ж я буду ў гэты год жаць?“

Маланка спынілася есьці; на яе вачох заблішчэлі сьлёзы.

„Нашу палоску сажнуць праклятыя паны... Сажнуць, або выпаляць, або вытапчуць... Ды ня толькі палоску зглумяць, а й дом увесь зруйнаюць, спаляць ды, чаго добрага, над бацькамі насмяюцца. Эх, паганцы, чаго ім трэба ад нашага краю, ад нас?“

Апошнія думкі Маланка выказала ўчуткі.

Міхалка, дасюль заняты ядою, хутка павярнуўся да мацеры і запытаў:

— Мама, што ты кажаш?

— Наша поле, сынку, вось з гэткім самым пекным жытам сажнуць польскія паны; сажнуць і забяруць сабе на хлеб. Ужо ня будзеш ты, каханы, хадзіць з бацькам на малацьбу.

Маланка прасьлязілася.

— А дзе-ж, бок, наш татка, мама?

— У чырвонай арміі, сынку.

— Што ён там робіць?

— Ваюе з панамі, сынок. Праганяе іх, разбойнікаў, з нашае старонкі, ня пускае іх сюды за намі гнацца.

— А можа ўжо ён дома?

— Не, мілы, ён ня вернецца дамоў, пакуль не прагоніць паноў. Паны загарадзілі нам дарогу да дому—трэба зламаць іх загарадзь.

— А куды-ж мы ідзем?

— Мы ў чужыну едзем, сынок; ідзем шукаць сабе часовага скутку.

Міхалка, пэўна, здаволіўся адказам мацеры, бо супакоіўся і адварнуўся да кветак, якія тут-жа збоку паглядалі яму ў вочы.

Змоўкла і Маланка; змоўкла і, забыўшыся аб хлебе ў руках і аб голадзе, які вымусіў дастаць гэты хлеб з ворка, зноў адышла ў думкі і ў нарысы тых абразоў, якія так глыбока адбіліся на яе істоце. Цугам, звязна ўсталі перад ёю: падход палякоў к мястэчку, трэск стрэлаў, грукат гармат, промень пажараў, агульны пярэпалах; далей—уцёкі комуністых і злыбедна-здавальняючая радасьць багацеяў-гаспадароў... Выразна, нібы ўяў, устаў перад Маланкаю гэткі вабраз: насоўваецца цёмная дажджлівая ноч; гудзе

па-за вокнамі сярдзіты вецер; сьвішчуць галінамі плакучыя бярозы. Яна, Маланка, у хаце, сядзіць пры сталае і, аддаўшыся ўсёю ўвагаю, піша ліст да мілага мужа, Нічыпара, які ваюе на фронце з панамі. Старыя бацькі яе сьпяць, сьпіць і Міхалка. Сьціша ў хаце. Пёрка выводзіць на паперы няроўныя радкі. Словы ліюцца, ліюцца, ліюцца—няма ім канца, няма стрыму. Яе абурае палкае, маладое натхненне, якое салодкім туманам абдымае Маланчыну істоту... Маланка забываецца, цішэй водзіць асадкаю, адцягае ўвагу ад паперы і накіроўвае прагны ўзрок крыху ўправа, наўскос, дзе спатыкае мілы твар Нічыпара... нават чуе цёплы подых яго вуснаў... Маланка ўся дрыжыць, але быццам заварожаная, ня можа паварушыць ніводным суставам... Некалькі доўгіх хвілін яна знаходзіцца ў салодкай напрузе. Далей—ня ўтрымлівае і, сабраўшы сілу, хоча падняцца, як раптам яе аглушае страшэнны гук. Маланка ўздрыгвае, як асінавы ліст у дзікі парыў ветру... Зьвіняць у вокнах шыбы... Разам устаюць усе страхі панскіх гвалтаў, аб якіх ёй пісаў Нічыпар. Енкі, плач мацярок, кроў... Яна азіраецца ў вакно і бачыць вагromністы промень, усё неба ў вагні. „Не, я не застануся дома, не! Ня дамся на глум паном. Уцяку, уцяку з мілым Міхалкам. Уцяку! Мне не здабравець, як прыдуць паны“... Яна паведамляе бацьком сваё рашэнне і сьледам-жа хапаецца за дзіця. Бацькі пачынаюць угаварваць яе, плакаць, самі не даючы сабе адліку, што пагражае іх Маланцы ад паноў.—Астанься, дачушка,—моліць маці.—Куды ты ў сьвет з дзіцём?—упікае бацька. Але яна ня слухае, пасьпешна будзіць Міхалку, адзяе яго і, захапіўшы ворацка, прыпасены на ўсякі выпадак, кідаецца з хаты ў цемру ночы. На вуліцы яе падхапляе агульная хваля ўцекачоў і, як трэска, нясе з сабою... Куды? Дзе прыпынак?..

— Мама, ідзем далей, ужо супачылі,—катурхнуў мацэру Міхалка.

Маланка ўсхапілася, як са сну, парваўшы нітку думак, і аглядзелася вакол; пасья, адчуўшы ў руцэ хлеб, са смакам укусіла яго.

— Хадзем!—настаяў Міхалка, першым выбегшы на гасьцінец.

Маланка паднялася, закінула за плечы ворак і пайшла за сынам.

Жоўтыя сьцены жыта зноў абнялі іх з бакоў. Таксама стаяла гарачыня; таксама сьпявалі жаўранкі ды перапёлкі; не заціхалі песьні жнеяк.

— Ці далёка нам яшчэ ісьці, мама? — запытаў Міхалка, адышоўшыся крыху.

— Ня так ужо далёка, даражэнькі. Дойдзем сыноч, крапіся крыху,—адказала Маланка, кінуўшы погляд усьцяж гасьцінца.

ШУКАЮЧЫ ПРАЦЫ

Падыходзіў вечар. Сонца спускалася за лес, і з-пад зялёных куп ялін і хвой выглядала доўгімі, тонкімі космамі праменьняў няшырокае гала, перакроенае дарожкаю, якая вілася выкрутасамі праз гала к лесу. З аднаго боку дарожкі ўпярэмежку—то калдобістай, гразкай, то сухой, па калені пяску,—гэта гала было з поплаву ў куп'ю, вытаптанага гавядаю, а з другога — з іржышча, дробнага й нізкага.

Дарожка выходзіла з-за пяшчанае горкі і, верцячыся, у другім канцы гала хавалася ў лесе. На гранічцы гэтага лесу, якраз у тым самым месцы, дзе дарожка пахільвала за першыя хвой, тырчалі два пянчукі,—відаць было, што з нядаўна сьсечаных ялін.

— Ну, вось гэтта мы й сапачынем!—прысядаючы на адным пні, сказаў Цімох да таварыша Ігната.

Ігнат спыніўся і старэнна адсопваўся, азіраючыся вакол і на сонца.

— Ня раджу садзіцца, а то спозьнімся; можа ўжо параход прыйшоў... Лепш хадзем на прыстань, а то яшчэ пакуль зойдзем...—не згаджаўся Ігнат.

— А ласьне ты не ўтаміўся?

— Што-ж зробіш! Утаміўся-не-ўтаміўся, а трэба йсьці... А ты-б хацеў неўшманкі ўбраць сорак вярстоў! Не-э, браце! Да гэтага мы яшчэ цэлы дзень нічога ня елі, а галоднаму прайдзі па гэтых пяшчышчах!.. Пэўна ўтомішся... Але нічога не парадзіш—трэба працы шукаць і гэтакімі сьцежкамі... Бачыш!..

Цімох балюча ўсьміхнуўся.

— Затое памяць астанецца на ўсё жыцьцё... Некалі, вось, цікава будзе ўспомніць...

— Але ўсё-ткі садзіся ды пасядзем,—тузнуўшы Цімоха за крысу, папрасіў Ігнат.—Што некалі будзе—

то будучына, а пакуль мы жывем цяперашнім: не пагоршым становішча—садзіся. Прыстань недалёка; пацую гудок і дабяжым.

Цімох пярэчыў, але нядоўга—зьянога перасільвала й цягнула прысесьці пасядзець: балелі ногі, калола ў пяткі, даваў аб сабе знаць голад. Цімох здаўся й прысеў на суседнім пянчуку.

— Ага, такі на маім стала,—пакпіў Ігнат.

— Здаўся, як бачыш. Паняволі здасіся, калі жывот падцягвае,—адказаў Цімох і пры гэтым пасьпешна азірнуўся ўбок, на лес.

З гушчы лесу даносіўся к хлопцам стук калёс і выразны гоман людзей. Хлопцы прыслухаліся.

— Ах, глядзі ты, як сёньнека запазьніўся паракход! Гэта-ж падумаць. Цэлюю пору амаль прастаялі на прыстані,—казаў грубы голас.

— А чародны, бадай, толькі заўтра йсьціме,—адказваў другі, ня менш зычны.

Грукат калёс, блізячыся да хлопцаў, рабіўся гучнейшым ды гучнейшым.

— Ну, цяпер можна будзе ўсё распытаць у падводчыкаў,—сказаў Цімох.

— Як быццам табе лягчэй стане ад гэтага,—папярэчыў Ігнат.

— А ўсё-ж, ведаць мем, як і што расплянаваць наступнае.

— Ды хопіць яшчэ, браток, памардавацца.

— Не навіна. Выберамся. Дастанем тое, чаго шукаем. Ці варта сумаваць!—пабадзёрыў таварыша Цімох.

— А я ня вельмі й журбую. Толькі ўсяго, што неяк не па сабе робіцца так доўга бадзяцца. Бачыш, на вуліцы восень, самы сэзон у нашых мясцох, а мы ўсё шукаем.

Пакуль яны перагаварваліся, фурманкі праехалі залом дарогі й апынуліся перад імі. Фурманак было з дзесятка; маленькія драбінкі, апалукошаныя, былі завалены мяшкамі мукі. Мізэрныя, дробныя конікі, упінаючыся на ўсю сілу, паціху цягнулі па каляіністай, пабітай карэньнямі дарозе паклажу. Падводчыкі

йшли падвое, патрое і, матаючы нясьціханна пугамі, вялі гутаркі на звычайныя буднічныя тэмы. Колькі яе ў іх знаходзіцца! Сорак вярстоў дарогі ад Бражак да Альшанін—кожныя два-тры дні праходзіцца імі з тэю-ж шэраю спакойліваю гаворкаю. Па пяць, па шэсьць разоў пераказваюцца многія зьявішчы й здарэньні і не надаядаюць. 九

— Дзядзькі, — абярнуўся да падводчыкаў Цімох, — ці далёка адсюль да Бражак?

Некалькі чалавек акінулі яго з ног да галавы падазронам поглядам і з хітраю ўсьмешкаю на тварах адказалі ў адзін голас:

— А вам як-бы хацелася? Нічога, можаце аддыхаць, к цёмнаму зойдзеце.

— А параход на Кіеў, ня ведаеце, скоро йсьціме?—падаў другое запытаньне Ігнат.

Падводчыкі, як згаварыўшыся, пакруцілі галовамі і крыху памаўчалі. Пасьля адзін старэнькі, з рэдкаю, шэраю бародкаю адказаў за ўсіх:

— Вось гэтага, браточкі, дык ня можам сказаць... Уверх, на Лоеў, толечкі што адышоў... А ўніз, штосьці казалі, нібы ўночы пойдзе...

— А на прыстані, скажэце, ці можна чаго дастаць зьесьці?

Падводчыкі весела зарагаталі.

— Наўрад, сынкі,—адказаў той-жа стары.—Тут і прыстань уся з двух-трох хатак. Глуш... Самім прыходзіцца ў Лоеў езьдзіць за прыпасамі.

— А вы-ж куды, хлопцы, едзеце?—запытаў ад сябе падводчык.

— Ды едем, куды вочы глядзяць. Працы шукаем... Вось пяты тыдзень у дарозе: просім работы, а яе няма,—весела адказаў Цімох.

— Якое-ж вы работы шукаеце?—зацікавіліся падводчыкі.

— Якое! якое хоць! Самі мы—гарбары, а цяпер нам абышто рабіць.

— Так, цяпер цяжка дастаць службу... Папробуйце трапіць у Кіеў,—парадзіў стары...

— Мужчы-ы-ны-ы! — пачуўся вокліч з поля, куды ад'ехалі фурманкі. — Чаго-о вы та-ам!

Падводчыкі пакінулі Цімоха з Ігнатам і пасьпешна пайшлі на голас.

— Кепскія паперы, брат! Аддалаецца ад нас Кіеў. Параходу няма, а мо' і ўночы ня будзе, а есьці — таксама канчаем... Прыдзеца на кўфэрачках плысьці ў Кіеў... — жартаваў Ігнат.

— Я, бо, табе казаў, што гэты плян найгоршы... Залезьлі ў нейкую глуш і бадзяемся, як сьвят бяз вума... А ў Кіеве — што ты там знойдзеш?.. Давай, калі ёсьць што, перакусім.

— А вось; маеш акрайчык хлеба і крыху сала. Сьпячы, калі хочаш, — дастаючы з торбачкі, сказаў Ігнат.

— Чакай, я перадумаў, — спыніў Цімох, ухапіўшыся за руку таварыша, — я думаю гэтак зрабіць: пойдзем раней на прыстань і выпытаем, як і што з параходам. Ня пойдзе сёньня — будзем старацца спажывы... А то мы тут разложымся з агнём, а там параход — шусь і кончана.

— Давай, пойдзем! — згадзіўся Ігнат.

Яны падняліся, закінулі за плечы клумкі і выйшлі на дарогу.

На дварэ патрошку цямнела. Між кустоў і дрэў гусьціўся змрок. Разам з цемраю спадала на землю й асеньня вільгаць. Пахла густым п'яным водырам ападаўшага лісьця.

Цімох з Ігнатам, разглядаючы па бакох, ішлі да прыстані. Кусок дарогі, які ім асталося прайсьці, здаваўся без канца-краю. Стомленасьць, змора мітрэнжыла іх рухавасьці. Хацелася сесьці сярод дарогі, каб адпачыць, нарэшце, адкараскацца ад назойлівага, балючага пытаньня: дзе-ж канец іх дарозе? Цэлых пяць тыдняў, як яны сарваліся з месца, апынуўшыся без работы, і калясяць прасторы палёў, пераходзячы з месца на месца ў адшуканьні працы. Праелі заробленыя грошы, распрадаліся, многа разоў жабракамі заходзілі ў хаты, каб выпрасіць хлеба... Дакуль-жа гэта будзе? Не хапае магі чакаць. Выпетрала ўсякая вера, высахла надзея.

— Нарэшце мяне абурае ўсё гэта... Выходзіць, што мы лішнія на зямлі...—выказаў Ігнат да Цімоха.

— Паганы лад—агню просіць,—адказаў Цімох.— Каб гэта прымеў, дык, ведаеш, зьнішчыў-бы дарэшты...

— Пачакай, брат, некалі ўспомнім і зараз адплацім.

— Успомніш ты. Ці ўтрымаешся на нагах да таго часу, калі...

— А што? Зацягаемся, думаеш? Кінь! Усё-ж—маеш рукі!—працягнуўшы ўперад руку з сашчэпленым кулаком, пагрозіўся Ігнат.

— Мала хто ўважае твой кулак... А сунь лепш ты яго ў кішэню ды падлічы грошы, ці хопіць на месцы хоць на палубе?—пасьмяяўся Цімох.

— Напавер паедзем. У Кіеве заплацім.

Ігнат засунуў руку ў кішэню, пакалупаўся ў ёй і дастаў адтуль некалькі манэт.

— Лічы! А вось вырасьлі ў дарозе.

Ігнат спыніўся, рашчапіў кулак і пералічыў грошы.

— Сем рублёў, крапіся!—гукнуў ён удагон Цімоху.

— Сем? Го-о! Тут ня толькі да Кіева, а й да Адэсы хопіць.

— А калі, вось, прыдаць яшчэ маю жакетку, як ты думаеш, вёрст на трыста хопіць?

Абое расьсьмяяліся, ажно рэха аддалося ў лясной нетры.

— А ўсё-ж дачыльгікалі! Вунь канец лесу.

× Яны ўскорылі хаду і хутка выйшлі з лесу. Хоць быў вечар, але стала шмат відней, чымся ў лесе. Хлопцы адначасна абвялі поглядам разьлэгшае перад імі гала, якое мо' на вярсту цягнулася раўнінай, а далей абрываўлася да спуску. Управа, недалеч ад лесу, стаяў маёнтак. Некалькі вялікіх стадолаў, пакрытых новымі гонтамі, абкружалі белы двухпавярховы палац. З бакоў палацу, як вартаўнікі, стаялі разгацістыя, у жоўтым уборы, клёны. У вокнах, глядзеўшых на дарогу, кудэю йшлі Цімох з Ігнатам, блішчала сьвятло. Чуліся мэлёдыя вясёлае музыкі, якую справодзілі рэзвыя, жыцьцёрадасныя жаночыя галасы. Маніла спакоем, вясёласьцю і бесклапотнасьцю.

Хлопцам не хацелася адрываць вачэй ад маёнтку, але, крыху адышоўшыся ад лесу, дарога заламала ўлева і затуліла палоскаю арэхавага маладняка белы палац. А ўперадзе, ганоў за трое-чэцьвера, раптам вынік шырокі, зьвілісты Дняпро. Хлопцы ўпіліся ў яго сваімі поглядамі. Туды, к захаду, дзе яшчэ смутна дагарала пабляднеўшае праменьне зайшоўшага сонца, Дняпро блішчаў алавянаю фарбаю, а чым бліжэй, тым алавянасьць цямнела, гусьцілася й зьлівалася з афарбоўкаю берагоў. То бліжэй к Дняпровым хвалям, то адышоўшыся ад іх на сажні і гоны, стаялі пажаўцелыя дзярэўцы... У адным месцы яны згущаліся ў шчыльную грамаду і напіралі на стромкі бераг рэчкі цёмнаю сьцяною гайку. Па другі бок Дняпра слаўся нязмераны паглядам абшар лугу. Між рэдкага хмызьняка высоўваліся стагі парудзелага сена.

Дняпром ішлі плыты. Да хлопцаў дасягалі галосныя выкрыкі плытнікаў, якія нясьціхана бегалі то ўзад, то ўперад даўгіх, паламаных плытоў. Блішчэлі агоньчыкі і на плытох і на беразе.

Цімох з Ёгнатам падходзілі да Дняпра з правага боку. Каля прыстані бераг паступова спускаўся к рацэ. Невялічкая, зьбітая з дошчак і пафарбованая жоўтаю фарбаю прыстань плавала на вадзе, будучы прычэпленай да жалезных калоў, убітых наводдаль ад берагу жалезнымі ланцугамі. Вузкая ўсходняя зьвязвала бераг з прыстанню.

З левага боку ад прыстані, прытуліўшыся да ўзгорку, стаялі тры старэнькіх хацінкі. Некалькі падводаў паражняком чагосьці чакалі. Падводчыкі раз-у-раз паглядалі на прыгнаныя да берагу барліны й лайбы.

Хлопцы спусьціліся з пакатасьці, агледзеліся вакола і, не заходзячы ў будынак прыстані, прыселі на ляжаўшым каля прыстані бярвяне.

— Вось і прышлі, — сказаў Цімох, — цяпер можна супачыць. Штосьці ціха на прыстані, не спадзявайся на параход.

— А, ведаеш, — ідзі, браток, запытай у каго-кольвечы, — парадзіў Ёгнат.

— Калі йсьці, дык давай абудва пойдзем. Чаго-ж сядзецьем тут.

Хлопцы падняліся і пайшлі ў прыстань. У дзьвярох багажнага аддзяленьня стаяў служачы прыстані, пільна разглядаўшы якуюсьці паперку.

— Скажэце, калі ласка, калі йсьціме параход на Кіеў?—запытаў служачага Цімох.

— Ня ведаю,—коратка й нялюдзка адказаў служачы.

— А хто ведае?—кінуў упічна Ёгнат.

Служачы крыху памаўчаў, нэрвова павярцеўшы ў руках паперку, пасья спакайнейшым тонам адказаў:

— Чакаем ноччу... А здарыцца, што заўтра вечарам. Цяпер няма пэўнага расьпісаньня. Можэце спакойна спаць...

Хлопцы маўкліва паціснулі плячыма, паківалі галоўнамі й пайшлі ў пасажырнае аддзяленьне.

— На, вось, якая добрая хата,—жартаўліва праказаў Ёгнат, уваходзячы ў маленькую, абстаўленую дзьвюма заслонамі й сталом каморку. Малюпаценькае вакенца пускала ў яе шэры змрок.

У каморцы ўжо сядзела чалавек пяць пасажыраў. Кожны з іх быў заняты сваімі думкамі і ніхто не зьвярнуў увагі на Цімоха і Ёгната.

— Можна асядаць! — пасьмяяўся Ёгнат. — Вось, пэўна, і гэтыя людзі ў наш бок едуць...

— А вы куды?—паглядзеўшы на Цімоха, запытаў малады здаровы пасажыр.

— На Кіеў!—адказаў Цімох.

— Туды-ж і мы... Але, кажуць, ня скоро будзе йсьці параход. Заўтра к вечару. Вы пыталіся?

— Пыталіся. Тое самае й нам казалі... Будзем чакаць...

— А скуль вы едзеце?—пацікавіўся здаровы хлапец далей.

— Работы шукаем. Больш месяца ўжо ездзім і ходзім і нічога няма. А вы адкуль едзеце?—запытаў Ёгнат.

— А мы якраз з работы. На барлінах працавалі, а цяпер едем дадому. Вось толечкі з Лоева пехам прыйшлі.

Цімох з Ігнатам прыселі каля размоўніка.

— Што-ж, зарабілі трохі грошай?—пацікавіўся Ігнат.

— Эт, зарабілі! Не вялікая мацыя. Праца занадта цяжкая. Але рублёў па трыццаць вязем дамоў. Будзе крыху пададзецца.

Хлопец паглядзеў на свае порткі, у некалькіх мясцох лаплення, усміхнуўся сам сабе і сказаў да Ігната:

— Вось як ходзім—у сьвята і ў будні. Трэба-ж прыкрыць цела. Вось і прыходзіцца згаджацца на ўсякую работу, без разбору... Вы...—хлопец аглядзеў Цімоха і Ігната,—вы ўсё-ткі яшчэ маеце ў што адзецца. Каб на мяне, я-б і ня тужыў аб рабоце. Хадзіць ёсьць у чым,—а яды можна дастаць.

— Адкуль?—запытаў Ігнат.

— Адкуль! Ды хоць-бы тых самых картопель напёк—і хопіць. Чаго там перабіраць многа... Жывуць-жа людзі пры рабоце і на картоплях...

Усе ўтраіх засьмяліся. Паглядзеўшы на іх, ухмыльнуліся і яшчэ трое пасажыраў, з якіх адзін пажылы, з абросшым тварам, выглядаючы мурынам, а двое маладых белакурых хлопцаў.

— А добра кажаце,—падхапіў Цімох,—картоплі ня дрэнная рэч. Аднак у нас няма чаго есьці—вось трэба пабегчы пашукаць дзе-кольвечы картопель.

— Там, на горцы, здаецца, я бачыў,—прыпомніў Ігнат,—пэўна панскія. Скокні накапай, калі маеш ахвоту. Мне то, прызнацца, ня хочацца. Лепш тут пасяджу.

— А я пайду. Толькі ўжо ты, Ігнат, ня квапся на картоплі, а то дарма. Не дастанеш ад мяне.

Цімох устаў з заслону і паглядзеў у ваконца.

— Пайду!

— Жадаю посьпеху,—паслаў удагон таварышу Ігнат,—добра парадзілі,—дадаў ён, адварнуўшыся да суседа.—А то, вась, выпатрашылі ўсе торбачкі, а цяпер хоць язык на паліцу кладзі. Пакуль там яшчэ да Кіева—ня вытрымаем. У Кіеве-ж жакетку з плеч і побаку, а тут...

— Вы прадасьцё жакетку?—ухапіўся за Ігнатавы словы яго размоўнік.

— Прадам, абы грошы.

— Я купляю, дайце прымерыць...

Ігнат зьдзеў з плеч жакетку і падаў яе размоўніку. Той хутка распрануў падраны суконны паўхалатак і адзеў Ігнатаву адзежыну. Жакетка прышлася па меры і на многа пахарашвала хлопца, робячы яго роўным і стройным дзяцюком. Гэту асабістасьць крамае вопраткі хлопец сам скмеціў і чуўся, што яна яму пасуе. Пахаджваючы па каморцы, ён пільна паглядаў на крысы, працягваў рукі, саджаў іх у кішэні і аглядаўся назад.

— Ну, Фомка, падыходзіць?—абярнуўся ён да чорнага мужчыны.

— Як на цябе шыта,—адказаў Фомка.—Сьмела купляй. Прыедзеш дадому—Тэкля не пазнае. Купляй, Піліп, купляй.

— Слухайце, — абярнуўся Піліп да Ігната, —навошта вам вязьці яе ў Кіеў, калі я тут магу купіць. Восем рублёў выкладаю.

Ігнат засьмяяўся.

— Параход завязе. Затое ў Кіеве цэлых дванаццаць вазьму, калі ня больш. Паглядзі, якая работа, які тавар, ды няношаная зусім.

— Дам дзевяць і хай сядзіць на мне. Прагадаеце на Кіеве. Там вас абдураць, а гэта даю чыстыя, запрацаваныя шчыраю працаю дзевяць паперачак. Слухайце... На гэты грошы ў Кіеве лепшую купіце,—упрашваў Ігната Піліп.

Але Ігнат рашуча настаяў на сваім. Хлопец неахвотліва зьняў з сябе жакетку, яшчэ паварочаў яе некалькі хвілін у руках і, аддаючы Ігнату, сказаў:

— Успомніце, ды позна будзе. Дзевяць рублёў пры дарозе не валяецца... Бярэце, кажу...

Пакуль яны таргаваліся, Цімох пасьпеў нарваць картопель і разлажыць агонь. Промень раптам лінуў у вакенца пасажырнай і зьвярнуў на сябе іх увагу.

*— Вунь ваш таварыш ужо агонь расклаў,—падаў першым чорны пасажыр.—Глядзеце, як шугае, ажно іскры сыплюцца ў Дняпро.

Ігнат падышоў да вакенца і паглядзеў. Яго пацягнула на двор. Але толькі ён падышоў да дзвярэй, як яны знадворку адчыніліся, і ў пасажырную ўвайшоў Цімох.

— У цябе, Ігнат, пэўна, сала крыху засталася! Пашукай, устроім добрую вячэру. Картоплі ўжо загорнуты ў попел. Ня толькі ў памешчыка баль—зробім і мы тое самае. Вытрасай торбы...

Абое ўзялі клункі й пачалі іх патрашыць. Павы-малі начыньне, бялізну, парванья хвартукі і кніжкі, Усё гэта разлажылі на ўслонах. Пасажыры паўступалі ім месцы, гледзячы на іх.

— Няма нічога,—вывернуўшы торбачку, сказаў Цімох.

— Няма, бо зьелі. Я табе кажу, што ўсё кончылі; табе здаецца, што асталася,—адказаў Ігнат, перабіраючы свае рэчы на ўслоне.

— А вось, глядзі,—весела выкрыкнуў Цімох, паказваючы на маленькі кусочак сала, запаўшы між лістоў кніжкі.

Ігнат, а за ім для цікавасьці трое пасажыраў, падыйшлі да Цімоха, нахіліліся к услоны й пачалі ўзірацца на сала, як на якое дзіва.

— Маладзец, затое табе больш трэ' ўдзяліць,—пажартаваў Ігнат.

— Хопіць картоплі спрыснуць па каплі,—дадаў чорны пасажыр і засьмяяўся.

— Толькі-бы яны ў мяне не пагарэлі там,—схмянуўся Цімох і, кінуўшы з рук торбачку й бялізну, пайшоў у дзверы.

— Прыходзь, Ігнат, да агню,—пазваў ён з-за дзвярэй.

— Прыду,—згадзіўся Ігнат, сьпяшаючы ўклацаць у торбы ўсё вынутае з іх.

— Работы больш, як сала,—пасьмяяўся ён.

Пасья, уклаўшы ўсё чын-чынам у торбачкі, Ігнат завязаў іх і разам з адзежаю Цімоха ды сваёй палажыў камячком у кутку каморкі на ўслончыку.

У гэты час у пасажырную зайшоў вартаўнік прыстані з маленькаю лямпачкаю ў руцэ. Праз чыста выцртае шкло глядзеў на голяы жоўтыя сьцены каморкі маленькі куравы агоньчык, ад якога не рабілася ні сьвятлей, ні весялей.

— Гэта нам асьвятленьне?—запытаў вартаўніка чорны пасажыр.

— А то-ж каму? Ці ня хопіць, думаеш?—адказаў вартаўнік прыстані, вешаючы лямпачку над дзвя-рыма:—спаць можна і ўпоцемку; гэта толькі для да-лікацтва.

— А калі параход пойдзе на Кіеў? — задаў пытаньне Ігнат.

— Пойдзе, ня будзеце ў нас зімаваць,—пасмя-яўся вартаўнік і выйшаў.

— Ліха іх ведае, — адазваўся чорны пасажыр, агідна плюнуўшы,—дапытацца ў людзей нельга. Ты к яму пачалавечаму, а ён да цябе, як сьвіньня: або мармыне сабе пад нос што-кольвечы, або й зусім нічога ня скажа. Як-бы злы на каго, а спаганяе злосьць на табе. Дапытайся ў гэтых толкам, каб іх халера ўзяла...

— Бо надаядае і ім,—адказаў увесь час маўчаўшы пасажыр у крамным паншаным паўхалаце ды ў новай шапцы, з сіваю раскладзістаю на шырокім твары барадою,—кожны пытае, кожны косьніцца яму ў вочы, а таго ня ведае, што ім самім нічога не-вядома...

— А каму павінна быць вядома, як ня ім?—падняў голас чорны.—Натое яны й служаць па гэтай справе. Нябось, не зьверадзіўся-бы, каб сказаў. Але чалавеку дзела ніякага няма да цябе: ён дома, а ты хоць захлыніся тут. Вось, бачыце, ласьне добра гэтым хлопцам, калі ўжо прыпёрла да картопель і да жукеткі... Пэўна, ім хочацца ведаць, калі пойдзе параход, дык мусіць...

Пакуль ішла гэта гутарка, Ігнат крыху паслухаў, пасья, нібы дапомніўшы, што яго чакае Цімох, выйшаў з пасажырнай.

На дварэ было цёмна. З цяга пагоды пачаўся халаднаваты паўночны вецер, які гнаў з-над лугу за Дняпром шырокую палосу палавых хмар. Дняпро ўжо быў разгойданы і катаў усьцяж свайго цячэння шарэнгі хваль, якія на сваіх хібах неслі белую брыжастую пену. Краі хваль беглі к берагу і роўным аднагучным плескам змывалі жоўценькі пясочак, гайдаючы ўсьцягнутую на яго зялёную лодачку. Чуць прыметна, але ўвачавідкі больш ды больш пачынала раскалыхвацца будыніна прыстані. Галасы плытнікаў несліся з ветрам на пыхаючы промень раскладзенага Цімохам агню.

Ігнат паціху, узіраючыся ў твар Дняпра і кідаючы вачыма даверху, абыйшоў вакол прыстані, прайшоў сходні і падыйшоў да Цімоха.

— Ну, як вячэра?—запытаў Ігнат.

— Можаш спробаваць. Вось гатовыя картоплі,—падаючы таварышу некалькі штук картопель, малюсенькіх ды пагарэлых, адказаў Цімох.

— Штосьці няўдачны яны ў цябе,—заўважыў Ігнат.

— Прыску, бачыш, няма: дровы паскудныя; прыходзіцца на жару—таму і пражацца...

Усё-ж Ігнат старанна абскроб з картопель прыгаркі, пастудзіў іх і ўсмак зьеў.

— Ведаеш што, Цімох,—абярнуўся ён да Цімоха.

— Што-э?

— Я думаю, што мы як-кольвечы выкруцімся з нашага становішча. Пакуль цеплавата, ды чым далей на поўдзень—тым усё цяплей,—а ў нас ёсць лішнія рэчы. У мяне васеньня жукетка, а ў цябе камізэлька, дзве кашулькі... Цягаць іх з сабою—толькі лішні цяжар... А, вось прыедзем у Кіеў і... побакі. Заробім пасья і справім... Як ты думаеш?

— Я нічога сказаць не магу—жукетка твая... У мяне, бачыш, змяняга нічога. Калі не шкадуеш...

— Шкадуеш—не шкадуеш, а калі чаго-якога, ды ў Кіеве ня знойдзем працы, то іншага выйсьця ня будзе, як толькі жукетку на рынак... Я перш думаў расквітацца з ёю тут... Адзін пасажыр як прычапіўся—прадай ды прадай—дык я ўжо хацеў...

— А колькі ён суліў?—пацікавіўся Цімох.

— Колькі! Дзевяць даваў,—адказаў Ігнат.

— А гэта добра... Наўрад ці можна за яе больш атрымаць.

— Мне здаецца, што ў Кіеве прадаўшы, і дванаццаць возьмеш? Ды к гэтаму, разумееш, шкадавата пакуль. А мо' часамі і ня прыдзецца прадаваць... Успадом на работу і абыйдземся сяк-так. Бо зарабіць, брат, ня так лёгка...

— На, вось, яшчэ пару картопель,—разварушыўшы прысак, ажно лук іскраў рвануўся кверху, запрапанаваў Цімох.

— А ты-ж чаму не ясі?—падалікаціўся Ігнат, усё-ж маючы ахвоту на картоплі.

— Я ўжо здаволіўся—да цябе штук дзiesiąтак зьеў... Так... Наконт жукеткі, пэўна, лепі пачакаць. Гатовы, чаго добрага, халады ўдарыць—тады згінай лапаткі...

Цімох не даказаў: зычны сьвіст параходу, раптам прарэзаўшы цемнату ночы, спыніў яго словы на языку.

Хлопцы мігам паўзьнімаліся на ногі і бегма пусьціліся к прыстані. Калі яны апынуліся каля ўсходняў, паўторны гудок, зусім блізка, яшчэ больш нашарахаў іх: яны мігам узяліся на прыстань.

— Які то параход?—запыталі разам удваіх у напатканага багажніка.—Не на Кіеў?

— Ды не, не! То буксір ідзе з запалкамі. Можце супакоіцца,—адказаў той.

Але хлопцы, не давяраючы, пасьпяшылі ў пасажырную, каб забраць рэчы і быць напaгaтoвe.

Убегшы ў каморку пасажырнай, яны засталі ў ёй замест пяцёх чалавек, толькі двух, якія мятусіліся ў цемнаце, зьбіраючыся бегчы к пасаднай.

— Ну, як? На Кіёў?—пытаў барадаты пасажыр Цімоха.

— Хто яго ведае. Кажуць, што з запалкамі буксір прышоў. Ня пусьцяць садзіцца,—адказаў Цімох, шукаючы рэчаў.

— Нічога, рубель капітану ў рукі—і можна ехаць за мілую душу.

Гэта абнадзеіла хлопцаў і яны пільней заварушыліся.

— Дзе-ж мае манаткі?—раптам запытаў Цімох.

— Вось тут... вось... запалі адну сьпічку...—абмацаўшы клункі і хочучы праверыць іх цэласць, папрасіў Цімоха Ігнат.

Цімох незамарудна дастаў запалкі, засьвяціў агонь і падышоў да Ігната.

— Глядзі!

Ігнат трохі памаўчаў, адчуўшы нядобрае, пасля зацяжным стрывожаным голасам праказаў:

— Жукеткі няма... Няма... Сьцягнулі... Эх, жулікі, абармоты!.. Гэта тыя, што былі тут... Няма... Гмм... Вось і дзела...

— Няўжо? хто такі? як? ці ня тыя толькі? Вы ня бачылі іх?—абярнуўся Цімох да барадатага пасажыра.

— Пайшлі... ужо з паўгадзіны таму... Бяжэце, мо' яны каля параходу дзе... ён спыніцца ля барак... Бяжэце... Бачце іх—укралі ў безработных... абармоты...

Хлопцы перш ня ведалі, як быць, куды кінуцца і што пачаць; запальваючы сярнічкі, яны далей шукалі страчанае, прыглядаліся пад стол і ў куткі каморкі.

— Ды не, няма! Дарэмна! Трэба бегчы!—рашыў Цімох і хутка кінуўся ў дзьверы.

Ігнат некалькі хвілін затрымаўся, каб захапіць рэчы. Перавязаўшы сяк-так клункі, ён закінуў іх на плечы і выбег з пасажырнае.

— Бяжэце к буксіру!—кінуў усьлед Ігнату барадаты пасажыр.

Яго голас пераняў новы рэзкі гудок параходу.

Абураны Цімох з Ігнатам пабеглі яму настрэчу.

СИМОНКА-ІНЖЫНЭР

I

Сымонку Кеплю было дзесяць гадоў ад роду; ён быў старшым дзіцём у сваіх бедных бацькоў, гарбара Андрэя і Луцэі Кепляў. Апроч Сымонкі, яны мелі яшчэ дзевяць дзяўчатак: Параску—старшую і Марыльку—малодшую. Як пяршука, Сымонку любілі і бацька і маці дужа шчыра й крэпка; ды было завошта яго любіць. Сымонка быў хлопчык рэзвы, дасьціпны, заўсёды вясылы і, галоўнае, паслухмяны да сваіх бацькоў. Ніколі ён не адказваўся выпаўніць бацькава ці матчына даручэньне і ні словам не пярэчыў іх прыказаньням. Ці пашлюць Сымонку ў краму купіць што, ці да суседзяў—што-колечы пазычыць, ці прыкажуць вартаваць хату, пашоўшы самі ў заробкі—Сымонка да дробязі выпаўняў наложаную на яго павіннасьць.

Да ўсіх іншых якасьцяў меў ён і розум ды здольнасьць не па гадох.

За гэта Сымонку бацькі ставілі ў прыклад, калі заходзіла ў іх гутарка аб дзецях. „Наш Сымонка, будзь ён здароў, удаўся хлапчук“,—казалі яны.

А між сабою ў вольны час разважалі Андрэй і Луцэя Кеплі так:

— Ведаеш, Луцэя, мы свайго Сымонку вучыць-мем і вучыць-мем. Аж пакуль сілы нашае хопіць. Скончыць ніжэйшую школу, аддамо вышэй, а там яшчэ вышэй і да канца...

— Вядома, што так было-бы вельмі добра, каб выстарчыла нашых сіл. Але тое блага, што гэта гатова стацца нам не пад сілу. Заробкі нашы невялікія—толькі што пражыць сяк-так хапае. Ды то, ба-

чыш во, на зьянапад ідзе тваё рамяство. Умяшалася гэта рэволюцыя і, як ёсьць, усё ўверх дном паставіла. Чакалася аднаго—а напаткала другое. Тымчасам сілы твае пакрысе растуць... Няведама, Андрэй, як яно выйдзе.

Луцэя судзіла пасвойму, як і заўсёды, а ў нутры сваім думала: „будзем старацца з усіх сіл“.

— Кінь ты, дурная, сваю няверу,—перабіваў Луцэю Андрэй,—ну, хай пакуль і цяжэй чуецца, але гэта часова так... Гэтая цяжасьць мінецца, прыойдзе і нашаму брату-рамельніку куды лягчэй заживецца. Мала што бывае... Паглядзі, колькі ўсякіх труднасьцяў прышлося спаткаць рэволюцыі на сваім шляху: тут і немцы, тут і палякі... Апошнія ўжо болей паўгода, як топчуцца і дратуюць нашу зямлю. А прагонім іх—іначай пойдзе. Будзе навука нашай—і сродкаў ня так шмат патрабуецца на Сымонку, каб яго вучыць... Навучым, за інжынэра вывучым...

Калі так казалася пры Сымонку, то ён пільна слухаў бацькоў, здавальняюча ўсьміхаўся і падростаў на некалькі каргоў. „Буду інжынэрам! Буду інжынэрам!“—пераказваў ён па некалькі разоў сам да сябе, а бацьком хваліўся:

— Мяне, татачка, мяне, мамачка, вельмі любіў настаўнік: заўсёды казаў, што я старэнны і здольны яго вучань, паслухмяны хлопчык, што з мяне могуць выйсьці людзі.

— Ай, ды ты мой разумнік,—гладзіў Андрэй па галоўцы свайго сына,—выйдуць, выйдуць з цябе людзі!—і цалаваў.

А Луцэя дадала ўсьлед:

— Трэба, Сымонка, быць чалавекам, трэба. Выйдзеш сам у людзі і сваіх сястрыц выведзеш.

Параска й Марылька згодна й рашуча заключалі бацькаўскія гутаркі па свайму разуменьню і дапаміналі бацьком:

— Як Сымонка паедзе вучыцца за інжынэра, хай нам лялек прышле.

II

Мястэчка Ступа, у якім жыў Сымонка з бацькамі й сёстрамі, стаяла пры рэчцы Плаўні. Пачынаючы з пятнаццатага году, яно ўвайшло ў вадакрут вайны і не пазбаўлялася яе ажно да прыходу на Беларусь бальшавікоў. Праз чатыры гады ўсякія страхі абыймалі Ступу і ступаўцаў жалезным колам страляніны, чырвоным полагам пажараў. Забываліся падлічыць, колькі разоў пераходзіла мястэчка з рук у рукі: адны прыходзілі—бралі, выдавалі свае законы, пасля аднекуль зьяўляліся другія—адбіралі ад першых, адмянялі іх законы й парадкі. І кожны раз у гэткіх выпадках ішла страляніна, валяліся па вуліцах раненыя і забітыя людзі, стаяў шум, траскатня. Міжвольна ступаўцы прымірыліся да гэткай сваёй долі. Найбліжэй зрадніліся з неспакоем дзеці. Іх цікаваму задзёру хапала досыць яды, а на дзіцячую чулую душу было чаму ўплысьці.

Захапіла ваеннае паветра і Сымонку. Ён часта густа станавіўся правадніком у дзіцячых гульнях у вайну. Гэта да таго падабалася Сымонку, што ён і слухаць не хацеў бацькаўскай гутаркі аб інжынэрстве. „Зрабеце з мяне лепш афіцэра, і я буду з палякамі ваяваць“,—адказваў бацьком Сымонка. Тым болей яго падбівала вайсковасьць, калі бацькі, гутарачы аб забраўшых Ступы і ваколіцы палякох, пракліналі іх і чакалі скорага збаўленьня.

Сымонкаў бацька больш сямі месяцаў пры паляках ня меў работы і два разы быў заарыштаваны за лаянку польскіх парадкаў. З вялікімі труднасьцямі прышлося ўсадзіць Сымонку ў школу. „Кепля—бальшавік“, казалі палякі й рабілі яму ўсякія злачынствы. За гэта Сымонкавы бацькі і клялі і лаялі палякоў. Ды не адны бацькі! Сымонка бегаў да таварышаў і чуў, што таварышавы бацькі таксама точаць зубы на „паноў-захопнікаў“. Запала і ў яго чулую дзіцячую душу гарачае пачуцьцё крыўды і помсты да агульнага ворага. І з гэтага часу ў сваіх гульнях з дзяцьмі Сымонка перамяніў характар і выразнасьць дзеяў,

ахрысьціўшы немцаў—палякамі, а расійцаў—чырвонаармейцамі. Кожны раз ішла бойка ў іх між двума гэтымі станамі. Сымонка заўсёды быў начальнікам чырвонаармейцаў. Ён чуў, як бацька цішком паведваў мацеры аб хуткім іх прыходзе ў Ступы і сам з нецярплівасьцю чакаў. Абы раніца—выходзіў з хаты на вуліцу, узлазіў на шула і глядзеў на ўсход, за рэчку, ці ня йдуць чырвонаармейцы. Сымонка чакаў, што яны прынясуць яго бацьку работу, а дзеля ўсіх вызваленьне—штосьці вялікае і каштоўнае, бо вельмі ўсімі пажаданае.

— Татачка, ці-ж скоро прыдуць чырвонаармейцы?—часта пытаўся Сымонка ў бацькі.

— Скора, скоро, сыноч. Ты толькі маўчы, ня-бож, не плявузгай дзе ня трэба,—перасьцерагаў бацька.

Сымонка слухаў бацькі—баяўся каму-кольвечы казаць пачутае ад яго. Але затое сам-на-сам ні на хвілю ня мог звольніцца ад думкі аб чырвонаармейцах; яны здаваліся яму на кожным кроку. А далей сталі сьніцца. Абы лёг на пасьцель, заплюшчыў вочы і сумеўся, як адразу цэлыя грамады людзей перад ім з песьнямі, са сьцягамі, з падарункамі для ступаўцаў. Уваходзяць у Ступы, праганяюць палякоў, надзяляюць імі яго бацькоў, бацькоў Якава, Грышкі і Мікыты і ўсіх-усіх.

Раніца ў раніцу прачынаўся Сымонка вясёлы і здаволены, падбягаў да бацькоў і пераказваў ім свае сны; а скончыўшы расказваць, дадаваў:

— Хай толькі сапраўды прыдуць чырвонаармейцы ў Ступы, дык я разам з імі пайду біць паноў.

Андрэй усьміхаўся, гладзіў Сымонку па галаве і казаў:

— Ваяка мой залаты, рэволюцыянэр мой адважны!

— А вы пойдзеце?—пытаўся Сымонка ў бацькі.

III

Аднэй раніцай, якраз у сяродку лета, разбудзіў Сымонку гучны стук гармат. Ён сумеўся ад страху і выгукнуў на хату:

— Тата! Мама! Што гэта?

Але ў хаце нікога, апроч сястрыц, ня было. Тады Сымонка хутка начапіў на сябе порткі і кашульку і пабег з хаты. Выбег у двор і жажнуўся: была поўна вуліца войска. Ішлі, ехалі вярхом на конях і на вазах. А дзесь за месцам, ля магілак, на адгоне двухтрох вярстоў ад іх хаты, ішла частая страляніна. Па мястэчку стаяў шолам, як у лесе, як у дні вялікіх кірмашоў. Усё гэта ўзьюшыла Сымонку, прыдало яму бадзёрасьці, імпэту, пацягнула з двара на вуліцу.

— Сымонка-а, куды-ы ты прэсься? — супыніла хлапчука маці, запрывеціўшы, куды той бяжыць, — ці ты ашалеў, ці якое ліха? Бачыш, страляніна гэткая, што не давядзі госпад...

— А дзе наш тата? — запытаў Сымонка ў мацеры.

— Тата? Не глядзі на тату... Ён пайшоў з цёмнага, дык і цяпер няма. Можа таксама дзе-кольвечы кулю атрымаў...

Пачуўшы гэта ад мацеры, Сымонка больш нічога не сказаў, а як выюн порстка шмыгануў з двара і захаваўся ў гушчы чырвонаармейцаў, падводаў.

— Куды-і ты, абармоціна-а! Сто-ой! — выгукнула ўслед Луцэя і кінулася к вешніцам, каб супыніць хлапчука. Але, выбегшы на вуліцу і акінуўшы ўзрокам шэрагі чырвонаармейцаў, якія перарыўнаю чарадою выходзілі з аднаго канца вуліцы і накіроўвалі ў другі, яна ня ўгледзела Сымонкі. Маладзіца ажно садрыгнулася ад прырэпалаху, але ня ведала, што зрабіць, і ў нерашучасьці прастаяла хвілін з дзесяць на адным месцы, а пасьля вярнулася зноў у двор.

Сымонка-ж апукаю каціўся ўздоўж вуліцы к рынку. Яму вайшло ў голаў, што яго бацька павінен быць там, дзе адбываецца бойка з палякамі. Ён успомніў бацькавы словы. якія бліснулі яму чырвонымі іскрамі. Дзіцячае нутро, запаленае ад іх помстаю да паноў, да праціўных паноў, якія праз цэлы год так ліхамысна здзекаваліся над яго бацькамі, сьвідравала Сымонку, пхала яго бегчы на тое месца, дзе чынілася ім адплата.

— Куды ты, пастралёнак?—перапынялі Сымонку чырвонаармейцы, хапаючы яго за руку:—там цябе застрэляць, варочайся.

Сымонка вырываўся і праныраў далей ды далей. Ужо каля рынку ён спыніўся. Страляніна падалася ўлева, за касьцелішча. Каб бегчы да яе, трэба было зьвярнуць з вуліцы, пакіраваць на гароды, а далей— у луг к могілкам. Сымонка задумаўся, памеркаваў і раптам мерзькануў у бліжэйшы двор. Не азірнуўся ні разу на чырвонаармейцаў.

IV

Праз некалькі хвілін ён ужо быў у лагу, у густой мяккай траве, на адгоне вёрст паўтары ад могілак.

Між кустоў і ўзгоркаў, дзе хаваліся крыжы, ня сьціхалі раздавацца то частыя, то аднаразовыя стрэлы. Паміж імі чуліся людзкія выгукі. Сымонку памарылася, што ў агульным голасе „гура“ адмецен голас яго бацькі. Ён узорыўся ў адну прагаліну між нізкага густога куста арэшніку і стромага покату ўзгрудку. Прытуліўшыся шчыльна да зямлі, ляжаў там чалавек і мерыўся з стрэльбы наўскасяк. Палкае выябражэньне Сымонкі стварыла з чалавека яго бацьку: рудаватая шапка на галаве, кароткі чорны курцік— акурат. Хлапчук нязьмігутна ўзіраўся і ўсё паўней і выразней адзначаў бацькавы рысы. Сэрца трапятала вострым жаданьнем хутчэй апынуцца каля яго, каб хоць раз стрэліць ў пана. Жаданьне гнала Сымонку ўбежкі. Адно мігцелі белыя ножкі ў высокай мятліцы, путаючыся ў дзяцельніку і сьвірэпе. Сагнуўшы ручкі на востры вугал і падняўшы іх роўна з плячыма, ён рытмічна, як на гімнастыцы, пасоўваў іх то ўзад, то ўперад. Часта сапучы, Сымонка ціха шаптаў адны й тыя словы: „хутчэй-бы дабегчы! хутчэй-бы дабегчы!“

Праз паўгазіны ён ужо быў на грудку, за якім ляжалі могілкі. У вочкі кінуліся крыжы, жоўты пясок на могілках, бегатня людзей.

— Тата-а! тата, дзе ты?—гукнуў Сымонка.

Зусім недалечка, як-бы над самым яго вухам раздаўся гулкі залп; аглушыў Сымонку, ажно зьбіў

з ног. Хлапчук упаў, але раптам падняўся і кінуўся ўбок. Знаёмая прагалінка, нібы вынікла з зямлі перад яго вачыма і нявызнанаю сілаю пацягнула Сымонку да сябе.

— Та-та-а!—выгукнуў ён, бягучы, і з радасьці разняў рукі. Той-жа чалавек, якога ён бачыў здалі ў прагаліне, і які выдаваўся Сымонку за бацьку, глядзеў яму насустрач, выставіўшы вінтоўку.

— Тата-а!—пераказаў выгук Сымонка, прабегшы яшчэ некалькі крокаў. Ён не паспеў адсапнуцца, як штосьці грукнула і адначасна моцна стукнула яму ў пах, паваліўшы яго ніцма на зялёную мураўку. У вушох зазвінелі кусочки растрасчанага шкла, а па ўсяму целу расплылася цяплыня і санлівая ўтома. У паясьніцы да таго моцна закалола, шго Сымонка хапіўся рукою думачы, нібы яго хто рэжа. Вочы заплюшчыліся самі, і як ня тужыўся ён адчыніць іх—ня мог. У вушох стаяў працяжны бразг...

• V

Праз нейкі час Сымонка пачуў над сабою чыйсьці голас, які пытаў:

— Хто ты, малы?

— Я... я Андрэяў...

— Чаго ты сюды папаў?

— Тут бацька мой...

Пяцера чалавек з вінтоўкамі—два паўстанца з мястэчка Ступы, а тры чырвонаармейцы—стаялі надхлапчуком, які ад болю шоргаўся па зямлі, і з бацькаўскаю спагадаю сучышалі яго. Але Сымонка ўжо ня чуў іх слоў—памяць пакідала яго.

Ня маючы адказу на свае словы, двое стаяўшых каля яго паўстанцаў паднялі Сымонку на рукі і пайшлі з ім да бліжэйшых кустыкаў, дзе асьцярожна палажылі яго на зялёную мураўку.

— Ты пабудзь з ім, Сідар, а я пабягу к курганом, пазаву Андрэя; ён павінен быць з левага флангу,—сказаў адзін паўстанец да другога.

Сідар згодліва кіўнуў галавою, узяў на плячо вінтоўку і паціху затупаў каля Сымонкі; другі хутка,

бягом кінуўся праз могількі да курганоў. Сідар чуў, як ён, адбегшыся мо' на гоні, гукнуў: Андрэ-эй! Андрэй— і пахіліўся да хлопчыка, каб зазірнуць яму ў вочы.

Сымонка спакойна ляжаў, як-бы бяз дыху, паблядзеўшы, схудаўшы. Чырвоная, запечаная кроў малюнковым нарысам засушаных пацёкаў, пярэсьціла радняныя замурзаныя порткі. Правая рука, зложаная ў жменю, як-бы ня пускала скатвацца на траву новым каплям крыві.

— Дарма хлапчук прапаў!—парашыў сам з сабою Сідар.—Каб карысьць якую зрабіў!?. Бацьком гора набыў..

Ён адварнуўся ўбок курганоў і пільна паглядзеў, зрабіўшы пальцамі казырок над вачыма.

— Ня відаць нікога! Дзе ён дзеўся? Пакінуў тут аднаго...

Сідар зрабіў некалькі крокаў узад і ўперад, адцягнуўшыся ў думках зусім на другія рэчы і выпусьціўшы з галавы Сымонку.

— Сідар, га, Сідар!—раптам перабіў яго раздумнейчы вокліч.

Сідар азірнуўся—то аклікаў яго таварыш.

— Няма, брат, і Андрэя!—матнуў той рукою з нейкім азлабленьем:—ляжыць вунь пад курганом. Кінуўся, кажуць, пярэднім на польскі разьезд і адразу-ж атрымаў кулю. Толькі-толькі я пасьпеў дабегчы. Можа чуў, як стралялі?

— Ды ўвесь час страляюць... Вось скажы, што з малым рабіць?

— Давай панясем да бацькі!—парадзіў Сідар.

Пачапіўшы вінтоўкі цераз плечы, паўстанцы схіліліся над Сымонкам і асьцярожна ўзялі яго на рукі.

— А мо' ён яшчэ не дайшоў?

Сідар крануў рукою Сымонкавага ілбу, пасья прылажыў вуха да грудзей.

— Ды ўжо па ўсім. Вечны пакой... Удваіх ляглі за сьвятую справу... Хадзем, брат Сымонка, да бацькі...

Паўстанцы сьпешна панясьлі няжывога Сымонку к курганом.

Дзр.

БЯГУНЕЦ

I

Была цёмная-цёмная ноч, хоць вока выкалі. І ціхая пры гэтым. Неба нясьціхана сьлязілася ні то драбнюсенькім дожджыкам, ні то буйнаю вільгацьцю. Было пранозавата-халодна, нібы вецер калоў іголкамі. Выбітыя сотнямі ног сьцяжынкі праз збожжа і між лесу, гладкія і цвёрдыя нядаўна, зрабіліся гразкімі і сьлізкімі. Мокрае вецце дрэў і густая зелень травы ды збожжа, нахіліўшыся над сьцяжынкамі, зьлівалі ваду.

Франусь Доўбня, здаравенны, высокага росту чырвонаармеец, адзеты ня блага, у чорны яшчэ малапацёрты шынэль, порткі бразэнтавыя з галіфом і цэлыя рыжыя чаравікі, пасьпешна йшоў з лесу між густога, ужо красуючага жыта. Раз-по-разу ён азіраўся назад і ў бакі, хоць нельга было нічагуткі ўгледзець перад сабою, і ўсё прыгінаўся як найніжэй. Азіраючыся, ён спатыкаўся, трапляў у лужыны каля межаў, на межы і хрустаў зламанымі камлямі жыта. Некалькі разоў, яшчэ каля лесу, Франусь хлюпнуў у нейкую канаву, поўную вадою, і захапіў чаравікамі вады, якая, здавалася, ня мела сабе меры. Абы спатыкаўся, дык ногі выціскалі пырскі, якія ляцелі пад порткі й студзілі разгарачанае цела.

Франусь Доўбня злаваўся, ажно скрыгатаў зубамі, праклінаючы то чаравікі, то сьцежку, то жыта, то клунак за плячыма, што раз-по-разу штоўхаў яго ў плечы, у бок, па руках.

Усяго прайшоў каля трох вёрст, а паганая дарога да таго яго стаміла, што чуўся цяжар на ўсім целе; пад пахамі і ў поясе папрэла, а з ілба цурком каціліся фасоліны поту.

Франусь паднімаў казырок шапкі, перакладаў лепі рэвольвэр у кішэні і ў думках лаяўся:

— Каб ты згарэла, каб ты! Замучыць, ды годзе! Гэта-ж за ноч не ўбярэш гэтых пятнаццаць вёрст... Чаго добрага, каб не нагналі адно, а то...

Страх хапаў яго за горла і не даваў дасказаць выразу. З дрыгатам, які ахопліваў усю яго постаць, Франусь азіраўся назад, у бакі, угору.

Посьвіст ветру здаваўся гутаркаю многіх галасоў, якія нясьліся да яго, к яму навывперадкі.

Франусь падбягаў, сьціскаючы зубы і сэрца.

— Няўжо-такі ўспадучь на сьлед? Ці ліха ім!—суцяшаў ён сябе, нібы расьціскаючы жалезныя абручы сполаху і даючы целу выпрастацца, разгарнуцца.

— Ня трапяць, дарэмна!—разгортваў ён самаўпеху далей.—Не на таго напалі. Тут мне кожная мясьціна знаёма; кожны кусьцік свой—ня выдадуць... Мы згавораны з маленства... Ваяваць!.. Ваюйце, калі ахвоту маеце, а я...

Пасьля гэтых думак Франусю рабілася весялей; браў задзёр пасьмяяцца з дурнога камрота, з політ-рука, з цэлае роты чырвонаармейцаў, з Савецкае Улады... Сполах, які пхнуў яго на ўцёкі, падпраўляўся нялюбасьцю да новага ладу; зашавельваў гаспадарска-шляхецкім пачуцьцём.

— Удалося, як лепш ня трэба! Шыта-крыта! Канец усім мукам. Хай іх пярун спаліць!.. Вось прыду дамоў, спачыну крыху, а там, глядзі, праз дзень-другі й палякі прыдуць—і жыві спакойна.

Франусь патрошку забываўся, як і што з ім, адкуль і куды йдзе, з якою мэтай. У цемры ночы малявалася хата, абставіны дому, сям'я, спакой... і ногі зацішалі хаду, прыліпалі да глейкае зямлі ды прытрымваліся ёю...

Пасьля пацягло прысесьці, перасапціся. Франусь Доўбня напружыў пагляд і пачаў мацаць нагамі ці камень, ці грудок—ня пытаючыся, ёсьць ён тут ці няма.

Пад нагамі хлюпала вада, трашчэла жыта.

— Ня буду садзіцца... Гой, што я?.. Гэта спакуса,—парашыў Франусь Доўбня, пратаптаўшыся з паўгадзіны.—Пайду, а то наляціць дзень і тады...

З посьвістам ветру рассыпаліся знаёмыя галасы; прабеглі сьпінаю мурашкі, сьціснулася сэрца. Зачасьцілі самі ногі.

Раптам—каўдобіна. З разгону апынуўся ў вадзе па пояс.

— Што за трасца!—вылаяўся Франусь Доўбня і хутчэй выскачыў на дарожку...

Яшчэ праз гадзіну нясупыннай хады—і ён прымеціў у цемры ночы якіясьці будынкi. „Нарэшце і Драбінкі“, мігнула думка ў галаве і прыемная цеплата разьбеглася па ўсім целе.

Франусь Доўбня, прыпамінаючы плян вёскі, падаўся ўправа і вышаў да платоў гародаў. Прыгледзеўся—то быў Вінцэнтаў капусьнік.

— Дзякуй госпаду,—прашаптаў ён,—я дома!

Цішком, між плоту, дайшоў да гумна.

У суседнім двары забрахала сабака. Франусь Доўбня прысеў збоку кастра дроў.

Сабака ня ўнімаўся брахаць. Паўзком, стараючыся ня шамаць, Франусь Доўбня мінуў два другія гумны і апынуўся пры сваім двары.

Густы садок усьцяж пляцу калыхаўся над дваром, дзяручы галінамі дрэўцаў салому на страсе.

— Не чакаюць! Пэўна старыя й надзею ўсякую згубілі мяне дачакацца. Вось ім—неўспадзеўкі, прымаю. Як з мёртвых...

Франусь Доўбня з загуменьня пералез у двор, паўз сьцену падыйшоў да дзьвярэй і паспрабаваў адчыніць. Дзьверы былі замкнуты. Тады ён падыйшоў к вакну і дробным ціхім стукам прайшоў па шыбе.

— Хто там?—пачулася з-за вакна.

— Я, Франусь... адчынеце-э...—зычным шэптам падаў ён з двара.

II

Украдкаю, перашэптваючыся з бацькам, Франусь увайшоў у хату. Панясло цяплом і спакоем. Захацелася сесці.

— Як-жа ты, сыноч, умудрыўся так? Цёмнаю ночкай!—пытаў бацька.

З ляжанкі злезла маці. Старэйшы брат, Платон, зашавяліўся на лаве. Пайшлі запытанні.

Франусь прысеў на лаве між двух вакон і, седзячы, расказваў, як і што ён рабіў, каб уцячы з палка. „Падгаварыў камандзіра ўзводу, каб той дазволіў мне адлучыцца на нейкі час, а ўсё ўжо было раней сабрана. Камандзір даў дазвол, і я паціху, як-бы за справаю, пакіраваў у лес. Клунак-жа, гэты вось, яшчэ заўчасу прыхаваў у надзейным месцы. Пайшоў і—пайшоў“... што слова, то гучней, выказваў Франусь.

Бацька прыняў ад яго клунак, шынэль і боты і ўсё гэта разлажыў кожнае паасобку, што на лаве, што на ляжанцы. Маці пільна ўглядалася ў твар сына, хочучы выгледзець яго рысы ў цёмным хатнім змроку.

— Я захапіў нават з адзежы што-кольвек,—казаў далей Франусь,—і пару чаравік для бацькі. Прадаваў таварыш, а я пераняў. Цяжка да таго, што хлопцы апошняе прадаюць... Нямерна цягло ўцячы, і цяпер я так здаволен, што...

— Цішэй вы троха,—пераняў Платон, не паднімаючыся з лавы,—можа ў двары хто слухае...

Франуся запалохала братняя перасыярога. Раптам вярнулася нядаўняе пачуцьцё страху. Ён павярнуўся да вакна, каб паглядзець у двор, але тут-жа апамятаваўся і адхіліўся назад. Чаго добрага—угледзяць знадворку і тады... Раптам цяпло, хатняя гасьціннасьць—адыйшлі дзесьці назад. У вачох, у гушчы змроку замігалі цудоўныя нарысы нейкіх падазронных вобразаў. З вокан, якія стаялі супроць вачэй, нібыта хтось падглядаў. Брат не падымаўся з лавы, дзе спаў, і гэта непакоела Франуся. А мо' Платон асьцерагаецца?

— Што-ж у Драбінках чуваць?—запытаў ён цішком.—Чакаюць палякоў ці не?

— Пэўна скоро прыдуць—бо бальшавікі вывозяцца. Усё-ўсё пазабіралі з рэўкому ды з маэнтку. Некалькі падводаў выправілі,—растлумачыў бацька.

— І яшчэ ўсё збіраюцца браць,—дадала маці.

— А самі як? Выехалі, ці засталіся яшчэ?—дапаўняўся Франусь.

— Не, дзеткі,—яшчэ процьма іх тут. Нядаўна найшло, што ў маэнтку памясьціца ня могуць. Каравулаў—поўна вёска...

— Лажэцся ўжо вы,—недавольным голасам падаў Платон,—найшлі час гэткую гутарку вясці...

Якраз на вуліцы пачуўся сьвіст. У адказ забрала некалькі сабак. Франусь мігам прылёг на лаве, дрыжучы ўсім целам. Бацька адыйшоў к печы, а маці прыгнулася к зямлі.

— Вось кожны раз нешта бунтуюць ды бунтуюць,—шэптам выказалася яна,—няма ім зводу, гэтым паганым бальшавіком. Хай-бы ўжо хутчэй яны ўцякалі...

Між хаты прабегла некалькі чалавек. Дзесьці, ля рэўкому, два разы стрэльнулі. Як быццам-бы нехта крычаў; стукалі калёсы фурманак.

Франусь калаціўся, як у трасцы. Колькі было мажлівасьці, ён туліўся да сьцяны. Бегатню каля хаты ён прыняў за самую страшную адзнаку. Хаця-б не пагоня за ім? Уцячы-бы з хаты? І хацелася і баяўся. А калі хто стаіць каля хаты? Што тады? Не, лепш заставацца ў хаце.

Жадалася мець раду ад бацькоў, ды нешта трымала язык. Нельга гутарыць ні ў якім разе.

У хаце стаяла ціш, нібы нікога ня было ў жылых. Можна было бзынканьне мух прыняць за посьвіст ветру.

Так працягнулася каля гадзіны. На вуліцы даўно заціхла трывога. Вёска мэрам замерла ў спакоі, а ў хаце Доўбняў ніхто не падаваў жыцьця.

III

Золкам на вёсцы трывога аднавілася. Часты стрэл абняў яе жалезным паясом з усіх канцоў. Стукатня й крыкі напоўнілі паветра.

Нельга было спакойліва сядзець у хаце. Трэба было шукаць якое рады.

Уся сям'я Доўбняў узварушылася й зарухала па хаце. Ніхто ня ведаў, што пачаць, хоць чулі аднакава ўсе, якая прыгода напаткала іх вёску.

Старая Доўбніха намерылася выскачыць на двор, але гаспадар, хапіўшы яе за рукаў, супыніў.

— Куды ты, саматугам на ражон?!—вылаяўся ён.—Кладзіся лепш на землю ды моўчкі чакай канца.

Гэта рада падала знак усім: сталі хавацца хто куды. Франусь, не даючы сабе адчоту ад сполаху, кінуўся к падпечку, але нешта затрымаўся і падлез пад пол. Старэйшы брат схаваўся ў куце пад сталом; дзеці асталіся на печы.

— Сьвяты божа, перагані ты гэту навалу хутчэй!—малілася ў шэпт старая Доўбніха.

Гаспадар яе спыняў:

— Маўчы ты ўжо... шш-а... Ці ня чуеш, што бегаюць паўз хату.

Старая змоўкла, але нейкая балючая цікзвасьць заставіла яе падняць вочы і паглядзець у вакно.

Чырвоны пук сьвятла кінуўся ёй у вочы і тут-жа як прыбіў на месцы. Старое цела ахапіў паралош.

— Гарымо-о!—адзічэлым піскам, сабраўшы ўсе сілы, выгукнула Доўбніха.

Зразу ўсе ачуліся ў вокнах.

Вуліцаю вёскі йшла купа польскіх салдат, як-бы вядучы за сабою адзнак свайго нападу—шырокую палатніну агню, які зьядаў будынак рэўкому.

Дзесь, у процілежным ад іх канцы, чуваць было па зыку, што за Алешнікам адбывалася частая ажыўленая перастрэлка.

У Доўбняў закоўзала па тварах здавальняючая ўхмылка. У нядаўна дрыготных нагах пачуўся ўстой, нібы хтось падлажыў пад іх знарочыстыя падстаўкі.

— Глядзі, Франусь, як добра ты трапіў! Цяпер будзь смелым!—пацешыў сына стары Доўбня.

Франусь маўчліва парадаваўся.

— Перабыў... так...

— Ото-ж, дзякаваць богу, добра. Як-бы спрызна нябесная падышла.

З многіх хат, асьмеліўшыся, выйшлі на вуліцу кабеты й дзеці. За імі паказалася некалькі старых.

— Хаця парадак які будзе!—паважна выказаўся стары Доўбня.

IV

К паўдню, калі страх крыху прайшоў, у хаце Доўбняў канчаткова супакоіліся. Пасьля перажытага ня верылася, што ўсё добра абыйшлося. Тым болей цешыла ўсіх за Франуся, што ён вылузаўся ад бальшавікоў і не астаўся адрэзаным ад бацькоў. Цяпер, калі прыйшлі палякі, яны разьлічвалі на поўны спакой. Водлуг гэтага разьлічэньня Доўбні і строілі пляны на будучае, радзячыся ўсёю сям'ёю. Франуся меў першую скрыпку і ў сямейнай радзе настайваў рабіць па ягонаму разуменьню.

— Ты ўжо не спрачайся, Дакіла,—перабівала гаспадара Франусёва маці,—Франуся не абмыляецца, калі так кажа.

Бацька згаджаўся, згаджаўся й Платон.

— Франуся сьвецкі чалавек!

Па гутарцы, у якой не прамінулі ніводнага хатняга пытаньня, нацешыўшыся ўволю нечаканым прыбыцьцем Франуся, Доўбні прыбраліся да полудню.

Зарухалі па хаце, заклапаціліся.

Франуся з аблягчэньнем на сэрцы, разважным тонам у другі раз пачаў апавядаць аб сваім „паходзе на пабыўку“, як ён ахрысьціў свае ўцёкі з чырвонае арміі.

Хітрасьць і сьмікалка, чаго не шкадаваў для сябе Франуся, цешылі бацькоў да сьмеху.

— Ды ты ў нас ведамы,—прыгаварвала маці,—абы з якім розумам не ашукаць цэлае роты бальшавікоў. Сядайце-ж за полудзень,—звала яна ўсіх.

Але ня ўспелі засесьці за стол, як на двары за вакном пачулася польская гутарка. Чуваць было, што палякі робяць нейкі абход па хатах.

— Пэўна рэгістрацыю вядуць,—заспакоена сказаў Франуся, прымаючыся за міску.

— Так скоро? Мо' хіба на пастой?—недаверна дадаў Франусёў брат.

Ніхто не паглядзеў у вакно.

А Доўбніха пайшла к дзэв'ярам, каб адчыніць і сустрэць палякоў.

— Тут чья кватэра будзе?—пераступаючы парог, запытаў адзін з траіх палякоў.

— Гэта хата Данілы Доўбні, проша пану,—адказала старая.

Трое ўвайшоўшых аглядзелі хату і раптам спыніліся на Франусю.

— А то што за салдат?—робячы крок да стала, запытаў адзін.

Франусь міжвольна ўстаў з-за лавы і, не знайшоўшыся што адказаць, палахліва запыкаў:

— Я... учора я вярнуўся-а... з чырвонае...

— Як, як, як!!!—падхапілі ўсе трое палякоў і, абураныя да злосьці, кінуліся на Франуса, крычучы:

— Бяры да офэнзывы!

— Страляй яго!

— Бальшэвік паганы!

— Шпег!

Запалоханыя Доўбні згрудзіліся ў кучу і наперабой, путаючы словы і іх сэнс, пачалі разважаць абураных палякоў.

— Паночкі-ы,—казала Доўбніха,—Франуська мой толькі ўчора ноччу прыбег ад бальшавікоў... Ён іх ненавідзіць сам... Не чапайце яго, паночкі-ы...

— Ён будзе вам служыць... ён...—прасіў бацька.

Але палякі не ўважалі на нічога: схапіўшы Франуса, яны моцнымі таўхачамі папхнулі яго да дзэв'ярэй.

Старыя бацькі кінуліся цалаваць рукі палякам—тыя іх сярдзіта адпіхнулі, зачыніўшы дзэверы.

— Страляй яго! Да офэнзывы!—ня сьціхалі крычаць яны ў сэнцах і вывеўшы Франуса на двор.

К хаце Доўбняў зьбеглася грамада вяскоўцаў. Многія пачалі закідаць за Франуса словы. Але яны былі гарохам у сьцену: палякі, не звараचाючы ні на кога ўвагі, павялі Франуса на расправу.

ШТРЭЙКБРЭХЭР ¹⁾

I

— Анупрэй, га, Анупрэй, уставай! Уставай, ужо абед хутка. Валяецца ў пасьцелі цэлымі днямі й нібыта той! Бяз клопату, бяздумна. Уставай, уставай! Можна ўжо дагэтуль вылежацца! Нябось—лёг учора з вечара і праз усенькую ноч праляжаў. Анупрэй, га, Анупрэй, ці чуеш ты? Уставай—ды пойдзеш праведаш, як иарашылі там...

Луцэя злосна паківала галавою, уздыхнула і паглядзела ў вакно. Пасьля йзноў абярнулася да гаспадара і пачала яго катурхаць, прыгаварваючы:

— Ці чуеш ты, ці не, Анупрэй? Разаспаўся вельмі! Нагараваўся задужа, небарака... Гуляеш, бач, другі тыдзень, дык можна выспацца ўволю. Людзі вунь калі ўжо на поле пайшлі, а гэта... Эх, няшчасная я!..

Луцэя йзноў адхілілася ад полу й скрывіла жаласьлівую міну.

А Анупрэй, чуючы праз сон прычытаньне жонкі, знарок нічога не адказваў ёй, толькі хвілінамі расплюшчваў вочы й балюча пакрэктаваў.

— Бок адлежаў, небарака. Уста-ва-ай!—са злосьцю пракрычала Луцэя над самым вухам мужа.

Анупрэй і на гэта нічога не адказаў, а, нібы наперакор, адварнуўся да сьцяны і маўчаў.

— Ды ўстанеш ты сёньня, ці мо' ўжо да вечара будзеш тухнуць?—папракнула ўголас Луцэя.

— Ну, чаго ты прыстала да мяне сёньнека?—ня выцерпеў нарэшце Анупрэй, паднімаючыся з па-

¹⁾ Штрэйкбрэхэр—той, хто нарушае таварыскую пастанову баставаць і, наперакор таварышам, ідзе працаваць.

душкі.— Чаго цябе ліха здрочыць, чаго? Кожны дзень гаўкае бязупынку. Не падабаецца, што я гуляю? Хацела-бы, каб нясьціханна працаваў—ведаю! Не, галубка, патвойму ня будзе.

Луцэя ажно збываецца ад злосьці: ёй нямерна стала крыўдна на мужа за яго агрызаныне на яе справядлівыя словы.

Вось ужо хутка два тыдні міне, як у іх хаце цягнуцца спрэчкі і сваркі. Два тыдні, як у хаце згінуў сямейны лад і спакой. А хто і што таму віною? Луцэя колькі разоў запэўняла мужа, што яна ня злуе на яго і ня вініць яго за ўдзел у забастоўцы; яна запэўняла Анупрэя, што ёй вядома ўсё, як і што павінна весьціся змаганьне з гаспадарамі за паляпшэньне становішча працаўнікоў. Яна добра ведала, што будзе шмат лепш і ёй тады, калі разам з другімі яе Анупрэя будзе менш працаваць, а больш зарабляць. Ведала ўсё гэта Луцэя і памятала, толькі ўжо занадта цяжка складалася іх жыцьцё; недастаткі ў хаце, якія прышлі з забастоўкаю, саматугам застаўлялі яе забываць усё і абурвацца на Анупрэя з упікамі і са злосьцю. Калі муж працаваў—стачалі канцы з канцамі і жылі, а цяпер—так туга! Луцэі думалася, што мужу самому заўважна хатняе становішча, але ён бязмоцы, каб памагчы, тады яна спусьціла тон і пачала разважаць спакойлівей.

— Анупрэйка, ну ты-ж сам толькі, здароў, падумай, як-жа мы будзем жыць далей? Запасаў-жа ў нас ніякіх няма, ты сам добра ведаеш—не назьбіралі—ня з нашых заробаткаў іх зьбіраць. А есьці, нябось, штодня трэба. Ні Стэпка, ні Сьпёпка ня пытаюць, ёсьцека яда ці не, а ім давай. Чыя-ж галава баліць—толькі мая, бо найперш яны кідаюцца да мяне: „Мама, дай хлеба, мама, дай к хлебу!“ Дзе хочаш бяры, а адказаць—не адкажаш дзецям. Дый самі духам сьвятым не пражывом. А цэлых-жа два тыдні ні капейкі ў хату ня прыбавілася... як-жа ня крычаць, як не ўзлавацца часамі?

— Але-ж не ачамераю лезьці ў вочы,—паднімаў голас Анупрэя,—каб добра, ды ціха, дык яно зусім

іначай, а то ўвесь час тое й робіш, што точыш мяне нясупынна. Кажаш, усё добра ведаеш, а, нябось, тычаш пальцам. А ласьне тут я вінаваты? Разыгралася забастоўка і захапіла ў сваё кола і мяне. Трыццаць чалавек разам—не папрэш супроціў. Як змагацца, дык усім разам. Хто йдзе супроціў—той здраднік... І ты, пэўна, ня ведаеш, што з гэтакімі бывае.

Анупрэй зьлез з полу, пацягнуўся некалькі разоў, апрануўся ў стары будзённы, увесь засмальцованы дзёгцем гарнітур і, ня думаючы ўмывацца, з брудным вуграстым тварам, з тлустымі ад шмальцу рукамі падышоў да вакна і ўталопіўся поглядам на вуліцу. Да жонкі не казаў нічога.

Гэта скрыўдзіла Луцэю, і яна адыйшла да запечку. Але доўга не магла стаяць спакойліва і, паглядзеўшы ўбок мужа, загаварыла:

— Бастуюць! Добра ім баставаць! Нежанатыя, а многія й хлеб свой маюць. Якаво ім адходзіць—хоць-бы Міколу Капачу, ці Антосю Скубу, ці Андрэю Гляку? Гэта-ж усё гаспадарскія сынкі, якім ня страшна й месяц цэлы прабаставаць. Ці-ж табе зраўняцца з імі! У цябе, вось, цэлая сям'я на руках, а для яе зараз і крошкі хлеба-а ня будзе. Вазьмі ты гэта ўцям!

Анупрэя гэта йзноў раздражніла.

— Кінь балабоніць ліха ведае што,—перабіў ён жонку, адварнуўшыся на хату,—вось калі ваб'е сабе ў голаў, дык і дыхнуць не дае... Няўжо ты зразу мець ня можаш, што... Ужо-ж ня раз, здаецца, казаў я табе, што тут справа не аднаго мая, а агульная, хаўрусная, таварыская справа. Вось яна і вымушае кожнага трымацца ўсім разам. Тут, галубка, зусім не гадзіцца твая дзяльба на жанатых і нежанатых, або на гаспадароў і безьзямельных. Перад абіраньнем і зьдзекамі гаспадароў—усе работнікі мусяць быць роўнымі. Мусяць быць аднасьць між імі.

— Добра, аднасьць! Я-ж сваё кажу, ці магчыма табе з Мікалаем раўняцца? Сам, нябось, адчуваеш, што не. Вось, калі ўжо так налягаеце на аднасьць,

дык хай-бы адзін другога й падтрымоўвалі. Дык гэ-тага штосьці ня відаць.

Анупрэй моўчкі адышоў ад вакна і прысеў на ўслоне. Спрачацца больш з жонкаю яму не хацелася, бо ён добра ведаў, што гэтым спрэчкам ня будзе канца да таго часу, пакуль ён нанова не пачне ўспор-вацца з цёмнага і сьпяшыць, часта ня сьнедаўшы, у майстэрню. Пераканаць-жа жонку ў патрэбнасьці агу-лам, усім разам, падтрымліваць забастоўку, каб вый-граць яе і палепшыць умовы працы—Анупрэй ня мог: ён ведаў, што гэта пытаньне разьбіваецца аб іх ся-мейнае становішча.

Анупрэй бачыў, што гутарка жонкі не блазная баўтаўня, што яе дыхтуюць тыя цяжкія ўмовы, у якія ўпіхнула яго й яго сям'ю двухтыднёвая забастоўка. Што-раз, хоць і злаваўшыя Анупрэя, размовы жонкі рабіліся больш балючымі і бліжэй краталі яго баць-кава й гаспадарова сэрца.

Вось, прысеўшы на ўслоне, Анупрэй міжвольна падаўся роздуму над сваім становішчам: „Праўда, яно-та мне зусім цяжка пераносіць гэту забастоўку. Дужа цяжка. І я ведаю, што гэты цяжар гняце і Лу-цэю. Але-ж што зрабіць? Нельга-ж ісьці супроць усіх—нічога ня выйдзе, трэ' яккольвечы канца чакаць“... Анупрэй кінуў вачыма на жонку: „А які яшчэ канец будзе, таксама пытаньне? Можа прабастуем яшчэ ты-дзень-другі ці больш і нічога ня выйграем, а болей бяды наклічам. Ці раз ужо так траплялася; баставалі-баставалі—а пасья на старых умовах назад да рабо-ты... Чаго добрага і цяпер можа так быць... Вось та-ды будзе-э!..

Анупрэй падняўся з услоны і пачаў тупаць па хаце.

Луцэя ўвесь час сядзела мэрам прыбітая да лаў-кі і нязьмігутна сачыла паглядам у вадну кропку на вулічнай сыяне. Спакойлівы выгляд яе твару, відаць было, стрымоўваў выраз глыбокага болю ў яе сэрцы.

Анупрэй некалькі разоў паглядзеў на жонку і за кожным разам усё бліжэй адчуваў на сабе яе пера-жываньні. Нарэшце ня вырываў і пачаў казаць:

— Слухай, Луцэя, усё-ткі ты не гаруй так. Я пастараюся трохі грошы—мне Мэндаль Крупнік абяцаў пазычыць рублёў пяць. Ліха яго бяры—аддамо калі-кольвечы... Але-ж ты сама павінна ведаць, што пратрымацца да канца трэба. Пратрымаемся дружна—то выйграем, а выйграем—дык я буду зарабляць у тыдзень сем рублёў. Падумай толькі—чуць ня ў два разы болей, ніж цяпер... Усё зможам спагнаць за адзін месяц... Трэба дацярпець... Бачыш, я-ж не адзін такі: Пранук, Лейзар—таксама ня ў лепшых умовах.

Луцэя падняла голаў і паглядзела на мужа. Перад ёю прамігнула яскраваю палоскаю надзея; зьмякла сэрца і сьвяжысты подых прайшоў яе нутром.

— А ці хутка ты возьмеш у Мэндаля гэтыя пяць рублёў?—запытала яна мужа.

— Пэўна сёньня вечарам... а мо' заўтра,—адказаў Анупрэі.

Луцэя яшчэ больш прасьвятлела.

— Я таму, Анупрэйка, пытаю, што на заўтра ў хаце ні капейкі не засталася; хлеба купіць незашта.

Анупрэі, як тупаў, так зразу і спыніўся сярод хаты: дагэтуль ён неяк ня верыў, што ў хаце дайшло да ніткі, а думаў, што Луцэя папераджае яго заўчасна, каб не дапусьціць да крайняга, пакуль цягнецца сяк-так.

— Ё хлеба, кажаш, няма?—спалохана прамовіў ён.

— Ня хлушу, Анупрэйка.

Нічога ня кажучы, Анупрэі надзеў шапку, ускінуў напашкі жукетку і павярнуў да дзьвярэй.

— Куды-ж ты?—спыніла яго Луцэя.

— Да Мэндаля пайду,—адказаў Анупрэі.

— Пастой! Я надумалася зрабіць вось што: ці ты з Лейбам не сварыўся, як пакідаў работу?

Анупрэі задумана памаўчаў.

— Не. Чаму?

— Як не, дык, памойму, пайшоў-бы да яго і пазычыў-бы якіх рублёў з пяць. Мне здаецца, што табе ўсё роўна прыдзецца вярнуцца на работу да яго, так ці сяк. А з Мэндалем... хопіць і таго разу: успомні, як ачамярэў ён нам тады... Слухай, Анупрэі,

сапраўды, пайдзі лепш да Лейбы і... вось хай толькі змеркне крыху. Надоечы дык ён сам, спаткаўшыся, напрошваўся ў мяне: „Хай прыдзе, кажа, Анупрэі да мяне, і я яму грошай дам, а то мо' ў вас іх няма“. Пайдзі да Лейбы, пайдзі. Паслухай мяне.

Анупрэі пастаяў крыху моўчкі, пасья адказаў.

— Падумаю, ведаеш... Вельмі-ж ніякавата будзе, як таварышы праведаюць аб гэтым.

— Чаго ніякавата? У першых, хто-ж дазнаецца, калі ты ціха зробіш, а другое, калі й даведаюцца— то што? Няўжо-ж з голаду ўміраць? Нябось ніхто не прынясе з сваіх, каб палтрымаць... Нечага баяцца.

— Можна будзе ўзяць рублёў два з камітэту... Я думаю што, ёсьць там крыху грошай...

— Ёсьць-ёсьць... Дык чаму-ж дасюль не дагадаўся ўзяць? Сарамяжы вельмі. Вось глядзі, каб і камітэту раней цябе не абабралі.

Анупрэі нічога не адказаў і моўчкі вышаў з хаты.

II

Праз колькі хвілін, пасья выхаду Анупрэя, у хату ўбег Сыцёпка,— старэйшы хлопчык Анупрэя й Луцэі, гадкоў васьмі-дзесяці, блядзенькі, замораны, запэцканы ў грязь і ў парваным адзенні.

— Мама,—звярнуўся ён да Луцэі,— куды-ж то наш татка пайшоў? Дазволь мне за ім пайсьці, дазволь, мамачка?

Луцэя ў злосьці агрызнулася на сынка:

— Чаго табе за бацькам? Я табе пакажу, распусьнік! Сядзі вось у хаце.

Сыцёпка паслухна схіліў галоўку, закапыліў губкі і, усадзіўшы ў рот пальчык, ціхутка стаў каля стала, спадлоб'я пазіраючы на мацэру.

— То дайце мне хлеба лустачку на вуліцу,— асьмеліўся ён вымавіць, спусьціўшы з паўгадзіны.

— Хлеба, хлеба! Розак табе, а ня хлеба! Яшчэ што ўшалопаш! Хлеб на вуліцу цягаць! Расьцягалі ўжо ўвесь. Цягаеш два тыдні, а ў хату ніхто ня прыцягне. Няма ў мяне хлеба. Вось вернецца бацька— у яго папросіш.

Сьцёпка скрывіўся й заплакаў. Перш зацягнуў ён уголас, а пасья, скмеціўшы злосны пагляд мацеры, прыцішыў голас; з яго вачэй кідаліся на стол буйныя празрыстыя сьлёзы, якія хлопчык часта пераймаў каравым рукавом кашулі. Луцэя ані не зважала гэтага і задуменна пазірала ў вакно. Але няўвага мацеры скрыўдзіла Сьцёпку, і ён хутка зноў падняў голас. Луцэя не сыярпела, адхілілася ад вакна й закрычала на сына: ^{уен}

— Ну, а гэта што? Чаго хліпіш? Пугі, нябось, захацеў! Сьціхні, кажу табе! Маўчы!

Луцэя прытупнула нагою і паківала пальцам. Яна нават намерылася падыйсьці да Сьцёпкі, каб рукамі спыніць яго плач, але стук у дзьверы яе перапыніў. Луцэя адварнула да дзьвярэй.

— Мамачка, га, мамачка, дай мне хлеба! Усе дзеткі на вуліцы ядуць хлеб і мне хочацца,—убегшы ў хату, пралепятала Стэпка.

— Ах на іх усяліхое!—вылаялася Луцэя.—Якраз тады на іх прорва напала, калі нічога няма.

Не зважаючы на воражнасьць з боку мацеры, дзяўчынка яшчэ раз пераказала просьбу і пачала чакаць ад мацеры хлеба.

— Атруты вам, на вас прогляя, а ня хлеба!—яшчэ зычней вырачылася на дзяўчынку Луцэя.

Абураная гэтым, Стэпка сагнулася ў кручок і перабегла да стала ды прытулілася да братка.

— Чаму-ж вось Янку маці дала хлеба, а вы мне шкадуеце,—папракнуў Сьцёпка мацэру.

— Мне хлеба мама ніколі не шкадуе,—пахваліўся Янка.

— Твая маці багатая, у вас хлеба процьма,—спыніла яго Луцэя і, каб адвязацца ад дзяцей, дала:

— Ідзеце, вось, гуляйце! Чаго вы таўчэцеся ў хаце ў пагоду? Марш, вон!

Янка, сьмяючыся, выбег з хаты, моцна бразнуўшы дзьвярыма. Сьцёпка з Стэпкаю асталіся. Луцэя вылаялася на дзяцей і зноў адварнула ў вакно.

Але стаяць спакойна не магла. Праз хвіліну яна вылезла з вакна, прайшла колькі разоў па хаце,

пасья прысела каля стала й пачала ўголос думаць: „Не, усё-ж крыку мала! Крыкам ды лаянкаю дзяцей не накорміш. І так цяжка глядзець на іх: сухія, блыдыя, мізэрныя. Паглядзець на чужых, дык як пурэчачкі, поўныя, ружовыя. А гэта—заморышы... А ўсё-ж ад таго, што вось гэтакія сцэны. На добры лад, то гэта-б трэ' было ім і малака, і мяса, і яшчэ сякіх-такіх лагод, але—адкуль узяць? Зарабляў вось рублёў па чатыры ў тыдзень, то ці-ж магло старчыць іх на ўсё-ўсенькае для чатырох душ сям'і? Свайго-ж ні каліва, ні кастрычынкі няма... Усё-ж пражывалася сяк-так, працягалася со-дня-на-дзень. І мо'-б цягнулася так далей, каб яно аднакава роўна йшло, а то—час-ад-часу, глядзіш, і перабой, і перабой: то няма работы, то захварэе, то яшчэ якая-кольвечы прымха. А плаціць—ніхто ня плаціць. Хай-жа бы ўлічаў гэта—дык не. Баставаць! Добра вельмі, што ня трэба рабіць... Чалавек не заглядае ўперад, ня рупіцца... Каб меў жаласьць да сям'і, не пільнаваўся-бы так шчыра ўсякіх там пастаноў. Добра таму гэта рабіць, хто мае з чым і як вывернуцца, або хто вольны, ня звязаны сям'ёю... Ох, бяда, бяда! Цяжка мне жыць!..“

Ад натужных думак Луцэя стамілася і, бязвольна апусьціўшыся на стол, задрамала.

Дзеці цішком панырпалілі ў мыцельніку й пад прыпечкам, пакруціліся каля стала й бяз нічога выйшлі на вуліцу.

III

Луцэя спакойна спала.

Праз паўгадзіны, ня болей, яе разбудзіў стук у дзьверы. Луцэя хутка ўсхапілася, працерла вочы й прыгатовілася стрэціць, хто ўвойдзе ў хату. „Пэўна, Анупрэі“,—парашыла яна, не дачакаўшыся, і нездвальняюча адвярнулася ад дзьвярэй.

Усьлед гэтаму прачыніліся дзьверы, і Анупрэі увайшоў у хату.

— Дзе ты цягаешся нясупынна?—упічліва запытала Луцэя.

Анупрэя хапіла за сэрца, і ён перш суро́ва паглядзеў на жонку, кру́тнуў нездавольна галавою і прайшоў к вулічнаму вакну; пасья павярнуўся да яе і сказаў:

— Ці ты звар'яцела? Сама пасылала...—вырачыўся ён і зразу-ж перамяніў тон:—Я да гаспадара захо́дзіў... Грошы прасіў пазычыць у лік будучае працы... Я сам бачу, што нельга далей так быць... Што-ж, няхай прабачаюць таварышы. Я не самахоць...

— То ці-ж бачыў хто?—з надыйшоўшай палёгкай на сэрца, запытала Луцэя і прысела супроціў мужа.

Той апусьціў пагляд і спагадліва адказаў:

— Бачылі... Вядома, што бачылі... Каб і ня бачылі, то дазналіся-б. Ласьне захаваешся?.. Ахрэмава жонка бачыла...

— Як ты йшоў, ці як выходзіў?

— Як выходзіў... Што-ж, усё роўна... Я ўжо гэтым запляміў сябе... Прадаў таварыскасьць і справу...

— Ну, а што-ж Лейба? Даў табе грошы, ці не?—пераняла Луцэя, каб ведаць, як ацаніць мужаў паступак.

— Даў дзесяць рублёў... дзесяць срэбранікаў, нібы...

Анупрэ́й ня мог супакоіцца ад нутраных папрокаў і затупаў па хаце.

— Кінь ты плявузгаць, ліха ведае што,—расцяжна заўважыла Луцэя.—Што ты прадаў? Наадварот, ты выратаваў трое душ ад голаду. Не дастаў-бы грошы—заўтра сядзелі-бы бяз крошкі хлеба. Бедныя дзеці, і сёньня ўжо амаль нічога ня елі. Ды калі пазычыў, то ці-ж гэта значыць, што і прадаў? Гэта-ж не на работу пайшоў... Пакінь лепш дратаваць сябе...

Анупрэ́й нейкі час памаўчаў.

— Маўчы лепш, Луцэя, калі не разьбіраешся ні ў чым. Забастоўка—гэта вайна... А ў вайну нельга аднаму супроціў усіх вясьці перамовы з ворагам. Гэта ёсьць здрада... Глядзі, два тыдні йдзе змаганьне, і гэтыя паганцы-гаспадары не здаюцца. Думаюць прымусяць нас пайсьці на міравую. Хітрыкамі, зморам,

завабамі—думаюць... Не падавацца, трымацца, як ма-га—вось чым можна перамагчы... А я... бачыш...

Анупрэі міжвольна скочыў к вакну, за якім вуліцаю прайшло двое мужчын: яму паказалася, нібы то йдуць да яго Мікола Капач і Антоць Скуба...

— Я штрэйкбрэхэрам цяпер лічуся... Першым пайшоў за гаспадарскай ласкаю,—дадаў Анупрэі, як-бы хочучы пакараць сябе за заход да Лейбы.

— За гэта? Не разумею цябе, Анупрэі.

— Кінь... Бяры, лепш, павячэраем, што ёсьць. Заві дзяцей.

Луцэя самапэўнасьцю пайшла ў мыцельнік і стала ўвіхацца каля начыньня. Анупрэі задуменна пра-чыніў вакно й пазваў дзяцей.

Хутка ўсёю сям'ёю ўселіся за стол, нагнуўшыся над міскай варанае крапівы.

А тымчасам у хаце цямнела.

IV

Праз усю ноч Анупрэі ня мог супакоіцца і заснуць, як сьлед. Толькі надыходзіў сон, плюшчыліся вочы і мярцьвела цела, як раптам унутры штосьці адрывалася, прабягала па ўсёй постаці калючая дрыготка—і сон прападаў. Чарадою віліся чорныя думкі-сумненні, і натужна працавалі мазгі над пытаньнем, як-жа абыйдзеца яго праступак?

Анупрэі і находзіў і не находзіў сабе апраўданьні. Пасудзіць з боку галавы сям'і, з боку бацькі, — то ён зусім ня здрадзіў. Луцэя, як шчырая маці-гаспадыня—была права. Але з пагляду таварыскасьці—зусім няма апраўданьня. Анупрэі згаджаўся, што ён віноўнік перад таварышамі, што ён зрабіў цяжкую абмылку. Раз-ад-разу адзнаньне свае віны ён адчуваў усё больш і прыкрэй; раз-ад-разу яе здань выразней насувалася на яго.

Хацелася скарэй ведаць, чым усё гэта скончыцца. Маляваліся розныя skutкі, якія дасьць вырашэньне пытаньня. І ўжо зараней ні ў адным з іх ня бачыў Анупрэі сябе правым. Яму здавалася, лежачы, нібы хтось побач яго сьцеражэ. Шамаў вецер за сьцяною,

шоргала мыш у запечку, скрыпеў шашаль у шалёўках вакон—а паказвалася, што хтосьці гаворыць пра яго справу. Анупрэі паднімаў голаў і кідаў вачыма ў шэры змок хаты, прыслухоўваючыся, ці сьпіць Луцэя з дзяцьмі.

Тыя спакойліва храплі. І Анупрэі міжвольна кра-таўся думкамі аб сям'і. „Луцэя здаволена, што я ёй прынёс дзесяць рублёў“, перабіраў ён у думках. „Ды, сапраўды, якое ёй дзела да ўсякіх там салідарнасьцяй і іншае, калі ў хаце ні капейкі грошы, ні скарынкі хлеба. Двое дзетак, сапраўды, абадраных, бледых, ці-ж замарыць іх голадам? Дзеці“.

Толькі чапала гэта слова Анупрэя, як ён хапаўся за іх, згладжваючы свой неспакой і сваю трывогу.

Анупрэі ужо на сьвітаньні спыніўся на гэткім пляне адказу таварышам, калі тыя паставяць аб ім пытаньне рубам: „Я ратаваў сям'ю“. Няўжо-ж такі й гэта іх ня ўрэзоніць?

І, вось, назаўтра, з самага раньня, калі жонка пайшла на рынак, Анупрэі неспакойліва пазіраў у вакно, чакаючы каго-кольвечы да сябе. Ніводнага праходжага не перапускаў, каб не аглядзець. Брала падазронасьць, каб на рынку, чаго добрага, не прагаварылася каму Луцэя. Ён верыў у яе стрыманасьць, але штось падточвала гэту веру. Хацелася, каб Луцэя хутчэй вярнулася дамоў. А мо' хто што казаў пра яго ды яна чула? Расказала-б мне.

Анупрэі прачыніў вакно, каб паглядзець, ці ня йдзе, часамі, Луцэя. Паглядзеў управа—няма. Штось падштырхнула павярнуць голаў улева. Анупрэі раптам схамянуўся: недалечка, хат праз дзьве, ішоў Ахрэм Клін. Ня трэба было сумнявацца—да яго. Анупрэю зрабілася млосна: так рана—то пэўна знарок. Яго жонка ня змоўчала, го гэткая язычніца. Нашчабятала, нябось, багата. Ужо ўсякія чуткі пойдуць... Чаго ня было—дададуць... У людзей языкі сьвярбячыя—адно крані—мянташкамі пойдуць.

Каб Ахрэм не падмеціў, Анупрэі выняў голаў з вакна, зачыніў яго на кручок і адыйшоў на хату.

Задумаўся, як і што гаварыць з таварышам. Трэба-ж апраўдацца! Ды на гэта ёсьць важкія прычыны.

Анупрэі паглядзеў на пол, дзе варушыліся разбуджаныя дзеткі. Бацькаў пагляд, праведзены спадлоб'я, сур'ёзны, паказаўся дзеткам за нейкую пагрозу на іх з боку бацькі; яны прысьмірэлі і захуталіся ў акрывала.

Анупрэі скмеціў прычыну дзяцінага манэўру і спагадліва ўсьміхнуўся. „Бедныя дзеткі, усё з-за вас“, прапусьціў ён у думках; і ад гэтых думак, як ад выходнага пункту да далейшых роздумаў, ён накідаў рысы наступнай гутаркі...

Так і так. Ці-ж ёсьць праступак?

Увайшоў Ахрэм, і Анупрэі перарваў думкі: віноўна стаў наўпрост перад увайшоўшым таварышам.

— Ты, пэўна, не чакаў мяне, Анупрэі?—пацікавіўся Ахрэм.

— Н-не-э—раптам адказаў Анупрэі.

— А вось я зайшоў, каб табе...

Анупрэі перабіў таварыша, ня даўшы таму даказаць...

— Я ведаю, дзеля чаго ты прышоў... Тут ужо адкрытая справа, ясна. Але слухай, братка, я йначай ня мог. Ня мог, даю табе таварыскае слова... Вось дзеці,—Анупрэі паказаў пальцам на пол,—так прыпёрла, што бяз хлеба, бяз... І хапіла за горла пытаньне, як быць? Дапушчаць, каб уміралі, ці пайсьці на папрошную... Мучыла, паверыш, адзнаньне віны перад агульнай справай, але...

Ахрэм праслухаў Анупрэя, увесь час глядзячы яму ў твар і ловячы ў ім трывогу ды раскаяньне, пачакаў крыху і сучешна адказаў:

— Я сазнаю ўсё... Ласьне, думаеш, мне невядома тваё становішча? Тут цяжка ўстаяць... Я ўчора казаў сваёй жонцы: маўчы, тут не злачынства і ня здрада, а вымус жыцьця...

Анупрэі павесялеў, крыху сьцешыўся і задаволена дадаў:

— Я й ведаў, што ты справядліва рассудзіш. Але прасіцьму цябе, пераканай, браток, і другіх, калі

яны паднімуць на мяне лаянку... Ёсьць-жа ўсякія людзі...

— Я ня веру, каб хто што нядобрае падумаў на цябе... Ды ніхто й ведаць не павінен... Я, вось, і сам прыйшоў да цябе зусім не па гэтым... Я, ведаеш, хачу запытаць у цябе, ці нельга было-бы дастаць у цябе пілкі? Думаю пайсьці ў лес паставіць якую шурку дроў, пакуль гуляю... А ў цябе, здаецца, была пілка...

— Так, ёсьць недзе... я выскачу ў сенцы...

Анупрэй намерыўся йсьці, але знадворку стукнулі дзьверы, і ён спыніўся.

Пачакаў: у хату ўвайшла Луцэя.

— Дзень добры! — прывіталася з Ахрэмам, падазрона кінуўшы на яго порсткі пагляд.

— Адкуль так рана? — запытаў Анупрэй.

— На места бегала... Хлеба ня было ў хаце, — сухім голасам, не азіраючыся на Ахрэма, адказала Луцэя.

І, спусьціўшы хвілінку, дадала:

— Але, здаецца, рана, а людзі ўжо пасьпелі даняць.

Мужчыны настарожана паглядзелі ўбок Луцэі.

— У чым справа? — разам запыталі.

— Усё ў тваім паступку... штрэйкбрэхэрам завуць. Сустрэла Кастуся Вілку і Боруха... Абудва з пенаю ў роце накінуліся на мяне...

Анупрэй зьбялеў ні-то ад сполаху, ні-то ад злосьці і, як-бы шукаючы падмогі, павярнуўся да Ахрэма:

— Чуеш, брат?

Ахрэму стала няёмка: Анупрэявы словы адначасова былі й глыбокім укорам яму за павядзеньне яго жонкі.

То, пэўна, яна пасьпела распусьціць чуткі па мястэчку.

Ахрэм пачырванеў ад няёмкасьці. І, каб выйсьці з гэтага становішча, рашуча падняўся з месца, матнуў рукою і чуць ня крыкам выказаў:

— Яна не павінна была казаць! Я ўчора ёй рашуча забараніў. То чорт ведама што! Брахунцы! Самі маюць усё бацькава, а лаюцца.

Прайшоў сюды-туды па хаце, паглядзеў у вакно і адварнуўся да Луцэі.

— Ня думай! — уважліва загаварыў да яе, — ня думай, суседка, што то знарок... Я запэўняю цябе, што не паздаровіцца жонцы, калі то яна разбрахала.

Луцэя адварнулася на Ахрэма, зьмякчыла суровасьць выгляду й адказала:

— Ахрэмка, братка, ты сам ведаеш, як балюча гэта слухаць... То-ж крыў чаго, пойдуць супроціў яго, што ён рабіцьме? Віна ўся мая, бо то я Анупрэя выправіла да гаспадара за грашыма... Ён сам нізашто не хацеў... Не карайце-ж за мяне дзяцей...

Анупрэі маўчліва стаяў на адным месцы, сочачы за Ахрэмам.

А слова „штрэйкбрэхэр“, як малатком, стукала яму па галаве, разьліваючы ўнутры балючую трывогу.

из *Родины*

НА РУІНАХ

I

Цягнік падыходзіў к станцыі Зябы; ход яго памаленьку сціхаў.

Несьцер Грэбень ляжаў на верхняй лаўцы ў вагоне і думаў. У галаве яго збіраліся розныя думкі і ўспаміны аб тым, што ён бачыў і перажываў, пачынаючы ад дзіцячых гадоў і да апошняга часу. Выразней усяго ўставалі перад ім вобразы перажытага за доўгія гады вайсковае службы: спачатку ў царскай арміі, а потым у чырвонай. Перад ім прамігнулі: царская вайна з усімі сваімі страхамі, першая і другая рэвалюцыі, паўстанцкія атрады, вайна з Калчаком, Дзянікіным, Юдэнічам, і, урэшце, з Врангелем. Усяк здаралася. Шмат разоў жыцьцё вісела на валаску. Тухла вера ўбачыць бацькоў, брата, сястру. Што рабілася там, у яго краіне, Несьцер толькі дагадваўся з тых кароткіх і няпэўных чутак, якія вычитваў з газэт ці даставаў выпадкова ад таварышоў. Весткі гэтыя адрыва, патрошку далятаўшыя да яго, казалі, што там далёка, на бацькаўшчыне, дзееца нешта страшнае, што няма-ведама, ці застануцца жывымі бацькі, сваякі.

Кожны раз, дастаўшы сьвежую вестку з Беларусі, Несьцера ахапляла жаданьне вырвацца на які час з войска і наведаць сваю краіну, але ён не хацеў дзеля гэтага выкарыстаць нячэсны спосаб,—прыкінуцца хворым, ці стаць дэзэртирам. Не! Несьцер быў чэсным чалавекам і чэсна адданым справе рэвалюцыі салдатам. Думаючы аб доме і бацькох, ён чакаў гэткага выпадку, калі можна будзе бяз усякай шкоды для свае часьці выпрасіцца дамоў. Такі выпадак падыйшоў у той час, як чырвоная армія аслабаніла Крым

ад Врангеля, і іх полк супыніўся ў Сэвастопалю, каб далей нясьці мірнае жыцьцё. У вадзін дзень Несьцер напісаў заяву політкому й копію камандзіру і праз некалькі дзён дастаў паўтарамесячны водпуск. З якою радасьцю ён сабраўся ў дарогу! Яго не палохалі ўсе клопаты далёкага пераезду, не задумоўваўся ён і над тым, ці ўдасца яму наогул дастаць удому тую душэўную суцеху, да якой ён так доўга прогся...

Зьвязаўшы клункі, Несьцер ушчапіў іх на плечы і пайшоў на вакзал. І як толькі сеў у вагон, зараз-жа пачаў выябражаць сабе ўсе падрабязгі свае наступнае стрэчы з бацькамі, братам, знаёмымі. У яго галаве мімавольна паўставалі пытаньні: а што там удому? Як жывуць бацькі? Мо' ўжо забылі мяне... А мо' ўжо іх няма? Столькі часу ня быў ён там! А колькі розных дзеяў начаўплюся там за гэтыя гады! Гэта-ж сьвет мог перакруціцца ўверх галавою...

II

Чым бліжэй Несьцер пад'яжджаў да роднага месца, тым болей і болей забірала яго нейкая трывожнасьць, перамешаная з салодкасьцю ўцехі, з адчуваньнем цеплаты спатканьня, з прыемнасьцю пабачыць родную глебу пасьяла доўгай разлукі. Бацька й маці, мабыць, старэнькія цяпер—нявыказна абрадуюцца і з абсьлезенымі вачыма кінуцца цалаваць, абнімаць, будуць уміляцца. Бо ня жарты,—цэлых сем гадоў ён іх ня бачыў—усё служыў ды служыў у войску. Праўда, у першыя гады службы Несьцер шмат пасылаў лістоў дадому: стараўся паведамляць бацькоў аб сабе, суцяшаць іх весткамі. Але, мяркуючыся з тым, што яму толькі разоў тры ўдалося дастаць на іх адказ, ён вылічваў, што яго лісты не даходзяць дадому, ці дома, мабыць, нешта нядобрае здарылася. Далей, прычыну таго, што бацькі не адпісвалі на яго лісты, Несьцер бачыў у тэй агульнай завірусе, якая ўзьнялася з пачаткам царскае вайны. Гэта яго непакоіла й наводзіла на розныя думкі. „Хто яго знае, што магло стацца з бацькамі, жывучы каля фронту“, думаў Несьцер: „немцы наступаюць, тысячы й дзiesiąткі тысячаў уцекачоў бягуць з краю, куды

вочы глядзяць. Сотнямі мруць штодня. Ці-ж не магло стацца, што й мае бацькі рушылі з месца і па дарозе дзе-небудзь згінулі? А калі ня сталася так, то ці мала іншых здарэнняў траплялася за гэты час? І немцы і паны, і балахоўцы... Разбоі, зьдзекі. Чаго добрага— і бацькі папалі ў лік гэтых ахвяр. Столькі часу такога буйнага, неспакойнага і трывожнага жыцця! Што найду я цяпер дома? Хто з родных яшчэ жывы, а хто памёр? Калі жывы, то ці ёсьць у іх які-небудзь прытулак, і ці там ён стаіць, дзе яго калісьці я пакінуў?”

Скрозь радасны настрой і вясёлае пачуццё, якія ахапілі Несьцера, упарта прабіваўся ўсе гэтыя сумныя пытанні. Ахоплены імі, Несьцер пачуваў сябе ў нейкім надзвычайна маркотным становішчы, нудзеў і нявыразна глядзеў на ўсё тое, чым жыў да гэтага часу і да чаго імкнуўся.

— Таварышы, якая станцыя?—запытаў ён бяз адрасу, калі машына спынілася.

— Зябы! Зябы!—адказала разам некалькі галасоў.

Несьцер хутчэй падняўся і пасьпешна пачаў збірацца: адзеў шынэль, падперазаўся, узлажыў шапку і старанна завязаў два клункі; потым праверыў на лаўцы, ці не забыўся чаго, і, развітаўшыся з суседзямі, хутка выйшаў з вагону.

III

На станцыі перад вачамі Несьцера паказаўся цяжкі малюнак. Калісьці, ён помніць, гэта станцыя была шумнай і бойкай. Новы, з чырвонае цэглы, мастацка зложаны будынак станцыі цешыў сваім прыгожым выглядам. Высока паднімалася, як вежа, вадакачка. Народу заўсёды так і кішэла. А цяпер... Ох-ха! Як нейкі забыты вартаўнік, стаіць пабітаю, пашарпанаю, з паваленаю страхою тая-ж вадакачка, а ад будынку станцыі—адны разьбітыя падмуры. Для прыпынку праезджаючых зьбіты насьпех дашчаны барак. У вагонах месціца і білетная, і комэндант, і начальнік станцыі. Зусім выпадкова засталіся няпрыметныя лямпавыя літары, якія маркотна сьвіраць то там, то сям на пушчэльным абшары. Несьцер, акінуўшы вачмі гэты

абшар, жажнуўся. Праўда, ён скеміў, што гэта плён вайны, але хацеў праведаць, чыіх рук гэта праца: немцаў ці палякоў. Ён падыйшоў к двум чыгуначнікам, якія гутарылі паміж сабою, і запытаў:

— Скажэце, дзядзькі, хто гэта так пастараўся?

Адзін з чыгуначнікаў, рыжы дзядуля, ухмыльнуўся і адказаў:

— А ласьне, ты, нябожа, нічога ня ведаеш?

— Не, дзедку, я здалёку вяртаюся і нічога ня ведаю,—адказаў Несьцер.

— Польшкія паны, нябожа, усё гэта нарабілі. Ня толькі адны Зябы, а скрозь усе станцыі ў нашым краі дашчэнту зьнішчаны і зруйнаваны імі. Вось хоць-бы паехаць к Менску і далей—дык быццам ток навокала. Ня толькі станцыі, а ўся наша Беларусь цяпер—тыя-ж самыя Зябы—пустыр, руіны, ток. Паны, нябожа, пастараліся. Ой, як! Пакінулі аб сабе добрую памятку ў нашым народзе...

— Ах, погань ліхая!—абурана праказаў Несьцер.

Тымчасам на дварэ пачынала расьсьвітаць. Смуглыя ліхтары пачалі сумець і тухнуць адзін за другім. Цягнік, прамарудзіўшы хвілін з трыццаць, нясьпешна рушыў далей.

Несьцер некалькі часу прастаяў на адным месцы каля пахіленага ліхтара, потым пахіліў у бок.

Зрэдку снавалі па плятформе пасажыры. Бегалі клапатліва служачыя станцыі.

— Куды-ж ісьці?—запытаўся ён сам сябе,—няўжо пусьціцца пешкі сорок вёрст да Верацён?..

І не пасьпеў вырашыць, як да яго падыйшоў нейкі мужчына, з вялікай чорнай барадою, з адраслымі лахматымі бакамі на яшчэ нестарым, але змучаным твары. Адзеты ён быў у паношаную вопратку напалову цывільную, напалову вайсковую. На руцэ ў яго вісеў паўпусты мяшок, а з боку торбачка.

— Ці няма закурыць?—запытаў ён Несьцера.

— Няма, браточку,—адказаў той.

— А куды едзеш?

Несьцер пільна аглядзеў падышоўшага з ног да галавы, крыху памаўчаў, потым адказаў.

— Нашто табе?.. А сам куды едзеш?

— Я прыехаў сюды, а адсюль трэба сыягаць вярстоў сорок да Верацён.

— Да Верацён? за Хрэпы?

— Але.

Несьцер пільна ўставіўся ў незнаёмага, паглядзеў на яго, і тут-жа падмеціў: незнаёмы выглядзеў знаёмым чалавекам, якога Несьцер дзесьці і калісьці бачыў.

— Я таксама іду ў Верацёны, адказаў Несьцер,— а ты адкуль прыехаў?

— Я... я...

І гэты, з свайго боку, штосьці знаёмае запряміў у Несьцера.

— Слухай, таварыш, як тваё прозьвішча? Мне здаецца, што я цябе дзесьці бачыў?—запытаў Несьцер.

— Я—Гарасім Грэбень,—рашуча адказаў незнаёмы.

Перад Несьцерам як-бы адчынілася неба.

— Братка мой, родны мой, дык гэта-ж ты! Як-жа ты зьмяніўся! Ажно й не пазнаць цябе... Я... твой брат Несьцер. Якое нечаканае спатканьне!—растрывожана праказаў Несьцер.

— Ці можа-ж то быць?—са сьлязьмі ў вачох праказаў Гарасім.

Далей ніводзін з іх ня мог гаварыць, і яны міжвольна, ахопленыя радасьцю, кінуліся адзін другому на шыю і моцна ды шчыра пацалаваліся. Выпадковыя падарожныя кідалі на іх свае погляды.

— Ну, дык ідзем, брат,—пасья некаторага часу запрапанаваў Несьцер.

Гарасім нічога не адказаў: ён быў згодзен.

IV

Узрушаныя нечаканаю стрэчаю, браты Грэбень моўчкі крануліся з месца і, ідучы, доўга не знаходзілі слоў да аднаўленьня гутаркі. А тымчасам кожнаму здавалася, што ён-бы бясцыханьня гутарыў з братам, апавядаючы яму ўсе здарэньні жыцьця ў часы разлукі; думкі нястрымным роем націскалі ў голавы, словы заміралі на языках.

Браты перайшлі рэйкі і выбраліся на дарогу, якая ад станцыі вяла на павятовы горад.

Рэдкія будынкі станцыйных служачых, раскіданыя паабапал шашы, сумна глядзелі на іх цёмнымі закрэпленымі шэранем вокнамі.

У некаторых вокнах яшчэ сьвірэлі агоньчыкі; траха не ва ўсіх доміках палілася ў печы, і з комінаў гнаў слупамі дым.

Між будынкамі віднеліся вогнішчы з высокімі комінамі і чорнабелымі камлямі дрэў.

Пры шашы наўскосяк валяліся пакіданыя драцяныя загарадзі, вывернутыя слупы з тэлеграфу, пападаліся зламаныя вайсковыя драбіны-вазы, кукі колаў.

Грэбеняў гэта ня цікавіла: знаёмыя вобразы, такія надаедныя, такія агідныя...

Яны йшлі далей, уталопіўшы наперад свае празрыстыя вочы, якія зьзялі нявыразнай радасьцю, і маўчалі...

Доўга ніводзін ня мог, ці мо' не асьмеліваўся першым пачаць гамонку, нібы баючыся зварушыць тую ўрачыстасьць іх раптоўнай стрэчы, якая вятала над імі.

Але скоро, як у Несьцера, так і ў Гарасіма, усё іншае адышло на задні плян, а вынікла гострая патрэбнасьць гутарыць, казаць, сьпяваць.

К таму-ж акалічная абшарнасьць, якая ўставала са змроку, пачала ў іх абуджаць старыя ўспаміны. Колькі разоў ім абодвым траплялася йсьці гэтым гасьцінцам, глядзець і любавацца прыгожасьцю родных вобразаў. Праўда, цяпер, пасья вялікіх перамен, зьвязаных з перажытым, многа чаго ў вобразах змянілася. Дубраўкі й гайкі высечаны, толькі зрэдку сіротамі стаяць адзінокія дубкі ды бярозкі. Здаецца нават, што й шмат якія вёскі згінулі, а якія засталіся ляжаць ціха, спакойна, прытуліўшыся да зямлі, каб ня быць прымечанымі. Аднак смутак акалічнай мясцовасьці не перашкодзіў Грэбням перайсьці да ажыленае гутаркі.

— Гарасім, браток, скажы-ж ты мне, адкуль ты трапіў сюды?—неяк нерашуча пачаў Несьцер.

Гарасім зрабіў мяккую міну на твары, паглядзеў на брата і адказаў:

— А як ты думаеш?

— Як думаеш? Як ты цяпер будзеш думаць! Усё шыварат-наыварат цяпер робіцца. Столькі ўсякае прымхі, столькі выпадковасьці, што губішся ў іх дашчэнтку. Хацеў-бы думаць так, хацеў-бы гэтак дагадывацца, а глядзіш, яно зусім іначай складаецца. Так і гэта. Як я магу думаць? Я баюся думаць...

— Праўду, браце, кажаш; зусім праўду. Ніколі табе не дагадацца, як і што са мною траплялася апошнімі гадамі, і якім выпадкам я папаў сюды, каб сустрэцца з табою. А цікавага так многа, што табе ня лішне будзе паслухаць.

Несьцера забрала цікавасьць. Ён крыху памаўчаў. Потым сыішыў хаду і сказаў брату:

— Гарасім, давай перакусім чаго-небудзь, а тады ты мне ўсё раскажаш аб сабе і аб сваім жыцці.

— Вось трэ' пашукаць на чым сесці.

Яны ўваходзілі ў лясок. Шугаўшы злёгка ветрык заціх. Высокія, абеленыя шэраняй, хвоі і густыя, лахматыя елкі стаялі ціхутка, нібы прытаіўшыся, нібы зачараваныя.

Абодва хадакі кінулі навокал вачыма і разам угледзелі з левага боку дарогі тоўстую бураломіну.

— Давай прысядзем,—сказаў Гарасім.

Яны звярнулі з дарогі, падыйшлі к ляжаку, зьмялі з яго сьнег і паселі.

Несьцер зняў клунак, развязаў яго, дастаў акраец хлеба і невялікі кусок сала.

— Хахлацкае, брат, еж!—падаючы брату сала, сказаў Несьцер.

Гарасім быў галодны і прагна хапіўся за страву. Гледзячы на яго, не адставаў і Несьцер. Хутка аддзеленая порцыя была кончана.

— Давай цяпер пойдзем цішэй і па дарозе пагутарым аб нашым жыцці,—сказаў Гарасім.

Яны падняліся, вышлі на шашу, зірнулі на неба і пайшлі.

Тымчасам неба стала праясьняцца, і праз рэдкую хмару ўхмыльнулася сонца.

— Весела будзе йсьці,—сказаў Гарасім.

— Так,—адказваў Несьцер.

V

Грэбені прайшлі моўчкі яшчэ сажняў з дзесяць. І толькі на граніцы ляску Гарасім рашыў пачаць сваё апавяданьне.

— Цяпер, браточку, то яно і цікаўна ўсё ўспомніць ды расказаць, а перажываць было ня так лёгка. Проста дзіўлюся я, як так удалося выхаяцца і вось цяпер ісьці з табою.

— Ну, ну, кажы спачатку,—прасіў Несьцер.

— А спачатку было так. Праз два гады, як цябе здалі, вайна выцягнула з дому і мяне. Як другаразраднік, я быў забраны ў пятнаццатым годзе, якраз перад наступам немцаў. Пакінуў жонку сваю і трое дзетак, і як вышаў з Верацён,—дык два з паловай гады неадлучна сядзеў то на фронце, то ў тылу, то зноў на фронце. Тры разы быў ранены і выцерпеў пекла мук. Думаў, што ня быць мне й жывому, але акрыяў і пасья акцябарскае рэволюцыі вярнуўся дадому. Быў вельмі рад гэтаму, бо ўбачыўся з бацькамі, з жонкаю, здзеткамі... толькі з двума з іх, бо трэцяе памёрла ў маю адсутнасьць. Ой, Несьцерка, колькі яны за тыя два гады працярпелі бяды! Перш сабраліся выехаць, як і іншыя, частку дабра распрадалі, частку павязьлі. Потым стары раздумаў, угаварыў жанок і засталіся. Пад вёскаю і ў самых Верацёнах была бітва. Палавіна вёскі загарэла, але наш будынак неяк уцалёў.

— Ну, скажы-ж, Гарасім, а ты ня пытаўся бацькоў,—ад мяне лісты яны даставалі, ці не?—перабіў брата Несьцер.

— Не, брат, ніякіх лістоў. Лічылі цябе прапаўшым. Маці плакала, бацька нудзеў. Я іх суцяшаў, хоць і сам ня верыў... Але слухай, брат. Пражыў я дома каля трох месяцаў. Думаў перш аставацца і надалей, а мо' і назаўсёды. Але якраз нашым месцам пачаў наступаць немец. Напалохаўшыся яго, я, доўга

ня думаючы, прылучыўся да нашых атрадаў і з імі адступіў. Бацька крычаў на мяне за гэта, кляла жонка, але нянависьць да немцаў і ваяўнічы запал узялі верх. Такім чынам, я адступіў да Смаленску. А ў Смаленску я захварэў на тыфус. Праляжаў блізка два месяцы і ледзь жывы, адзін шкілет, устаў пасья вялікадня. Служыць больш я ня мог, пайшоў да начальства й кажу: „Пускайце дадому, а то ня выжыву“... „А як-жа ты дабярэшся?“ — пытаюць. — „Дабяруся“, — кажу. Вось мне далі водпуск на тры месяцы. Узяў я лахі пад пахі, сеў на цягнік, прыехаў да Воршы, а там рознымі выхілясамі, праз вёскі ды праз ляскі і — дабраўся дамоў. Прыходжу, а там ужо мяне чакаюць, чакаюць, ня толькі бацькі, а й немцы... Ух, нагаварыў на мяне ўсе гэтыя Цьвіркі, Ласы, Цьмені, што я ня толькі бальшавік-камісар, але й самы старэйшы з бальшавікоў. А немцам было гэта наруку; ды яны ўжо да майго звароту забралі ў бацькі карову, дзьве авечкі, дзесяць пудоў збожжа і яшчэ гразіліся далей „падчышчаць“. Дык вось, не пасьпеў я ўвайсьці ў Верацёны, як мяне, раба божага, так і абламзалі. Замест дому, я мусіў першую-ж ночку начаваць у комэнданцкай. А далей... Пайшлі дапыткі, адпраўка ў лягер, жыцьцё ў лягэры чуць ня цэлы месяц. Ай-яй! — Гарасім за галаву хапіўся, — колькі мукі перанёс... А потым, не знайшоўшы віны, узялі і выпусьцілі. І я жыў пасья гэтага ажно да наступу палякоў. Гаралі з бацькам два гады поле, кармілі жывёлу і — толькі. Немцы мала чапалі, а прыйшла Савецкая ўлада, мы ўзялі яшчэ панскіх пяць дзесяцін засеялі. Так-бы яно мо' і йшло-б, ды на бяду — гэтыя паны. Якраз у самае жніва так і пайшлі яны наступам. Усе ўцякаюць, савецкія работнікі выбіраюцца. Ня ехаць мне страшна, бо да гэтага і ў савет, ведаеш, мяне выбралі, і камісарам Зьліхоцкага маёнтку назначылі, ды ў дадатак, як казаў ужо, пяць дзесяцін панскае зямлі я для сябе падрэзаў, і дрэва на гумно навазіў. Як-жа тут застацца.

— Вядома, вядома, — паддакваў Несьцер.

— І я выехаў разам з іспалкомам. Паехалі зноў у Смаленск, дзе я пражыў з месяц, а потым рашыў

пайсьці ў Чырвоную армію, на фронт, каб біцца з палякамі. Ведаеш, братка, неяк абуяла мною помста к паном за іх напад на наш край, і я ажно цэлы год быў у войску. Заўсёды меркаваў быць у першых радох. Хадзіу часта ў разведку, ніколі не адставаў, каб не пайсьці ў наступ, з нейкай, ведаеш, нязведнай ахвотай пёрся на паноў. Страляў з асобнай уцехай. Бывала, у разведцы напаткаеш паноў і ўжо хіба, на іх шчасьце, куля праміне, або пасьпеюць схаватца. Заўсёды, як ішоў у наступ, прыпамінаў дзедавы сказы, як паны былі прыгоншчыкамі і здзекаваліся над нашымі сялянамі. Эх, толькі гарыць, бывала, помста, чэшуцца рукі! Ніякага страху ня маеш, ідзеш. Пазнаў я ўсе мясцовасьці і каля Барысава, і каля Ігуменя, і каля Бабруйска. Часамі пройдзе тыдзень-другі бяз чыннасьці, і сам ня ведаеш, дзе дзецца ад нуды. Падыдзеш к камандзіру і дурыш яму голаву: „Таварыш камандзір! ці-ж ужо вайна скончылася, што мы так доўга аддыхаем? Ці мо' мы рашылі аддаць паном да Барысава і толькі далей ня пускаць іх, чакаючы, пакуль яны пачнуць наступаць?“ Так скажаш камандзіру, а ён толькі ўхмыльнецца і адкажа; „Пачакай, Грэбень, яшчэ панюхаеш пораху. Вось ідзе вясна, пачнецца дзела“. Мне то было вялікай уцехай. З нецярплівасьцю чакалі вясны. І... дачакалі. Праўда, то ўжо было ў маі ды чэрвені. Як пачалася гарачка—дык толькі трымайся. К гэтаму часу я папаў пад Полацк, адкуль нашы наступалі. Вось як ударылі раз на палякоў—дык к Маладэчну загналі зразу. Потым яны, гады, аправіліся і нас назад к Полацку адапхнулі. Затое ў другі раз, як пайшлі мы, дык толькі трымайся. Ня спыніцца. І я ўпершых радох дакаціўся ажно да Варшавы, дзе й быў перахвачаны панамі. Ледзьве ўцяклі к немцам.

Гарасім закашляўся і сплюнуў. Несьцер азірнуўся навакол.

Яны йшлі цяпер шляхам, які замыславата вярцеўся то сюды, то туды, нібы шукаючы лепшых мясцоў для сябе. Наўкруг ляжала белае поле, перасечанае ўзгоркамі. То сям, то там віднеліся засьценкі,

фольваркі і сіняцёмныя плямы невялікіх ляскоў. Шляхам, на дзіва, ніхто ня йшоў і ня ехаў. Зрэдку праляталі вароны і перабягалі ім дарогу па адным, мабыць, заблудшыя сабакі.

— А скажы, браток Гарасім, ты не запісаны ў партыю камуністых?—запытаў чамусьці Несьцер.

— Не,—адказаў Гарасім,—але ўсёроўна я камуністы. Мо' нават лепшы яшчэ за тых, якія й запісаны. Ведаеш, братка, я вельмі спачуваю цяперашняму ладу, бо бачу, што толькі ён дае магчымасьць нашаму брату-мужыку стаць сапраўдным чалавекам, і калі мы гэтага не патрапім выкарыстаць для сябе—дык мы нічога ня варты. Савецкая Улада нас прызвала к дзяржаўнаму экзамену, дала нам, як кажуць, матэрыял у рукі і сказала: рабі. Вось мы й павінны паказаць, што мы рабіць умеем, што мы такія самыя людзі, як і нашы абірацелі—сябе ў крыўду не дамо...

Несьцер паддаваўся братнім словам і цешыўся, што брат яго дайшоў да разуменьня ўсяго таго, аб чым яму тлумачыць. У яго сэрцы расла ўцеха, што ён мае сабе гэткага слаўнага і разумнага брата.

— Я таксама, браце, стаю жыцьцём за цяперашні лад,—паспяшыў і Несьцер выказаць сваю думку,—і таксама, дарагі мой, шмат панёс за ахову свабоды. Дасталося ўсяго, усяго, што й казаць... Толькі мне вельмі добра, я вельмі рад, Гарасім, што і ты маіх думак. Пацярпелі многа, ну толькі-ж ёсьць завошта...

— Дык слухай, Несьцер, я дакажу табе да канца, што пачаў,—перапыніў брата Гарасім.

— Кажы, кажы.

Яны абмінулі яміну, якая раптам устала перад імі, адначасова азірнуліся назад і па бакох, і Гарасім загутарыў.

— Вось, калі мы папалі на нямецкую зямлю, і немцы нас раззброілі ды парасылалі па лягерах, я ведаеш, заняпаў духам. Як тут сядзець бязьдзеяна ў цяжкіх варунках, галоднаму і толькі чуць, як там на ўсходзе йдзе змаганьне за край і свабоду. Дзеравянаму трэба быць чалавеку, бяздушнаму... Стала браць мяне нецярпліваць. Зарухалі думкі ў галаве,

забудаваліся розныя пляны. „Уцяку“, — парашыў і стаў чакаць удачнага выпадку. Праўда, ён хутка сам мяне знайшоў... Не аднаго мяне, а нас некалькіх. На шчасьце, у нас якраз зьмянілі варту. Папаўся немец — свой чалавек. Пазналіся з ім, пагутарылі раз-другі, а на трэці — „бяжэце“, кажа. І мы ўтраіх сярод дня ўлучылі хвіліну й далі ходу. Праз дзень з лішнім былі ў Літве, а яшчэ, спусьціўшы дзён тры, я апынуўся, як бачыш, вось дзе. У штабе арміі мне далі пропуск дамоў, і я з гэтым пропускам еду. Глядзі, навошта я падобен: валацуга ды й годзе. Вось парашыў наведць дом і сям'ю, супачыць крыху і зноў на фронт...

— Так, так... Здрава дасталася, браце. Ну, цяпер ужо патрэбна супачыць месяцаў колькі. Ды на фронт, бадай, мо' й не давядзецца: з Польшчаю замірэньне.

— Э! Якое там замірэньне? Ворагаў, брат, у нас гібель. Кончылі з Польшчаю — новыя нойдуцца.

VI

Тымчасам на дварэ падыходзіла к вечару. Грэбені за гутаркаю ня прымецілі, колькі яны прайшлі дарогі і ці многа ім яшчэ засталася йсьці. Аднак яны абодвы пачалі адчуваць утому, крыху дзеля таго, што ўжо яны многа сягонья прайшлі, а болей таму, што доўгі дарожны час адабраў у іх сілы і зьвярэдзіў іх. Хацелася таксама абодвым есьці. Якраз яны падыходзілі к Галапечачнай карчме, якая стаяла ў дваццаці вярстох ад Верацён. Гаспадары карчмы калісьці былі знаёмы абодвым братам. Калі яны й цяпер там жывуць, то можна разьлічваць паесьці і супачыць. Ды хоць і іншыя гаспадары — усё роўна карчма карчмою. І Грэбені ўскорылі хаду. Выйшаўшы на ўзгорак, яны ўбачылі ў вокнах старой уросшай у зямлю будыніны цямлывы агоньчык. Зачуўшы іх набліжэньне, забрахаў асіпшым голасам карчомны сабака. Відаць было ім, як у стадоле адчыняліся вароты, і знадворку ў стадолу ўехала колькі падводаў. З коміна карчмы йшоў дым, які фарбаваўся ў чырвоны колер ад праглянуўшага

на захадзе променя. Вадалёк карчмы, вярстох у дзвёх зьлева, ляжаў засьценак.

— А як мы зробім, Несьцер, заначуем тут, ці пойдзем дадому, спачыўшы? Яшчэ цэлых дваццаць вёрст, а тут, хто яго ведае, мо' й небясьпечна?—запытаў Гарасім.

— Праўду табе сказаць, я ўжо ўтаміўся. Еду з Сэвастопалю і вось болей тыдню, як не паспаў і не паеў палюдзку. Памойму, варта было-б супачыць, калі знойдзеца на чым. Гэта выгадней і таму, што мы прыдзем днём, а ня ноччу,—адказаў Несьцер.

— Нічога проці ня маю.

Яны падыйшлі к карчме. Сабака сьціх брахаць. Ля варот стадолы стаяла маладая жыдовачка і пільным поглядам аглядзела Грэбеняў. Несьцер з хвіліну ўпарта паглядзеў на яе, і ў яе твары ўгледзіў штосьці знаёмае.

— Можна зайсьці да вас?—дабрадушна запытаўся ён.

Жыдовачка ўхмыльнулася і мякка, гасьцінна адказала:

— Калі ласка!

— А мо' й пераначаваць можна будзе?

— Там пабачым,—ахвотна адказала яна.

Грэбені ўверана адчынілі дзьверы і ўвайшлі ў карчму. Ём дыхнула густым цёплым паветрам, перапоўненым дымам. Была пятніца і зайшоў шабас, так што на стале гарэлі сьвечкі, і стары гаспадар карчмы, як пазналі яго з першага-ж погляду Гарасім і Несьцер, згорблены Шмуйла сьлібізаваў модлы. За сьценкаю ў каморцы крахцела яшчэ адно старое. Два хлапчукі, адзін ужо дзяцюк, і дзьве сталыя дзяўчыны бегалі з каморкі ў каморку. Лазіў па хаце і віляў хвостом пярэсты сабака, той самы, што брахаў на Грэбеняў. На лаўках сядзела з пяць сялян у жоўтых кажухох, падпяразаных саматканымі паясамі; усе яны трымалі ў зубах люлькі, маўчалі і пускалі на хату гібель дыму ад свойскага „багданчыку“ і „мультану“. Раз-по-разу сяляне азіраліся ў вокны і адзін другому нашэптвалі штосьці на вуха.

— Дзень добры ў хату!..

— Добры вечар!—паправіў Гарасім.

— Добры вечар!—адказаў Шмуїла, не пакідаючы маліцца.

Месца сядзець хапала, і абодва Грэбені ўселіся.

— Ці нельга было-б папрасіць гарбаткі?—пера-няўшы дзяўчыну, запытаў Несьцер.

— Можна, зараз,—адказала тая, мякка ўхмыль-нуўшыся. Несьцер пачаў разьвязваць клунак. Гарасім моўчкі сядзеў і сачыў нязмігутна за гарэньнем сьвечак.

Тымчасам Шмуїла кінуў маліцца і сеў за стол. Адна з дзяўчат падбегла к сталу, заслала абрус і пачала гатавацца к вячэры. Шмуїла адламаў кусочак хлеба і, жуючы, пачаў глядзець на хату.

Вочы старога, яшчэ зоркія і празрыстыя, шпарка бегалі па ўсіх баках, не прапускаючы самых дробных рэчаў. Потым яго погляд спыніўся на Гарасіму, аглядаючы яго постаць зьверху ўніз. Шмуїла штосьці замармытаў, павярнуўся і сказаў:

— Ці я абмыляюся, ці то так і ёсьць: здаецца, ты будзеш Янкаў сын, Грэбень?

Гарасім усьміхнуўся і адказаў:

— Так, Шмуїла, угадаў. Добрая ў цябе памяць.

— Але, добрая памяць,—дадаў Несьцер:—але мяне дык бадай не пазнае.

Ён пытална паглядзеў на Шмуїлу.

— Не, цябе ня помню. Мо' калі й ведаў, толькі выйшла з памяці,—адказаў Шмуїла.

— Ну, і дзіва няма,—умяшаўся адзін з сялян, паважна раскурваючы люльку:—наша рэч старыкоў-ская: што дзень—памяці меней.

— Вядома, вядома, дзядзька. Вось і таму дзіва, што Шмуїла мяне помніць. Таксама гадоў з чатыры не сустракаліся,—сказаў Гарасім.

— Гадоў чатыры—то глупства. Затое раней я добра знаўся з вашай раднёю. Бывала, Янка што-тыдзень у мяне, а я ў яго. У нас, дзякуй богу, шмат чаго хаўруснага рабілася. Го, твой бацька, то чалавек, якіх мала знойдзеш. Разумніца, хітры, сьмікалісты,

прайдзі-сьвет, ня вам раўня. Бывала, што мы з ім не вытваралі, якіх дзялоў не вялі. Хай сам скажа!

Гарасім і Несьцер усьміхаліся.

— Чаму-ж не, бываюць такія, удаюцца,—ваткнуў сваё слова той-жа селянін.

— А вось хоць-бы наш Нічыпар, чым не такі?— дадаў яго сусед.

— Старасьвецкія людзі ўсе хітрэйшыя за сучасных, няма чаго казаць,—згадзіўся трэці.

Пакуль ішла гутарка, на сталае апынулася вячэра, і сям'я Шмуілы, семера душ, сядзела за сталом. Старэйшая дачка, тая, што сустрэлася з Грэбенямі на вуліцы, была за гаспадыню і падавала на стол.

Звычайная шабасовая вячэра адзначалася багацтвам страваў. Суп, цымас, бульба, мяса, рыба, кугель, кава і інш., ня гледзячы на цяжкія часы, у той-жа порцыі, як і ў бывалашнія гады, напаўнялі стол. Недахват яды, голад, з якім добра пазналіся й Гарасім і Несьцер, тут ня чуліся. Вось, пазіраючы за зьменай страваў, абодва Грэбені пераглядаліся між сабою, праводзячы ўзрокам на стол кожную міску. Сялянам-жа гэта было няцікаўна.

— Адкуль вас бог нясе?—пасья некаторага часу маўчаньня, скончыўшы вячэру, запытаўся Шмуіла. Далей, не чакаючы адказу, ён зьвярнуўся к дачцэ:

— Вялі паставіць людзям самавар, яны замерзьлі з дарогі.

— Добра, зараз, зараз!—адказала дзяўчына.

— Адкуль вас бог нясе?—перапытаў Шмуіла ў другі раз.

— Ох, з усяго сьвету!—адказаў Гарасім.

— Здалёку, кажаце?

— Дый што казаць, вядома, што здалёку,—пацвярдзіў Несьцер.

— Вось парадуйце нас, што гэта ў вас чуто?

Шмуіла паглядзіў бораду, замармытаў нешта і сумна адказаў:

— Ды ў нас ня вельмі добра. Эх...—ён матнуў рукамі. У гэты час папасчыкі-сяляне штосьці перагартарылі між сабою і пачалі зьбірацца к выхаду.

— Што, едзе, мужчыны?—пацікавіўся Шмуїла.

— Так, пара; коні досыць супачылі і папасьвіліся. А нам трэба к раніцы быць у Сажным. Пойдзем, браткі,—адказаў адзін з сялян.

І ўсе яны вышлі з хаты. За імі ў стадолу, запаліўшы сьвірэлку, вышаў і хлапец Шмуїлы. Скрып дзьвярэй і пацягнуўшае з стадолы халоднае, пахнучае гноем паветра напоўнілі карчму.

— Зачыняйце хутчэй!—гукнуў Шмуїла,—дроў лішніх няма, павінна быць дорага цяпло.

І потым загутарыў ніто з сабою, ніто з Грэбенямі:

— Ні дроў няма, нічога няма. Зьнішчылі, агалілі край уканец. Як ток зрабілі. Каб тут і колькі было ўсякага добра, дык выкрадуць, выхапаюць. Жарты—цэлых шэсьць гадоў нішчыць—то й зямлю можна раскрасьці ўсю. Адзін прыдзе—бярэ сабе, сьцягае, другі прыдзе—бярэ далей і вязе к сабе, трэці і дзесяты—бяруць і бяруць... А даць—нішто.

— Кепска, кажаш, Шмуїла?—перабіў Гарасім.

— Яшчэ як, браток, дрэнна, выказаць нельга. Можна прыглядаліся, ідучы дарогаю: слупы павернуты, дрот валяецца... Так і па ўсяму краю—усё павернута і ўсё валяецца... Сапраўды кажучы—валяецца толькі тое, што нікому ня трэба, як нявартае. Усё тое, што мела хоць малую цану, падабрана нашымі „прыяцелямі“ немцамі, палякамі, балахоўцамі і чорт іх ведае кім. Падабрана і падчышчана, як належыць.

— Усюды гэтак, усюды адны руіны,—загаварыў Несьцер.—Вось я еду з Украіны, і, каб вы бачылі толькі, што там робіцца: масты паўзрываны, чыгункі папсаваны, вёскі папалены...

— Так, вядома... Але-ж у нас гэта зроблена куды мудрэй. Там прайшлі раз-два й толькі. А ў нас тут—нясьціхана шэсьць гадоў тое й рабілі, што бралі, шукалі, даставалі й звозілі. Проста сэрца рвецца на кавалачкі, калі паглядзіш на край, якім ён стаўся...

— І якім-бы мог стаць, каб яго пакінулі ў спакою і аддалі людзям на адбудову,—уставіў Гарасім.

— Во-во, і я хацеў гэта сказаць,—падхапіў Шмуїла.

— А я бачу, што гаспадар карчмы ненарокам любіць наш край, хоць, здаецца, і няродны ён яму, — нясьмела праказаў Несьцер, баючыся, каб гэтым не пакрыўдзіць Шмуйлу.

Але той нават і намёку ня даў на крыўду: наадварот, гэта яго вызвала на выказ тых думак, якія, бадай, ці былі-б ім выказаны бяз Несьцеравых слоў.

— Братка ты мой, — поўным шчырасьці голасам завёў Шмуйла, — ці-ж можна наш край ня любіць? Дзе-ж ты найдзеш лепшых, спакайнейшых і працавіцейшых людзей? Дзе ты сустрэнеш выгляд лепшы, дабрату большую? Праўда, я родам ня згэтуль, але; дзякуй богу, жыву тут болей трыццаці гадоў. Ці-ж нельга прывыкнуць і парадніцца? Я ўжо пасья першага азнаямленьня з людзьмі стаў яго сынам. Каму ці льяга зжыцца, а чалавек нязлосьлівы, памяркоўны, ужыўчывы — хутка зжывецца. Так, я скоро парадніўся і з краем, і з людзьмі. Скоры й палюбіў іх.

VII

Несьцер пільна выслушаў Шмуйлу, крыху памаўчаў, а потым зьвярнуўся к брату з гэтакімі словамі:

— Вось чуеш, Гарасім, як людзі кажуць. Што-ж за наўда, калі я праз увесь час так моцна смуткаваў па бацькаўшчыне. Так, браце, смуткаваў і жалеў, што й выказаць нельга. Ні грукат гармат, ні жар змаганьня, ні страх перад сьмерцю не маглі заглушыць ва мне гэтага болю. Ёдзеш у наступ, вакол сыплюцца кулі, разрываюцца снарады, сьмерць глядзіць у вочы, а сэрца так і ные, так і ные — дадому ймкнецца: хоць-бы паглядзець на сваіх людзей, пагутарыць на сваёй мове, пабываць у лясох, на палёх... Хоць-бы сабе й сьмерць — але пасья пабыўкі дома... І гэтак праз увесь час, праз цэлых чытыры-пяць гадоў. Ссох, сьпятрэў у журбе па дому...

У гэты час дзяўчына прынясла самавар.

— Прачакаліся, мужчыны, — сказала яна, ставячы яго на стол.

— Нічога, нічога, — адказаў далікатна Несьцер, якому сапраўды дакучыла чакаць.

Абодва Грэбені пасьпешна распрануліся, дасталі з клункаў яду, вылажылі яе на стол. Потым уселіся за вячэру.

Шмуїла вылез з-за стала й пачаў маліцца.

На нейкі час у хаце стала ціха. Толькі крэкт бабулі ў запечку казаў, што ў карчме ёсьць жывыя людзі. За вакном сьвістаў вецер. Зачыненыя вакянцы хавалі панадворак... Аднак Шмуїла пачасту ўзіраўся ў вулічнае вакно, выбіраючы шчылінку. Нагнецца, прыгледзіцца, потым зноў адыдзе.

— Цямноцьце на дварэ,—праказаў падканец Шмуїла.

— Мы думаем начаваць у вас,—сказаў Гарасім.

— Чаму не, зрабеце ласку, месца хопіць,—адказаў Шмуїла.—Куды-ж ісьці гэтай цемрай? Ды нябось, здарожыліся?

— Так, патаміліся, ня спаўшы колькі ночак... Хоць яно й вельмі хочацца скарэй папасьці дамоў, праведаць-бы, што і як там, але...

— Пасьпееце й заўтра,—угаварваў Шмуїла.—Не вялікае шчасьце вы дома знойдзеце, дзень раней ці дзень пазьней.

— Ну, а скажы, Шмуїла, ты часамі ня чуў пра Верацёны нічога? Ці ціха ўсё там, ці мо' што й ня добрае траплялася?—пацікавіўся Гарасім.

— Праўду скажу: ня ведаю. Штосьці баялі аб Верацёнах, але я, прызнацца, не прыслухоўваўся. А самому, вось, не здаралася быць... Хто яго ведае, тут усякай усячыны было, розных здарэньняў... І пагромы, і грабествы, і забойствы, і пажары. Вядома—як на вайне... Магло ўсё стацца і з вашымі.

Словы Шмуїлы занепакоілі Грэбеняў. У іх абодвых зашчымела гострае хаценьне забыць і спачынак, і начлег, і сьпяшыць дамоў. Але ўтома й санлівасьць моцна сьціснулі іх.

Дрымота сплюшчвала іх вочы, балючая вяласць расплывалася па ўсёй істоце, моцна шчымяла боль у нагах і ў паясьніцы.

— У нас ноччу хадзіць мала бясьпечна,—чыстасардэчна прамовіў Шмуїла.—Усякіх людзей на гась-

цінцы трапляецца: і балахоўцы нейкія, як кажуць, і дэ-зэртыры, і проста жулікі-бандыты. Калі ўжо нельга ні ў якім разе адлажыць—тады мусіць меш ісьці. Дый то можна як-коледчы скруціць... Не... ляпей зробіце, калі пераначуеце...—Хая!—пазваў ён дачку,—пасьцялі мужчынам.

— Добра,—пачулася з суседняе каморкі.

Хутка дзяўчына паслала дзэве пасьцелі—адну на тапчане, другую на канапе.

Шмуйла сам убавіў у лямпе агонь, і Грэбеняў пакінулі адных. Як Несьцер, гэтак і Гарасім разьдзеліся, бы дома, і паляглі.

Палёгшы, яны папрабавалі яшчэ аб сім аб тым перагутарыць, але з таго нічога ня выйшла: словы ў горле гразлі. І яны, сьціхшы, хутка паснулі.

VIII

Назаўтра, чуць сьвет, Гарасім прачнуўся і пабудзіў брата. Шмуйла ўжо таксама ня спаў: ён чагосьці клапаціва хадзіў па каморцы і мармытаў сабе пад нос.

— Будзем зьбірацца ў дарогу,—сказаў Несьцер.

— Гарбаты пап'еце,—параіў Шмуйла.

— Куды ўжо там: няхай дома,—адказаў Гарасім.

Яны хутка ўсталі, адзеліся, памыліся і сталі зьбірацца.

— Дваццаць вярстоў лёгка ўбярор,—пахваліўся Несьцер.

— Так, адпачылі крыху,—згадзіўся Гарасім,—гадзін з восем паспалі.

— Толькі перакусіць ня шкодзіла-б,—раіў Шмуйла.

Аднак Грэбені гэтага ня думалі: ім рымсьціла як найхутчэй пасьпець дадому і праведаць аб дамашніх. Сабраўшыся акуратна, надзеўшы клункі і падперазаўшыся, яны падзякавалі Шмуйле за начлег, расплаціліся і выйшлі з карчмы.

На вуліцы было ціха. Браў добры мароз, і за ноч выпала багатая шэрраню. Кусьцікі лязняку і ялоўцу, аскабалачкі, кускі дроту і рэдкія платы былі пекна ўбраны белымі, пухкімі анталяжамі. Чыстае паветра сьвяжыла й бадзёрыла. Лёгкі туман, заўсёды справодзячы шэррань, гусьціўся па бакох, робячы навакол

Грэбеняў неразрыўнае кольца. Уверсе, якраз над іх галавамі, віднелася прагаліна сіняга неба з рэдкім налётам туману, а на ўсходзе ад праменьняў узыходзячага сонца туман быў чырвоным. Убітая дарога аблягчала пуціну, і Грэбені лёгка, з новымі сіламі, маршавалі па ёй. ✓

— Хаця-бы сапраўды чаго кепскага там ня сталася, — сумняваўся Несьцер. — Усе мукі чаканьняў і хаченьняў — разляцяцца дымам...

— Кінь думаць дрэнна, — суцяшаў Гарасім, — чаму ты думаеш, што нядобрае трапіла к нашым?

— Ой, дзіўны ты, а хто разьбіраўся? Прыцеляў такіх досыць маецца, якія ахвотна-б падказалі, нацкавалі ці палякоў, ці балахоўцаў. Стараста Ёрш, сальнік Сёмка, ці яшчэ які гад — ад іх доўга не чакаць: „Іх два сына бальшавікі, распраўцеся з імі першымі“. Напэўна, брат, там магло стацца штосьці ліхое, — неяк занадта ўжо трывожыцца маё сэрца.

Несьцер кідаў смутны пагляд на твар брата і нібы перадаваў таму мукі сумленьня й трывогі.

— Магло стацца, гэткія ўжо часы, — з няпэўнасьцю загаварыў Гарасім. — А сталася — што зробіш, не паправіш. Тады аб іншым прыдзецца думаць: кідай усё і ўсіх — і на памшчэньне.

— Толькі так. Усё жыцьцё пасьвяціць непазбыўнаму змаганьню за свабоду і бязьмернай помсьце за зьдзекі і глум над краем і людзьмі.

— Так-то яно, мо' й так. Толькі ўсё роўна, браце, ня вернеш таго, што табе дорага і што цягне цябе за тысячы вярстоў, бы магнэсам... Вось у чым хаваецца сэнс, — разважаў Несьцер.

Тымчасам яны ўвайшлі ў лес. Гэта пачынаўся ўсямі вярстох ад Верацён вядомы ў тых мясцох лес, быўшы Кісьлячага, вялікага багацея і маэнтніка. Калісь, помняць абодва Грэбені, у Кісьлячынскім лесе вадзіліся мядзьведзі, ласі і гібель ваўкоў. Ня раз на ваўкоў рабіліся аблавы, і тады зганяліся на іх сяляне ўсіх ваколічных вёсак. Верацёнаўцы хадзілі разам з іншымі. Даводзілася некалькі разоў прымаць удзел у аблавах Несьцеру і Гарасіму. Пасьля, у 1905 годзе

верацёнаўцы разам з іншымі ездзілі самачынна ў Кісьлячынскі лес сячы дровы. Многа ў тых часы высеклі сяляне памешчыцкага лесу. Затое многа й караў прышлося панесьці. Каля дзесяці чалавек адсядзелі па два гады ў вастрозе, а траха ня ўсе разам з сялянамі суседніх вёсак мусілі плаціць пану Кісьлячаму стратныя. Казакі й жандары часта наведвалі Верацёны і добра даліся ім у знакі. Далей, яшчэ помніць і Несьцер, памешчык Кісьлячы памёр, лес яго застаўся ў спадчыну далёкім родзічам, якія хутка прыняліся яго распрадаваць. Надышоўшая вайна перашкодзіла ўканец спляжыць Кісьляцкі лес, але нямецкая окупацыя, а потым польская—многа выцерабілі гэтага багацтва: і цяпер прадаўжалі работу палякоў зноў тых-ж сяляне ваколільных вёсак. Аднак, ня гледзячы на ўсе гэтыя стараньні, лесу яшчэ было досыць. Паабапал гасьцінцу, хоць і рэдка, але многа яшчэ паднімалася ўгору тоўстых, многавечных хвояў і елак. Між іх, пасяброўску, блізка і наводдаль стаялі тоўстыя разьвіслыя дубы, ясені, высокія, стройныя. белыя бярозы і шэрыя алешыны. Ёх кароны, сплятаючыся ўверсе чуць не пад самым небам, рабілі густую сетку, хаваючы неба і сонца... Ніжэй, між рэдкіх устояў старога лесу, гушчэй маладняк. Падгалістыя, роўныя елкі, галінастыя дубцы арэшніку й альшаньніку толькі й пачулі сабе разгарненьне, калі людзі пастараліся над высечкаю старога лесу. Затое дасталося маладняку: падаючыя-ж дрэвы няшчадна яго ламалі і ўсьцілалі ім свае магілы; секлі яго таксама й сяляне—на калы, а то й так, каб пралажыць дарожкі.

Грэбені нейкі час моўчкі йшлі лесам, пазіраючы абапал дарогі. Урачыстая ціша, зрэдку зварушваная стукам дзятлаў у дуплістыя дубы й патрэсківаньнем ад марозу сучкоў і галінак, наводзіла іх на спакойны раздум і ўспаміны. Зрэдку ўставалі зусім чужыя перажыванаму пачуцьцю думкі і згладжвалі гострасьць бягучага перажытку. Ёшлося дарогаю міжвольна, бязмэтна...

Але гэтакі настрой нядоўга ўладаў братамі. Выходзячы з лесу, яны ўбачылі поле і гал. Зусім ужо

блізка ад іх заставаліся Верацёны. Мэта іх дарогі з рэзкай выяўнасьцю адбілася ў думках, а далей захапіла сабою і пачуцьцё, расплыўшыся па ўсёй істоце. Нейкая дрыготка нецярплівасьці падганяла Грэбеняў, каб яны пасьпяшней ішлі.

— Ну, як ты адчуваеш, Гарасім, добра будзе, ці не?—першы зварушыў маўклівасьць Несьцер.

— Ведаеш, браце, я неяк супакоіўся: як будзе, так няхай будзе. Вось ідзі і толькі,—адказаў Гарасім.

— А я страшэнна непакоюся.

— Дарэмна, Несьцер. Калі што сталася—дык мне болей і дастанецца, бо ў мяне жонка і дзёці ў дадатак да бацькоў.

— Несьцер нічога не адпавёў.

Яны вышлі з лесу. Ранешні туман намнога парадзеў. Сіняе, пацягнутае бялесым палотнішчам неба было заліта праменьнем халоднага, нізка-сядзячага сонца. Нібы ад таго, што яму было разгарненьне асьвятляць зямлю, Грэбені пачулі большую цеплату. Зьмененае гэтым пачуцьцём яшчэ болей прымала новыя ўплывы, калі іх вачом ухмыльнулася белая цэркаўка, што стройна стаяла на ўзгорку, за якім ляжалі Верацёны. Грэбені мімавольна ўскорылі хаду, ня спускаючы вочы з царквы. Роўная лажбіна наабапал гасьцінцу, пачынаючы ад граніцы Кісьляцкага лесу, пекная сваёю зеляністаю коўдраю ўлетку, цяпер ня цікавіла нічыйго вока. Укрытая сьнегам, запырэшчаная рэдкімі кусьцікамі, яна засмучвала сваёю аднакасьцю і мярцьвечынай. X

— А цэркаў, бачыш, Гарасім, стаіць, як вартаўнік, нязьменная, так, нібы яе ўчора паставілі,—сказаў Несьцер.

— Калі ўсё ў такім становішчы, тады й добра,—адказаў Гарасім.

Але падыходзячы к грудку, на якім стаяла цэрква, яны не маглі ня прымеціць, як гэты грудок навокал быў акапаны ровам і агароджаны рэдкімі каламі, пераплеценымі калючым дротам. Загарадзь-жа вакол царквы была зламана, і ў самай цэркве кінуліся ім у вочы пабітыя і застаўленыя дошчачкамі вокны. На

бязроздак і лазінках вісеў дрот тэлефону, у некаторых мясцох перарэзаны.

— Відаць сьляды завірухі, — сказаў Гарасім.

— І яшчэ якой! — падмацаваў Несьцер.

Далей гутарыць яны не маглі. Выглянуўшыя Верацёны аднялі ў іх гэту мажлівасьць. Ды й сапраўды, навошта ім было дагадвацца, перадсказваць і гэтым толькі раздражняць у сабе боль няпэўнасьці, калі яшчэ хвіля, яшчэ момант, і яны ўсё пачуюць ад жывых сьведак. Вось-жа, як рукой падаць, і дом. Старыя, а дзе й новыя хаткі родных Верацён, закінутых у лагчыну вялікай Беларусі, пастарому стаялі на сваіх мясцох. Летам яны абрасталі дзірваном, з кожным годам гусьцеючым, і садамі ўнізу, а мохам на стрэхах, цяпер-жа былі акрыты сьнежным прасьцірадам...

IX

Яшчэ была раніца. Грэбені ўабралі дваццаць вярстоў блізка-што за тры гадзіны. Але Верацёны ўжо жылі поўным жыцьцём. З комінаў хат нёсься празрысты сівы дымок; у гумнах чуўся стукат цапоў, скрыпелі вочапы калодзезяў, рыпалі вароты ў дварох і дзьверы ў хатах. Праўда, звычайнасьць вобразу нарушалі пажарышчы з левага краю, акурат у тым месцы, дзе стаяла колісь і хата Грэбеняў. Кожнаму, хто падыходзіў к Верацёнам, выразна кідаліся ў вочы голыя печы з пахіленымі комінамі, чорныя абсмаленыя шулы і раскіданыя па зямлі абгарэлыя галавешкі.

Гарасім і Несьцер спыніліся сваімі поглядамі на пажарышчах, і відаць было па кожнаму з іх, што сэрцы іхнія балюча забіліся: ногі затрасьліся і ўсьцішылі хаду. Ніводзін з іх ня мог выказаць і слова, ажно пакуль не ўвайшлі ў самую вёску.

Параўняўшыся з крайняю хатаю, іх стрэў сам дзядуля Сук, стоячы ў дварэ ля вешніц, нібы чакаючы іх.

— Го-о-о! Гарасімка, Несьцерка! — завёў ён: — Адкуль-жа вы, небажаткі, зьявіліся, ды ўдваіх разам?

Дзядуля падбег к Грэбням і пачарзе пацалаваўся з імі. Сукі заўсёды жылі з Грэбнямі ў ласцы і па-

мяркоўна. Лічачыся далёкімі сваякамі, яны даражылі гэтым сваяцтвам і ставілі яго ў прыклад другім. Вайна, немцы, а потым палякі, якія прынеслі столькі бяды краю і іх родным Верацёнам, шмат гастрэй да тыркалі Сукоў яшчэ й таму, што забралі з дому Грэбеньў, ад старых бацькоў і дзяцей, двух мужчын. Доўгія гады няведаньня аб іх, і ў асобку аб Несьцеру, трывожыла разам з старымі Грэбеньям і сям'ю Сукоў. Шчасьлівыя тым, што іх сям'я блізка-што ўся складалася з дзяўчат і з гэтае прычыны незачэплена была вайною. Сукі вялікую ўвагу аддавалі Грэбеньям. Часта хадзілі яны к старым, суцяшалі іх памагалі, чым маглі. Вось ня дзіва, што стары Сымон так радасна спаткаў Гарасіма і Несьцера. Абрадаваліся гэтаму й абодва Грэбені. Спыніўшыся з дзядулем Сукам, яны на момант забылі пра сваіх, пачуўшы прывітальную гутарку і зьвязаныя з ёю распыты аб тым і аб другім. А пакуль кончылася гэта цэрэмонія, да іх зьбеглася яшчэ колькі мужчын, жанок і дзяцей. Кожны прывітваў Грэбеньў, але ніхто не казаў ім аб іх дамашніх справах.

— Пойдзем у хату, дзеткі,—пазваў іх стары Сымон.

Гарасім і Несьцер пайшлі за ім, а ўсе іншыя пачалі расходзіцца па хатах.

— Вось што, небажаткі,—сказаў Сымон, ідучы ў хату:—невясёлыя весткі вас стрэцілі дома.

— Што-о-о?—у вадзін голас трывожна запыталі Несьцер і Гарасім.

— Захадзеце ў хату, там скажу аба ўсім.

Грэбені раптам пасумнелі і прыгатаваліся к горшаму. Гарасім мала нэрваваўся і выглядаў спакайней, Несьцер-жа вельмі блізка прыняў вестку Сука да сэрца і ажно зьмяніўся ў твары.

Тымчасам яны ўвайшлі ў хату.

Хата была прасторная, але траха не палавіна яе была застаўлена цэбрамі, бочкамі, карытамі і рознымі гаршкамі ды чыгунамі.

На стале ляжала некалькі баханоў хлеба.

Гарасім і Несьцер прысели на лаве і пачалі азіраць хату. Кінуўшы вачмі ў запек, яны адначасна ўгледзелі на палку ляжаўшую матку і раптам схмянуліся.

— М-м-а...—хацелі пазваць Грэбені, але Сымон іх перабіў.

— Яна вельмі нядужая. Няхай сьпіць. Вось сёньня ранкам ёй стала лягчэй. Увесь час толькі й думала аб вас, толькі й марыла. І ноччу і ўдзень нясьціхана заве: Гарасімка, Несьцерка...

Грэбені супакоіліся.

— Чаго-ж яна ў вас?—запытаў Гарасім.

— А бацька, дзе?—дадаў Несьцер.

— Чакайце. Перш усяго разьдзеньцеся. Хутка Паруля згатовіць абед..

Аднак, Грэбені незварушна сядзелі.

— Будзьце рады, небажаты, што хоць маці можа вас угледзець. Куды там думаць аб большым?..

Х

У час размовы ўбеглі ў хату зараз трое дачок Сымона. За імі ўвайшла жонка, старая Юзя. Усе яны чынна падыйшлі перш к Гарасіму, потым к Несьцеру, пацалаваліся, перакінуліся пытаньнямі і адыйшлі к мыцельніку. Бабуля-ж села на ўслоне й пачала пільна азіраць гасьцей. Сымон падагнаў Парулю, каб яна хутчэй запаліла ў печы й гатавала абед.

— Дык слухайце, небажаты,—прадаўжаў Сымон, раз-по-разу вымаючы з роту люльку і пазіраючы ў запечак,—такоўскія справы. Як бачыце, думаю, што вы прымецілі—хата ваша згарэла разам з другімі. Насілу выбавілі мацеру—усё зьнішчылася. Яшчэ толькі твае Васіль ды Саламея сумелі Матруны пакойніцы куфэрак выцягнуць з агню.

— Мае? Васіль і Саламея?—зьдзіўлена запытаў Гарасім.

— Так, сыноч, яны цяпер у школе ў Сьцяпанічах,—уоставіла Юзя:—заўтра нядзелька, і яны прыбягуць дадому.

— Ну, а Матрунка дзе?—трывожна запытаўся Гарасім.

— Ох!—сашчапіла рукі Юзя:—няма чаго й казаць... Ведаеш, Гарасімка, замучылі паны. Так-такі й замучылі: жыўцом загналі ў магілу. Наказалі, вядома, ім вашы прыцелі, і ноччу за месяц да адходу іх увалілася ў хату дзесяцёра легіянэраў. Глуміліся, зьдзекаваліся з Матруны, ажно й выказаць нельга... Напаўжывую зрабілі. Пасьля гэтага яна ледзьве пражыла тыдзень. У муках цяжкіх умерла, небарака...

— А дзе пахавалі?—з каменным спакоем запытаўся Гарасім.

— У Сьцяпанічах. Прасіла гэтага,—адказала Юзя.

— Ну, што-ж зрабіць, вечны пакой ёй,—поўны адчаю праказаў Гарасім.

Сымон яго пераняў:

— Так, толькі так, небажаты. Ня думайце, што з вамі аднымі гэткае няшчасьце... Не. Гэткая доля сустрэла шмат каго. У кожным сяле, ува ўсёй губэрні, у цэлым краі... Польская навала йшла з агнём і мячом, грабавала, паліла, забівала, руйнавала... Знарок было пастаўлена панамі—зьнішчыць дашчэнту край, зруйнаваць яго ўканец... Але вы думаеце, паны гэтым многа выйгралі? Нізваньня, ні беднага. Увесь народ страшэнна на іх абураны. Нядарам многа хто кідалі дом, сям'ю, бралі зброю, якая пападалася, і йшлі на фронт. Старыя, малыя, сталыя, здаровыя і хворыя...

Сымон крыху спыніўся.

— Пашоў і ваш бацька,—іншым голасам праказаў ён.—„Сыны“, кажа, „па некалькі гадоў змагаюцца за свабоду, можа ўжо іх абодвых і ў жывых няма. А чым я горшы ад іх? Ці-ж менш іх пацярпеў на сваім веку зьдзеку і прыгнёту? Ці мала перанёс усякае крыўды за сваё мужыцтва, за паднявольнасьць чорных працоўных людзей? Ці мала выбалеў няволі?“ разважаў ён; паблагаславіў вашу матку, унучкаў, папрасіў у выпадку вашага прыходу—перадаць вам ад яго благаславеньне і... пашоў...

— Няўжо?—ні-то ўзрадаваўся, ні-то спалохаўся Несьцер.

— Так... Маці ўпрашала астацца, я ня раіў пакідаць яе адну, а ён як намогся—ні рады. „Больш не магу чакаць. Можа, кажа, затым і дастаецца краю і яго людзям, што яны вельмі падатлівы, пакорлівы і маўчлівы. Можа, кажа, затым і бяды столькі на яго валіцца, што няма ў нас ахвоты і храбрасьці яго абараняць“. Узяў і пашоў з атрадам чырвонаармейцаў... Вось ужо больш двух месяцаў... Расказвалі надоечы, што хтосьці яго бачыў пад Калыгамі: біўся побач з чырвонаармейцамі. Адважны, кажа, усіх заахвочвае й толькі. Няведама цяпер, жыве ён, ці не...

— Бачыш ты!—ні-то здрадавана, ні-то здзіўлена праказаў Гарасім Несьцеру.

— А што вы думаеце? Чым гэтак жыць, дык лепей слаўна ўмерці,—сказаў Сымон.—Нам старым, дзела такоўскае, а вам тое й рабіць, што шукаць лепшага й шчасліўшага жыцця. На вашым месцы не сядзеў-бы я спакойна... Хто-ж за вас пастараецца? Шукайце, дабівайцеся самі...

У запечку пачуўся крэкт і стогны хвораі.

Гарасім і Несьцер адначасна падняліся з месца і падышлі к мацеры. Юзя разгорнілася й заплакала.

— Го-о-спад мой! Сы-ын-кі-ы вы-і мае-э-э!—пачуўся яе голас.

— Дзе ты, Янка, чаму ня бачыш у гэты момант сваіх сыноў? Плакаў колькі па іх—вось яны...—ціхім стогнам выказала хворая, раздымаючы схудзелыя рукі.

— Нічога, яны знойдуць і бацьку,—з пэўнасьцю праказаў Сымон, гледзячы, як матка цалуецца па чарзе з Несьцерам і Гарасімам.—Яны знойдуць бацьку, знойдуць і лепшае жыццё...

— Дарагі-ыя мае дзеткі, як я шчасліва... Як рада, што хоць перад... сьмерцю ўгледзела вас... Несьцерка мой, Гарасімка...—з перапынкамі, ахопленая глыбокім уміленьнем, казала хворая Тэкля.

Празрыстае сонца ўлівалася сваімі праменьнямі ва ўсе чатыры вакны хаты, змываючы са шкла шыбаў прыгожыя ўзоры марозу.

Гомея

ПОМСТА

I

Аб тым, што Ігнась Віла перад Пакравамі ўвечар будзе ўдому, ведала ня больш пяцёх чалавек: Алесь Цапа, які пісаў заўсёды лісты да яго ад бацькоў, Трахім Зацірка, сябар Пуляўскай арганізацыі „Іскра“ і Фэйга Шамес з мясцовай філіі Бунда. Хаценьне заехаць дамоў пасля доўгіх гадоў скрытнага жыцця—рэч зразумелая. Тут ужо чапляюцца вечна жывыя струны радавой сувязі ў людзкім жыцці. Тры гады ўпартае зацяжнае працы сярод рабочых і салдат, розныя перасьледаваньні поліцыі—знэрвалі Ігнася дашчэнт, расстроілі яго здароўе і сілу. А ўперадзе—што ні дзень,—то горш: зусім нядаўна яшчэ, толькі месяцаў чатыры, як вынікла надзея на паўстаньне салдат з прычыны разгону думы, а потым, глядзіш, усё замерла, адышло назад. Урад ачухаўся, сабраўся з сіламі і паступова пачаў уганяць тоўсты клін у пераможаную ім рэвалюцыю. Вакол, як патухаючае попелішча, асядае хваля ўздыму: нядаўны пэнт у салдат астыў, рабочыя—без сялян—асталіся адны. Як хмары на сьветлы лазурак сіні—нацягае сеткі ліпкая ад крыві рэакцыя. Інтэлігенцыя, толькі год таму гарэўшая агнём помсты, заціхла, адышла назад... Павеяла сумам. Мястэчка, хоць і прамысловае, з трыма сотнямі гарбароў ды з гэткім-жа лікам ткачоў, застаялася, як балота... Чутно і відно, што справа, над якою воскам папаліў сваю энэргію, што гэта справа прыняла іншы зварот. Як быццам-бы выбіла з каляіны, зьбянтэжыла. На душу асеў нейкі цяжар і ўтома.

Ігнась у лістох да Трахіма і Фэйгі неаднораз скардзіўся на зьмененыя варункі ў працы, апісваў свой настрой і паведамляў, што наведе дамоў, бацькоў,

каб там, пагутарыўшы з таварышамі, падумаць аб Амэрыцы. Што-ж іначай? Змагацца—зв'язаны рукі, спаралюшавана сіла. Можа й ніякавата ўцякаць з поля бойкі, але-ж ці ён адзін вымушан на гэта? Дзесяткі яго таварышоў пакінулі край бяспраўя, край зьдзеку і глуму і падаліся ў Амэрыку. Многім нават і не пагражала тое, што яму. Узьненавідзелі царскі глум—і паехалі. А ён-жа,—пад пагрозаю пятлі, або лепшае—дзесяцёхгадовай катаргі. Сьвежыя сьляды ад упэку з вострогу... Публікацыя ў газэтах... Пяць месяцаў усяго...

І Трахім, і, тым болей, Фэйга, падзялялі думкі Ёгнася: адпісывалі лісты і радзілі ад сябе думаць аб Амэрыцы. У гэтых радах Ёгнась даставаў апору і апраўданьне. „Еду—што-ж зрабіць“, у скутку сваіх частых роздумаў выказваўся ён. І, пэўна, праз сваё мястэчка. Столькі ўсяго прыемнага зв'язана з ім. І месца, і школа, і майстэрня, і людзі—таварышы! Дзесяць-жа гадоў, як умеў, а змагаўся ў Пуляўках. Перш пяць толькі песьні разам са старэйшымі таварышамі, пасля наведамі прабіраўся ў лясы на патайныя сходкі, далей запісаўся ў гурток іскраўцаў, а яшчэ далей—стаў сябрам арганізацыі. У пятым годзе колькі прамой наказаў сваім мяшчанам і сялянам бліжэйшых вёсак... Усе з ахвотаю слухалі яго, усе лічылі разумным—сваім чалавекам, абстайвалі ня раз перад станавым, калі той прычэпліваўся да яго старых бацькоў...

Што-ж апасьлівага можа стацца, калі консьпірацыя не якраз вытрымаецца? Ну, угледзіць Піліп, угледзіць Тамаш—стояць, скрыюць, замаўчаць... Пэўна, лепей, каб ніхто не заўважыў. Толькі ўсяк трэба думаць, на ўсё разьлічваць.

Ёгнась папераджаў намёкамі ў лістох да бацькоў, каб яны маўчалі. Ён намякаў брату Хрызю, каб той ад сябе дапамінаў старым. Гэта мела свае скуткі. Бацькі, старыя Вілы, толькі між сабою дзяліліся радасьцю й думкамі аб Ёгнасю. Праўда, рупілася хоць каму сказаць—бо ці-ж утрымаць у сучасным сэрцы гэткую радасьць? Грудзі гатовы пукнуць ад нахлы-

нуўшага ў іх паяуцьця... Як-ні-як, столькі часу ня бачыцца, столькі бурных страшных гадзін з недапэўненай думкай аб яго цэласьці перанесьлі бацькі! Закасанья за локаць рукі, пабітыя жыламі, сінімі, напятамі, як струны, захудалыя рукі Мікіты дрыжалі ад жалю, снуючы чоўнікам направа й налева. Згорбленая сьпіна, сорак год капаўшая канавы ў балотах Палесься, а пяцьдзесят зім скручаная ў крук над плецянінаю рындняных мяшкоў падрадчыку, шчымила ад вострых колікаў... Як дым з люлькі, па дваццаць разоў у дзень мяняўшай тытунь, несьліся думкі то ў Менск, то ў Беласток, то дзе-індзе, куды ступала нага Ёгнася. Часта-часта, абы крутней рабілася сыну, спускаліся па канаўках-маршчынах васкавога твару Мікіты важкія бабавінкі-сьлёзы... А маці, Аксенья, можа жаласьлівейшая за другіх мацярок, кахаючы Ёгнася болей другіх сваіх дзяцей, гэтая маці адбівала ў сваёй душы кожны момант сынавага жыцьця. Улетку матыжучы доўгія дні чужыя гароды, а ўзімку сучучы дваццаць пяць пасам па дваццаць нітак суравое тонкае талькі за дзесятку штука з купленага ільну, Аксенья палівала сьлязамі і рассаду, і кудзелю—выплакваючы вочы па сыне.

А тут, нарэшце, ён явіцца перад імі. Хай сабе на момант, як лятучая зорка, адно прамігне—хай сабе прамігне—ну асьвеціць-жа сваімі вачыма іх старыя твары, кране словам прытоеныя душы...

Старым не хацелася думаць, што іх радасьць—толькі ім. Старым ня верылася, што за сьценамі іх хаты—сьвет чужы. І нізашто не маглі яны дапусьціць, каб хто знарушыў іх урачыстасьць.

— Хрызь, а Васілю Мешанцы—сказаць трэба. Хай прыдзе і ён. Ён-жа, такі-та, хрышчоны бацька Ёгнасю,—казалі старыя Вілы свайму сыну.

Хрызь дазволіў сказаць Васілю.

Сказалі і разоў з дзесяць перапрасілі трымаць усё шыта-крыта, пры сабе, ні за сьцены хаты, нават ні за губы.

— Васілька, родненькі, мы табе аднаму давяраем гэта. Ты ў нас адзін такі прыяцель, дадавалі абое старых.

Больш яны не знаходзілі сьмеласьці, каб пашырыць тайну. Васіль-то ад іх. Можэ яшчэ Трахім каму перадасьць—то іх таварыская справа.

Так судзілі Вілы між сабою, гэткае думкі трымаліся.

Ды чакалі Пакроў.

Аксеньня разьлічала тайком і на спагадлівае да іх, міласьлівае заступніцтва божай маткі. Цёмнымі ночкамі, устаючы ад сну, пасылала да неба свае модлы... Ня верыла дасканала ў людзей. Мікіта, больш няверны, зямляны чалавек, разьлічаў па сабе, па таварышох, па Ёгнасю.

А сэрцы обоіх прагліся нямерна. Лічылі дні, пасьля гадзіны, далей квадранцы. Па сонцу, па зорах... Глядзелі ў той бок, куды кацілася што-дня сонца, за бярозавую дуброву, за дзьве рагатыя купы ялінак, якія чорнымі рукамі хапалі промень сонца і тулілі яго ў сваіх іголках. Глядзелі праз двухшыбнае ваконца і час-ад-часу паадным выходзілі на вуліцу, каб абмінуць вачыма высокі шчыт Андронавага гумна. Мікіта і Аксеньня, склаўшы накрыв рукі, пахаджалі паўз хату, падцягаліся на насках, прыкладалі да лбу рукі і варочаліся ня ўгледзеўшы.

— Вы ня выходзьце так часта,—пераймаў нецярплівых бацькоў Хрузя.—Вось людзі ходзяць, цікавяцца гэтым, прыглядаюцца і думаюць... усё могуць думаць...

Гэта была рацыя. Людзі—праўда. А ўсё-ж сын праўду кажа.

Яны аселі ў хаце і ад змроку, калючы вачыма гусьцеўшую цем, глядзелі ў вокны датуль, аж пакуль не зашамалі крокі каля сьцяны і ня мігнулася фігура яго, доўгачаканэга Ёгнася.

II

Старыя Вілы не дагледзелі апаскі—ім ужо ня было чаго глядзець назад ад Ёгнася: ён пайшоў і павёў бацькаў пагляд за сабою; а Ёгнась ступіў у вулку—значыць адрэзаў усякія возірки—пайшоў сьпешным пэўным крокам. Ці-ж варочацца, калі хто стрэне, ці-ж палохацца, калі сабака брэша? Ды й то нідзе нічога: вуха ня чуе,

вока ня бачыць... Ня красьці-ж ён ідзе, каб трусьліва аглядацца, каб падазрона прыслухоўвацца там, дзе ўсё блізкае, дзе знаёмае вакол, сваё.

Запалонены натхненнем спатканья, на скрыдлах уляцеў Ігнась у двор, скрыпнуў вешніцамі, стукнуў у дзьверы—думаў запёртыя—не заўважыў.

Мала што. Мала хто...

Але было ня так.

Марыля Рубец, жонка Гарасіма, не прапусьціла Ігнася між вачу і між увагі. Супыніўшыся адпачыць, яна прымеціла, як ён ускочыў у двор.

— Вось ён, галубчык, тут...—пацешыла сябе кабета і як мага памчалася дамоў. Мяшок лісту, што несла на плячо, з-за якога так запазьнілася, не мяшаў ёй пасьпяшаць.

Здаецца й даўняе, на добры лад і пусьцяшнае, дробнае, грашовае, але ў крыўду скручанае, атрутай прапітае, дагэтуль стоена ляжаўшае дзесьці глыбока ў нутры—устала, закруціла й затузала памятлівую яхідную, злапомную кабету.

— Хваліліся, што я не найду для вас рады. Ха-ха-ха! Паабжыналі ўсе межы... Усе загоны пакарпаны... і год-у-год—як наперакор. Загарадзі-ы! Я буду помніць гэты плявок... Ён вам омегам вылезе, калі я да нясу, куды трэба... Гарасім ня ведае, вось пабягу і скажу—тады ён... Нябось, не забыўся, як закідалі гразьцю за няма-што...—надыходзіла злосьць да горла, сплятаючы сярдзітыя, скрэпленыя ненавісьцю словы.

Марыля азіралася, каб праверыць, ці не падслухоўвае хто яе намеру, ці не праглядае ў сэрца, маючы на ўвазе перасьцярагчы „паганых Вілаў“. Цёмная вуліца, з чуць прыметнымі вырысамі будынкаў, таіла ў сабе намеры злапомнай раздражненай вострым жаданнем помсты Марылі.

Цёмная вуліца маўчала, а Марылі ўсё-ж думалася, марылася, адчувалася каразьлівым пачуцьцём, што нібы яе чуюць, гадаюць яе пляны.

Яна завярнула на Юркаў двор, паўз сьцяну будынкаў дайшла да платоў, пералезла іх і праз гарод, праміком, апынулася на сваім двары.

Гарасім завіхаўся каля кароў: крычаў на іх і крычаў на меншую дачку, Алену, чаму яна псуе канюшыну, даючы яе каровам.

— Гэта-ж згуба, дачушка. Ці-ж табе незразумела тое, што гэта марнатраўства. Гавяда цяпер досыць можа пад'есьці на полі. Гэтулькі травы скрозь! У калена—дзяцельнік, пырнік... Іржышча—як падушка. А ты канюшыну тычаш. А коням на зіму што? Паранку? Каб ты сьвету ня ведала, каб ты... Пане мой—шаснаццаць гадоў дзяўчыне...

Алена штось адгаварвалася з бацькам, толькі Марыля не дачувала. У Марылі ўсе думкі вярцеліся вакол аднаго—чамусьці так прыемнага ёй—вакол помсты Вілам.

— Шша-а, шша-а, ты... Пачакай,—моцным шэптам падала Марыля да мужа,—кінь ты гэта, заўсяголаў ужо гэта канюшына...

Потым зьвярнула да дачкі:

— Ідзі, Аленка, у хату... Зараз вячэраць мем.

Гарасім змоўк.

Марыля тузнула яго за рукаў і падвяла к паветцы:

— Чуеш ты!?

— А што?

— Вілаў басяк прыехаў.

— Ці ты маеш лад?

— Упраўду! Кажу табе.

— Хто табе казаў?

— Бачыла я.. вось-вось... Я так спачываю ў Піліпа на прызьбе і бачу—прэ наўскоч... Проста ў двор к Вілам... з куфэркам. Цяпер трэба... Прыпомні, як яны цябе зьняважылі летась! А межы цяпер хто паабжынаў дазваньня, а бульбу хто паглуміў? Галякі гэтыя—няйначай...

— Ды ўжо-ж, іх трэба правучыць,—самавіта адказаў Гарасім.

— Пэўна,—трэба... І я—іду да стану...

Гарасім задумаўся: жонка ашаламаніла яго сваім раптоўным намерам; ці варта, ці не залішне будзе? Успомніў выпадак, як летась на дзевятніка ён пачаў ляць старых Вілаў, западозрываючы іх у спашы мяжы

на кускох, а Хрызъ ад крыўды кінуў у яго гразьзю і папаў у твар. Мяшчане сьмяяліся, а яму нямерна было горна і злосна. Кляўся адамсьціць. Доўга трымаў на сэрцы, падгарачаўся заўсёды, ідучы паўз хату Вілаў, а мінаў—забываў... Цяпер жонка дапомніла... Крыўда—але далёкая.

Задумаўся...

— Няма калі думаць!—чэрства кінула Марыля і пусьцілася з двара.

Гарасім штось рашыў; хацеў выказаць жонцы рашэньне, ды не пасьпеў—жонка схавалася за рогам суседняга будынку.

— Неўтрапёная!—кінуў ён услед; нават рушыў за ёю, прайшоў на вуліцу—але не заглядзеў...

Густы змрок васеньняй ночы скрадаў усё з вачэй на двое сажняў...

Гарасім матнуў рукой і вярнуўся назад.

III

А Марыля пасьпяшала ў стан. Бегла і плянавала, як і што прайсьці да станавога, як сказаць. Сумнявалася, каб яе не затрымалі, ня верыла, ці паложатца на яе данос. Трусіла, каб ніхто ня ўбачыў. З аднаго боку—нібы штосьці бадзёрыла, рабіла яе задорнай, адважнай, сьвядома даючы адлік свайму паступку, а побач вось-вось адно з адным—зусім інакшае пачуцьцё трывожыла якуюсь мясьціну яе істоты сумненьнем, сполахам, нялюдзкасьцю задуманае справы. Першае гнала Марылю ўперад, а другое адпыхала ў бакі, у месцы, дзе цём гусьцей, дзе нявыразьней абрыс кожнае рэчы...

Пры выхадзе на другую вуліцу, што вяла на рынак, Марыля запрымеціла трое асобаў. Яны йшлі туды, адкуль яна йшла, і ціха, прытоеным голасам, шапталіся.

Марыля прытаілася каля платоў, шчыльна-шчыльна ўліпла ў міжколье, ажно балюча стала ў плячо; сук востры, як гвозд, папаў, як назнарок. Яна сьціснула зубы, стаіла боль—не парухала. І пачула—не, не здалося ёй, а пачула, як адна з асобаў выказала імя Ігнася.

— Вось яно што... на прывітаньне... пачакайце—будзе вам Ігнась,—зларадна прапусьціла Марыля ў думках і пайшла далей.

На пляцы рынку, гразкім і няроўным, яна не выбірала дарогі, а йшла нацянькі—проста-проста. І чуць не наткнулася на пажарную. Тады крыху падалася ўбок і тут-жа ўгледзела снапок променю, пакіраваны ёй настрэчу: то сьвяціла з канцылярый стану.

Марыля стала сьмялей. „Ня трэба стукацца, будзіць. Зайду, некалькі слоў скажу, а сама туды, каб падсачыць, як усё зробіцца“.

З гэткаю думкаю падышла да стану. Чорная сьцяна брамы яе спыніла. За брамаю было ціха. Марыля задумалася: стукаць ці чакаць?

Пастукала.

— Хто там?—пачулася з-за брамы.

— Адчынеце! Сьпешная справа...

— Хто там? Цягаецца, шлюха, ноччу...

Паціху адчыніліся варотцы, і праглянула галава якогась мужчыны.

— Ты чаго?

— Я да прыстава...

— Да прыстава!!—А мо' да мяне, часамі? Эх, ты, выбарніца...

То быў стражнік.

Пераступіў з двара на вуліцу і закінуў руку на Марылю.

— Сьвет табе ня міл, кабеціна. Кажы!

— Я да прыстава хачу!

— Хэ-хэ-э-э! Да прыстава! А са мною брыдкуеш?

— Стражнік ткнуў тоўстаю, пруткаю рукою Марылі ў грудзі. Марыля адхілілася.

— Адкасьніся... я сур'ёзна, а ён...

— Кажы, ну?

— Вілаў Ігнась прыехаў... Толечкі вось-во... я напаткала... Цяперака пойдзеце і зловіце па сьвежых сьлядох... Прыставу скаж...

— Сарамотніца, маеш ахвоту лётаць ноччу... Пайшла-а вон!..

— Прыставу далажэце... я патрабую... Я буду жалавацца, калі вы заведамага соцыялістага абараняеце... я буду...

Марыля загукала і раптам спынілася. Зарвалася... Хапілася рукамі за голаў і мігам дала бегу ад стражніка...

— Стой! Сто-ой! Страляю!

Стражнік навёў ліхтарню ўздоўж пляцу і злавіў вачмі ў проміне часты пералёт голых кабечых ног. Хутка выхапіў рэвольвэр і стрэліў.

Зычнае рэха аддалося ў некалькіх бакох. У многіх будынках выбліснулі агоньчыкі.

Вартаўнік падаў адрыўны, з пералівамі, рэзкі посьвіст.

Завыла ў розных канцох некалькі сабак...

Марыля бегла, колькі хапала сілы. І бягучы, здавалася ёй, нібы сотня куль, як чмялі, носяцца паўз вушы, бзынкаюць, гудзяць.

Назад, як сьмерці, баялася аглядацца. Раз-по-разу стукалася пальцамі аб каменье; як ні паднімала спадніцу—усё яна мяшала.

Думкі драбіліся,—як пад каменем шкло. Не злавіць было кіруючай ніткі. „Дом“—падавала пачуцьцё інстынкту.

Прага пабачыць вынікі свае помсты—стухла, затулілася нейкім нявыразным брыдлівым пачуцьцём...

А яна ўсё бегла...

Ужо каля дому Марылю стрэў Гарасім. Пакуль яна бегала, ён сумеў вырашыць канчаткова і цвёрда, што ня варта разводзіць задуманай жонкаю справы... Навошта?.. К чаму тая вазыніна з поліцыяй? Ці-ж ня можна йначай вылажыць крыўду? А чаго добрага, даведаюцца людзі і скажуць: вунь на што пайшлі з-пад кутка, такім спосабам... То ўмяляла людзкую вартасьць, зьніжала гаспадарскі гонар. Зусім ня йшло да твару іх котлішчу карыстацца гэтакімі спосабамі адамшчэньня! Ласьне ня знойдзецца сілы адкрыта, прадлюдна спагнаць крыўду? То не пяршыня й Гарасіму. Здаралася ўжо гэтакіх выпадкаў ня мала. І ён ня трусіў... Дзея чаго-ж на гэты раз брудзіць сваё імя? „Ах,

якая неўтрапёная кабета,—казаў Гарасім пра сваю Марылю,—проста ня ўрымсьціцца, цудная. Можна-ж словам-другім перакінуцца, а то—вось шукай яе“.

Наскочыўшы спуду на задуменнага мужа, Марыля сьпярша не распазнала яго і падалася ўбок. Гарасім міжвольна выгукнуў: „стой!“

Марыля спынілася.

— Ку-у-ды-ы ты нясешся!—зычным шэптам падаў Гарасім.

— Гоняцца, гоняцца за мною! Уцякайма-а...

— Хто? Дзе?—не даверыў Гарасім, але ўсьлед Марылі пайшоў у двор.

— Стражнікі! Не паверылі... Думалі, што я прышла...

— Марыля, ша-а!..—перабіў жонку Гарасім.

Абое прамаўчалі.

— Навошта было табе несцься ў стан? Дзеля чаго гэта? Ці мы ня знойдзем прасьцейшае рады? Га?—укорыў Марылю Гарасім.

— Я здуру... Я—дарэмна зрабіла гэта... І за ласку маю страляў у мяне... Аддзяка іхняя... Паганцы, абармоты!—няскладна казала Марыля, узыюшана топаючы вакол мужа... За гэта я мушу...

Яна спынілася на месцы і памаўчала колькі хвілін.

— Я папярэджу Вілаў... Няхай-жа ведаюць маю дабрату...—з пэўнасьцю дадала яна.

— Стой, стой... Толькі ня ты... Пашлем Алену... Супакойся, сьпішся...

Узяўшы Марылю за руку, Гарасім павёў яе ў хату.

IV

Толькі Ігнась крануў клямкі дзьвярэй, як бацькі, Мікіта з Аксеньняю, паўскоквалі з сваіх мясцоў і клубкамі панесьліся ў сены. Аксеньня пасьпела схіпіць на прыпечку газоўку, але яна тут-жа згасла. Упоцемках Мікіта наткнуўся на гратаўку ў мыцельніку і скінуў пару місак. Некалькі хвілін, якія паказаліся доўгімі гадзінамі, старыя патаўкліся каля парогу, пакуль Мікіта натрапіў на клямку дзьвярэй. А нама-

цаўшы, моцна хапіўся аберуч і націснуў, як мага. Адчыніліся дзьверы.

— Сынok мой!—уголас прывіталі абое, ня ўгледзеўшы Ёгнася ў цемі, а толькі пачуўшы шкрэб яго сьлядоў.

Абое разьнялі рукі на ператоч шырыні дзьвярэй і замерлі ў салодкім чаканьні.

Ёгнась трапіў у мацерыны абоймы.

Перакрыжаваліся рукамі, пацалаваліся зацяжным пацалункам. Ад мацеры Ёгнась павярнуўся да бацькі—тое самае.

— А Хрызь дзе?—запытаў Ёгнась.

— Я тут, я сяджу ў вакне, пільную... Меліся надыйсьці Алесь з Трахімам ды з Фэйгаю...—адказаў Хрызь і падбег к брату.

— Лепш у сеньх разьдзенься, Ёгнаська,—параіў ён,—вось я засьвячу газьнічку.

Моўчкі ўсе адышлі ад парогу і зачынілі хату. Хрызь запаліў сярнічку, адняў у мацеры газьнічку і паставіў яе на жорнах.

Сумны агоньчык разьвеяў цем, закалыхаўшы па сьцяне чатыры доўгія цені. Старыя ўперыліся вачыма ў Ёгнася і пільна пачалі яго разглядаць.

Разглядалі і цешыліся кожным рухам доўгажданага госьця, прымячалі ўсякі паварот яго рукі, нагі... Але больш—сачылі за жывым, вясёлым, пахудзеўшым тварам. Углядаліся ў косы—яны падрасьлі і былі зачэсаны назад; у шмат-вытыркнуты нос, у прыплюснутыя шчокі, у аголеныя вусы. Ёгнась цяпер інакшым выглядаў, як быў дома. Але вобраз яго ўцалку астаўся тым-жа самым: тыя рысы ўхмылкі, поўны ўміленьня; чуюць адметныя маршчынкi на лбу. вастраваты падбародак, вытыркнутыя скроні; зьлёгка сутулая фігура... Той, той, той знаёмы вобраз!

Бацькі ня мелі слоў, ці не хацелі знарушаць урачыстасьці спатканьня—і маўчалі, нярухома стоячы. Ёгнась сьпяшыў разьдзецца, аглядзецца. Хрызь бегаў то з хаты, то ў хату.

За трэцім разам, пераступаючы ў сенцы, Хрызь спакойліва праказаў:

— Зараз надыдуць госьці, прыгатоўмася.

Аксеньня рушыла з месца й пабегла ў хату. Мікіта з Хрызём аднеслі к боку дзьве бочкі і прыставілі да лаўкі яшчэ раней вынесены з хаты і засланы сурвэтаю стол.

Загутарылі ўтраіх.

— Чакалі, як бога, а разам усё-ж і ня верылі, што ты будзеш з намі. Гэткая ўжо натура людзкая... Глядзімо з мацераю ў вакно, а ты ўсё й мігаешся ў ваччу... А сэрца нясупынна б'е, трывожыцца. Чаго добрага—усё можа стацца...

Мікіта паглядзеў на дваровую сцяну сянец, дзе ў драцяным пераплёце глядзела чорным вокам малюпатае вакенца, і азірнуўся на Ёгнася.

— І ў нас усялякія людзі ёсьць. Нельга верыць усім.

Ёгнась паглядзеў на бацьку і запытаў:

— Вы хаця нікому не казалі, што я прыеду?

Хрызё за бацьку адказаў:

— Будзь спакоен.

— Будзь спакоен,—паўтарыў Мікіта.

Аксеньня вынесла з хаты некалькі місак з патраваю і паставіла іх на стол. Ставячы, паглядзела на Ёгнася.

— Гэта ў тваю чэсьць, сыноч мой... Так мы рады, што ўгледзелі. Ці дачакаемся другі раз?

З яе вачэй выплыла засаб некалькі буйных слязін. Аксеньня абцерла твар прыпяразаным хвартухом.

— Будзем бачыцца, матка! Не даждаць ім разлучыць нас з табою. Дарэмна! Голаў сваю скруцяць, а ня супыняць таго руху, які нясе ім пагібель...

Хрызё дастаў з-пад полу дзьве пляшкі, абвязаныя белаю хусьцінкаю, і паставіў іх між місак.

Мікіта зняў з паліцы хлеб і прыняўся кроіць ды раскладваць па ўсяму сталу.

Ёгнась тупаў па сенцах, пазіраючы то на стол, то на бацькоў і гладзячы доўгія шэрацёмныя косы. На яго заспакоеным твары раз-по-разу прабягалі раптоўныя ўздрыгі, і тады Ёгнась на хвілінку прыпыняўся, ды падозрана азіраўся вакол. Пасьля йзноў пускаўся

ў хату, забываючы сваё становішча і ўмовы, якія яго акружалі ў бацькавым доме, у родным куце. Падступала к яму цвёрдая пэўнасьць і спакойная бясьпека, якія вызывалі вострае хаценьне паказацца як найбольш каму. Асабліва рупіла хутчэй угледзець таварышаў і распытацца ў іх, як і што стаіць справа з яго ад'ездам у Амэрыку.

— Дзе-ж яны, такі, гэтыя хлопцы?—запытаў Ёгнась брата, калі стол ужо быў акуратна прыгатаваны да стрэчы гасьцей.

— Зараз павінны прыйсьці!—заспакоіў Хрызь,—вось я выбегу, пагляджу,—дадаў ён.

— Куды-ы табе...—спыніў бацька і раптам змаўчаў. Прымоўклі і Ёгнась з Хрызем.

З двара данёсься ціхі, украдлівы тупат шагоў.

— Вось прагаварыліся ў добры час.

Усе чэцьвера (Аксеньня якраз вышла з хаты), як па камандзе, пастроіліся радком, абярнуўшыся тварамі да дзьвярэй і пачалі чакаць.

Неўзабаве адчыніліся дзьверы, і ў сенцы ўвайшло трое асобаў—Алесь Цапа, Трахім Зацірка, Фэйга Шамес.

Мікіта зачыніў за імі дзьверы.

— Ну, як жывеш?

— Здароў, браце!

— Што чутно?

Прывіталіся папарадку. Пачаліся распытаньні.

— Гэта пасьля, пасьля... Цяпер, калі ласка, вып'ем па чарцы ў адзнаку яго прыезду,—пераняў гутарку Хрызь.

Бацькі хапілі Алесь, Трахіма й Фэйгу і пацягнулі іх за стол.

— Вы-ж самыя лепшыя й самыя блізкія прыяцелі нашага Ёгнаткі. Ён так чакаў вас, так хацеў убачыць... За яго здаровейка!—пераказвала Аксеньня.

— Гэта наша бядеда мо' будзе замест вясельля. Хто ведае, як будзе далей, ці прыждамо мы нашага сынка... Ня пэвен чалавек, ня пэвен час... Сядайце, дзеткі! Некалі-ж разам працавалі,—казаў ад сябе Мікіта.

— Ды ўжо-ж, мы зьвязаны адзін з другім многім чым... Ёсьць што ўспомніць...

— А вось дачакаемся стрэчы, калі нашы ворагі будуць хавацца гэтак, як мы, калі...

— То ўжо ваша справа, а нам, старым, не дачакацца таго, не...

Ігнась наліў чарку й падняў яе над сталом, падаючы бацьку.

— Ну, стары...—весела выгукнуў ён і змоўк.

У дзьверы нехта стукнуў—і перабіў Ігнася.

Усе навастрыліся й прысіхлі.

— Мікі-ы-та-а, Аксе-э-нья-я, хавайце сына-а... хавайце-э-э...—зацяжным шэпам праняслося ў сенцы праз ваконца.— Ідуць стражнікі, хутчэ-эй...

То быў жаночы голас, і Аксеньні паказалася, нібы суседкі Парулі.

— Гэта Паруля,—выказалася Аксеньня да ўсіх.— Чакайце, я выбягу ў двор.

Яна кінулася ў дзьверы, матаючы рукою назад.

Але ўжо ня было спакою: усе павылазілі з застолья і трывожна пераглядаліся. Мікіта са сполахам у твары паглядаў на Ігнася, які настарожана глядзеў усьлед мацеры.

— Аксеньня-а, што-о ты сабе-э думаеш?—пачулася выразна скрозь шчыліну адчыненых Аксеньняю дзьвярэй.

Таксама чулі ў сенцах, як Аксеньня шэпам запытала:

— Паруля? Ці гэта ты?— і зразу-ж перамяніла голас, крыкнуўшы:

— Чаго-о цябе, зладзейка-а, няшчасьце прынясло? Вон, паганка, адгэтуль... Спакою ад вас не знайсьці нідзе, жывадзёры праклятыя... Вон з двара, вон... Хрызь, Мікіта-а, сюда-а йдзецц!..

Як стаялі ў недавуме, так раптам кінуліся ў дзьверы адзін за другім і Хрызь, і Мікіта, і Алесь.

— Гэта-ж Рубчыха шалёная прыбегла страшыць. Вось яна, вось... Папруцінай яе адгэтуль.

Выбегшы ў двор, усе ўбачылі ўстрывожаную, на-шароханую Марылю Рубец, якая нясьціханна ўзывала Аксеньню да перасьцярогі, ня глядзячы на яе лаянку.

— Што-о ты да нас маеш, згубіцелька наша,— яшчэ галасьней, да хрыпоты, выгукнула Аксеньня, калі падбеглі да яе Хрызъ з Алесем Цапам.

— Мама, чакай... пастой, ня крычы... У чым справа? — запытаў Хрызъ, узіраючыся ў абрысы Марылі.

— Я прыбегла перасьцярэгчы вас ад бяды... Я толькі-што праведала, што да вас маюцца прыйсьці на во-быск... Можа ўжо нават ідуць дзе... Шша-а, о, чуеце-э...

Марыля прыцішыла голас і падалася некалькі ша-гоў узад. Тое-ж зрабілі і другія.

Недалёка ад хаты, на вуліцы, пачуўся тупат ног.

— Хавайце-э Ёгнася-а, поліцыя! — моцным шэптам праказала Марыля і раптам кінулася наўцёкі. За ёю пусьціўся Алесь, не даючы сабе адліку, чаго і што ён бяжыць.

Хрызъ павярнуў у дзьверы, але не пасьпеў ад-чыніць іх, як з вуліцы данёсься крык:

— Стой-ой! Лаві-ы! Страляй!

Некалькі чалавек ускорылі ў двор і накіраваліся да Аксеньні й Мікіты, другія пакіравалі на другі бок хаты.

То былі стражнікі.

— Дзе сын? — выгукнулі двое ў адзін голас, аб-ступіўшы старых. — Кажы, а то на месцы сьмерць.

Перапуджаныя да няпрытомнасьці старыя Вілы не маглі прамовіць і слова.

— Кажы-ы! — закрычаў ужо адзін стражнік і за-ядла хвасянуў нагайкаю па плячох старога Мікіту.

— А-ай! — застагнаў стары.

І не пасьпеў абарвацца яго крык, як з сянец па-чулася некалькі рэвольвэрных стрэлаў...

Вакол аддалося гучнае рэха. А праз некалькі хві-лін, калі, апамятаўшыся ад нечаканай страляніны, дзе-сяцера стражнікаў на чале з прыставам варваліся ў сені Вілавых хаты і радасна выгукнулі — „здавайся“. Ёгнась ляжаў на ўслоне з прабітаю галавою, з акры-ваўленым тварам і адзежаю, а пры ім, бледныя, як сьмерць, стаялі Трахім, Хрызъ і Фэйга.

„БОЛЬШ ЗА УСІХ“

I

Калі Платон пераступіў парог хаты, то пачуў такую гутарку бацькоў:

— Дыхнуць вольна немагчыма. Што тут чаўпецца—сам чорт ногу зломіць... Толькі збавіліся ад адных, як—на табе, другія,—паціскаючы плячыма ды ківаючы галавою, недаволіўся Юрка, Платонаў бацька.

Юзя, маці Платона і гаспадыня ў хаце, крышыла ў запечку зельле і раз-по-разу падмацоўвала словы мужа:—Але, але! Дай-жа ты рады! Баламуціца нейкая, а ня жыцьцё. Дыхнуць не даюць.

І Юрка і Юзя так удаліся ў гутарку, што й не заўважылі сына; нават не паглядзелі ў дзьверы, калі Платон увайшоў і стаў каля вушака.

— Гэта ж проста хоць гвалт крычы. Падумаць, жартачкі! Кінь-рынь хату, гаспадарку і едзь нямаведама куды... На ліха нам здалася тая Варшава! Хай-бы яна згарэла там з панамі разам! Блізкі сьвет! Папробуй даехаць. Касьцей ня вернеш! Каб гэта яшчэ Платон быў вольны, то паслаў-бы яго, а то і ён-жа прывязаны тут...

Юрка міжвольна адварнуўся на дзьверы і нібы жахнуўся, угледзеўшы Платона:

— А-а-а... І ты ў хаце? Якім-жа чынам увайшоў, што мы й ня чулі?—запытаў ён сына.—Хіба ты, Юзя, яго прымеціла, ды мне нічога не сказала?—абярнуўся Юрка да жонкі.

— Н-не-э, я і сама не заўважыла. Чула, як-бы нехта стукнуў, але, думаю сабе, мала што, мо' вецер дзьвярыма... Цьфу, прымха нейкая!—здзівілася Юзя.

Платон, пасьмейваючыся, падышоў да стала й прысеў на ўслоне.

— У чым гэта рэч? Гэтак загаварыліся, што й мяне не заўважылі?—абярнуўся ён з запытаньнем да бацькоў.

— Х-ха-і...—у адзін голас памкнуліся казаць абое з бацькоў, але Юрка спыніўся і пераняў жонку:

— Ты маўчы, Юзя, дай мне сказаць.

— Чаму мне маўчаць? Я таксама пакуль магу казаць... Яшчэ язык не адсох,—вырачылася Юзя на мужа.

— Не адсох, не адсох... Залапатала-а!..—засердзіўся Юрка. Высахне, калі ня высах. Уся ссохнеш... Абое пасохнем... Не адсох, не адсох.

— Ша-ша, бацька, не сварэцесья!—пераняў бацькоў Платон.—Кажэце, у чым справа?..

— У чым справа! Да ты, пэўна, ведаеш і сам. Чуў, нябось, сыноч? Га?

— Што-о, што-о?

— Ліха ведае што! Вунь толечкі-што прыходзіў Майсей і вялеў заўтра-ж зьбірацца ў падводы... З гэтым вось палком... На Варшаву, кажа. Ці чуў тое? Гэта-ж ліха-ведама навошта здалася... Маеш бітку, дык мусіш і яе страціць.

— Можаб ты, Платонка, што-кольвечы зрабіў. Табе-ж, мабыць, хлопцы гэтыя з чырвонае арміі знаёмы? Такі-та-ж ты лічышся іхнім камуністым, праз увесь час столькі папацярпеў, папахавайся... Няўжо-б нельга было-бы бацьком якое-колечы ільготы зрабіць...

Платон якую хвіліну памаўчаў, як-бы дабіраючы словы да гутаркі, пасья ўстаў з услоны і паважна замовіў:

— Ведаеце што, бацькі? Я можа-б і меў-бы магчымаць што-кольвек зрабіць, але—я не хачу... Едуць усе—трэба й нам ехаць. Хто можа чым-кольвек пасабіць—мусіць гэта зрабіць. Тут справа ня чья чужая, а свая. Наша сялянская, кроўная справа... Ды нельга, каб які-кольвечы Грышка ці Павал паказвалі пальцам увесь час ды казалі: „А чаму Гічка не паехаў? Чым ён лепшы нас?“ Ехаць трэба ўсім. Толькі грамадаю мы адаб'ём ворага. Паны гэта ведаюць і трымаюцца дружна. Вы не паедзеце, другія не паедуць, дык як-жа

тады быць? Пакінуць войска без абозу?.. Ня можна. Гэта значыць—праз тыдзень вярнуць палякоў... Гэта значыць—праз тыдзень пачуць іх крык і пугу, праз тыдзень папасці пад іх прыгон. Трэба ехаць, тата! Едзьце—і ні слова... Хай не паказваюць на нас пальцам... Прыдзеца пацярпець—пацярпім, як і ўсе. Нам не прывыкаць... Цярпелі для другіх, трэба і для сябе.

Юрка ўважліва слухаў сына. Перш незадавальняюча ківаў галавою і разводзіў рукамі, а пасля супакоіўся, удумаўся ў кожнае слова Платона і, відаць было па твары, пераканаўся ў праўдзе Платонавых слоў. Затое Юзя ніяк не хацела згадзіцца з сынам і нэрвова, пакуль Платон казаў, пазірала на мужа, крывілася і памыкалася перабіць сына, і толькі Платон змоўк, як Юзя накінулася на яго:

— Ах, які ты ўжо шчыры стаў! Так і рымсьціць, так і трасецца, каб ня сыйсьці са сьцяжынкі. Падумаеш, дзякуй вялікі маеш за свае стараньні... Цалюткі год хаваўся, на валаску ад сьмерці ліпеў, а тут капейкі ў хаце ня было; бацьку даводзілася за пяцьдзесят вёрст у дарогу ездзіць, каб якую капейку зарабіць. А хіба хто ўвагу зьвярнуў, ды памог? Дастанеш! А гэта, вось зноў: падыйшло жніво, трэба сабраць сее-тое з поля—дык бяры і едзь нямаведама куды... А тут—перасьпявай на коласе, гінь, прападай... Каб ужо ды сам ты хаця быў пры хаце, а то ў кожную хвілю мусіш пакінуць нас. Падумай, гэта лёгка сказаць, а паспрабуй... Ды што казаць! Ты ўжо ў нас гэткі праведнік!.. Увесь век, толькі стаў на ногі, як усё за гэтым удараеш. Усё на кагосьці стараешся, бегаеш, ездзіш, як-бы ў цябе нічога й нікога няма. Вось-жа й Тамаш Яўсігнееў лічыцца соцыялістым, а паглядзі ты: і за палякамі спакойна жыве, і цяпер... устроіць так, што ні ў абоз ні паедзе, ні, крый чаго, з Маргоў ні ўцячэ. Бо, вядома, дбайны...

Раззлаваўшыся як сьлед Юзя не магла далей казаць і, абарваўшы гутарку, павярнулася да свае работы.

Юрка маўчаў і пазіраў у вакно.

— Не гарачэцеся толькі, мама,—тым-жа роўным спакойлівым голасам, падыйшоўшы да печы, пачаў Платон,—вы мне праз дзесяць, калі ня болей, гадоў даеце свае рады. І прыпомніце, ці хоць-бы раз яны падыходзілі да ладу. Так і цяпер. Нельга так разважаць, кажу я. Не паказвайце на другіх. Тамаш Яўсігнеў тут ні прычым. Ён адно—а я другое. Хай сабе ён робіць пасвойму.

Бачачы настойнасьць сына, Юзя захацела спагнаць злосьць на мужы.

— Та ты-ж чаго маўчыш?—абярнулася яна да Юркі.—Пэўна ўжо й гатоў ехаць? Угаварыўся...

Юрка адварнуўся ад вакна, сур'ёзным поглядам абвёў жонку і цвёргады выказаў:

— Так. Такі я мушу ехаць... Калі трэба—то трэба. Платон праўду кажа. Не паеду я, не паедзе другі—дык што тады? Наша павіннасьць памагчы ім. Можна не памагчы Ёгнасьці ці Саўка—ім паны лепш, а нам гэта кроўная справа.

Юрка паказаў пальцамі на Платона:

— Яны, глядзі, ня толькі для сябе робяць, а і для нас... Пан—ворак іх і ворак наш.

— Падумаеш! Добра табе нарабілі! Вось паскубаюць, толькі ў гэтым іх дабро.

— Ша-а, Юзя, маўчы,—пераняў Юрка жонку.—Ужо, сапраўды, ты вельмі вырасьціла свой язык. Раз трэба ехаць—то трэба. Паном ездзілі, чаму-ж нашым адмаўляцца! Усё-ж выбавілі нас. Мала мы панацярылі? Колькі ты сама паплакала!

— Выбавяць... Выбавяць... Так выбавяць, што ворагам закажам.

— Кіньце, маці,—усур'ёз пераняў мацэру Платон:—ці ня брыдка плявузгаць ліха-ведае што!

Юзя змоўкла і нэрвова зачасьціла стукаць сечкаю па лаве. Юрка, не зважаючы на злосьць жонкі, падыйшоў да Платона і пачаў радзіцца наконт таго, як і што заўтра зьбірацца ў дарогу.

— Я думаю, сыноч, нас далёка не пагоняць. Немагчыма-ж, каб я, стары, да Варшавы ехаў. Вось мо' толькі да Вільні правядом і вернемся. Дык, я думаю,

вазьму гэтыя старэнькія калёсы з нарадам, палажу палукашак—і добра будзе... Як ты кажаш?

— Ды ўжо, вядома, як-кольвечы, як магчыма!.. Хто ведае, як там будзе, — адказаў Платон; — можа правядзіце да Вільні, а мо' й таго бліжэй. Толькі раз прыходзіцца, то трэба...

Платон не даказаў: падышоўшы да вакна Піліп Хрэн пераняў яго воклікам:

— Ці ты дома, Платон? А я ўжо каторы раз наведваю і ўсё не застаю цябе ў хаце.

— Чаго ён ужо пляцецца сюды?—сказала нездаволена Юзя,—пэўна да цябе, Платон. Прыцель вялікі знайшоўся... Ты адно, сыноч, не зважай на яго. Паддобравацца будзе.

— Гледзячы, што будзе казаць!

— Хоць-бы што,—буркнула Юзя...

Піліп увайшоў у хату. Яго шырокі, аброслы ба-радою й бакамі твар, з вузкім вострым носам і сінімі вачыма, насупярэч заўсюдашнему вясёламу выгляду, быў спакойна, нават, крыху сур'ёзна настроены. Агледзеўшы хату і прывітаўшыся, ён адразу ня мог перайсьці да гутаркі і хвілін са дзьве прастаяў моўчкі. Але ад гэтага стала яму ня ёмка, бо і Платон, і Юрка і, нават, Юзя здзіўлена глядзелі на яго, чакаючы, што будзе казаць.

— Я, ведаеце, суседзі, да Платона прыйшоў,—пачаў Піліп, стоячы на адным месцы, — справа гэтка, што хоцькі ты тапіся...

— Ідзі прысядзь, Піліп... А то стаў у парозе, як які незнаёмы, і стаіць,—пазваў Юрка.

— Дзякую, — адказаў Піліп і прысеў на лаўцы ў мыцельніку.

— Я прышоў, ведаеце, прасіць Платона, ці ня мог-бы ён як-кольвечы памагчы мне, —нерашуча замо-віў Піліп.

— У чым?—запытаў Платон.

— Ай, у чым...—Піліп пачухаў бораду.—Ды ўсё ў гэтым абозе. Падумай, браток, забяруць коняй, а тут і сена прападзе і збожжа некаму з поля сабраць, як я з хлопцам паеду... Дома—адна хворая жонка з

двума малымі. Што-ж яна магчыме зрабіць? Проста бяда! Як казалі мне, каб назаўтра збіраўся, дык праз цэлы дзень рукі не падымаюцца... Вось давай, думаю, забягу да Платона, няўжо-ж такі ён не пасобіць мне. Такі-та-ж ён у начальстве. Га, Платон?—лісьлівым голасам запытаў Піліп.

Платон засьмяяўся.

— Што сьмяешся? Пэўна здзівіўся, што да цябе зьвярнуўся з просьбаю. Мабыць, успомніў нашу сварку пры немцах? Забудзь, братка. Мала што тады было. Дурасьць нейкая была запала ў голаў... А каб гэта я за што іншае—павер, што не! Я ніколі на соцыялістых не даносіў знарк і цяпер бальшавікоў шаную... Гэта-ж куды лепей за паганых паноў. Свае... Ты, Тамаш Яўгеняў, Хаімаў хлопец—усё-ж свае. Век зьвекавалі ў суседзях...

Юрка закурыў люльку й паважна смактаў яе, пускаючы дым, як з коміна. Спакойная міна яго, здавалася, адбівала сабою гэтакі-ж спакой у яго нутры. Тое, што ў вуснах Піліпа лічылася суседзтвам, калісьці добра давалася ў знак Юрку. Го-о, каб то на другога—ён-бы ў хату ня пусьціў Піліпа. Юрка-ж быў чалавекам мяккім і дабрадушным. Калі хто яго крыўдзіў, то ён ня больш гадзіны трымаў у сябе злосьць на крыўдзіцеля, а пасья зразу дараваў крыўду і адыходзіў сэрцам. А калі хто прасіў прабачэньня, то таму Юрка ня толькі дараваў, нават і шкадаваў яго. Піліп мала таго, што не перапрашаў за частыя крыўды Юрку, а як-бы знарк час-ад-часу аднаўляў іх. Але варта было стрэцца Юрку з Піліпам на другі дзень пасья ўцёку палякоў і пачуць ад яго мяккае слова, як Юрка напалову дараваў яму сваю крыўду. Цяпер-жа вось, калі Піліп зайшоў у хату і гэтым пакорліва-лісьлівым голасам пачаў сваю гутарку, Юрка сядзеў і думаў: „Усё-ж Піліп — чалавек, як чалавек. Мала што калі з дуру зрабіў! Ці-ж варта злаваць на яго“. І Юрку захацелася, каб сын не адказаў у просьбе Піліпу. Што ён багаты, што паехаць у фурманку для Піліпа нічога няўтратна, бо й жонка яго ня так ужо хвора, і малыя дзеці ня так ужо малы—гэта ўсё было

дарма і незаўважна для Юркі. Так пакорліва ўжо просіць Піліп! Юрка з цікавасьцю аглядаўся на сына, чакаючы, што ён адкажа Піліпу. Юрку лісьціла за Платона, за яго становішча і хацелася бачыць, на колькі ён мае вагу зрабіць ці не зрабіць тое ці іншае. Паказаць Піліпу дабрату,—то-б сьведчыла, што ён залежыць ад Платона. Калісьці, гадоў пяць назад, Платон быў у Піліпа самым зьненавісным чалавекам. Дзе сьлед, а дзе ня сьлед, Піліп яго лаяў, выдаваў, паскудзіў і абяцаў розныя кары. Хай-жа цяпер пераканаецца, як апасьліва бывае займаздароў, бяз-дай-прычыны ганьбіць чалавека.

— Не, дзядзька, я вам нічога не пасоблю,—адазваўся Платон, калі Піліп кончыў. Я, папершае, мушу выпаўняць прыказ старшага вайсковага начальства, а падругое, я, вось, і роднага бацьку выпраўляю. Я гляджу так: калі вы мусілі, а не—то й вольна памагалі паляком, то не павінны адказвацца рабіць дапамогу і нашым, тым болей, што вы гэта можаце зрабіць: маеце пару коні, маеце сына...

Юрку як-бы стала няёмка, што сын так проста й адкрыта выказаўся перад Піліпам, і ён адварнуўся ў вакно.

— Няўжо-такі ты напраўду не паможаш нічога бацьку?—хітра падышоў Піліп.—Мне ўсё-ж такі думаецца, што ты бацьку выбавіш...

Вунь я бачыў Мікіту Брушку, і той мне хваліўся, што яго сын Паўлусь, бач, зрабіў так, што не паедзе ні ён, ні яго брат. Паўлусь прыпісаў іх да рэўкому і так затрымаў. Пэўна й ты бацьку выбавіш... Што-б табе за адно й мяне! Га, Платон? Я-б за гэта табе аддзякаваў удвойчы. Хоць-бы аднаго каня заставіць...

— Ды што ты, Піліп,—азвалася дасюль маўчаўшая Юзя,—ён у нас да таго верны служака, што й на ногаць ня хоча ў свой бок перадаць. Навошта дарэмна казаць. Другія, глядзі, вунь... зямлі набяруць, і кароў, і ўсякая ўсячыня.

— Вось ты хаця маўчы,—пераняў жонку Юрка:—мала хто як вядзе сябе. У Платона сваё разуменьне.

Ужо-б, пэўна, ён зрабіў-бы што-небудзь Піліпу, а бачыш, нельга значыць...

Піліп ліхамысна скрывіў міну, пачасаў патыліцу і адказаў:

— Тут, мабыць, ня што іншае, як аддзяка мне за ранейшае. Што-ж, нечага рабіць—выбачайце!

Піліп падняўся:

— Гэткі ўжо сьвет цяпер: хто дужшы — той прутшы. Прышлі бальшавікі—ваш верх. Але яшчэ невядома, чым кончыцца...

— Прашу не абражаць Савецкае ўлады, — перабіў раззлавана Платон, яна прышла не прыгнятаць, а вызваляць бедных людзей і іх краіну. І ляць яе я не дазволю...—Платон зьнізіў голас. — Трэба вам, дзядзька, зразумець, што тут ня гандаль які вядзецца, а аддаецца павіннасьць агульнай справе. Чаго-ж ухляцца ад гэтае павіннасьці...

— Н-ну-у-у, як разумееш!

Піліп вышаў з хаты. За ім усьлед—Юрка.

— Вось бачыш, ніякага сораму ня мае,—адазвалася Юзя,—здавалася-б і ў вочы брыдка паказацца, а тота-ж—прышоў, як нібы-то той. Пасоб, памажы...

— У тым-то й рэч. Астанься бацька ўдому, дык тады пальцамі затыкаюць. І цяпер, вось, што гавораць. Думае, што я помшчуся, калі не раблю таго, чаго яму хочацца, а бацьку застаўлю дома... Хітрыя, кулаччо!..

Юзя змоўкла. Платон задуменна прайшоў некалькі разоў па хаце і пасья выйшаў на двор.

На вуліцы стаяў гоман і беганіна. Каля суседняй хаты сабралася грамадка мяшчан, якія пільна й клапатліва разважалі пытаньне з фурманкамі. Раптоўнасьць гэтае прыгоды вельмі занепакоіла ўсіх.

Кожны выказваў свае погляды на трапленнае і намячаў выйсьце. Угледзеўшы Платона, некалькі чалавек з грамадкі зьвярнуліся да яго з запытаньнем:

— Платон, ці нельга было-бы прасіць у цябе заступніцтва?

— Не, мужчынкі, тут я ўжо вам не пасаблю нічога. Прыдзецца ехаць. Пасобце чырвонай арміі. Гэта ваша павіннасьць для саміх сябе...

— Гэ, яго бацька астанецца, яму няма чаго непакоіцца,—упікнуў адзін з грамадкі.

Некалькі чалавек падмацавала яго голасным „але, але! Што-ж дзіўнага!“

Платон незадаволена матнуў рукою і вярнуўся ў хату.

II

Назаўтра Гічкава сям'я прачнулася раньняй раницаю. Юрка пачаў збірацца ў дарогу. Платон яму пасабляў. Юзя ўвіхалася каля печы, каб згатаваць сьнеданьне. Праз ноч яна адышла ад злосьці і прымірылася з пастановаю мужа й сына—не адпрошвацца ад падводы. Ня прыходзілі ў голаў думкі, каб яшчэ паспрабаваць угаварыць сына заставіць Юрку дома. Юзя ведала нораў аднаго й другога і лічыла дарэмным пачынаць усякую гутарку: „насталі—то зробіць“.

Юзію непакоіла адно—не застацца-б ёй і без Платона. Яна, як і большасьць мяшчан, ня верыла ў цьвёрдасьць становішча. Што-ж будзе, калі яна застаецца аднэй? Юзі хацелася абгаварыць гэта пытаньне пры мужу й пры сыне. Ходзячы каля печы і гатуючы сьнеданьне, яна раз-по-разу пазірала ў вакно, каб упэўніцца, ці ў двары мужчыны. На вуліцы чуўся крык і суетня. Хаця-б не пагналі раптоўна, ня даўшы якраз сабрацца? Каб гэтага ня здарылася, Юзя рашыла мужчын зазваць у хату.

— Юрка, Платон, дакуль вы там ня ўходзіцеся? Ідзеце ў хату, зараз сьнеданьне будзе,—пагукала яна.

Мужчыны ўвайшлі.

— Вось што, родныя мае,—абярнулася да іх Юзя,—час ідзе, а мы-ж яшчэ не парадзіліся, нават, як будзе хата? Адзін едзе зараз, а другі—у кожную хвіліну таксама можа пакінуць мяне. Дайце абгаворым, што прыдзецца мне рабіць?

Юрка прысеў каля стала і, падумаўшы, адказаў:

— Што-ж я! Я—нічога! Няхай Платон кажа. Калі я паеду—пэўна ён тут магчыме застацца... Чуеш, сыноч? Дагледзіш ты хаты й мацеры?

Платон упэўнена адказаў:

— Трэба будзе.

— Ну, а калі самога пагоняць куды?—запыталася Юзя.

— Нічога. Тады рэўком пасобіць... не бядуйце.

— Ой, глядзі, Платонка. Ты дарэмна так запэўняеш,—сумелася Юзя.—Паедзеш куды, а мне—пропадам прападай.

— Ня бойцеся, маці, я ня дам прапасьці... Ну, давайце сьнедаць, да трэба бацьку ехаць,—каб не зацягваць каразьлівае гутаркі,—папрасіў Платон.

Юзя паслухна падала на стол сьнеданьне, а сама задуменна вышла ў сені. Юрка з Платонам пачалі есьці.

III

Пасьнедаўшы, Платон з бацькам паехалі да рэўкому. На вуліцы і на рынку пакуль ня відаць было ніводнае фурманкі. Яны пад'ехалі да будынку рэўкому і прыпыніліся. Юрка застаўся на возе, а Платон пайшоў у канцылярыю.

У канцылярыі рэўкому было ўжо некалькі чалавек з рэўкомцаў, у тым ліку Тамаш Яўгенняў, Сіман Хаімаў ды іншыя. Угледзеўшы Платона, Тамаш запытаў яго:

— Ну, як з фурманкамі? Зьбіраюцца?

— Пакуль ня відаць... Толькі вунь мой бацька стаіць. Яны прайшлі ў асобны пакой і паселі каля стала.

— Стараешся ты, Платон, як я бачу,—гіранічна выказаў Тамаш.

— Чаму?—здзівіўся насур'ёз Платон.

— А вось, бацьку першым выпраўляеш. Пэўна хочаш паказаць гэтым, што...

— Выбачай, браце... Я гляджу так, што тут не павінна быць ніякіх льготаў. Ня пусьціш ты свайго бацькі, ня пушчу я—тады што выйдзе? Кожны будзе пальцам паказваць на нас, кажучы: „Вось табе роўнапраўе і свабода“. Не, брат, нам патрэбна другім прыклад даваць. А то, вось, ужо ўчора да мяне прыходзіў адзін сусед і прасіў, каб я пасобіў яму застацца і не паехаць. І калі я сказаў, што я й бацьку выпраўляю, дык ён, думаеш, паверыў? Хай-жа бачаць,

што я ў абавязках да справы не знаходжу розніцы між бацькам і чужым.

— А ты думаеш, што гэта пасобіць? Нічога! Усё роўна будуць казаць усякія плёткі. Кулаччо — ласьне яно паверыць у тваю шчырасьць? Ня думай, — адказаў Тамаш. — Куды табе раўняцца! Твой бацька стары, маці старая... я-б, ведаеш, ня радзіў-бы справяджаць бацьку ў фурманку. Мала-што можа трапіцца ў дарозе, а ад гэтага...

Платон крыху задумаўся і памаўчаў.

— Ведаеш, Тамуля, я ўсё-ткі не магу гэтага зрабіць, — адказаў ён: трэба пасабляць, чым мага. Ідэю трэба ажыццяўляць і, ажыццяўляючы, даваць прыклад другім... Вось паглядзі ты...

Платон спыніўся, не ведаючы, выказаць ці не перад таварышам чутае аб ім. „Скажу, што-ж дрэннага ў тым“, парашыў ён. Але пакуль пасьпеў адчыніць рот, як Тамаш яго папярэдзіў, улавіўшы Платонаў намер.

— Ну, ну, кажы. Што ты спыніўся?

— Ды тут, бач, нічога такога няма. Я хацеў толькі сказаць, што... ужо ходзяць чуткі, нібы-то Паўлусь Брушка вызваліў ад фурманкі ня толькі бацьку, а й дзядзьку

— Чу-ткі-ы? Ласьне гэта на карысьць справе? Чорт яго ведае, гэтага Паўлуса. Як ён ня можа нічога цішком зрабіць. Ды, галоўнае, і дзядзьку! Вядома, што так нельга. Гэта-ж запраўдны кулак, — занедаваліўся Тамаш.

— Ну, вась бачыш...

Платон не даказаў. Стук у дзьверы каморкі, дзе ён сядзеў з Тамашом, перабіў іх гутарку. Платон ускочыў з месца і адчыніў дзьверы. За дзьвярыма стаяў яго бацька.

— Што-ж ты так засядзеўся тут, — дакорліва сказаў Юрка, — я чакаю-чакаю, а цябе няма. Трэ было-б яшчэ парадзіцца аб сім аб тым перад ад'ездам, а ты тут увесь час прасядзеў...

— Дык давайце, — згадзіўся Платон.

— Куды там давайце. Ужо людзі паехалі. Я забег сказаць, што і я еду...

Яны ўдваіх, пакінуўшы Тамаша, вышлі з рэўкому на пляц. На пляцы ўжо стаяў цэлы кірмаш фурманак. Грамадкамі між вазоў, паадзяватыя ў дарогу, з клумкамі стаялі мяшчане. У напрамку павятовага шляху адмячаўся руплівы рух. З-за мястэчка з боку-ж таго самага шляху даносіўся заціхаючы сьпеў войска.

— Бацька,—абярнуўся Платон да бацькі,—ты далёка ня едзь. Правядзі да Слоніма і варочайся. Адпрасіся—ты-ж стары...

— Ды ўжо там убачым. Буду старацца праз дзён пяць вярнуцца. А вось ты тут... Не пакінь, нябожа, мацеры; яна адна прападзе, у выпадку чаго. Не пакідай яе... Наймеце якіх пару жанцоў і сажнеце жыта, пакуль я вярнуся,—парадзіў Юрка.

Ён хацеў яшчэ дапамянуць нешта наконт гумна, але ззаду падалі крык:

— Займай чаргу, стары!

Юрка ўзяў каня пад аброць і ўехаў у агульную чаргу.

Платон стаў на ўзгорку збоку і глядзеў усьцяж шляху, па якім, мо' на дзье вярсты працягам, шэраю вужакаю віліся падводы. Густы слуп пылу, каламуцьячы паветра, паднімаўся ўгору.

IV

Першыя два дні пасья ад'езду бацькі, Платон настолькі быў захоплены работаю ў рэўкоме, што да хаты паказваўся ня больш, як на дзесяць хвілін, каб перакусіць, і зноў зараз-жа варочаўся ў рэўком.

Юзя гневалася на яго, злавала, што ён зусім пакінуў гаспадарку й забыў пра яе, а сьвету ня бачыць за рэўкомам.

— Хай-бы ты, сыноч, хоць часіну аддаў для мяне: трэба-ж парадзіцца, трэба агледзецца. Ты-ж мусіш за гаспадара ў хаце быць—бацькі няма. А табе, як чужому, няма ні мацеры, ні дому. Гэта-ж трэба так моцна ўесьціся ў сваё гэта бальшавіцтва. То-ж сьвет мо' ня бачыў такіх шчырых і заўзятых служакаў, як ты. Няўжо табе трэба больш, як усім. Няўжо цябе царом зробіць, калі ты так будзеш старацца...

— Маці, маўчы,—на хаду закідаў Платон:—мне трэба ня больш, як усім. Мне, нават, зусім нічога ня трэба. Я мушу аддаць, што магу, тэй думцы, якая арудуе мною ўсё жыццё.

— Ах, які ты ўпарты, сыноч!—пускала Юзя ўдагон Платону.

Але Платон ужо ня слухаў. Трэ' было пасьпяшаць у рэўком і абгаварваць там пытаньне аб арганізацыі ўлады па ўсяму раёну.

Чырвоная армія праз кожную гадзіну аслабляла ўсё новыя абшары краю. У кожную вёску трэ' было пасылаць хоць па два чалавекі. А іх было так мала. Шмат выдзяляла работнікаў чырвоная армія, але трэба было кожнага намеціць, куды пасылаць, на якое месца назначыць, каб ён адпавядаў яму.

Да позьняе ночы цягнуліся пасяджэньні, натужныя, нэрвовыя. Платон слабеў, таміўся і, вярнуўшыся ўночы, хутка еў і кідаўся ў пасьцель.

Толькі на чацьверты дзень як быццам-бы гарачка крыху спала, і Платон, пасядзеўшы ў рэўкоме да абеду, пайшоў да хаты. Ён ужо ня думаў вярнуцца ў рэўком, а рашыў другую палову дня застацца ў дому, адпачыць і разам абгаварыць з мацераю дамашнія справы. „Ды, к гэтаму“, думаў ён ідучы, „павінен бацька хутка вярнуцца. Ня мусіць-жа ён ехаць бясконца... Падвязе вярстоў са сто, а там ужо зьменяць другія. Яно-б хай-бы сабе ехаў і далей, толькі стары замучыцца ў доўгай дарозе. А тут яшчэ гэта жнітво... Запраўды, што-ж маці зробіць, калі мне прыдзецца куды выехаць!“

Прышоўшы дадому, Платон мацеры не застаў: яна незадоўга перад абедам пайшла ў жытні палетак паглядзець, у якім становішчы жыта. Платон сам знайшоў яду, паабедаў і сабраўся прылегчы. Але толькі ён пасьпеў разуцца, як знадворку пачуў гутарку. Ён барджэй назад усьцягнуў боты на ногі і падбег да вакна. У сенцы якраз уходзіла маці і стараж рэўкому, Яўхім.

— Навошта ён вам? Дайце хаця паабедаць вольна, —казала расьсерджаным голасам Юзя.

— Я ня ведаю нічога. М'яне паслалі, і я прышоў. Пільна патрабуюць,—адказаў Яўхім.

„Што за ліха! Навошта я ім?“ падумаў Платон, абярнуўшыся да дзв'ярэй і чакаючы ўваходу Яўхіма. „Нядаўна нікога ня было, а гэта вось насьпела: дыхнуць ня могуць без мяне. Галава трашчыць—а й гадзіны нельга супачыць...“

— На, вось, ты мо' даўно ня бачыўся, дык маеш,—пераступаючы парог і паказываючы на Яўхіма, які йшоў сьледам, злосна выказала Юзя.—Чаго такі табе так пільна патрэбна там быць? Ласьне ты даўно ўжо ўдому?

— Чакайце-э... толькі, маці...

Платон узяў ад Яўхіма запіску, прачытаў і ўголас выказаў:

— Што за прымха! Надало яму прыехаць. Тут ужо нечым пахне. Пэўна якое-кольвечы экстранае здарэньне,—падумаў Платон.

— Ну, ідзеце, дзядзька, скажэце, што я зараз прыду,—прамовіў ён да Яўхіма.

Яўхім павярнуўся і вышаў з хаты.

— Што гэта там? Якая такая справа, што ажно падаслалі?—пацікавілася Юзя і, пакруціўшы незадаволена галавою, дадала:

— Вунь, людзі ўжо жнуць. І наша жыта ажно шамціць—сьпелае. Трэба жаць, а то колькі яго ёсьць і тое гатова прапасьці.

Яна з хвіліну памаўчала.

— А ў мяне на бяду штосьці так пачало кагоць у баку, што сагнуцца нельга... Платонка, няхайбы ты як-кольвечы выпрасіўся на дзень да справіўся з жанцамі... Няўжо там не абыйдуцца й дня без цябе. Га?.. Ты-ж і так...

— Добра, добра.. Я гэта пастараюся зрабіць... можа заўтра ўранку...

— Заўтра?! Чаму-ж ты так кажаш? Чаму заўтра? Жанцоў сягонья трэба заладзіць, каб заўтра ўжо ўпэўненым быць... А то яшчэ дзень-другі—і жыта перастаіць, паломіцца, асыплецца... Ты зайдзі вось зараз да Міхаліны й да Алены і папрасі іх...

— Не, не! Цяпер я не магу. Я вечарам толькі вярнуся з рэўкому...

— З рэўкому! Ай, гэты мне твой рэўком омегам вылазіць,—чуць ня ўкрык вымавіла Юзя і хутка кінулася ў сені, сярдзіта стукнуўшы дзвьярыма:—Ты й бацьку выправіў, як у пекла... Паўлусь, нябось, хоць таксама рэўкомец, а глядзі, вунь, бацьку дома затрымаў... Тамаш таксама,—крычала яна ў сенцах.

Платон моўчкі абышоў мацерын крык і пасьпешна панёсся ў рэўком.

V

— Таварыш Гічка, вы ня шчыра адносіцеся да справы, дазвольце вам сказаць,—сустрэў Платона прыезджы з павету таварыш:—мы ўжо вас чакаем болей паўгадзіны. Ведаеце, што справы не чакаюць.

Платон ускіпеў ад злосьці і перш хацеў падаць адпаведную спрэчку за незаслужаную вымову, але ў рашучую хвіліну стрымаўся і змаўчаў.

— Ужо ўсе?—запытаў у Тамаша той-жа таварыш з павету.—Можа можна пачынаць?

— Яшчэ няма Паўлуса Брушкі,—адказаў Тамаш,—але ён павінен сора прысьці, так што чакаць далей ня варта.

Усе—было каля дзесяці чалавек—перамясьціліся да стала, паціснуліся шчыльна адзін к другому і настаражыліся слухаць, што скажа прыезджы таварыш. Платон, абражаны раней, сеў скраю і штосьці думаў асабістае.

— Таварышы!—пачаў прыезджы таварыш,—мяне, прыслалі з павету да вас, каб я тут зрабіў мобілізацыю таварышоў. У вас на мястэчка многа сілаў не патрабуецца, між тым вакола вялікая патрэба ў людзях. Не хватае людзей у павятовыя рэўкомы, у рэўкомы многіх мястэчак і гарадкоў. З цэнтру націскаюць, каб давалі людзей... Вось на пасяджэньні павятовага камітэту і рашано забраць ад вас хоць-бы двух чалавек. Ну, што вы скажаце на гэта?

Нейкі час ніхто не адазваўся. Толькі падазрона адзін на другога паглядзелі. Пасья, каб згладзіць няёмкасьць, Тамаш спакойлівым голасам падаў:

— Калі, то аднаго таварыша; дваіх ніяк няможна. У нас таксама шмат работы.

— У вас-жа, вось, цэлая капэля людзей!—выказаўся прыезджы таварыш,—што вам тут усім рабіць? Вы забываеце, таварыш, што Беларусь ня месціца ў вадным вашым мястэчку. Тут вы трымаеце столькі лішніх людзей, што трэба дзіву давацца, ды яшчэ супярэчыце мобілізацыі двух таварышаў. І гутаркі не павінна быць—двух таварышаў я мушу ўзяць з сабою абавязкова.

Рашучасьць, з якою казаў прыезджы таварыш, ясна сьведчыла, што рашэньне ўзяць з мястэчка Маргі двух чалавек было цьвёрдым. Было дарэмна адгаварвацца й супярэчыць. Тут ішла рэч аб пастанове камітэту, аб справах рэвалюцыі. Гэта адчулі ўсе, як адзін, і моўчкі выказвалі сваю згоду адпусьціць дваіх. Але каго? Прапанавець другога, таго ці іншага, ніводзін не хацеў. Усе чакалі пропозыцыі з боку прыезджага таварыша...

— Дык вось, таварышы!—не дачакаўшыся адказу, выказаў павятовы таварыш,—нам сёньнека патрэбна выехаць. Каб ня траціць часу, намячайце кандыдатаў. Пакуль яшчэ яны зьбяруцца... Хто ў вас менш заняты й без каго можна было-б абыйсьціся пакуль што?

Рэўкомцы пераглянуліся і зноў ня ведалі, што сказаць.

— Вы-ж павінны ведаць, таварыш,—абярнуўся прыезджы таварыш да Тамаша.

Тамаш сумеўся і, каб мінуць нерашучасьць, сказаў:

— Платон Гічка і Лукаш Цяўе, бадай-што лепш другіх падходзяць.

Тамаш пыталым поглядам кінуў у вочы супроціў яго сядзячаму таварышу Аўсею. Той паціснуў плячыма і змаўчаў.

— Чаму ныйначай Платону?—раптам запытаў Платон,—ласьне я менш заняты за цябе? Хай скажуць таварышы. Ды да гэтага яшчэ, маё дамашня становішча, як табе ведама... Бацька адправіўся ў абоз, а дома адна старая маці... Жнітво падасьпела...

Прыезджы таварыш чэрства паглядзеў на Платона, кіўнуў галавою і сказаў:

— Таварыш! Нам няма чаго чапляцца за розныя прычыны. Сям'я, дамашня становішча—гэта буржуйныя забабоны, з якімі нам не належыць лічыцца. Рэволюцыя вышэй усяго. Калі вы шчыры рэволюцыянэр, вы не павінны былі-б...

— Так, я шчыры рэволюцыянэр!—узьнятым адкрыўды голасам выгукнуў Платон, перарваўшы дакорлівы монолог прыезджыга таварыша;—маю шчырасьць можа кожны з таварышоў засьведчыць. Я цэлы год працаваў падпольна, соткі разоў быў на валаску ад сьмерці. А ў гэты час бацькі бяз хлеба сядзелі. І сам я ня меў каліва дапамогі. А другія ў той час лаўнікамі служылі ў палякоў... Вы абмыляецеся, таварыш, калі кажаце так...

Ніхто нічога ня мог адказаць Платону на яго словы. „Другія лаўнікамі служылі“—то адносілася да Тамаша, які пачырванеў на твары ад Платонавых слоў. А прыезджы таварыш бачыў па мінах многіх, што яны хоць маўчаць, але спагадаюць Платону. За свой няўтрымны выказ ён адчуваў нейкую няёмкасьць. Яму ўжо хацелася выкупіць сваю віну адказам мобілізаваць Платона, замяніўшы яго другім. Ён задумаўся, як ямчэй зрабіць адыход ад сваіх слоў.

— Ды ўжо, калі гэтак, я гатоў,—пасля некаторай маўчанкі праказаў Платон, перабіўшы думку прыезджыга таварыша.—Я ніколі ня здраджваў тэй справе, якой больш дзесяці гадоў шчыра служу, і ня здра-а-джу-у. Патрэбен ёй—бярэце. І думаць, нават, нікому не дазволу гэтага. Я згодзен ехаць! Думаю, што і Лукаш Цяўе зробіць тое самае.

Каб змягчыць настрой, таварыш з павету сказаў:

— Таварыш Гічка! Пэўна, калі ваша гэткае становішча—бязумоўна вам трэба застацца на месцы.

Вас могуць замяніць другія. Я тут мала знаю ваша становішча.

— Нне-э! Ужо няма чаго далей зацягваць: я еду! Вось пайду зьбяруся й прыду.

Дэманстрацыя Платона перабіла далейшыя гутаркі. Так ужо склалася становішча, што нельга было ні прарэчыць рашэньню Платона, ні адмяняць мобілізацыю. Трэ́ было спыніцца на тым, што ёсьць— і нарада на тым спынілася.

Платон з Лукашом пакінулі рэўком і пасьпяшылі да хаты.

На вуліцы цямнела.

VI

Платон не заўважыў, як апынуўся каля хаты. Аб тым, што абяцаў мацеры заладзіць назаўтра жанцоў, ён забыў суйздром. Яго непакоіла за мацэру. „А што, калі бацька прабудзе там яшчэ тыдняў са два? А што калі, крый чаго, ды няшчасьце якое здарыцца?“—разважаў Платон, міжвольна прыпыніўшыся ў сваім двары. „Добра-б было, каб мне скора вярнуцца! А то ўсяк можа быць. Увойдзеш у працу— і ніяк нельга будзе яе кінуць... Не паехаць-бы? Не— гэтага нельга дазволіць. Немажліва пакінуць бязлюдным месца, дзе патрэбна замацоўваць уладу. Запраўды, нас тут досыць і пяці чалавек. Адчыннююцца новыя абшары, сьвежыя, якія патрабуюць многа сіл і працы. Не паехалі-б знарок за людзьмі, каб ня экстрэная патрэбнасьць у іх. Так! Трэба ехаць! Я мушу ехаць! Не паеду я, другі—як-жа тады быць?“.

Платон рашуча ўвайшоў у хату. Маці ляжала на палку ў запечку й паціху стагнала. На прыпечку сьвірэла газьнічка.

— Што з вамі, маці?—палахліва запытаў Платон.

Юзя екнула мацней і зацяжным, перарыўным голасам адказала:

— О-ох, сынок! Вельмі моцна ў баку закалола. Якраз назмроку пачула; перш ціха, зьлёгка, а пасля ўсё горай і горай, а зараз—слова сказаць трудна... Скажы-ы, Платонка,—перайшла яна на другое,—ты

ня стрэўся з Макаром Плеўкаю? То-о-лечкі вышаў. Ізноў прыходзіў па справе з агародамі... Пра-сіў перадаць табе, што ён аддзякуе, калі толькі ты зробіш што-кольвечы, каб ён мог яго напалову зжаць...

— Ах як ён мне надаеў, гэты Макар!—злосна вылаяўся Платон.—Што ён думае, пэўна, што я гандлюю савецкім правам! Бессаромны-ы! Лай-дак! Абабраў беднага чалавека і думае, што па галоўцы яго буду гладзіць...

— Казаў, ведаеш, Макар, бач,—асьведамляла Юзя сына, енчачы,—што ён ужо перагаварваў з Ладыме-рам Цэўкаю... Той, кажа, згадзіўся...

— Усе-э яны гэткія... Цэўкі, Брушкі-ы... Назо-ала. Момантам карыстаюцца—ня болей! А яшчэ дым пускаюць у вочы аб сваёй рэволюцыйнасьці...

Платон падышоў да вакна, паглядзеў на двор, памаўчаўшы крыху, пасыля спакойлівым голасам зьвяр-нуўся да мацеры:

— Матка! Ведаеце што? Я мушу сёньня ехаць у павет. Няйначай. Пастаноўлена. Вы ўжо тут як-небудзь дайце знаць гэтым жанком, каб прышлі жаць, хоць пазаўтра. А я буду прасіць Тамаша—хай пасо-біць зьвясьці. Ён павінен гэта зрабіць... Ды, я думаю, бацька прыедзе хутка...

Выслухаўшы сына, Юзя разгорнілася, завойкала часьцей і пачала наракаць на Платона:

— Як табе ня сорамна, сыноч... пакідаць мяне адну ды хворую... Што ты сабе думаеш... Няўжо-б ты ня вытрываў на гэты раз?.. Няхай-бы цябе абмі-нулі... А каб то ня было цябе, што-б тады рабілі? Эх, Платонка, і ня сорам табе рабіць так? Гэта-ж людзям на пасьмешышча будзе. Скажуць: мацэру адну пакінуў уміраць, а сам усё з гэтаю рэволюцыяй... Адумайся, апамятайся...

Апошнія словы Юзі перайшлі ў балючы зацяжны энк. Платон слухаючы яе, ня меў мажлівасьці ўсе-дзець на месцы і пачаў тупаць па хаце. Ён ня ведаў, чым судэшыць маці, чым даць ёй зразумець пера-важнасьць спраў рэволюцыі над справамі сям'і. Побач з гэтым перад ім мігнула думка, ці не ўзваліць віну

на ўвесь рэўком, які ня прыняў на ўвагу яго сямейнае становішча, але тут Платон баяўся зыйсьці з рэволюцыйнага разуменьня пытанняў. Яму здавалася, што рэволюцыянэр не павінен мець жаднае спагады. Усё, што побач рэволюцыі, то бязумоўна ніжэй яе па значнасьці. Так Платон думаў праз доўгі час свайго сьвядомага жыцьця. Дзеля рэволюцыі ён афяраваў пачуцьцём каханья, пакінуўшы без адказу просьбу каханай дзяўчыны не выяжджаць на падпольную працу пры немцах. Дзеля ідэі рэволюцыі ён забываў бацькоў, ня ведаючы, як і што яны жывуць, як іх становішча пад палякамі. З гэткім-жа пачуцьцём Платон падаў сваё рашэньне ў рэўкоме ехаць яму першаму. Але цяпер, калі прышоў дамоў, каб сабрацца ў дарогу, і застаў хворую маці адну-адзінюткую ў хаце; цяпер, калі ў муках болю старая застаецца бяз нікога, хто-б правёў яе можа на сьмерць,—цяпер Платон мусіў крануцца ў непарушнасьці сваіх думак. Набягалі наві і сумненьня, зьявілася хаценьне знайсьці ту ці іншую аслабнасьць у пазывах свайго рашэньня ехаць. „А мо' й назаўтра застацца? Няўжо нельга прапусьціць і адной ночы? Часта-ж бывае, што пры зборах трацяцца цэлыя дні. А ўсё-ж становішча вытрымоўвае, як-бы чакае. Ніхто ня кажа, што так добра; гэта вада, гэта недастача. Але бяз гэтага ня мінае. Ну, дазволіць, што я загадзя адзнаў гэта і не павінен-бы быў папускаць сьвядома. Дык бываюць увагі на ўсё. Бываюць сур'ёзныя ўвагі. Вось гэткая ўвага стала й перада мною. Хто можа сказаць, што мною кіруюць буржуйныя забабоны? Хто асьмеліцца западозрыць мяне ў няшчырай адданасьці справе рэволюцыі?“

Усё гусьцей і гусьцей апляталі Платона гэткія думкі. Зацягвалі ў сябе, як дрыгва, зачынялі яснасьць сузнанья.

Маці ня сыціхала балюча, а ўсё зацяжней ды зацяжней войкаць і ўздыхаць; штосьці неразборна выказвала да яго, а Платон ня чуў. Яго сьвідравала пытаньне: што сказаць мацеры, чым яе суцешыць і як апраўдаць свой ад'езд.

— Плато-он!—раптам пачуў ён у дваровым вакне.
То быў Лукаш Цяё...

Платон раптам азірнуўся да вакна і, забыўшыся
аба ўсім, што думаў, адказаў:

— Я! Іду вось!

І тут-жа адзеўся ды намерыўся йсьці. Але, зра-
біўшы колькі крокаў да дзвярэй, Платон вярнуўся,
падышоў да мацеры, зазірнуў ёй у твар і, бачачы,
што яна нібы сучешылася крыху, падумаў: „Авось,
можа ды ёй лягчэй стане. Заскочу да Глытваў і па-
прашу каго-кольвечы зайсьці пераначаваць“. Падумаў
так і вышаў з хаты. Газьніцу аставіў гарэць.

— Лукаш,—пазваў ён таварыша.

— Я тут!—азваўся Лукаш.

— Пачакай толькі крыху, я яшчэ...—папрасіў
Платон і, стаўшы на прызьбе, прытуліўся вухам да
вакна.

— Чаго ты прыслухоўваешся?—запытаў Платона
Лукаш.

— Маці, брат, мая моцна заняджала; я, вось,
слухаю, ці...

— Як! Калі?—пацікавіўся Лукаш.

— Сёньнека... Я прышоў з рэўкому і застаў яе
лежачы... А тут яшчэ бацькі няма ўдому і я ня ведаю...

— Дык чаму-ж ты так настайваў, каб ехаць?
Як-жа ты кінеш мацэру адну? Ці-ж бы Тамаш, або
Паўлусь, або Бэрка не паехалі?

Платон памаўчаў, стоячы на месцы: штосьці тры-
мала яго ў двары, як прыкаваўшы да зямлі.

— Я й сам ня ведаю, што рабіць,—спусьціўшы
колькі часу, сказаў Платон.—Не паехаць—здродзіш
рэвалюцыі, нарушыш дысцыпліну і... бачыш, як ду-
маюць другія. А паехаць—можаш мацэру пахаваць...
Каб то ведаў, што ня так сьпешна—пераначаваў-бы
і заўтра...

— А мо' ёсьць каго папрасіць, каб пасядзелі
каля мацеры?—спагадваў далей Лукаш Платону.

— Няма такіх... Вось хіба адны Глытвы; я ўжо
думаў зайсьці да іх... Хадзем...

Яны вышлі з двара і павярнулі направа. На вуліцы было ціха. Толькі ў рэдкіх хатах сьвірэў агоньчык; большасьць мяшчан спалі, каб заўтра з раніцы йсьці на жнітво. Дзесь у канцы вуліцы брашчэла варта й сьвістаў сьвільцаў патруля.

Платон з Лукашом моўчкі прайшлі невялічкі кусок, мінуўшы хат са тры.

— Чакай, Лукаш, я зайду да Глытваў: яшчэ ня сьпяць,—папрасіў Платон таварыша, супыніўшыся ля чацьвертае хаты.

Лукаш прысеў на прызьбе, а Платон пайшоў у двор.

— Я скоро,—падаў з двара Платон і стукнуў дзвярыма.

Лукаш падняўся з прызьбы і адыйшоў на вуліцу.

„Цікавы, усё-ж, гэты Платон“,—разважаў ён, уваходзячы ў становішча таварыша.—„Гэткае забытанае становішча ў хаце, а рвецца, першым пражэцца адгукнуцца на прызыў. Вось дык натура! Пашукаць! Не раўня гэтым... Каб гэтых ды больш! Го!.. Тады-б можна было сьвет перавярнуць. Столькі пэнтэ, адвагі! Мне—дык проста пазавідваць...“

Лукаш прайшоў некалькі разоў каля хаты Глытваў і зноў намерыўся прысесці на прызьбе, як раптам пачуў.

— Лукаш?

— Я!—адгукнуўся Лукаш, рушыўшы йсьці.

— Дык едзем, брат. Прузына Глытвіха згадзілася даглядзець мацэру,—заспакоеным тонам выказаў Платон.—Добрыя, ведаеш, людзі, гэтыя Глытвы. Ніякія сваякі—а заўсёды адгукнуцца, калі трэба.

Яны сьпешным крокам пайшлі ўздоўж вуліцы.

Якраз каля рэўкому Платон з Лукашом спаткалі Яўхіма. У цемнаце ночы ён пазнаў іх і абазваў:

— Таварыш Платон! Таварыш Лукаш! Гэта вы?

— Мы,—адказаў Лукаш,—а ў чым справа?

— Я сьпяшу па вас. Ужо пракакаліся. З паўгадзіны, як коні гатовы...

— Пракакаліся—а! Пасьпеюць,—адказаў Платон.

Усе ўтраіх пайшлі ў рэўком. Слабое сьвятло ў вокнах быўшай мяшчанскай управы, а цяпер рэволю-

цыйнага кутка мястэчка, клала сьвятляны нарыс вакна на паламанья платы гародчыку. Раз-по-разу мігалася між вакна чалавечая цень.

— Падводчык ужо нарыхтаваўся якраз,—выказаўся Яўхім, калі яны падышлі да рэўкому,—і ў канцылярыю ня хоча зайсьці; неадступна стаіць ля каня ды вас чакае.

Яны прайшлі між нявысокага росту ў зімовай шапцы й паўшубку, з пугаю ў руках, чалавека, які штосьці парадкаваў на возе.

— Ці ня вы паедзеце са мною?—запытаў ён, калі яны прайшлі ў двор і сталі паднімацца на ганак.

— Зараз, зараз,—адазваўся Яўхім і прачыніў у рэўком дзьверы.

У рэўкоме Платон з Лукашом засталі толькі прыезджага таварыша з Тамашом. Прыезджы сядзеў пры стале на зэдліку, а Тамаш тупаў па хаце. Чутно было знадворку, як яны вялі аб нечым гарачую гутарку, але перарвалі яе ў тую хвілю, калі прачыніліся дзьверы.

— Ну, вось і гатова. Зараз можна ехаць,—сустрэў увайшоўшых Платона, Лукаша і Яўхіма Тамаш.

— А мы ўжо тут працакаліся; думалі, што вы ня прыдзеце,—дадаў ён.

— Дарэмна думалі,—адказаў Платон.

— Ды не бяз рацыі,—уставіў Лукаш.—Платону зусім нельга ехаць.

— Чаму?—зацікавіўся прыезджы таварыш.

— А таму, што яго маці зусім хвора. На добры лад яго трэ' было-б замяніць другім. Я ня ведаю, чаму гэта ён так упарта...

— Выбачай, Лукаш,—пераняў Лукаша Платон:—раз ужо ўсё вырашана—значыць годзе. Рэволюцыя не павінна цярпець ад таго, што ў мяне баліць што, або ў сям'і якое няшчасьце; мы мусім аддавацца ёй да апошняй мажлівасьці.

— Я ведаю, толькі... у нас можна абысьціся. Каб то які раптоўны выпадак, калі ўсім трэба станавіцца пад ружжо, тады, я разумею, не павінна быць ніякіх адгаворак... А ў нас справа йдзе ўсяго аб двух тавар-

рышох, каторых якраз ёсьць мажлівасьць выбраць апрача цябе...

— Не, годзе, Лукаш,—настойчыва прамовіў Платон,— ты не разумееш становішча. Тут патрэбны людзі, не як людзі, а найболей сталыя, цьвёрдыя й шчырыя рэволюцыянэры. Хто ня можа растацца з самотным жыцьцём, з яго патрэбамі, той не патрэбен на адказным месцы. Кожны момант ён можа здрадзіць і ад гэтага пацерпіць агульная справа. Вось што, таварышы!—абярнуўся Платон да ўсіх,—я толькі аднаго прашу: няхай рэўком дапаможа маёй мацеры, калі з ёю будзе кепска. Хоць пакуль бацька вернецца з абозу.

— Тамаш, гэта я даручаю табе!—абярнуўся прыезджы таварыш да Тамаша.—Рэўком павінен узяць апеку над мацераю таварыша Гічкі. Таксама павінны пасобіць і бацьком таварыша Лукаша. На тваю, Тамаш, адпаведнасьць... А цяпер—пойдем, хлопцы. Ужо позна, а нам трэба раніцаю быць у павеце.

Усе разам рушылі ў дзьверы.

VII *г. с. н.*

У павеце Платон дастаў назначэньне ў Горадню. Некалькі разоў камітэт партыі абгаварваў яго кандыдатуру, то мерачыся даць працу ў валасным размаху, то ў павятовым. Перш пастанавіў паслаць Платона ў Слонім, разам з Лукашом, а пасля гэта перарашыў і спыніўся на Горадні. Недастача работнікаў і вялікая патрэба ў іх заставілі камітэт пашкадаваць Платона для павету. Ды к гэтаму яшчэ прывёзшы яго таварыш даў пахвальны водзыў аб Платоне, як разумным чалавеку і, галоўнае, як шчырым рэволюцыянэру, падданым камунізму таварышу.

Атрымаўшы гэта назначэньне на другі дзень па прыездзе ў павет, Платон быў вельмі палішчаны гэтым высокім давер'ем да сябе з боку вышэйшае ўстановы партыі. Думкі й клопат аб хворай мацеры, з якімі ён выяжджаў і аб чым нясупынна паведваў ехаўшым з ім таварышом, разрэдзіліся, аслабелі ў сваёй натужнасьці і пачалі згладжвацца. Платону сталі

малявацца розныя пляны яго наступнай работы, зараіліся вялікія казачныя самазаданьні. Горадня, з губэрскім размахам работы, новая, амаль непачатая глеба для рэволюцыйнага будаўніцтва, самы характар яго ў гарадзкіх абставінах—узнімалі Платона да натхненьня. Ужо ня было ніякага сумненьня ў сваіх сілах і здольнасьці. Широкае поле абяцала выявіцца ўсёй яго шчырасьці, усяму пэнту й гарачнасьці, для якіх малы быў разьмер местачковае працы. Платон з усёю палкасьцю хапіўся за сваё назначэньне, цешыўся і разам баяўся, каб якія-колечы староньнія выпадкі не паперашкодзілі яму яго ажыцьцёвіць.

З гэтае прычыны Платон на другі дзень пасья пастановы камітэту ня дбаў ні аб чым, толькі-б хутчэй выбраць усе належныя паперы і рушыцца ў дарогу. Ня сьнедаўшы, пасья маласоннай, патрачанай на разважаньне й плянаваньне прадстаячае працы, але памятнай для яго ночы, Платон пабег у камітэт за мандатам. Каля дзвюх гадзін прамарудзіў там, пакуль сабраў патрэбныя подпісы. Пасья з мандатам пайшоў за харчамі й грашамі на дарогу. Дзеля гэтага таксама змарнаваў каля трох гадзін. Утаміўся, аслаб, пазлаваў на многіх і з многімі паагрызаўся.

Пасья свайго назначэньня Платон яшчэ шчырэй пачаў глядзець на абавязкі рэволюцыянера і каразьлівей адносіцца да іх. Калі раніцай ён і мог дапусьціць некаторую нясьпешнасьць, то цяпер яму кожная хвіліна, кожны міг важыліся на кошт золата. Чакаючы подпісу мандату ў канцылярыі камітэту ці просячы выдачы харчоў, гневаўся на кожнага таварыша, хто не паягонаму варушыўся за работаю. Дынамічнасьць, рухавасьць, якія даходзілі ў яго да нэрвовасьці, Платон хацеў-бы перадаць кожнаму, з кім даводзілася яму мець справу. Ён разьлічваў ноччу, што яму прыдзецца патраціць на выбарку дакумэнтаў і ўсяго іншага для камандзіроўкі, ну, гадзін дзеве—ня болей. А тут аказалася страта цэлага дня! Гэта вельмі яго абурыла. Платон не хацеў супакоіцца і казаў сам сабе: „Ну, я ня так наладжу работу ў сябе! Яна пойдзе ў маім ведамстве, як машына. Дзе што

намерыцца мітрэнжыць яе ход—тое выпеку агнём. Тут мусіць быць рэволюцыйная рашучасьць“...

Гэту сваю самаўцеху Платон пераліў у настойную рашучасьць, калі выведаў на станцыі чыгункі, што прапусьціў цягнік, з якім меўся ехаць. Ён адыйшоў з эшалонам чырвонаармейцаў якраз у той час, калі Платон тырчэў за харчамі. „Навошта яны мне былі!“—наракнуў Платон сам на сябе. „Гэта-ж—ах!—шкурніцтвам пахне! Нельга мне гэтага... дараваць... Сказаць сорамна! Там кожная хвіліна дзесяткі жыцьцяў каштуе, а я тут за кавалак хлеба й фунт цукру дні трачу. Навошта ўсё гэта? Нашто тая валакіта? Два дні чакаць! Два дні—гэта-ж вечнасьць!.. Ці-ж магчыма іх так карысна ўжыць, як то-б я зрабіў у Горадні?“

Ад ахаліўшай яго зласьлівасьці Платон ня мог крануцца з месца і з гадзіну стаяў на станцыі. Глядзеў то ў адзін, то ў другі канец чыгункі, кідаў узрокі за лес, за горы, зьмяраў запасныя пуці—усё шукаючы цягніка, ці хоць-бы дыму, які-б сьведчыў, што гэты цягнік дзе-кольвечы гатуецца да адходу. Некалькі разоў дапаўняўся ў камэнданта станцыі, ці праўда, што чародны выйдзе толькі праз дзень. Зьмяраў у думках адлегласьць да Горадні, думаючы пра коні... У гэткім неспакойлівым, парушаючым настроі Платон адышоў ад усяго на сьвечу: як-бы ўвесь сьвет жыў для яго ў Горадні—ня тэй, бач, што была на соткі вёрст ад яго, а ў тэй, дзе будзе ён наладжваць сваю рэволюцыйную працу. Каб у гэты момант хто асьмеліўся сказаць Платону, што адна асоба наогул мала пасобіць у справе супольнай творчасьці, то ён знарок, насупроціў філэзофіі марксызму, крычаў-бы настойна, што яго асоба, як шчырага рэволюцыянэра, ня роўна другім. Сказаў-бы і падмацаваў гэта многімі прыкладамі з свайго багатага жыцьця...

К вечару, спусьціўшы гадзіны тры пасья звароту са станцыі, Платон патрошку супакоіўся. Усё роўна яго абурэньні траціліся задарма, як гаснуць іскры ў паветры. Колькі ня злуй, колькі ня нэрвуй—

цягнік пойдзе толькі на другі дзень. „Як-жа быць з гэтым часам?“ выявіў сабе Платон пасьпелую ўнутры, падбіваўшую яго на абурэньне, думку. І толькі крануўся таго, як яму будзе правясьці вольны да ад'езду час, як раптам, быццам хтось жывасілам яму паднёс гэта, Платон ахапіўся ўспамінамі аб хворай мацеры. Ён здрыгануўся ад гэтае балючае раптоўнасьці, хапіўся рукамі за голаў і чуць ня ўскрыкнуў—ні-то ад сполаху за лёс мацеры, ні-то ад радасьці, што ў яго асталося столькі вольнага часу, каб можна было й наведаць яе. Як і што сталася з мацераю за гэтыя два дні? Ці выздаравела яна, ці яшчэ ляжыць хвораю? Калі ляжыць, то як там са жнівом? Пэўна, жыта перасьпела, паклалася ды травіцца гавядаю? Каб-жа бацька вярнуўся, то яшчэ-б поўбяды, а то можа і яго няма. Што-ж тады яна будзе рабіць? Ні аставацца ўдому, ні ехаць?

Гэтыя трывожныя пытаньні вострымі мячамі праразалі Платонаву душу, як расплаўленае жалеза, капелькамі падалі ў яго сэрца. Хвіля ад хвілі ён трапятаўся ўсёй істотаю ад нейкага балючага ўздрыгу, натужваў думкі, кідаючы іх праз дваццацёхпяці вярстовую адлегласьць у сваё мястэчка і ловячы выябражэньнем выгляд вобразу свае мацеры. А поруч з гэтым настойная, неўкантактоўная прага, як найхутчэй апынуцца каля яе, гнала яго ў дарогу. Платону ня йшло ў голаў ні аб ядзе, ні аб некаторых яшчэ нявырашаных справах, зьвязаных з яго назначэньнем. Пасьпяшаючы, як перад трывогаю якою, ён аднёс паёк, атрыманы на дарогу, да Лукаша і, ня хочучы пытацца падводы, пехам пусьціўся да хаты.

VIII

Платон ня йшоў, а бег усю дарогу. Не аглядаўся назад, ня лічыў слупоў ад тэлеграфу. Уваходзіў у ляскі й пералескі, не прымячаў ні ценю, ні дрэўцаў. Спатыкаў фурманкі ці пешаходаў, бадай іх не заўважваў. Вёскі, якія стаялі пры гасьцінцы, не прымячаліся ім. Праз увесь час, пачынаючы з павету, Платон бачыў перад сабою жоўтыя пясошак ці засох-

шую гліну гасьцінцу. Апусьціўшы вочы, ён выбіраў гладчэйшыя мясьціны і, як заведзены калаўротак, мянціў нагамі. Тулавам падаваўся ўперад і матаў праваю рукою, як-бы разганяючы паветра, каб лягчэй было йсьці, каб скараціць дарогу. Часта дыхаў, але ўсё яшчэ недаволіўся скорасьцю хады. Платон глядзеў на час, і яму кожная хвіліна здавалася днём, а то й больш.

Прашоўшы палову дарогі, ён страціў каля дзьвюх гадзін, а яму здавалася, што дарога адняла ў яго больш за паўдня. А чым бліжэй падыходзіў да свайго мястэчка, тым час здаваўся даўжэйшым, і руплівасьць узмацоўвалася. Пачынала паколваць у баку і тысячамі іголак парола ў пяткі ног; па скронях твару беглі рагі поту, убіраючы ў сябе пыл і робячы брудныя пасачкі на шчоках. Але Платон не зважаў, ды ня мог ён зважаць, бо ўсе думкі прыбрала да сябе хада, і ім ня было мажлівасьці адварнуцца на другое. Уперадзе яго, як маглі захапіць апушчаныя пад простым кутом вочы, стаяў вобраз мацеры, цёмны, нявыразны, які бег ад яго, уцякаў і, уцякаючы, цягнуў яго за сабою.

Толькі на краі свайго мястэчка, пры карчме Міселя, а шэрай гадзіне Платон адняў ад зямлі вочы і агледзеўся, дзе й што ён. Тое, што нарэшце ён быў дома, зусім недалёчка ад хаты, усё-ж не завесяліла яго і ня спыніла ў разгоне. Платон сьпяшыў роўным тэмпам, дзівячы стрэчных мяшчан.

У пяць хвілін ён перайшоў Прадоўжную вуліцу і апынуўся каля хаты. Павярнуў у двор, акінуў яго поглядам, шукаючы адзнакаў бацькавага прыезду, і, не знайшоўшы іх, зразу-ж спусьціў гэта з думак і кінуўся ў дзьверы.

Ужо ў сенцах Платон пачуў ажыўленую гутарку ў хаце. Яго сэрца забілася мацней і балючай; ахапіў жар; зараіліся страшныя мысьлі. „Ці не якое няшчасьце з мацерай?“ — мігам устала перад ім вострае жудаснае запытаньне. Ён ня чуў, як адчыніў дзьверы ў хату і пераступіў парог.

— Вось і Платон! Якраз у пору!—сустрэў яго голас Кандрата Плата.—А маці ўжо думала, што ты й не наведаеш.

Некалькі жаночых галасоў падмацавалі яго словы.

— Чаму, што?—запытаў Платон, шукаючы вачыма маці.

Юзя, якая сядзела на палку ўзапечку, раптам загаласіла наўзрыд.

— Мама, мама, чаго вы? У чым рэч? Вам цяжка? Вы... Даруйце, што не застаўся, я мусіў ехаць, я павінен быў ехаць...—кінуўся яе суцяшаць Платон.

— Платонка-а мой, сыноч мой. Мне мой нічога, я буду жыва... Але... На-ашага бацькі-ы няма ўжо-о. Памёр пад Ваўкавыскам, ад тыфусу... Вось Кандрат сам бачыў... Што-ж я цяпер буду адна рабіць?.. Хоць ты ня едзь, хоць ты... Нашто табе больш за ўсіх...

Юзя не магла выгаварыць і апусьцілася на пол, стукнуўшыся моцна локцем аб печ.

Платон ня мог падтрымаць яе. Цяжкая жаласьць раптам спараліжавала ўсе яго сілы. Ён апусьціў моўчкі голаў і спагадліва праказаў:

— Вось табе й раз!

ТРЭСКІ НА ХВАЛЯХ

I

У канцылярыі Вікурскага іспалкому, падзеленай на дзве палавінкі, таўклося процьма людзей. Адны забеглі выясьніць справу з падаткам, другія зашлі папрасіць у прадсядацеля дроў, трэція наведваліся за дапамогаю, а некаторыя так, проста сабе, зашлі. Гамонка дзелавітая, просьбы са сьлязамі на вачох, спрэчкі, выкрыкі ўмольныя, ласкавыя словы знарочыста „прыніжаных“ напаўнялі дзве невялікія каморкі, брудныя, з разбітымі вокнамі, неапаленыя, з пашарпанымі, замурзанымі абоямі. Некаторыя з прышоўшых выказвалі сябе сьмелымі і вялі гутаркі са служачымі іспалкому разьвязна, за панібрата; другія-ж, пастарому звычайу, чулі сябе ў іспалкоме, як-бы ў якой канцылярыі царскае воласьці або станавога, і падыходзілі да сталоў дзелавода ці загадчыка аддзелу з нейкаю палахліваю асьцярогаю, з аглядкамі навакол і назад, з падазронасьцю.

У дзвёх каморках, якія складалі, канцылярыю іспалкому і разам чуць ня ўсе аддзелы, за вылучэньнем „габінэту“ прадсядацеля і „габінэту“ ваянкому, стаяла па куткох каля шасьці сталоў. На кожным стала ляжала па некалькі „спраў“ у сініх і жоўтых вокладках, вылуپленых у памёршых канцылярыях старога ладу. У суседзтве з справамі стаялі разнаколерныя чарнільніцы з невялічкім запасам вадзяністага чарніла. Добрая колькасць гэтага чарніла апынулася напаверсе сталоў, размаляваўшы іх большымі й меншымі плямкамі. Але й таго запасу, які меўся ў бутэльках, для дзелавода й для загадчыкаў аддзеламі было даволі. Яны спакойна раз-по-разу

мачалі асадкамі ў пляшачкі, прыгінаючы іх набок, каб больш насыціць пёрка, і з перабоямі між гаворкаю выводзілі нямудрыя запісы на кавалачках рознага сорту й гатунку паперы. Часта, абмачыўшы пёрка, яны й не дакраналіся да паперы, а гаворачы з просьбітамі, хвілінамі трымалі асадкі напагатоўе да пісаньня, а потым мачалі іх зноў у чарнілы.

Ды, запраўды, куды там было да спакойлівае пісаніны, калі нельга было вольна ўздыхнуць ад людзей, якія ўсё прасілі й пыталі. Здавалася, з нецярплівасьцю можна было многіх вылаяць за назойлівасьць і ачамернае прыставаньне, можна было са многімі пасварыцца. Але гэта ня было навінаю для іспалкомцаў. Штодня, праз паўтара гады, ад часу палякоў у іспалкоме панаваў настаяшчы кірмаш. На ўсю воласьць трэ́ было раздаваць прыказы, кіраваць зямельнаю, лясною, працоўнаю справамі, судзіць, радзіць, памагаць, уладаваць, наводзіць парадак і ўмацоўваць савецкую ўладу. І з усіх канцоў воласьці з яе мядзьведжых куткоў накіроўвалі за разьясьненьнем кожнага пытаньня ў іспалком.

Як толькі пачыналася раніца, ужо не зачыняліся дзьверы; мэрам на станцыі—яны хадунном хадзілі ўзад і наперад, з прычыны чаго бясконца стаяў стук і бразганіна. У іспалком ехалі ахвотна і сьмела, а таму кожная маленькая, зусім нязначная справа, адвозілася ў яго на абгавор. Чаго-ж! Свае людзі, бяз крыку, пасуседзку могуць ўсё абсудзіць і вырашыць. Ды ня толькі заяжджалі з простымі пытаньнямі, а, нават, так, бяздай-рацыі, заходзіла ў іспалком штодня шмат людзей, найбольш мяшчан-вікураўцаў, якія любілі парадзіцца аб розных пытаньнях свайго куту і аб навінах у сьвеце. Іспалкомцы, хоць і комуністыя ў большасьці, але свае людзі, выгадаваныя на вачох,—чаго-ж іх сароміцца ці баяцца? Ня выжануць. І кожнага дню паміж дзелавымі заезджымі было шмат проста зайшоўшых. Іх ужо можна было адмеціць па нядбайнаму, спайкойліваму выгляду твару, па шырока выказванай суседзкасьці. Многа з гэтых праз частае наведваньне пазналіся з унутранымі распарадкамі

іспалкому і часта падавалі тую ці іншую раду незнаёмым з нічым, рэдка ці ўпяршыню прыяжджаўшым.

Сідор Браварка, адчыніўшы дзьверы, зразу трапіў на аднаго з гэтых дарадчыкаў і запытаў:

— Скажэце, дзе тут займаецца Андрэй Камель?

— А? Гэта загадчык асьветы? Вунь у тым куце. Прайдзеце. Каля яго, здаецца, менш усяго людзей, ён вас выслухае.

Сідор Браварка павёў носам у дымным згушчаным і злёгка смуродным паветры, кіўнуў незадаволена галавою і павярнуў к паказанаму кутку. Гурток сялян, што перагароджваў дарогу, расступіўся, і ён вольна падышоў да стала, за якім сядзеў загадчык асьветы, Андрэй Камель.

— Здароў, колега!—прывітаў Сідор Браварка зьнянацку.

Андрэй Камель хутка адняў вочы ад папераў, здзіўлена паглядзеў у твар Браваркі і адказаў:

— Якім гэта чынам? Вось дык не чакаў, брат! Калі прыехаў? Як надоўга? Што ў цябе новага чуваць? Як здароў?—засыпаў Камель прыяцеля шэрагам запытаньяў. І, не чакаючы пакуль той пачне адказваць, абгледзеў навакол стала, мэрам-бы чаго шукаючы. Пасьля, спыніўшыся вачмі на паламаным зэдліку, праказаў да Сідора:

— Сядай і раскажвай.

— Што, брат, раскажваць! Ці варта, наогул, гаварыць?

— Чаму?

— Ды таму! Аб чым цяпер будзеш гаварыць? Ласьне можна найсьці што-кольвечы цікавае...—Сідор матнуў недаверна рукою і яхідным возіркам абвёў канцылярыю іспалкому.—Вось так, як гэта—усюды. Што ты будзеш казаць... Гніль, смурод, чад... Эх, ня тое, брат, аб чым мы калісьці марылі! Помніце, колега?

Сідор дастаў з кішэні сярэбраны партабак, спрытным замахам пальцаў адчыніў яго і працягнуў да Андрэя. Гэты міжвольна падаўся да партабака ўсім

целам і нясьмела двума пальцамі выняў пахучую надушаную папяросу.

— Бач, яшчэ маеш... Ня тое, як мы тут... Самасейку глумім.

— Да гэтага пакуль яшчэ не дайшло. І думаю, ня дойдзе. Трэба меркаваць, дарагі, каб не апынуцца пад абсацам гэтага тыпу... Вось трымаюся сяк-так. І не скажу, каб давялося цяпець, як другім...

— А цікава, бок, ты дзе цяперака ўстрэмен?— пацікавіўся Андрэй.

— У прадкоме ў Проўску.

— Даўно ўжо?

— Ды вось, амаль не паўтара гады... Ці-ж ты не атрымаў майго ліста? Я-ж паведамляў цябе аб гэтым... Як вышаў з асьветы, дык зразу й паступіў ў прадком... І, знаеш, павязло: устроіўся добра. Ну, а ты тут?

— Як бачыш, усё тут. Важдаюся, брат, са шкрабамі ды з мяшчанамі. Па вушы працы. І, прызнацца, цікавай працы.

— Ай, кінь ужо ты з яе цікавасьцю: я ведаю яе! Перанёс на сябе і трудавья школы і двух-ступнянёўку і... беларусізацыю... Пачуў увесь смак...

— Таварыш Камель,—перабіў Браварку якісь мяшчанін, не падыходзячы блізка да стала.

— А што, дзядзька?

— Вы там, таварыш, наказвалі, каб я зашоў да вас наконт майго хлопца. Вось я й прышоў. Вы, калі ласка, дазвольце вам усё разьясьніць...

— Нічога, дзядзька... Я ўжо ўсё уладзіў: я зазываў да сябе настаўніка й наказаў яму, каб другі раз ён без саюзу так не рабіў. Нічога будзьце супакоены—справа залатвена.

— Дзякую, таварыш. Вельмі дзякую, а то мне столькі клопату паддаў ён, што...

Андрэй матнуў рукою і селянін замоўк, схініўся перад ім і завярнуўся ад стала.

— Вось гэта табе цікава?—пасьмяяўся Сідор.— Ня ведаю, хіба ты зьмяніўся, а як судзіць паранейшаму—то наўрад ці могуць цябе зацікаўляць гэтка справы... Трэба, наогул, напалову, адрачыся ад самога,

каб з цікавасьцю аддацца гэтакім справам... Я ня ведаю, як ты, ну, а я ўсё яшчэ не магу згадзіцца з усім гэтым.

— Што ты, Сідор, узапраўды? Здаецца-ж ты ня горай мяне жывеш, а...—вымавіў Андрэй і супыніўся, угледзеўшы, што ў канцылярыю ўвайшлі настаўнік і настаўніца вікурскае школы.

— Я табе скажу: гэта ня тое, каб даводзілася дрэнна з матар'яльнага боку. Не! Галоўнае...

Настаўнік з настаўніцаю, пасьмейваючыся над чымсьці, падышлі да стала і запанібрацкі павіталіся з Андрэем. Настаўнік абглядзеў навокал стала, каб найсьці на чым-колечы прысесьці, і, ня ўгледзеўшы нічога, пасьмяяўся:

— Хоць на падлозе... Патурэцкаму...

Сідор пахіліўся да настаўніка і, пазнаўшы ў ім знаёмага—нават, калісьці таварыша, уставіў ад сябе:

— Цяпер не навіна: альбо пад сталом, або на стане.

Настаўнік, пакуль не зважаўшы Сідора, цяпер глянуў яму ў твар і весела-здзіўлена завёў.

— Га-а! А вы-ж, Сідор Гарасімыч, якім чынам да нас?—і працягнуў яму руку.

Сідор патрымаў працягнутую яму руку і адказаў:

— А вось у госьці заехаў. Няма бацькоў—пачастуюся ў сястры. Захацелася наведаць родны кут.

— Пазнайцеся: Марыля Слой, настаўніца вікураўскага вучылішча,—паказваючы рукою на настаўніцу, запрапанаваў Сідору настаўнік.

Сідор далікатна прыўстаў з зэдля, схінуўся крыху й паціснуў ужо працягнутую яму руку настаўніцы,

— Паўлюк, а ці-ж Марылі таварыш Сідор ня ведае, што ты іх знаёміш?—здзіўлена запытаў Андрэй, паглядаючы пазьменна на кожнага з іх.

— Штосьці я ня помню,—адказаў Сідор.

Настаўніца ні-то ганорна, ні-то сарамяжа прапусьціла тварам лёгкую ўхмылку.

— Дзе там іх прыпомніш!—уставіў Паўлюк,—іх тут за час адсутнасьці Сідора Гарасімыча з Вікур нарасло, як грыбоў. Дзявочае семя ўрадлівае.

— Ах, каб цябе, каб цябе...—настаўніца замахнулася на настаўніка рукою, але той спрытна ўхіліўся і ўголас зарагатаў.

Яго рогат зьвярнуў на сабе ўвагу многіх прысутных у іспалкоме, якія павярнулі голавы ў іх бок. Андрэй з прычыны гэтага незадаволена кіўнуў галавою й хутка азірнуўся ўбок „габінэту“ прадсядацеля. Сідор падмеціў асьцярожлівасьць таварыша і прамовіў:

— Чаго азіраешся?

— Нічога... Так сабе...—уверыў Андрэй і тут-жа пачаў зьбіраць свае паперы.—Трэба зьбірацца да хаты. Заўтра будзе дзень. Усё роўна сёньня ўжо ня будзе работы.

— А начальства не баішся?—пажартаваў Паўлюк.

— Трэба на гэты раз адважыцца.

— На гэты раз можа ўважыць. Ня так многа часу засталася да канца,—дадала Марыля.

— Ах, менш-бы яго яшчэ засталася,—яхідна праказаў Сідор і паглядзеў на загарак.

— Ну, пойдзем, колегі.—пазваў Андрэй.

— А куды?—запытаў Паўлюк...

— Падумаем...

Яны вышлі з іспалкому на двор і пашлі праз пляц напрамкам да вуліцы.

— Што-ж, Ардрэй, трэба будзе адмеціць прыезд Сідора Гарасімыча,—запрапанаваў Паўлюк.

— Так, добра-б было... Але дзе і як?

— Калі ласка, да нас заходзьце,—пазвала настаўніца.

— Вось добра,—сказаў Паўлюк,—згодны, Сідор Гарасімыч? У Марылі Палікараўны зацішна й добра. Мы там заўсёды зьбіраемся. Можна й пагаварыць аб усім...

— Давайце, мне цікава разьведаць, як у вас тут жывецца, што чутно, які ваш настрой,—адказаў Сідор.

Як толькі яны вышлі на вуліцу, іх нагнаў настаўнік Плаха.

— А-а! Я дык ледзьве вас знайшоў,—выгукнуў ён, забягаючы ўсім наперад і па чарзе вітаючыся.—

Мне цікава пабачыць Сідора...—Здароў, брат! Як і што ў цябе? Ці надоўга да нас?

— А вось, пагляджу, як спадабаецца... Спадабаецца больш—прабуду даўжэй, а не спадабаецца—хутка ўцяку,—адказаў Сідор.

— Гэ-э! У нас ня горай, як усюды,—падаў Плаха.

— Да горай ужо нідзе ня бывае. Усюды роўна—
усюды горай. Адны парадкі—адны законы... Чаго тут лепшага шукаць.

— Пэўна! Праўду кажаш, браток,—згадзіўся Плаха, ня думаючы, да чаго кажа.

У гутарцы прыняла ўдзел уся кампанія. Але меней усіх выказваўся Андрэй. Таксама рэдка закідала словы й Марыля, якая больш слухала Сідора. Апошні, скоро яна яго ўгледзела, паказаўся ёй дужа прыемным і прыгожым, і яго словы здаваліся ёй ад пачатку да канца праўдзівымі. Калючкі і ўпінкі ў Сідоравай гутарцы, накіраваныя на савецкі лад і яго парадкі, падабаліся Марылі яшчэ й таму, што яна таксама не спагадала бальшавіком... На кожны выказ Сідора Марыля адказвала ўхмылкаю і лісьлівым зазіраньнем яму ў твар. Гэта, з свайго боку, заахвочвала Сідора на большую адкрытасьць у сваёй гутарцы.

Гэтак гутарачы, яны прайшлі ў канец усю вуліцу й павярнулі назад.

— Ну, хіба цяпер разыдземся, а пасья сыдземся зноў... калі не прагоняць, то ў Марылі Палікараўны,—парадзіў Сідор.

— Што вы, аброць вам на язык,—перапыніла Марыля.

— Добра, добра,—згадзіўся Паўлюк.

Параўняўшыся з перавулкам, яны разышліся, хто куды.

II

Сідор Браварка прышоў да сястры на кватэру і, не застаўшы нікога ў хаце, прысеў каля стала й пачаў выяўляць і пераверваць сам-на-сам першыя свае ўражаньні. Выгляд мястэчка, іспалком, яго таўкатня,

спатканьне з таварышамі, іх настрой сьціслым шэрагам панясьліся перад яго ваччу адно за другім. Пранясьліся перш нясустрымна, хутка, а пасья, мэрамбы зрабілі паўкруг ублізку ад яго, павярнулі назад і зноў кранулі яго думкі. За тым, раптам зьніклі, даўшы месца мінулым адчуваньням. Перад Сідорам усталі вобразы яго студэнцкага жыцьця, гульні з паповымі і станавога дочкамі, пачосткі, балі, вечарыны. Прамігнулі палкія лятуценьні, жаданьні і мары, якія выглядалі перад ім якімсьці раем. Тады, прыпомніў Сідор, многае, што абгаварвалі яны з Андрэем і Плахаю, будавалі шмат сьмелых плянаў. Вікуры ня мелі месца ў іх жыцьці. Пецярбург—вось дзе луналі іх думкі... Яны лічылі сябе вялікімі людзьмі, перад якімі ўсіх-бы вікурцаў спадалі шапкі. „Колькі часу таму? Многа, многа! Здаецца, цэлыя вякі! Ды страшнага якога часу, каторы пераламаў усе мае пляны, усе задумы перастроіў. Якія зьмены зрабілася! Цяжка выабразіць! На ўсім і на ўсіх, як не паглядзі“,—прашаптаў Сідор сам пра сябе.

Сідор прыўстаў з месца, паглядзеў у вакно, ці ня йдзе хто, каб не памяшаў соладкасьці і заўзятасьці яго думак, і зноў адварнуўся ад вакна, але ўжо ня прысеў, а пачаў тупаць па хаце.

„Перамена на ўсім, адно толькі я астаюся тым самым, якім і быў. Я адзін краплюся і стаю на сваім. І выстаю... Ды мала таго, што выстаю, а мушу і другіх прытрымаць на тым-жа месцы. Бо што з таго, калі мне аднаму давядзецца займаць сваю позыцыю? У гэтым мала радасьці і мала карысьці... Важная карысьць—другіх утрымаць... Так, важная, але ці-ж хопіць сілы?.. Штосьці задалёка ўсё адышло... Дзіўлюся. Ці-то мне здаецца, ці запраўды яно так: мэрамбы і Андрэй зусім другім стаў. Відасьць па ўсяму: патайны стаў, малагаворкі, падазроны... Няўжо і яго пераламала ўжо? За гэтыя два з лішнім гады ці-ж мог ён адцурацца сваіх поглядаў—гэткіх цвёрдых, здавалася, і пераконаных?.. Цікава!.. Што ён выкажа далей? Трэба пацягнуць яго на адкрытую... Бо штосьці ня верыцца, каб ён са шчырасьці казаў, што „работа

цікавая“... Забачым... А шкода будзе, калі Андрэй паламаў погляды, шкода... А гэта можа стацца, бо жыццё ломіць... Ломіць упарта і крэпка. Паглядзець— падзівіцца! Узяць-бы і ў мяне на службе—ліха іх ведае: кожны стаў нейкім асобным і незразумелым. І чым далей, тым кожная душа становіцца невыразнейшай... Але там—горад. Горад—то іншае: шум, рух, кіпятня... Дзіўней тое, што вось і ў гэткія куткі, як гэтыя Вікуры, так шырока ўсё пралазіць. Чаго-б, здаецца, тут уважваць бальшавіцтва, а потым паглядзець—прывыкаюць. Повен іспалком мужыкоў; згодна ды спакойліва гутараць... як дома, як у суседа... А Андрэй кажа, што „работа цікавая“.

Сідор не звараचाў увагі на тое, што ў хаце было цёмна; ён размеранымі крокамі, пакіўваючы галавою, тупаў па хаце, малюючы розныя выкрутасы: то крыжы, то петлі, то ўскосныя фігуры. З вокан супроцьлежнага дому выпадалі пукі праменьняў і прабіваліся ў хату, кладучы адбітак вокан на печы. Вуліцаю праходзілі людзі, скрыпячы па сьнягу нагамі. Сідор, калі хто праходзіў, на хвілю прыпыняўся й міжвольна прыслухоўваўся, пакуль праходжы ня мінаў хаты. Пасья ізноў пачынаў хадзіць.

Гэтак ён пратупаў каля гадзіны. Нарэшце, спыніўся, падышоў да стала і намерыўся прысесьці, але ў гэты момант пачуў стук дзвярэй.

Праз хвілін пяць у хату ўвайшла гаспадыня, яго сястра Юста.

— Ці ёсьць хто ў хаце? — запытала яна ўпацёмку.

— Я, Юста, я ў хаце!—адказаў Сідор.

— Чаму-ж ты ўпацёмку сядзіш? Ласьне ня ведаеш, дзе запалкі?

— А хто іх ведае... я-ж яшчэ не агледзеўся...

Юста запаліла газьніцу.

— Ну, а дзе ты хаця сёньня быў?—пацікавілася Юста.

— Дзе... Вось у іспалком схадзіў да Андрэя; пасядзеў там трохі, пасья прышлі настаўнікі і мы прайшліся крыху па вуліцы... Так дзень і мінуў.

— А мой Юрка часамі ня прыходзіў?

— Як я ў хаце—то не.

— Ах, на яго ліха, бадзяецца цалюткі дзень. Няўжо ён яшчэ справункаў сваіх ня скончыў? І ведае, што гоцьць дома, а сам, як цюцька, лётае дзесьць... пэўна, таксама, забраўся дзе ў іспалком і сядзіць,—нездаволілася Юста.

— А ён у цябе наведвае іспалком?—зьдзіўлена запытаў Сідор.

— Так! Кожны дзень сядзіць там. Назьбіраецца іх мо' з дваццаць чалавек, набяруць паўнютокія капшукі тытуну і дурацца да поўначы. Ушалопай, ведаеш, і не адвучыць...

— Няўжо яму так падабаецца іспалком?

— Ліха яго ведае! Бачыш, што так.

— І бальшавікоў ён любіць?—пацікавіўся Сідор.

— Ня кажа выразна, але гутарачы, заўсёды іх хваліць,—адкрылася Юста.—Я ўжо яму кажу: „Што ты людзкае ў іх бачыш—пакінуў-бы іх хваліць“, а ён мне: „Як-ні-як, а нам пры бальшавікох лепей. Усё можна сьмела сказаць, можна зямлі браць дарам, лесу дастаць можна... З усімі проста, за „панібрата“.

Сідор яхідна засьмяяўся й сказаў да сястры:

— Бач, зусім нечакана і ты для сябе бальшавіка знайшла.

— Тота-ж, але! Ліха яго ведае! Некалі, як быццам-бы й ня любіў іх, а цяпер вось, перамяніўся. Ды ня толькі ён адзін... Амаль не палова нашай вуліцы так... З другіх вуліц—дык ёсьць колькі чалавек, што й слухаць ня хочуць аб саветах, а гэта—за бальшавікоў...

— Гм!—выказаў сабе пад нос Сідор і прайшоў раз па хаце.

— Мяняецца час і мяняюцца людзі... Што-ж, бязвольныя, слабыя...—нявыразна выказаўся ён.

Юста нічога не адказала, думачы, што брат будзе гаварыць далей. Але, пачакаўшы хвілін колькі, яна загаварыла а другім.

— Мо' ты есьці хочаш, Сідор? Мо' зьбіраешся пайсьці куды, дык кажы. Павячэраем удваіх. Юркі чакаць ня будзем, горліца яго бяры...

— Так, я ўмовіўся быць у Марылі Слоевай... Там у яе зборня, ці што!

— Так, гэта-ж там збіраюцца ўсе вікураўскія інтэлігенты, як на іх кажуць,—паясьніла Юста і тут-жа дабавіла:

— Ну, дык я табе выму вячэраць ды йдзі.

— Ня варта, не клапаціся,—паспрабаваў адгаварыцца Сідор, але Юста не далася далей спрацацца, а пасьпешна прыгатавала вячэру і ўбрала стол.

— Садзіся! Навошта тыя цэрамоніі!

Сідор усеўся за стол і прыняўся вячэраць.

III

Павячэраўшы, Сідор зразу адзеўся і сабраўся йсьці.

— Ты ўжо, Юста, не засоўвай дзьвярэй, хоць я спазьнюся,—папрасіў ён сястры, выходзячы з хаты.

— Ня бойся, не астанешся начаваць на дварэ,—пажартавала Юста.—Вось калі й засунуты будуць дзьверы, дык ты працягни ў ваконца руку, абмацай вяроўку й адчыніш.

— Добра... Адно была-б вяроўка.

Юста правяла брата ў двор і паказала яму ўсю сьмікалку з засаўкаю дзьвярэй.

— Ідзі гуляй з богам,—пажычыла яна Сідору.

Адказаўшы „дзякуй“, Сідор пайшоў з двара. Да Слаяў дарогу ён ведаў добра, як, наогул, добра ведаў амаль ня кожную мясьціну Вікураў. Але, пусьціўшыся йсьці, ён сьпярша не выясьняў перад сабою яскравага жаданьня няйначай рабіць гэта. Штосьці—ён пакуль ня цяміў—трохі астудзіла яго тыя спадзевы, з якімі ён уяжджаў у роднае мястэчка, Чакалася ў ім знайсьці часовы адпачынак пасьля скрутнага, вакол варожага яму жыцьця; чакалася адкапаць памятных старыя моманты і супакоіцца на аднаўленьні іх з сваімі, як ён чакаў, незачэпленымі бегам часу, таварышамі. А тут вось! Толькі сустрэўся з лепшымі з іх, як зразу ўбачыў, што Андрэй—ня той. Ня той Андрэй і ня той Плаха. І чаго крыўдней—гэта тое, што і ў хаце

сястры, як выявілася, таксама няжданае. Жарты, Юрка таксама абальшавічыўся!..

Пайсьці да Марылі Слоевой мела-б рацыю для Сідора тады, каб яму сустрэць там блізкую й мілую кампанію. Але ці ўдасца гэта—брала Сідора вялікае сумненьне. Гатае-ж сумненьне й сыцішала яго хаду, застаўляючы праз кожныя пяць крокаў прыпыняцца і азірацца назад.

Ужо прайшеўшы ў канец усю вуліцу, Сідор пры павароце ў завулак, супыніўся на месцы й пачаў канчаткова вырашаць сам сабе—ісьці ці не? У яго нутры вынікла роўнавага доказаў за патрэбу пайсьці і супроціў гэтага, і ён ажно злаваўся на сябе, неспакоячыся.

Нарэшце, штосьці яго падтаўхнула на тое, каб ісьці, і Сідор-маладзецка, ганорна замахнуў уперад левую нагу, пачуўшы, мэрам-бы з плеч спала колькі пудоў. „Пайду і паспрабую, у выпадку чаго, пазмагацца“,—парашыў ён і прыняўся, ідучы, пасьпешна абдумваць, як і што яму трымацца. Але не пасьпеў ён якраз абдумаць і адзін манэўр, як ззаду пачуў вогук:

— Сідор Гарасімыч?

— Я самы!—зьдзіўлена адгукнуўся Сідор і прыпыніўся.

— А я ўжо бегаў па вас да вашае сястры,—падыходзячы да Сідора, паясьніў Плаха (то быў ён).

— Ласьне так? Ці-ж ужо позна?

— А ўжо дзесятая гадзіна. Я думаў, што вы ня трапіце да Сляю.

— Нічога не заблуджу.

Далей яны дайшлі да Сляю моўчкі.

— Вось куды мы вас завабілі,—пажартаваў Плаха, заварочваючы ў двор.

— Праўда, што завабілі!

Яны прайшлі ў хату.

Звычайная мяшчанская хата Сляю выглядала чыста і акуратна прыбранай. На покуце вісела блішчастая ікона, убраная белымі фіранкамі, а перад ёю лямпадка. На дваровай сьцяне вісела вялікая люстра, а на вулічнай—гадзіннік.

У мыцельніку на лаўцы, склаўшы на прыпол рукі, сядзела Слоіха Агнэса, маці Марылі, і ўмільна пазірала на покуць, дзе наўкол стала сядзелі Андрэй, Паўлюк, Мірон—быўшы валасны пісар, а цяпер дзелавод у лясніцтве, і Габрусь—коопэратар, а перад люстрай вярцелася Марыля з таварышкаю, таксама настаўніцаю, Варвараю Касач.

Сідор, пераступіўшы парог, павітаўся перш нізкім укланам з Агнэсаю, пасля весела паціснуўся рукамі з Паўлюком і Андрэем.

— А вось мая таварышка Варвара Касач і таварышы—Мірон Бізун і Габрусь Пуга,—паказала Марыля на Варвару, Мірона й Габруся.

Марыля першая з прыскокам працягнула Сідору руку, сарамяжа ўхіліла голаў і расплылася ў адкрытую ўсьмешку... Далей Сідор пазнаўся з Міронам і Габрусём.

— Тут у вас цэлая зборня. Больш нічога й ня трэба,—падаў Сідор комплімэнт.

— А такі й гэтак,—паспяшыла згадзіцца Варвара.

— Сядайце, вось, Сідор Гарасімыч,—папрасіла Марыля.

Сідор прысеў пры ражку стала, выняў партабак і закурыў цыгарку.

— А ўсё-ж, скажу вам,—пускаючы рызыкаўна дым убок ад стала, пачаў казаць Сідор,—мне падабаецца вось гэткая кампанія. Сабе зьбярэшся сваёю хэўраю, шчыра пагутарыш пра што захочаш, павесялішся ўспамінамі—і часу шмат адшвырнуў. Усё менш жыць у гэтым пекле, якім цяпер стала наша жыцьцё... Ці-ж ня праўду кажу?

— Вось чыстая праўда, Сідор Гарасімыч,—падмацавала з мыцельніку Агнэса,—шчырая праўда, сыноч. Я таксама часта спрачаюся і з Андрэем і з Макарам Плахаю, што цяпер куды горай ранейшага. А яны—гаварыцца не даюць.

Сідор пры апошніх словах зірнуў убок Андрэя, і яму стала ніякавата, калі яны стрэліся сухімі сур'ёзнымі поглядамі.

— Я ня ведаю, як хто, а мне дык нудна цяпер стала жыць... І ўстроен я на добрай службе, не цярплю холаду ні голаду, маю мажлівасьць адзецца—а вось чагось не хапае. Як прыпомню старыя думкі, пляны ды жаданьні, дык сэрца дратуецца... А там, у нашым горадзе, скрозь чужыя людзі, якія з усім згадзіліся і, церпячы недастачы, у запой абараняюць сучаснае становішча. Слова аб іншым сказаць нельга. І я адным-адзін, як струц, увесь астатні час прабадзяўся. Чуць нуда не зарэзала... Страшэнна пацягнула сюды, у Вікуры, да старых таварышоў, далёка ад надаедлых мне сходаў і дэманстрацый... Мне думалася, што тут, у вашым кутку, жыцьцё не пачэпана так, як у горадзе.

Сідор сказаў гэта з нейкім запоем, гарда і ўважліва, гледзячы толькі на Агнэсу. Тая-ж з цікавасьцю нязьмігутна выслухала яго і мэрам-бы зачаравалася яго словамі, бо, калі ён кончыў, яна засталася сядзець моўчкі й нярухома.

Марыля з таварышкаю таксама ўважліва выслухалі Сідора. Спакойна выслухалі яго і Паўлюк з Міронам.

Зусім іначай паглядзелі на яго словы Андрэй, Плаха і Габрусь. У асобку Андрэй, які ня мог сутрымацца ад сьмеху, і толькі Сідор скончыў, як ён падняўся з месца і сказаў:

— Дарэмна ты, Сідор, наракаеш на сучасны лад, зусім дарэмна. Мяне й дзівіць, чаму ты так кажаш. Паглядзець на цябе—нельга падумаць, што ты пакрыўджаны. Сам, нават, сазнаешся. У чым-жа рэч? Ня вышла так, як колісь мы разьлічвалі? Ня ходзім мы панамі, а перад намі шапак ня скідаюць? Ня блішчаць у нас на грудзёх масяндзовыя гузікі? Гэта—праўда. Але, падумай сам, ці-ж у гэтым сэнс жыцьця? Ці гэта—устой для яго? Мне думаецца, Сідор, што мы ашукваем сябе, калі марым аб нашых былых плянах і намерах. Запраўды—то былі толькі пустыя мары! І той, хто грунтуецца на іх, грунтуецца на пяску, на саломінцы... Памойму, пакуль вецер ня вы-

дзьмуў канчаткова з пад ног гэтага пяску—трэба сыйсьці з яго, каб не праваліцца ў бяздоньне...

— Паглядзі, паглядзі, Сідарка,—перабіла з нецярплівасьці Агнэса,—паглядзі, што пяе Андрэй! Ці-ж можна было падумаць на тое?

Сідор прынагнуў голаў, штосьці напісаў пальцамі па стале, пасья сказаў:

— Што-ж, усякае бывае. Ёсьць людзі з рознаю воляю... Памойму, зусім іначай малююцца здарэньні бягучага жыцьця. І я,—ён падняў голаў,—у толк сабе не вазьму, чаму людзі таго ня бачаць! Чаму яно іх асьляпляе... Проста—губляюся разумець... Не магу згадзіцца ні за што—штосьці не дапускае мяне.

— А я скажу вам, Сідор Гарасімыч,—уставиў Плаха,—і вы згодзіцеся. Нельга не згадзіцца. Толькі падумаць трэ', разабрацца дасканала ўва ўсім—і тады згодзіцеся... Нас выхоўвалі на буржуазнай моралі—таму й атруцілі нам ясны сэнс жыцьця... Запраўды—ці-ж мы не з таго дрэва, якое цяпер разраслося й пакрыла ўвесь край? Кроў у нас—кроў быўшых рабоў, але атручаная зьменаю да іх... Ведаеце, Сідор Гарасімыч, я нядаўна сам трымаўся вашых поглядаў, але пасья, калі разабраўся ў іх, разгледзеў іх па часьціне, дык пазнаў, што яны зусім неправіловыя погляды... І я з імі расстаўся назаўсёды. Расстаўся з імі і пачуў сябе новым, здаровым і сьвежым. Сьвежым, бо мяне асьвяжаюць тыя дзіўныя здарэньні, якія ўскалыхнулі наша цёмнае, прыгоннае жыцьцё, зрушылі яго з мёртвае ўстойнасьці і паставілі на шлях...

— Слухай, Плаха, ты, як я бачу, таксама абмануты,—перабіў Плаху ўважліва слухаўшы іх гутарку Мірон,—каб ужо так можна было зацягацца сучаснымі здарэньнямі, дык я не магу сказаць... Табе—ня відно... Сядзіш сабе ў школе, калупаешся ў кніжках—і толькі! Пэўна—кніга ня скажа таго, што ёсьць... Хоць і вакола кнігі ня вельмі надзейна... Але ты паспрабаваў-бы шчыльна стыкнуцца з жыцьцём—іншае запеў-бы... Ты паглядзі, што робіцца навокал! Сялянства голае і яшчэ абіраюць... інтэлігенцыя загнана.

Яе самотнасьць—ані-што... Так і топчацца... Усе яе лятуценьні знішчаны... Мэрам-бы знарок пастаўлена мэта—зацягніць народ...

— Вось з гэтага боку—я цалкам з Міронам,—уступіў у гутарку Паўлюк,—хай сабе іншае, ну з боку-ж няўвагі да інтэлігенцыі, то неправілова. Яна-ж—сок краю. А тут мэрам-бы вайну ёй абвясьцілі. Што-б яна не падала ў думках—нічога ня варта. Хоць-бы з гэтай надаедлай школьнай справай. На табе і працоўную школу, на табе і беларускую мову, на табе і знішчэньне няграматнасьці... Усё разам і засаб. А паспрабуй паспрачацца? Вось хоць-бы ў нас: паперка за паперкай—прыказ перайсьці да беларускае мовы... Каму й нашто яна патрэбна? Які ў ёй толк? Што яна дасьць?.. Дык не! Паспрабавалі мы протэставаць—ні ўвагі...

— Ха-ха-ха-а!—разьліліся сьмехам Марыля з Варвараю,—далася яна нам узнак—гэта беларуская мова...

✓ Папаваявалі мы супроць яе...

— А зьмірыліся-ж,—уставіў Мірон.

✓ Улада гэткая—гэткая і яе мова,—падала з мыцельніку Агнэса,—мужыкі.. мужыкі—больш нічога... Ласьне ім што далікатнае трэба?

Сідор уважліва выслухаў кожнага й відаць было, як хвіля ў хвілю мянялася міна на яго твары, робячыся то вясёлай, то няўверанай, то падазронай—адпаведна выказваным думкам. Казаў Мірон—Сідор здаволена ўхмыляўся, загутарыў Паўлюк—ён супыніў ухмылку, а настарожана лавіў кожнае яго слова, прагна жадаючы пачуць большых скаргаў і нараканьняў на сучасны лад.

На сьмех дзяўчат і выказ Агнэсы Сідор ізноў адказаў лёгкаю ўхмылкаю. Аднак, уцалку—яго настрой падаў, брала раздум'е, ацягаў цяжар. Той дух, ад якога ён тужыўся ўцячы, вітаў вакол яго, дзе-б ён не супыніўся. Лятаў і трыў паветра. Сідору рабілася злосна; нянавісьць забірала яго. А разам з гэтым уставаў нейкі ні-то задзёр, ні-то ўпартасьць—настаяць на сваім. Абураны гэтым, ён вылез з-за стала і, не перастаючы курыць, затупаў па хаце.

— Я бачу, што ў нас не хапае ўстойнасьці, і мы скрозь пальцаў глядзімо на ўсё. Глумяць школу—няхай, не ўважаюць інтэлігенцыі—няхай. Праз гэтыя „няхай“ мы й робімся слугамі мужыкоў ды розных там... „з бору па сосенке“. І, пэўна, замест настаяшчага, атрымоўваем падробленае. Замест вялікае расійскае мовы, падсоўваюць брахню нейкую... А маўчаць мем—сабакамі завыем... Запамятайце...

— Саба-акамі... Вось папаў, брат, пальцам у неба,—абураны Сідоравай размовай, падняўся з месца Андрэй.—Гаворачы так, як ты—даруй ужо мне—запраўды, раўняецца да сабачага брэху. Я так і бачу перад сабою вобраз, як быццам... ну, брэшам мы на месяц. Брэшам, каб брахаць. Няма на вошта—дык на месяц. Я вось чую тваё незадаленне, а скажы, што ты радзіш ад сябе? Нашы былыя мары? Балі ў станавога ды папа? Кончана, згніло, брат! Згніло вакол і ўсюды. І дарэмна ты думаў—калі толькі думаў!—што ў Вікурах знойдзеш ня ўзьнятую цаліну... Кончана... Адно цяпер на чарзе—Гэта засеяць узьнятае і атруціць дармаедаў, каб не патравілі засеянага...

Андрэй строма абарваў сваю гутарку і адварнуўся ў вакно. Сідор, якога ён ня бачыў два гады, і які абрадаваў яго сёння сваім прыходам у іспалком, цяпер выглядаў у яго ваччу зусім іншым, чужым чалавекам. Бывалашнія таварыскасьць, сумеснае плянаваньне будучыны, цесная блізасьць, падзел самымі таемнымі перажыткамі—усё гэта, выбліснуўшы на момант, раптам заглухла, знябылося, і іх месца заняло новае пачуцьцё. Гэтае новае пачуцьцё дыктвала Андрэю настойныя думкі, якія шапталі яму на вуха: „Закаранелы монархісты... непакраўны. Горай ранейшага. Не! Болей ён мне не таварыш... не магу цярпець—варочае“...

— Сідор Гарасімыч, вы ашукваецеся, падкрэсьліваю я,—каб згладзіць гострасьць Андрэевых слоў, мякка казаў Плаха.—Пэўна, мне ўжо вас не разувярць, але мне здаецца, што ролю сабак насілі-б мы тады, каб ішлі супроціў цяперашняга ладу. Нас выхоўвалі для гэтае ролі і ў гарадзкіх школах, і ў сэ-

мінар'ях, і ў інстытутах. Загналі ў нас зьвярынае па-чуцьцё, і мы пад яго ўплывам знаходзімся дагэтуль. Нас пакалечылі змалку так моцна, што ажно й цяпер не апамятацца, ня выраўняцца... Скалечылі нашу душу, зглумілі нашу самотнасьць. Ня дзіва, што кожная рэч, блізкая й зразумелая нам,—цяпер не даспадобы. Трэба лячыцца, трэба лячыцца, а то без пары загінем...

— Я адно хачу дадаць,—умяшаўся ўвесь час маўчаўшы Габрусь,—гэта з пытаньнем аб школе, якое чапаў Паўлюк. Я—не настаўнік. Я—коопэратар і мо' менш Паўлюка сьвядомы, ну толькі-ж, памойму, у школе нельга абыйсьціся бяз нашае, мужычае, простае мовы. Тут ніякім чынам ня выкруцішся... Я гэта ведаю са свае даўнейшае практыкі ў воласьці... Нашаму селяніну патрэбна даставаць адукацыю самым лёгкім парадкам; а гэты парадак ёсьць яго мова. Ня можна пераскокваць там, дзе ёсьць магчымасьць перайсьці..

— Ну, брат, ты ўжо пакінь... Твае тэорыі нам усім вядомы... Ты, я табе скажу, просты фанатык—ня больш!—суха пераняў Габруся Паўлюк.

Пакуль ішла гэта гутарка, Марыля адышлася ад стала ў мыцельнік і колькі часу шапталася з мацераю. Пасьля Агнэса выбегла ў сені, пабыла там нейкі час і вярнулася ў хату з поўнымі талеркамі сыру й каўбасы. У гэты час Марыля штосьці бразгала пасудаю і ўвіхалася з самаварам. Хлопцы не зьвярталі на іх ніякае ўвагі і былі здзіўлены, калі раптам Марыля прынесла на стол талерку з каўбасою й бутэльку чарнаватае наліўкі.

— Годзе сварыцца—дайце гадзіцца,—жартліва падказала яна да ўсіх.

І, бачачы, што хлопцы зарухалі з-за стала, дадала:

— Не палохайцеся, ша! Як сядзелі, так і заставайцеся сядзець.

Па чарзе—Андрэя, Плаху і Сідора, яна вярнула за стол.

— Навошта-а гэта, цётка?—сумеўся Андрэй, калі Агнэса прынесла на стол яшчэ адну пасудзіну з закускаю.

— Вось маўчы. Я захацела пагадзіць вас. Навошта вам спрацацца? Усе—таварышы,—адказала рэзвая Агнэса.

— Го, цётка, нас ужо цяжка пагадзіць,—нясур'ёзна завёў Габрусь.

— А каб цябе халера ўзяла!.. Беларус ты заядлы... Няўжо-такі ты не адкараскаешся ад свае беларушчыны няшчаснай?

— Тады, калі Сідор кіне быць яе ворагам...

Сідор пусьціў па твары лёгкую ўсьмешку і нічога не адказаў.

— Ну, расьселіся... Вось цяпер—за наша здароўе вып'ем па кілішку,—наліваючы з бутэлькі наліўку, выказала Агнэса.—Як-бы й ведала, што госьці будуць. Захавала яшчэ з восені.

— Умеце хаваць!—пажартаваў Паўлюк,—то-б-то на мяне—ня высталяла-б столькі!

— Ды ўжо ты вядомы чалавек!—уставіла Варвара.

— Не чакайце-ж, не чакайце, сынкі. Вазьмеце, калі ласка,—упрашвала Агнэса.

Паўлюк першым узяў чарку, падняў яе і сказаў да ўсіх:

— Гэта-ж цяпер—золата. Гэта—Эвіна яблычка. Чаго тут пазіраць на яе?

І выпіў.

За ім апаражнілі свае чаркі і ўсе прысутныя. Агнэса, не даючы адгону, наліла па другой, а сьледам і па трэцяй. Наліўшы, яна над кожным настойвала выпіць, то ўгаварваючы, то пужаючы.

Гэткім чынам пляшка амаль без пярэдыху была апорожнена. Агнэса яе прыняла са стала й частавала госьцяў закускаю.

Наліўка падвесьяліла ўсіх. Але больш другіх глядала гэта на Сідору. Ён раптам перайначыўся, адагнаў ад сябе задумлівасьць, сум і стаў непазнана рэзвым і храбрым.

— А ведаеце,—перабіваючы ўсіх, пачаў ён казачь уголас,—я ніколі ня думаў, што так выйдзе. Я не спадзяваўся, прызнаюся адкрыта, што ўсё так перайначылася й тут, у Вікурах... Дзіўна! Глуш, яма,— а глядзі ты! Не пазнаць... Не пазнаць нікога... нікога... Як быццам-бы я сяджу ў тым-жа Менску ці Гомлі...

Сідор адхіліўся да сьцяны і ня сьціхаючы курыў, старэнна размахваў рукамі, кажучы да Андрэя:

— Найбольш усяго, я не чакаў таго ад цябе, Андрэй. Не чакаў, што ты станеш тым, чым я цябе сёння сустрэў... Ехаў і думаў: сустрэнуся з таварышамі й хоцькі душу адвяду... Пагутарым, успомнім мінулае, пацешымся і... адпачнем душою... Прызнацца, пераступаючы іспалком, тое думаў... Чаму-ж не? Ласьне нельга быць іспалкомцам і ненавідзець гэтую ўстанову, працу ў ёй і... усё!.. Думаў, а яно—на табе... Цяпер... выбачайце, можа я кажу гэта, а заўтра вось, Андрэй ці Плаха, ці Габрусь возьмуць і прыдуць па мяне з міліцэйскім? Га? Ня можа таго стацца?..

Сідор пакорна пазіраў убок Андрэя, мэрам-бы выспрабоўваючы яго. Але Андрэй стрымна чакаў, пакуль Сідор выкажацца і змоўкне. Чакаў і чуць прыкметна ўсьміхаўся, укладаючы ў гэты сьмех усё яскравей абураўшую ім халоднасьць і чэрствасьць да Сідора.

— Ды што ты, Сідор Гарасімыч, што ты! Гаспод з табою!—суцешыла Сідора Агнэса.—Няўжо ты думаеш, што Андрэй зусім ворагам тваім зрабіўся? Што ты!

— Ворагам? Такі й ворагам!—зацяжна вымавіў Андрэй і колькі хвілін прамаўчаў.—Так, Сідор, я ўжо не вялікі яго прыяцель!.. Ня вораг, але й ня прыяцель... Сідор зусім неправілова судзіць, скажу я вам. Сідор астаўся тым, які й восем гадоў таму назад пяў на клірасе „Спасі, госпадзі“, а ў станавога— „Божа, цара храні!“—і матыў гэтых пратухлых песьняў дагэтуль шуміць у яго вушох... Ён, пэўна, думаў, што гэты матыў шуміць і над усімі Вікурамі. Дзеля таго і трапіў сюды, але амыліўся. Мы выйшлі з-пад гэтага матыву. Нам зьвіняць новыя песьні. І паміж намі, як паміж гэтымі песьнямі, нічога агульнага няма.

Выказаўшы гэта, Андрэй змоўк. Маўчалі і ўсе. Дзяўчаты, Марыля й Варвара, незьясьнёна-ўкрадчыва перакідаліся між сабою мігамі броў, чуючы нейкую нацягнутасьць у паветры. Агнэса перш хацела штосьці папярэчыць Андрэю, але разам загразла ў яе горле тое, што яна мелася выказаць, і яна засталася маўчаць. Сідор, як-бы ня сумеўся зразу ад калючых слоў Андрэя і толькі ў адказ на іх часьцей пачаў зацягацца цыгаркаю. Усе астатнія таксама ня ведалі, куды павярнуць далейшую гутарку, і хто задумана, а хто абурана чагосьці чакалі.

Гэтак прайшло каля пяцёх хвілін, якія паказаліся для ўсіх чужы ня годам. Далей нельга было маўчаць, бо то-б урэшту разнэрвавала кожнага, і Плаха перарваў маўклівасьць.

— Мне здаецца, што тут ня час і ня месца вясьці нашу спрэчку. Тым болей, што мы ня вырасым адразу гэтага пытання. Я раджу перайсьці да іншай тэмы.

— Вось праўду кажа Макар,—пахваліла раптам знайшоўшая сябе Агнэса,—памойму, запяялі-б песьню якую.

— Давайце! Запраўды, хлопцы!—рачавіта падцяла мацеры Марыля.—Варвара,—звярнулася яна да таварышкі,—заводзь што-кольвечы. Ну, хутчэй!

— Хай без мяне хто пачне,—аднеквалася Варвара,—я не ведаю, якую пачаць.

— „За ўладу саветаў“—дужа пекны напеў,—парадзіў Плаха.

— Памойму лепей „Не осенний мелкий дождичек“,—падаў ад сябе Паўлюк.

Варвара сарамыжа кашлянула разы два, абацёрла хустачкаю губы й нясьмела, папярхаючыся, зацягнула „Не осенний мелкий дождичек“. Ёй сталі падцінаць Агнэса, Марыля й Паўлюк. Сідор, Андрэй і іншыя сядзелі моўчкі, кожны думаючы сваё.

— А вы-ж, чаго маўчыце?—пяючы запытала Агнэса,—пасабляйце пяць.

Сідор як-бы гэтага й чакаў, падняўся й выйшаў з-за стала. Пасьля паглядзеў праз фіранку ў вакно на вуліцу і прайшоў па хаце.

— Цікава, як позна?—абярнуўся да яго Плаха.

Сідор выняў загарак, паглядзеў і адказаў:

— Другая гадзіна.

— Го-о-о! Чуў, Андрэй? Ці не пара збірацца да хаты?—абярнуўся Плаха да Андрэя.

Той таксама выйшаў з-за стала на хату.

Гэты іх рух зьвярнуў на сябе ўвагу Агнэсы й дзяўчат, і тыя кінулі пяць ды зьвярнуліся да хлопцаў.

— Куды вам сьпяшыць? Яшчэ рана. Ночы вялікія. Гуляйце! Андрэй, Макар, Сідор!

— Не, я ўжо не магу,—запэўніваў Андрэй,—трэ'яшчэ сёньня даклад напісаць. Дзякую, цётка, за ўсё, прабачайце! Ужо ў суботу нагонім за гэта... Абрываем вам.

— Ды чакай, не разладжвай кампаніі,—хапіла гаспадыня Андрэя за рукаў.

— Не, не, цётка, я мушу пайсьці...—адказаўся Андрэй.

— Ну, дык хай сабе ён ідзе,—абярнулася Агнэса да ўсіх,—а вы, хлопцы, астанецца пакуль... Яму—што-ж, як міністру асьветы, больш клопатаў, а вы...

— І я пайду,—падаў Плаха.

— І я,—далучыўся Габрусь.

— Што вы, чаго гэта!?—накінулася на іх Агнэса.

— А мы, Сідор, давай астанемся яшчэ!? Цётка, хай сабе яны йдуць! Можна хопіць і нас?—пажартаваў Паўлюк

Андрэй, Плаха й Габрусь разьвіталіся з усімі за рукі, падзякавалі гаспадыню за пачостку й выйшлі з хаты.

Марыля іх правяла ажно да вешніц.

IV

Пасьля таго, як Андрэй, Плаха й Габрусь выйшлі з хаты, тыя, што засталіся, з паўгадзіны маўчалі. Сідор пахаджваў па хаце, засунуўшы рукі ў кішэні;

Мірон сьцягнуў з паліцы „Ніву“ і разглядаў у ёй малюнкi; Паўлюк штосьці запісваў у кніжачку; Агнэса з Марыляю прыбіралі са стала. Варвара-ж узіралася ў люстэрка. Ці ніхто ня меў жаднае гаворкі, ці мо' кожны меў, а чамусьці ня мог ці не хацеў першым адкрываць рот—няведама. У кожным разе ўсе былі мэрам згавораны і гэту паўгадзіну маўчалі, пакуль не перарвала іх маўклівасьці Агнэса.

— Што-ж вы бяз іх і гутаркі ня знойдзеце? Можна абыйсьціся й бяз іх. Ня вельмі яны пажаданы.

— Вось, бачыце, Сідор Гарасімыч, як водзіцца ў нас! Скажы што-кольвечы супроць савецкага, дык як накінуцца... І свае лічацца, а глядзеце—ужо за бальшавікамі. Ліха ведае, што робіцца. Увачавідкі... Хоць-бы гэты Плаха: яшчэ нядаўначка выступаў і супроціў працоўнае школы і супроціў беларускае мовы і... а гэта ўжо—цягне за Андрэем. Куды—і гаварыць не дае!—заспавядалася Марыля.

— Так, праўда, перайначыўся Плаха крута і, галоўнае, на вачох. Габрусь, таксама шчыльна падышоў да бальшавікоў. Цягне, меле на вачох,—падмацаваў Марылін выказ Паўлюк.

— Ну, а калі гэта з Андрэем сталася?—пацікавіўся Сідор.

— Ды ўжо даўно... З год таму ці болей...

— З год?! І ня мог выстаець... цікава! А я не пасьпеў у Вікуры ўехаць, як зразу да яго! Вось дык штука-а-а!

На гэту-ж тэму, на тэму аб страце ў таварыскасьці ўсё большага й большага ліку іх аднадумцаў—нядаўных няпрыхільнікаў да савецкага ладу і ўсіх яго чынасьцяй—у хаце Сляяў яшчэ каля гадзіны йшла бойкая гутарка. Сідор не пераставаў дзівіцца з таго, як і што ён сустрэў у Вікурах, і безнадзейна стараўся пераконваць прысутных у шкадлівасьці работнічай улады, празываючы яе рознымі ганебнымі мянушкамі. Паўлюк і Мірон у мякчэйшых выказах скардзіліся яму на тыя кары, якія абрынуліся з боку савецкае ўлады на вікураўскіх жыхароў наогул і на вікураўскую інтэлігенцыю ў асобку. Дзяўчаты і разам Агнэса вы-

водзілі, што частка гэтых кар пала на іх у адплату іх нядружнай ды незьяднанай супярэчнасьці „бальшавіцкаму гвалту“.

— Вось, глядзеце,—казала яна,—пачакалі-б год-другі, не пашлі-б да іх на службу, і самі-б яны пакланіліся вам: ідзеце, вучэце. А то запрашаюць рознымі абяцанкамі, а там толькі разладуюць, каб пасья зьневажаць ды глуміцца паасобку над кожным...

Гэтых Агнэсіных даказаў было мала, каб паверыць у іх сілу і практычнасьць, нават, дзяўчатам, але як хлопцы, гэтак і дзяўчаты паддаквалі ёй і згодна пакіўвалі галовамі. Ад абгавору сучаснага становішча яны перайшлі да ўспамінаў аб мінулых часоў. І тут Агнэса ўдоваль нагаварылася: чаго-чаго ня ўспомніла, колькі разоў спогадна ня ўздыхнула! Вывела напаверх розныя падрабязгі сваіх спатканьняў і знаёмстваў з высокімі асобамі, іх самавітасьць, гонар і далікатнасьць. Расказала аб бывалашніх знатных на ўвесь павет вечарынках і гулянках... Поп і пападзьдзя, станавы, земскі, доктар і іх жонкі скланяліся на ўсе лады.

За Агнэсаю аднавілі свае перажыткі Сідор, Мірон і Паўлюк. І яны, кожны па сабе. Толькі Марыля й Варвара, як маладзейшыя за іх і вышаўшыя „ў людзі“ ў першыя часы рэволюцыі, не маглі, вядома, налагодзіцца „шчаснасьцю“ старое пары і ня мелі нічым пахваліцца. Затое праз усю гутарку Агнэсы й хлопцаў яны спогадна пакіўвалі галовамі й завідвалі ім напавер.

— А потым, мне здаецца, яшчэ нельга судзіць аб усім па Андрэі й Пласе,—самасуцешна падаў Сідор, калі „ўспаміны“ надаелі.—Важнае—як мужыкі ды мяшчане судзяць. Андрэй ці Плаха—то іскрачкі, выпушчаныя на вецер.

— Гой, Сідорка, на мяшчан ды мужыкоў няма чаго спадзявацца—стада, дурныя,—махнула рукою Агнэса.

— Не кажэце, цётка,—перабіў яе Паўлюк,—мужыкі—гэта патайны куток. Сярод іх мала ёсьць спагачыкаў да ўлады.

— Вось пазаўтра маецца быць сялянская нарада, можна будзе падзвіцца,—паведаміў Мірон.

— Пазаўтра?—хапіўся Сідор.—Цікава! Няйначай трэба будзе пабыць ды паслухаць. А то яшчэ не даводзілася слухаць мужыкоў за гэтыя гады...

— Пойдзем, я да вас зайду, Сідор Гарасімыч,—запрапанавала Марыля.

— Дзякую, калі ласка! Пачакаю вас.

Пагутарыўшы яшчэ нейкі час, яны сабраліся разыходзіцца. Было чатыры гадзіны па поўначы, але Агнэса ўсё яшчэ ўгаварвала пагуляць. Але ў яе ўгаворах была адна далікатнасьць і зусім мала настойнасьці. Ды каб старчыла апошняга, ужо нельга было б далей паліць агню. У суседніх хатах—калі ўжо паклаліся спаць, а гэта чатыры гадзіны па поўначы—і агонь жукаціць.

Хлопцы й Варвара разьвіталіся з Слоевымі і пакінулі хаты.

— Прыходзьце заўтра, будзем чакаць,—папрасіла Марыля, правёўшы іх да вуліцы.

V

Прышоўшы да хаты, Сідор не хацеў засьвечваць агню і цішком разьдзеўся ды ўлёгся. Але хоць канчалася пятая гадзіна, яму ня рупіла заснуць. Ды каб рупіла—наляцеўшыя ў голаў думкі аб чутым, бачным не дазволілі б яму супакоіцца. Цэлым шэрагам занасіліся яны перад ім і адцягалі яго ўвагу на сябе.

Сідор ляжаў адзін, а Андрэй, Плаха, Габрусь і соткі вобразаў розных камуністых і іх прыхільнікаў, з якімі даводзілася яму мець дачыненне, гамузам вярцеліся перад яго вачмі, хоць і заплюшчанымі і захаванымі пад коўдру. У вушшу гулі водгукі іх слоў, вынікалі цэлыя прамовы, чужыя, ненавісныя, але й страшныя, пагражаючыя. Сідору здавалася, што й цяпер, вось, поўна хата варожых яму людзей, якія вартуюць яго і мерацца накінуцца, каб задавіць.

Ззаду, на другім ложку хроп яго швагер, муж сястры, а Сідор трывожна прыслухоўваўся, баючыся, каб ён ня ўстаў і не далучыўся да другіх. З вялікім

натугам стараўся Сідор адцягнуць думкі ў іншы бок, занядаць здань, і тады, калі гэта ўдавалася яму, ён спатыкаўся з зачарованай дзядзінай варожасьці, якая таксама прыгнятала яго душу.

Толькі надосьвітку Сідор успакоіўся й заснуў, але сон быў трывожны, і ён не адпачнуў.

Ён прачнуўся а дзiesiąтай гадзіне. Сястра ўжо паліла ў печы, а швагер дзесь увіхаўся з гавядаю. На вуліцы было хмарна і ў хаце цёмна. Гэта горшыла Сідораў настрой. Каб гэта ня ў чужой хаце, ён-бы не падняўся сеньня з пасьцелі праз цэлы дзень. Але ніякавата перад шваграм, з якім—хто яго ведае?—як яшчэ прыдзецца растацца.

— Сідор, ты ўжо ня сьпіш?—запытала сястра з мыцельніку, убачыўшы, як Сідор паварушыўся.

— А ўжо!—адказаў ён.

— Ну, ці-ж патрапіў учора адчыніць?—задала Сідору другое пытаньне сястра.

— Чаму, не патрапіў.

— А як спалася?

— Дрэнна...

— Чаго?

— Проста так... Не ўпадабалася мне тут. Зусім ня тое, чаго чакаў. Трэба хутка вас пакідаць...

— Чаму?

— Ды так! Гэтае дабро я і ў сваім горадзе знайду.

— Ды кінь ты мудрыць... Чаго табе трэба асобнага?—разуважыла яго сястра.

— Мне трэба... Я проста думаў: спаткаю сваіх старых прыяцеляў, падзялюся з імі старымі думкамі, час весела правяду... А тут усе былыя прыяцелі—цяпер ворагі...

— Ня думаю, каб усе,—разуважыла йзноў Юста.

Далей Сідор не казаў, бо ў сенцах бразнулі дзьверы. Ён пасьпешна саскочыў з ложка й пачаў адзывацца.

Хутка ў хату вайшоў Юрка.

— Адліга будзе на дварэ,—вымавіў ён, бяручыся за цыгарку.—Ну, а як у цябе са сьнеданьнем?—запытаў ён у жонкі.

— Вось, скоро можна сьнедаць, няхай Сідор памыецца.

— Ай, чаго там мыцца, можна й так,—пажартаваў Юрка.

Сідор змаўчаў і палез у свой куфэрак за ўцёральнікам, каб ісьці мыцца...

Па сьнеданьні Сідор доўгі час аставаўся ў хаце. Сястра й швагер разышліся па справах, а ён адзін то тупаў, то прылягаў на ложак, то браўся за кніжку—творы Данілеўскага. Пачасту ён зазіраў у вакно і праводзіў вачыма праходжых. Ёсці нікуды не хацелася. Успамінаў аб іспалкоме—рабілася няпрыймна, пераносіўся да Слаяў—і туды лічыў няздатным ісьці. Ды к таму чакаў сам Марылі. Выкрадалася жаданьне, каб хто да яго прышоў пагуляць. З гэтых „хто“ Сідор разумеў Паўлюка ці Мірона. Але час ішоў, а ніхто не наведваў. І каля другое гадзіны ўдзень ён сам вышаў на вуліцу. Вышаў, пастаяў з часіну каля двара, а пасья пайшоў на рынак. Падбліжаючыся к рынку, мо' на паўгоні ад яго, ён угледзеў вышаўшага з-за вугла Паўлюка, які таксама йшоў туды. Сідор яго аклікнуў. Той стаў і насустрэч Сідору запытаў:

— У іспалком?

— Не, чаму?

— А там сёньня нейкая нарада наконт школ. Знарочыста выклікалі мяне,—паведаў Паўлюк.—Зойдем, цікава! Пачуеш, як Андрэй будзе бальшавістваваць.

Сідор падумаў.

— Што-ж, усё роўна няма куды йсьці, давай пойдзем, паслухаем,—згадзіўся ён.

Яны павярнулі да іспалкому. Вышаўшы на ўзгрудак, што пукаціў рынкавы пляц, яны здалёк убачылі, як туды-ж, у іспалком, пашла Слоева Марыля.

— Цікава, што там будзе? Пэўна, інструктар які прыехаў,—дзівіўся неспакойна Паўлюк, калі яны падыходзілі да будынку іспалкому.

— Ня бойся,—суцяшаў Сідор.

— Ды хто іх баяўся, толькі... прыстаюць...

У дзьверах яны змоўклі і ўвайшлі ў іспалком. Ці з-за адмечанай нарады, ці праз іншыя прычыны— толькі ў іспалкоме на гэты раз сельскай публікі было шмат меней учарашняга. Затое ўсе іспалкомцы былі сабраны ў аднэй каморцы, седзячы чынна каля Андрэевага стала. У іх грамадцы стаяў гоман, сярод якога выдзяляліся й пагрозныя словы.

Сідор з Паўлюком падышлі да грамадкі і ўгледзелі ў ёй усё вікурскае настаўніцтва, некалькі пастароньніх настаўнікаў і за сталом перад імі прасядацеля іспалкому ды сэкрэтара. Ніхто не зьвярнуў на іх увагі і не адказаў на выказанае Сідорам прывітаньне. Было не да іх.

— Так быць не павінна, — начальнічым голасам казаў прасядацель іспалкому, малады здаровы хлопец. — Паглядзеце, — ён тыркаў пальцам у газэту, — трэці раз пішуць у газэтах пра нашу вучылішчную справу. Ці-ж то добра? Вы са сваёю контр-рэвалюцыйнаю ўпартасьцю не даеце мне вольна працаваць! Думаеце, што гэта жарты! Мінула тая пара, каб жартаваць. Велена так — так і мусіце рабіць! Мала, што вам не падабаецца тое ці іншае! Можна й сама рэвалюцыя многім з вас не падабаецца, дык будзеце ўпірацца супроць яе? Гэта апасьлівая рэч, грамадзяне! Хто супроціў народу пойдзе, той гатоў голаў сабе зламаць...

— Таварыш Сьліва, — пераняў яго адзін з грамадкі, — што-ж, запраўды, вы раўняеце адно з другім; ласьне, да прыкладу скажам, якая-кольвечы там беларуская мова мае што агульнае з рэвалюцыяй? Навошта палку перагінаць у вадзін бок?..

— Так, так, — адазваўся Макар, — павашаму, беларуская мова нічога ня мае агульнага з рэвалюцыяй, затое, мабыць, родны з ёю закон божы!.. Ведама ўжо вас... Ні працоўная школа ня мае адносін да рэвалюцыі, ні беларуская мова, ні... нават, сама рэвалюцыя...

— Усё, што вам падносіць Савецкая ўлада — то ёсьць ад рэвалюцыі, — дадаў Андрэй, — і супроціў яго змагацца — то змагацца супроціў працоўнага народу.

Іначай судзіць нельга... Ваш ухіл ад прыказаў наркамасьветы—гэта контр-рэвалюцыя... Памятайце... Гэта наша перадапошняя напамненне тым, хто злосна стараецца йсьці насупроціў...

Андрэй замоўк, недасказаўшы, і, павярнуўшыся да прадсядацеля іспалкому, штосьці яму шапнуў. Той падаў згоду кіўком галавы, а сам вылез з-за стала і пайшоў у свой „габінэт“.

— Я толькі дзеля гэтага й выклікаў вас,—суха падаў Андрэй і таксама выйшаў з-за стала.

Грамадка, зацішаная й растроеная, спакойліва распаўзлася па пакоі і пачала разыходзіцца. Сідор не адступаў ад Паўлюка і выйшаў разам з ім. Словы Андрэя, укладзеная ў іх рашучасьць, не давалі Сідору сумнявацца, што Андрэй зусім парваў з мінулым, а разам і з ім, Сідорам. І ўнутры Сідора ўзьнялося з новаю сілаю варожае пачуцьцё да свайго быўшага таварыша. Абураны гэтым пачуцьцём, Сідор адначасна і злаваўся на Андрэя і баяўся яго.

Выйшаўшы на вуліцу, Сідор заядла ўпкінуў сябе за тое, што ліха надало паслухаць Паўлюка й прыйсьці ў іспалком пасьведчыць Андрэева бальшавіцтва. Крывіўся ён за гэта й на Паўлюка, хоць і бачыў, што таму таксама мулка на сэрцы.

— Бачыце, Сідор Гарасімыч, як тут робіцца,—азірнуўшыся назад і па баках, ці хто іх ня слухае, паскардзіўся Паўлюк, калі яны адыйшліся ад іспалкому.—Гаворыць, як б'е, а думаеце, амаль ня ўсе на яго баку, бо гэта ёсьць хітрая выдумка: усе пагрозы пакірованы толькі на некалькіх настаўнікаў, а ўсе пазваны на ўвагу... Бачыце—толькі адзін Язэп аказаўся...

— Я ня думаў гэтага, не спадзяваўся, каб так глыбока ўелася гэта бальшавіцтва вакол і ўсюды,—адказаў Сідор.—Пакуль ня прыехаў у Вікуры—ня верыў. А тота-ж, як не паглядзі—навакола, навакола... Скажэце, Павал Сымонавіч, заўтра прыдзеце на конфэрэнцыю сялян?—мэрам-бы чакаючы сабе ўцехі ў перадстаячай конфэрэнцыі сялян, з асобнай цікавасьцю зьвярнуўся Сідор да Паўлюка.

Паўлюк ізноў падазрона паглядзеў вакол й прыцішаным голасам адказаў:

— І сляняства такое самае... Што-б не сказала Савецкая Ўлада—тое й робіць... Усе павіннасьці выпайняе, усе прыказы слухае...—Ён яшчэ прыцішыў голас.—Толькі вось летам крыху было раскалыхалася, ды то бяспуцёва... А пасья—як пляйстрык да цела, ліпне да саветаў. Спадабала, Сідор Гарасімыч, спадабала гэты лад... Чаму? Што?—толку не дабраць...

Сідору цяжка было далей што-кольвечы казаць. Яму не хацелася верыць тэй зьяве, якая яго аколала й канчаткова труіла ўсе яго надзеі на скоры канец нялюбай яму ўлады. Месца службы, дзе ўдавалася яму прысябравацца да ўмоў, выцягаць мажлівасьці да самавітага жыцьця і поруч псаваць машыну працы ці, па ягонаму, „ужываць змаганьне з нялюбым ладам“, тое месца паказалася яму страшыдлам з вушамі й вачамі, з языком, які, чаго добрага, толькі ён, Сідор, прыедзе, усё выкажа, усё выявіць. „Ці варта варочацца назад, ці мае мэту зрабіць гэта? Для чаго й нашто? Якая карысьць?.. Але не вярнуцца туды—то дзе-ж дзецца? Не астацца-ж тут вось, у Вікурах, дзе нядаўнія таварышы сталі бальшавікамі, ня хочуць з ім лічыцца, а з часам гатовы... ой... Трэ' будзе ехаць, хоць“...

— Сідор Гарасімыч!—перабіў Сідоравы думкі Паўлюк, калі яны падыйшлі да вуліцы, на якой стаяла хата Сідоравай сястры,—што-ж, можа вечарам прыдзеце да Марылі?

— Ня ведаю...

— Прыходзьце сёньня, „тыя“ ня прыйдуць. Мы адны зьбяромся й пагуляем.

— Ня ведаю.

— Ці-ж целую ноч сядзець дома?

— Можа й прыду.

— Прыходзьце.

На гэтым яны разыйшліся. Сідор пасьпешна, ня кідаючы думак, пайшоў праміком да сябе на кватэру і ўжо да заўтрага нікуды ня выходзіў.

VI

Назаўтра а першай гадзіне, толькі Сідор пасьпеў паабедаць, да яго прышла настаўніца Марыля Слой.

— Ну, пойдзем на конфэрэнцыю, Сідор Гарасімыч, — яна пазвала яго.

— Мо'ж яшчэ рана? — запытаўся Юрка, Сідораў швагер.

— Не! Як ішла да вас, то бачыла — мужчыны ўжо йшлі.

— А! Трэба йсьці й мне, — сказаў Юрка.

— І табе?! — здзівіўся Сідор. — З якое-ж ласкі табе? — запытаў ён швагра.

— Як, з якое ласкі? Наш Лагчынны район выбраў мяне ўпаўнамоцным. Быў надоячы сход і выбраў мяне ды яшчэ двух суседзяў.

— Ого! Каб яшчэ ды ён дзе прапусьціў! Гэта-ж, на яго ліха, так ударыўся ў бальшавіцтва, што няма рады... Бяду нацягае на дом. Вось прыйдуць валякі ці хто іншы, дык ліха-ведама, што рабіцьме. А, думаеш, ён шманае аб чым? Каб ён так жыве... І колькі ўжо ўшчуваю яго й колькі сваруся на яго — хоць-бы што! — размахваючы рукамі й прытоптаваючы нагамі, ушчувала Юрку жонка.

А Юрка, не шманаючы на жончыну гняўлівасьць, здавольна пасьмейваўся. Калі-ж тая скончыла яго спавядаць, ён пакруціў галавою, зацягнуўся папяросаю й сказаў:

— Цудная ты, зусім чудная! Гаворыш — сама ня ведаеш што. Няўжо табе галава баліць аб тым, што я раблю? Або чым табе пашкодзіла Савецкая ўлада, што ты на яе гаўкаеш заўсёды? Палякоў шкадуеш? Забралі сьвіньню, дык хацела-б, каб і карову ім убавіць!.. Эх, баб'ё, баб'ё! Многа яшчэ вас трэба вучыць...

Выказаўшы гэта, Юрка адзеў кажух і выйшаў з хаты. Юста вожыкам паглядзела ўслед мужу і яшчэ не дала яму выйсьці з сянец, як пачала йзноў спавядаць яго за бальшавіцтва.

Марыля, якая маўчала пры Юрку, цяпер здаволенна ўхмылялася, цешачыся гаворкаю Юсты. Хвіліна-

ад-хвіліны яна пазірала й на Сідора, які, зрабіўшы злосную міну, паглядаў у вакно ўслед за шваграм.

— Запраўды, цётка!—не сьцярпела Марыля,—ваш дзядзька мудрэй за другіх уцягнуўся ў бальшавіцтва. Нідзе нічога іхняга не прапусьціць.

— Няхай на яго прогліца, няхай...

— Прогліца-а!—скрозь зубы вымавіў адварнуўшыся з вакна Сідор,—гэта ўжо праклёнам нічога не пасобіш, галубка. Зьвіхнуўся чалавек—і толькі!.. Зьвіхнуўся і—ведаеш, Юста,—стаў мне праціўным! Глядзець я не магу на яго. Лічу, што ты няшчаснаю стала, сястра...

Сідор выказаў гэта з цвёрдасьцю й са шчырасьцю. Тут ужо нельга было яму пярэчыць, каб хто й хацеў. Ні Марыля, ні Юста й ня думалі гэта рабіць: яны маўчалі. Нічога не хацеў больш казаць і Сідор. Ён моўчкі адзеўся, закурыў папяроску і зьвярнуўся да Марылі.

— Ну, пройдзем, паслухаем, што сяляне казачьмуць на нарадзе. Як абмывацьмуць гэтых...

— Вы таксама ў іспалком?—запытала іх Юста.

— Так! Пойдзем паслухаем.

Юста нічога не сказала й гасьцінна прайшла за імі да вуліцы.

Сідор з Марыляю ціхім крокам направиліся проста ў іспалком.

Ідучы, яны вялі гутарку на балючую для Сідора тэму—аб размаху ўплыву камуністых на сялянства. Марыля мала што ведала аб гэтым і не магла нічога пэўнага паведаміць Сідору. Яна ў гэтым пытаньні не разьбіралася, а заўсёды адказвала на яго чужымі словамі брахні ды зьнявагі.

Гутарачы так, яны падыйшлі да іспалкому. Каля будынку і ў дварэ стаяла шмат падводаў. У іспалкоме чуўся гоман, па якому можна было судзіць, што там сабралася многа дэлегатаў. Тымчасам з усіх канцоў мястэчка яны яшчэ падыходзілі й пад'яжджалі.

Сідор з Марыляю спыніліся каля двара; Сідору хацелася паслухаць, што гутараць прыезджыя і які іх настрой. Вось кожнага дэлегата ён абводзіў вачыма

з ног да галавы, зазіраў яму ў твар. Сачыў і бачыў: усе яны, больш пажылыя мужчыны, выглядалі весела настроенымі і ў гутарках выказвалі зацікаўленасць нарадаю. Адзін другому расказвалі, хто што мае казаць, як і што йдзе ў іх вёсках будаўніцтва Савецкага ладу, збор падатку, разьмеркаваньне зямлі. Ніводнае скаргі на сваё становішча Сідор не пачуў.

— Ну, пойдзем у сярэдзіну,—сказаў ён да Марылі.

Яны праз некалькі часу ўвайшлі ў іспалком. Невялікае памяшканьне было бітком набіта людзьмі. Яны займалі ўсю канцылярыю й дзьве бакавыя каморкі, высвабджаныя ад сталоў і застаўленыя лаўкамі. У „габінэце“ прадсядацеля іспалкому, таксама адчыненым насцьцеж, стаяў стол, прыгатованы для прэзыдыуму. Вакол стала грудзілася з дзесятка чалавек, якія запісвалі свае мандаты. Было душна і пахла вёскаю, сукном і чорным хлебам. Сідор з Марыляю на момант спыніліся пры дзьвярох і абгледзелі вакол памяшканьне: нідзе ня відаць было вольнага месца. Сяк-так яны праціснуліся да задняй сьцяны й прытуліліся да вакна. Праз некалькі хвілін пачуўся званок і гоман змоўк. У іспалкоме стала ціха, ціха. Усе настаражыліся і, як адзін, узорыліся ў „габінэт“ прадсядацеля. У „габінэце“ за сталом сядзела два чалавекі—прадсядацель іспалкому й пісар. Яны штосьці між сабою перашэптваліся, азіраючыся на „залю“. Пасьля прадсядацель устаў і выказаў да дэлегатаў:

— Непартыйную сялянскую конфэрэнцыю я лічу адчыненай. Прапаную выбраць прэзыдыум.

На яго пропозыцыю выйшаў адзін з ліку дэлегатаў і прачытаў сьпіс прэзыдыуму, які прапанавала камуністычная фракцыя. У ліку другіх у сьпісу было прозьвішча Андрэя, якога мецілі ў таварышы прадсядацеля нарады. Прадсядацель іспалкому прагаласаваў сьпісак. Цэлы лес рук амаль ня ўсіх дэлегатаў падняўся ўгору.

— Аднагалосна,—паведаміў прадсядацель іспалкому, і тут-жа яго словы заглушылі моцныя воплескі.

Сідор пільна прыслухоўваўся да кожнага слова і, калі перш пачуў імя й прозьвішча Андрэя, а пасья ўбачыў, як Андрэй разам з другімі пайшоў і сеў за сталом, ён злосна скрыгануў зубамі і адварнуўся ўбок. Вострая злосць на Андрэя падказала яму кінуць іспалком і ўцячы дадому, але гэта было-б роўна таму, што Сідор ня выпаўніў-бы паложанай сабе задачы—і ён перамог узьняты настрой ды астаўся.

За выбарамі тут-жа пашлі даклады. Першы рабіў даклад прадсядацель іспалкому аб сучасным становішчы Савецкае Улады. Сідор пераменна сачыў вачмі то за прамоўцам, то за сялянамі, якія ціхутка, з увагаю яго слухалі. Ніхто з іх не варушыўся, ніхто ня кашляў, а ўсе, як адзін, пільна сачылі вачмі ў „габінэт“, дзе сядзеў прэзыдыум. У словах дакладчыка часта зычэлі гострыя лаянкі на кулакоў, пагрозы за іх шкодную працу. Дакладчык таксама адмячаў клопаты Савецкай Улады аб сялянстве і заклікаў яго нясьціханна працаваць па адбудававаньню краю.

Сідор на гэтых мясьцінах дакладу яшчэ ўважнейнастарожваўся і нясупынна абводзіў усіх прысутных. Яму ня верылася, каб ніхто з дэлегатаў ня выгукнуў якое-кольвечы лаянкі на Савецкую Уладу ці не падаў спрэчкі прамоўцу. Хвіліна-ад-хвіліны да яго падыходзіла нейкая ні-то радасьць, ні-то самаўцеха, што вось-вось паднімецца протэст мужыкоў і ўся нарада пойдзе ўверх дном.

Але дакладчык пераказаў усю прамову і ніхто не прараніў і слова. Калі-ж скончыў, то зычны гул воплескаў быў пасланы ў аддзяку за даклад. Пасьля дэлегаты, як пчолы, рэзва загаманілі паміж сабою, весела настроіліся і адзін за адным уголас падавалі выказы: „О, і маладзец, наш Сьліва!“ „Вось, праўду сказаў!“ „Ёсьць чаго паслухаць!“ Каля дваццаціх чалавек сарваліся з месцаў і панясьліся да стала, каб узяць слова ў спрэчках.

А калі спрэчкі пачаліся, дык толькі й чуўся з вуснаў кожнага прамоўцы жывы, гарачы водгук на воклік дакладчыка. У кароткіх, няскладных прамовах цэлы шэраг сівых барадатых сялян засьведчылі сваю

увагу, сваю спагаду да Савецкага ладу ды яго парадкаў. Атрымоўвалася ўражаньне, мэрам-бы ўся нарада сабралася ў іспалком, каб урачыста прывітаць тую гадзіну, якая прынесла ім жаданую волю.

Гэты настрой кідаў Сідора то ў жар, то ў холад. Штосьці цягнула яго хутчэй уцякаць, а разам другая сіла прыкоўвала яго к месцу. Марыля некалькі разоў звала яго выйсьці, але ён аднекваўся і ня пускаў.

— Вось, хай скончаць гэта пытаньне—няпраўда, прарвецца! Вось мо' хоць адзін прамоўца знойдзецца,—папрасіў Сідор Марылі, калі яна пагрозілася пайсьці аднэй.

— Ну, добра! Толькі адзін,—згадзілася яна,—усё роўна нічога новага ня скажа.

Якраз гэтым адным папаў Юрка. Сідор ня прымеціў, як той апынуўся ля стала, але толькі прымеціў швагра, як моцна скалануўся ад гневу і азірнуўся на Марылю:

— Бачылі гэта?

— Юрка!—прашаптала тая.—Пачуем, што скажа!

— Не, годзе! Ёдзем!—папрасіў Сідор Марылю.

Таўхаючыся між людзей, яны пайшлі да дзьвярэй, а ўсьлед ім нясьліся гучныя словы Юркі: „Мы павінны помніць адно: што нам далі польскія паны і што зрабілі нам бальшавікі. А памятаць паноў кожны мае завошта—з іх імем зьвязана наша няволя, зьвязана разбурэньне краю, гвалты, пажары. Толькі бальшавікі нам далі волю, толькі ад саветаў—наша свабода й сьветлая будучына“.

VII

На конфэрэнцыі ў іспалкоме былі таксама Паўлюк, Мірон ды Варвара. Яны прыйшлі шмат раней Сідора з Марыляю й занялі месца ў бакавым пакоі за сьценкаю, так што іх ня было відно з канцылярыі. Стоячы там, яны не маглі сачыць за ўсімі, хто заходзіў у іспалком, і хто з яго выходзіў. Праўда, Сідора з Марыляю яны чакалі з часу на час, пазіралі ў вакно, думаючы ўгледзець ідучымі, але пра-

пусьцілі й ня прымецілі, калі Сідор з Марыляю зайшлі ў іспалком. Вось усе ўтраіх так і пастанавілі, калі распачалася конфэрэнцыя, што Сідор, мабыць, матнуў на яе рукою й ня прыдзе паслухаць. На гэтым і спыніліся-б, каб выпадкова Паўлюк не азірнуўся ў вакно якраз у той момант, калі Сідор з Марыляю выйшлі з двара іспалкому.

— А во, бачыце! Сідор з Марыляю пайшлі! Усё-ж былі тут,—ціха падаў Мірону й суседзям Паўлюк.

Тыя паглядзелі ў вакно.

— Так, так! Пэўна, што тут быў. Давайце дагонім,—запрапанавала Варвара.

— Давайце, чаго далей слухаць!—згадзіўся Паўлюк. Пяцёра іх—Паўлюк, Мірон, Варвара і двое з дэлегатаў: настаўнік з вёскі Шула і ляснічы з Шулаўскага лясніцтва—таўхаючыся, праціснуліся да дзвярэй і выйшлі з іспалкому. Сідор з Марыляю ўжо падыходзілі да ўзгрудку на рынку.

— Гукні!—падаў Мірон Паўлюку.

Той стуліў пры губах рукі й гукнуў:

— Сі-ы-до-ор-р!!

Сідор з Марыляю абярнуліся й пасталі.

Праз пяць ці шэсьць хвілін да іх падышлі Паўлюк з кампаніяй.

— Ну, дзе-ж былі, Сідор Гарасімыч?—запытаў Паўлюк Сідора, вітаючыся з ім і знаёмычы яго з шулаўцамі.

— Дзе быў? Пэўна там, дзе й вы...

— А вы ў іспалкоме былі?—перабіла Марыля.

— Вядома што! Вось угледзелі вас праз вакно і выйшлі... Чакалі-чакалі і думалі, што вас там ня будзе,—рэзва адмовіла Варвара.

Гаворачы, яны ўсе разам кранулі йсьці.

— Куды-ж цяпер, Сідор Гарасімыч?—крыху прайшоўшы, запытаў Паўлюк.

— Трэба на кватэру,—адказаў Сідор.

— А вечарам ня думаеце нікуды?

— Ня ведаю...

Прайшоўшы яшчэ з гоні ўсе разам, далей яны разьбіліся на двое й пайшлі паасобку ў розныя бакі:

Мірон з дзяўчатамі, а Сідор з Паўлюком і шулаўцамі.

— Ну, як вам? Бачыце, вось якія мужыкі! Як адзін, у далоні б'юць: хваляць парадкі... Во, нават, Юрка... Не казаў я?—выказаў Паўлюк.

— Так! Дзівіць мяне... Я ніколі ня думаў, што яно так, што так глыбока ўелася бальшавіцтва... Ня думаў... А тота-ж...—Сідор незадоволена пакруціў галавою і ня мог даказаць.

— Сідор Гарасімыч! а ўсё-ж яно не якраз так, як мы бачылі. Ёсьць шмат і праціўнікаў бальшавікоў. Вось каля нас стаяла з дзесятак мяшчан—дык сьмяяліся з усяе цэрамоніі, толькі ім нельга выказацца...

— Так, нельга выказацца...—шэптам падмацавалі шулаўцы.

— Гэ! што дзесяць, калі сотні пляскаюць у далоні, сотні... Што дзесяць! Каб наадварот...—матнуў рукою Сідор.

Яны прайшлі рынак і спыніліся пры вахадзе ў вуліцу.

— Можа вечарам яшчэ наведаем у іспалком? Яшчэ шмат пытанняў абгаварвацьмуць... Цікава пачуць, як будзе абгаварвацца школьная справа!—выказаў Паўлюк да Сідора.

— Не, не пайду!—суха адказаў Сідор.

— Чаму? Мы зойдзем...

— Нічога не паможам! Запраўднае гняздо бальшавікоў... Усе, усе атручаны ім...

Забывшыся разьвітацца, Сідор пайшоў на кватэру. Паўлюк з другімі вярнуліся назад.

VIII

Увайшоўшы ў хату, Сідор застаў дома сястру. Яна мяшала гавядам цэбры, і калі Сідор прачыніў дзьверы, кінула работу й зьвярнула да брата з пытаньнем:

— З іспалкому прыйшоў, Сідорка?

— З іспалкому.

— Што-ж там чулі добрага?..

Сідор нейкі час памаўчаў, пасья сур'ёзна з прыціскам адказаў:

— Пачуеш?! Ведама ўжо, што ў іспалкомах пачуеш!.. Твайго Юрку чуў... Дастала цацку...

— Чаму?..—зьдзіўлена запытала Юста.

— Чаму?.. Вунь расьпінаецца на ўвесь іспалком. Такі аратар, што хоць ты...

— За бальшавікоў ці супроць?

— Супроць! Навучыла-ж ты яго супроць!

— Ай, ай! І чаго яму трэба лезьці... божа мой!.. На яго хвароба, на яго!—завяла Юста.—Дык ты-ж паверыш, Сідорка, я й сама ня ведаю, што з ім рабіць... Вось да таго ўкляпаўся ў бальшавіцтва, што жыцьця няма... Стары чалавек...

— Табе кінуць трэба яго!—адсек Сідор.

Гэта пропозыцыя азадачыла Юсту. „Кінуць!“—то ўжо пераходзіла ўсю яе злосьць на мужа й глядзела ёй у вочы чымсьці незьясьнёна-страшным. Яна разумела пасвойму шкадлівасьць таго, што Юрка ўмешваецца ў бальшавіцкія справы, але гэта шкадлівасьць не надаўміла ёй ні разу паставіць сабе рубам пытаньне аб адносінах з мужам. А тут раптам чуе гэткую раду ад брата. То, пэўна, нешта нейкае ўжо сталася з Юркам. Сідор-жа не павінен жыў-здараў яе палохаць.

— Сідорка, чаму ты так кажаш?—баязьліва запытала Юста.

— Таму, што бальшавікі—гэта разбойнікі й згубіцелі. І твой Юрка—таксама... Ён бальшавік—і ты не павінна, жывучы з ім, ганьбіць наша котлішча...

Сідор, выказаўшы гэта, прыстукнуў нагою, нібы павеляваючы сястры выпаўніць яго раду. Юста ня ведала, што адказваць, і моўчкі пыталым поглядам сачыла на сур'ёзна выглядаўшага брата. З яе рук выпала мешалка, стукнуўшыся аб цэбар, але Юста не заўважыла гэтага. Таксама не заўважыла яна й таго, што на дварэ цямнела, і ў хаце па куткох пачаў туліцца змрок. Наогул, Юста была ашаломлена братавымі словамі й ня ведала, чым на іх адказваць...

Ёй памог выйсьці з гэтага становішча Юрка, які з прычыны перарыву нарады наведваў хату. Няпрыметна для яе й Сідора, ён прайшоў у двор і, апынуўшыся на парозе, стукнуў сенешнімі дзвярамі. Сідор хутка перамяніў устой, а Юста, нібы ачнулася, хапілася за мешалку й пачала мяшаць цэбры.

— Ты яшчэ не падала паранкі?—запытаў Юрка, увашоўшы ў хату.

— Не падала, не пада-ла! Муштравачь толькі любіш, а сам, як той валацуга, цалюткі дзень бадзьецца бяз нічога... Да сэрца вельмі даліся табе гэтыя бальшавікі! Ня вылазіць з іспалкому. Ці-ж то ёсьць лад?—скорамоўна, трымаючы мешалку ў руках, залепятала Юста.—Пакіне ўсё ў хаце, хоць захлыніся адна, а сам у аратары ходзіць... Трэба вельмі табе людзей пасьмяшаць?! І так з-за цябе жанкі вочы дзяруць... Хапіла-б і без цябе бальшавікоў... Чаго табе лезьці?

Юрка, зрабіўшы сур'ёзную міну на твары, даў выгаварыцца жонцы, а пасья спакойна, але цвёрдым голасам адказаў:

— А цябе мо' гэтыя жанкі й вучаць брахаць вось так? Ведаю я, хто гэтыя твае жанкі! Мікуліха да Дзежыха якая. Не падабаецца ім Савецкі лад—вядома. І гонар апаў і павага мінулася. Сыны паўцякалі ў Польшчу, дык думалі прасіцьмуць іх зьвярнуцца, а тут яшчэ забаранілі... Не глядзі на іх—свой розум мей!

Юста ня ўнімалася.

— Ня трэба мне больш таго, што я маю... Хай ужо ў цябе занадты розум, каб ён табе высах! Аж брыдка робіцца... Вось праўду кажа Сідор, што ты род наш ганьбуеш сваім бальшавіцтвам? Навошта яно табе?..

— Сідор кажа-а?—разлавана выгукнуў Юрка,—Ссі-ы-дор?! Я ведаю, што Сідор... Чуў ужо я пра твайго Сідора! Ходзяць ужо ўсякія чуткі па мястэчку й за мястэчкам... Прыехаў сюды настаўніцтва бунтаваць... Вось ужо даведаліся аб ім! Толькі мне ўвага... Сідо-ор ёй кажа!

Сідор, як стаяў моўчкі, так раптам заварушыўся на месцы і ад злосьці закрычаў:

— Пляваць я хачу на ўсіх і разам н-на... Не пераарыштоўваеце ўсіх—нарвяцеся зараз... „Усе ведаюць!“ Хай ведаюць! Я сам не таюся, што я кроўны вораг бальшавікоў... Ненавіджу іх, як... Гэта—барбары! Яны зглумілі ўсё багацьце краю, разьбілі душу сьвядомаму чалавеку! Яны...—ён запнуўся й зрабіў колькі крокаў па хаце.—Я лічу абразам, што мая сястра мае мужам бальшавіка... Так! І я кажу ёй: кінь, каб не паскудзіць нашага роду...

— Так?—Юрка разьняў рукі й наскакам падбег да Сідора.—Вон! Вон, панскі агент! Ты што гэта? Прыехаў бясчэсьціць маю хату й маё імя? Вон! Яго-масьць тут знайшоўся! Душу яго разьбілі!... Голаў разьбіць мала... Вон, каб і нага твая ня была тут!

Бачачы мужа ў гэткім гнеўным настроі, Юста ня брала сабе ўгледз, што тут чаўпещца, і перш, вытаращчыўшы вочы, глядзела на абодвых, а пасья кінулася ўцішаць Юрку, крычучы:

— Што ты робіш, вар'ят? Што ты робіш? Не сарамаці людзей! Завошта-а ты наваліўся на яго?... Ці ты маеш розум?

А Юрка крычаў:

— Вон! Абаіх вас паганю! Мне не патрэбна вашага шляхецтва... Калом яно мне вылезла за сорак гадоў. Годзе!.. Прэч з дарогі! Я—бальшавік і ня выношу жаднага панства. Вон, вон! Ня выйду з хаты, пакуль гэты яго-масьць ня выправадзіцца...

Праходжыя вуліцаю застаноўліваліся перад хатаю... Крык і лямант цягнуўся з гадзіну. Юрка не здаваўся і гнаў Сідора з хаты. Юста абараняла брата, то ўпрашвала яго выйсьці на час да знаёмых. Сідор-жа „прынцыпова“ лаяў бальшавікоў і швагра. Але, лаючы Юрку, ён ужо ня думаў ні аб чым добрым. Гэтыя тры дні, якія ён пасьпеў пражыць у мястэчку, зрабіліся яму годам—ды годам ня простага жыцьця, а балючых мукаў разувер'я, ашаломленасьці зьменамі таварышоў і страхам перад пагалоўным захопам жыхарства ненавісным яму бальшавіцтвам. Усё гэта так

яго знэрвавала, так стузала, што ён увачавідкі адзначаў, як рабілася яму цяжка й нявыносна ў вікураўскіх абставінах. Звакол і зусюды глядзелі на яго тысячы вочаў атручваючага страху, тысячамі галасоў зьвінелі ў яго вушшу. Перад ім стаяў Юрка, а Сідору здавалася, што гэта—ажыўленае бальшавіцтва, якое вась-вось сьцісьне яго сваімі рукамі й задавіць. І калі ён спрачаўся й лаяўся з Юркам—то гэта толькі, каб не маўчаць. Каб не маўчаць, бо гэтаму супярэчыла ўся яго істота. Трэба было шмат здарэньняў, многа самааховы ды разам каменнай цярплівасьці, каб зьнізіцца да таго, што ён бачыў і чуў. Але пракідкі й дасьціпны Сідор адчуваў сябе ваўком у засадзе, якому ўсё-ж трэ́ было зламаць сьмеласьць і пакінуць гордасьць.

— Шша-а, шша-а!—пакорліва суцішыў Сідор швагра, калі той ня ўступаў, а ўпарта гнаў яго вон,— я пайду! я пайду... Я пайду, каб ня прыходзіць ужо сюды. Годзе!.. Няхай заклятай будзе тая часіна, калі я пераступіў гэты парог...

Сідор пасьпешна пачаў адзявацца. Адзяючыся, ён раз-по-разу пазіраў у вакно. Ад таго, што яму кідалася ў вочы ў згушчаным змроку вакна, Сідор то ўзвышваў, то паніжваў сваю нясьціханую лаянку, якая „злучыла іх род з родам Юркі“ і тае часіны, „якая завяла яго сюды“. Юста з мешалкаю ў руках тупала па хаце і то кляла мужа, то перапрашала Сідора, каб той не злаваў, каб ня слухаў „дурня Юркі“ і заставаўся.

— Куды-ж, братка, пойдзеш нанач?—казала яна Сідору,— заставайся ў нас... У хару плюнь заразе гэтай—і заставайся! Гэта хата не яго... Я больш гаравала на яе. Мой пасаг паставіў цябе на ногі,—адварочвалася Юста да Юркі.—Гаспадар знайшоўся! Вось заўсёды так, як і сёньня: валочышся, мэрам сьвяты бяз вуму, цэлы дзень, а ў хаце—хоць вецер гуляй! Мая хата! Скула табе ў горла, а ня хата!

Далей ізноў хапалася за Сідора, просячы:

— Не ганарыся, Сідорка! Мала што гэты вар'ят крычыць! Не зважай.

Але можна было Юсьце казаць гэта, а здарэнне йшло іншым кірункам. Юрка настойна—што далей, тым адчаянней лаяў швагра, паказваючы яму на дзверы, а Сідор сьпяшыў злажыць у куфэрак свае рэчы. Калі-ж ён сабраўся, то падышоў да Юсты, сучешыў, каб тая ня плакала і, пацалаваўшы яе ў голаў, рашуча выказаў:

— Бывай здарова, Юстынка! Прашу цябе—разыйдзіся ты з гэтым вар'ятам, з бальшавіком гэным паганым. Аберажы сябе і нашу фамілію... Бывай!—і выйшаў з хаты.

— Вон, панскі пасылач! Вон, бяляк! Каб і нагі твае тут ня было!.. Ідзі, шукай месца, дзе тваёй ганаровай душы даспадобы. Вон, вон! Так, так—ноччу, як сава, як кажан! Прыехаў тут шляхецтва сваё паказваць! Гіцаль, паскуда! Н-не, галубчык, забудзь бывалае... Ха-ха-ха! Многа ўжо гэткіх, як ты, схавала ў сябе ночка... нікуды не ўцячэ-эш-ш!

Юрка пакрыкваў так, стоячы ў вакне, і задаволена слухаў, як Юста разьвітвалася з Сідорам за парогам, клянучы й лаючы бальшавіка мужа.

IX

Мо' з гоні ад Юркавай хаты Сідор прабег безабдумна й безаглядна. Нейкая незьясьнёная яму, але моцная й страшная сіла гнала яго ў цем ночы, як найдальш ад голасу Юркі, які, здавалася яму, мэрам раздражнены чмель, гнаўся за ім і выў над вухам.

Пасьля штосьці Сідора супыніла; ён сыйшоў убок са сьцежкі, прыслухаўся, ці за ім хто не бяжыць, і запытаў сябе: „Запраўды, куды-ж мне йсьці? На дварэ—цёмная ноч... Ды й брыдка прасіцца дзе-колечы нанач. Што могуць падумаць! Ах, чорт надаў мне наведальца гэтыя Вікуры!.. Ужо ня знойдзеш сухога месца, калі паводка разьлілася... Кругом бушуюць хвалі!“

Здалёку хтось гутарыў. Сідор кінуў думаць, выйшаў на сярэдзіну вуліцы і пайшоў насустрач гутарцы. Але, прайшоўшы колькі сажняў, ён як-бы адумаўся—вярнуўся назад. Яму заздрычыла прайсьці паўз

хату сястры й пераканацца, ці толькі й было гісторыі, каб яго выправадзіць з хаты, ці крык ды лаянка цягнецца далей. „Аб табе чуткі ходзяць“— гэтыя словы Юркі глыбока запалі Сідору ў нутро, і ён у сваім расшавеленым выябражэньні маляваў розныя прыкрыя для сябе дагадкі. „Каб, адно, Юрка ня йграў перадатачнае ролі, а то...“— і за гэтым „а то“ йшлі розныя мажлівасьці, якія не мілавочна глядзяць на гэтых, як ён, Сідор, і якія пачалі яму здавацца.

Пазіраючы ў бакі, мэрам крадучыся, крыху падрыгваючы ад холаду, Сідор ужо падбліжаўся да швагравае хаты, як раптоўна яго пазвалі:

— Сідор Гарасімыч!

Сідор спыніўся і, крыху сумеўшыся, абазваўся:

— Я!— і пачаў узірацца на двух падыходзячых.

— Сідор Гарасімыч, — цішэй загутарыла да Сідора Марыля (то была яна з Варвараю), падбегшы да яго, — Вы ня йдзеце дадому начаваць!.. Хадзем да нас, — хапіла яна яго за руку.

— Чаму? — напалохана запытаў Сідор.

— Ведаеце, пра вас пусьцілі дрэнныя чуткі. Вас залічаюць агентам контр-рэвалюцыі... Вось, нават, і на нарадзе ўжо паднімалася гутарка пра вас. Макар, расказвалі так, абгаварваючы школьную справу, нападаў на настаўніцтва за яго чорнасотніцтва і ўмяшаў туды й вас... Ды яшчэ так, што ўсіх абурыў.

— Як? Плаха?!

— Так... Кажуць, апавядаў, што нібы вы прыехалі й разводзіце тут супроціўсавецкую агітацыю. Настройваеце настаўніцтва супроціў школьнае політыкі і наогул... Вось, на кожны выпадак, ідзем да нас...

Сідор разам кінуў усе іншыя роздумы і спыніўся на тым, што паведаміла яму Марыля. Хоць у яе паведамленьні й было многа знаёмага, чаго хітры Сідор заўсёды ня спускаў з думак, але тая раптоўнасьць, з якою ўсё гэта чынілася, аглузьдзіла яго. У ваччу ажылі ўсе вакольныя рэчы, зацюкала сполахна сэрца,

— Ідзем, ідзем хутчэй!.. Паганяны, як у іх усё скоро робіцца! Ці бачыш ты?— паўшэптам выказаў

ён ні-то да дзяўчат, ні-то сам да сябе і пасьпешна рушыў уперад, ухіляючыся блеску праменьня з вокан хат.

Дзяўчаты подбегам пагналіся за ім, перапыняючы яго ў паўголасу:

— Сідор Гарасімыч, вы ня туды пайшлі. Чакайце! Нам трэба на другую вуліцу!.. Чакайце!

А Сідор, не патураючы іх зову, як нацкованы воўк, безаглядна бег у цемнату вуліцы.

46
34

ЧЫРВОНААРМЕЕЦ ПАНКЕЛ ЛІПА

I

Калі Панкел Ліпа вярнуўся ў казарму і прайшоў у сваю роту, то яго таварышы ўжо спалі. У казарме было ціха: толькі й чулася глухое цюканьне старога загарка дзесьці за сьцяною ў канцылярыі ды мерныя выразныя стукі вартаўніка па калідору.

У абудвых бакох калідору, у няглыбокіх ямках-лёхах у сьцяне, былі ўстаўлены замурызаныя дымам, недагледжаныя лямпы-сьвірэлкі, якія, цьмяна гаручы, кідалі ад сябе смуглае праменьне.

Панкел пільным узрокам агледзеў усё памяшканьне, паківаў чамусьці галавою і спакойна ўсеўся на сваёй койцы, якая трэцяю стаяла ад надворнай сьцяны.

— Эх, і абрыдла-ж усё да чорта... Але няма рады, хоць ты захлыніся. Колькі часу ўсё адзін і адзін, бяз родных, бяз усялякае аб іх чуткі... Адзін адным— нібы саўлук, нібы бязродны... Вайна й вайна! Канчатку ёй, заклятай, ніякага няма. Толечкі вярнуўся з фронту раненым, пакалечаным... ні далому, ні да сваіх, а ў шпіталь, халодны, брудны, бездаглядны мур... І столькі мукаў перацярпеў, столькі здароўя загубіў!.. Чужыя людзі, койкі, енкі... І вось, яшчэ нават як сьлед неачуняў, а тут, глядзіш, ізноў зьбірайся на фронт... згарэў-бы хоць ён тамака... Гэта-ж жартачкі-ы! Ці-ж хопіць мяне на гэтыя новыя мукі?..

Панкел ізноў пакруціў галавою, выказаў злосную міну і заскрыгатаў зубамі... Азірнуўся вакола сябе. „Не! на гэты раз на фронт не пайду... Хаця-б ачу-хацца ад гэтых ранаў. Досыць! Чаму мне трэба больш за ўсіх ваяваць? Ды за вошта мне ваяваць трэба?“

І Панкел бадрыўся ад выказаных думак ды мерыўся ажно выкрыкнуць іх уголас, але надыйшоўшыя новыя роздумы яго спынілі, ахаладзілі. „А калі прымусяць?“ мігнулі яны перад ім. І Панкел спалохаўся іх; крыху памаўчаў у нейкім глузьдзе. „І калі прымушаць, будуць застаўляць, то й тады не пайду, не пайду і квіта... Хай што-хоць са мною робяць. Не паслухаю прыказу, ні за што. Сапраўды кажа Проў: „Будзь цвёрдым і ня гніся так лёгка пад прыказамі. Мала што табе бальшавікі пачнуць прыказваць, ці-ж усё ім выпаўніць“. Так: ня буду выпаўняць, стану крыху паўпарцей“.

Панкел устаў з койкі, смачна зяхнуў, справядзіўшы позіх зацяжным енкам, і пачаў расьпяразваць папругу. Выняў гвозьдзік спронжкі здзіркі рамяня і спыніўся, „Ах, як добра было-б пагутарыць цяпер з Провам, удваіх, наасобках. Цікава пачуць, што ён мне парадзіць зрабіць, калі ўсё-ткі й прымусяць мяне пайсьці на фронт. Цікава! Вельмі цікава! Вось ня буду спаць—пачакаю яго“, парашыў Панкел і аддаўся новаму наплыву думак, ня цэлых, трывожных, смутна-нявыразных. Іх назойны рой скаваў Панкела як ланцугамі і прымусіў спакойна сядзець.

Вакола яго таварышы ўжо храплі. Адны ляжалі на сваіх койках спакойна й нярухома, другія варочаліся з боку на бок, бы на спрунжынах, кракталі; іншыя не маглі супакоіцца ад кашлю й охалі. Вартаўнічага хутка стала ня чуваць, нібы і ён задрамаў.

— А мо' Проў ужо і сьпіць?—мігнула ў Панкела думка, і ён азірнуўся ў бакі, нібы шукаючы яго койкі.

— Не, месца зусім пустое,—адказаў Панкел сам сабе.

Прова яшчэ ня было—значыць дзесьці ён спазьніўся ў гарадзе.

„Трэба яшчэ крыху пачакаць; потым пачну распрацца, а вась, покi зьбяруся лажыцца, ён і натрапіць... Але-ж і хітры, аднак, гэты Проў, нечага сказаць! Усё пранюхае, усё дазнае—дзе і што і як; і тлумачыць усё з сэнсам, талкова. Вучоны, хітры, відаць, з бага-

тага котлішча... ня мне равесьнік... Бач, як усяго багата мае пры сабе: і кавы, і бялізны, і грошы, і ўсяго. Не шкадуе нічога. Гэтак, вядома, і службыць ня цяжка. Ды, нябось, яшчэ на фронце ні разу ня быў... Ні на фронце, ні на варце... Круціцца сабе, нырпаліць па горадзе і ня знайся... Ёмкі-ы, о-го-о, казаць нечага. Купца якогась сын, няйначай... Па ўсяму відаць... Ды і ў гутарцы, ліха яму, цягне за іх... за сваіх; глядзіш—так і гне ў іх бок, заступаецца, усяляк іх абараняе.

Панкел кіўнуў галавою і ўздыхнуў: „Ну, вядома, так ужо мабыць і трэба... Гэта не вялікая ганьба, мала што... Аднак, хлопец ён усё-ткі разумны, тлумачны... Судзіць справядліва, толкам, ажно любя паслухаць... Вось я асабіста дужа люблю яго паслухаць“...

Панкел паціху, з перапынкаю разьдзяваўся, кожную рэч зьвяртаючы акуратна і кладучы—што ў ногі, а што пад падушку, іншае-ж пад голаў. „Няйначай трэба дачакацца Прова, —думаў далей Панкел,— трэба вымусіць яго на гутарку, парадзіцца з ім, што рабіць... Усё-ткі два розумы, дзьве галавы—не адзін, не адна“...

Панкел абарваў думкі і пачаў зьвуваць боты, крэкчучы ад ныцьця сьпіны і колкі ў баку.

— Ах, так ломіць! О-ёй-ёй! Ох-хо-хо! Вось і едзе на фронт... у дарозе згінеш,—шэптам праказаў сам сабе Панкел і хапіўся рукою за плечы, потым за бок...

У гэты час пачуўся ціхі стукат дзьвярэй, а потым і шорханьне шагоў. Панкел адагнуўся ад койкі і паглядзеў убок дзьвярэй—то прыйшоў Проў, які паціхеньку, з асьцярогаю, каб не нарабіць груку, на пальчыках заварочваў вузкімі праходамі к сваёй койцы. Панкел нібы не прымячаў яго і нырпаліўся над сваёю пасьцельлю.

— А ты ўсё яшчэ ня сьпіш? Нябось, нядаўна вярнуўся ў казарму?—падышоўшы, шэптам запытаў яго Проў.

Панкел паважна адагнуўся ад койкі і пільна аглядзеў Прова. З ног да галавы акінуў узрокам, з хвілінку памаўчаў, потым загутарыў:

— Ня вельмі даўно прыйшоў і я. Прыйшоў і задумаўся: гэта-ж хочучь ізноў адпраўляць нас на фронт, а мне так ня хочацца, так страшна... ні-то, бач, каб баяўся, але ад болю, ад незажытых ранаў... Страшна, і я рашыў прычакаць вас, каб пагутарыць крыху аб тым, як тут быць, што рабіць, каб...—адрыўна, няўпэўнена, нібы намацоўваючы грунт, адказаў Панкел, павярнуўшыся к Прову і падступіўшы да яго на шаг.

— М'яне? Чаму гэта?!—нібы здзівіўся Проў і затаіў выплыўшую на твары радасьць. Моўчкі абудва прыселі побач на койцы Панкела і некалькі часу памаўчалі.

— Ці чулі вы, што нас ізноў на фронт думаюць пасылаць?—першым пачаў Панкел, недаверна аглянуўшыся вакола сябе...

— Так, чуў, думаюць... Што-ж дзіўнага ты ў гэтым знайшоў?

Панкел крыху памаўчаў, потым сказаў:

— Ня хочацца, ведаеце, абрыдла вельмі... Я не паправіўся якраз... усё цела ные, ломіць... Ды й падумаўце—восьмы год я ўсё гэтак вандрую: то на фронт, то назад у шпіталь... Пяць разоў быў ранен... Увесь час бяз вестак аб родных, дзе і што яны; ня ведаю долі ні жонкі, ні дзяцей... Знайсці-б іх, праведаць аб іх што-кольвечы, на хвілінку з імі-б угледзецца і... больш нічога... Тады-б я зноў гадзіўся на справу, маўчаў-бы, слухаў і выпаўняў-бы прыказы... Хоць яно-то й супачынку дужа хочацца; чалавек ня сталь—ня можа трываць бясконца, ну... Але то няхай сабе, вось яшчэ мо' як пратрымаўся-б... толькі сямейка, дачушка, хата... Дзе яны і што? Без капейкі грошай пакінуты... Ах, канчатку няма ні гэтай вайне-завірусе, ні гэтым фронтам паганым, ні...

Па твары Панкела бегалі балючыя сударгі, мяняючы свае абрысы за кожным словам; голасна праводзіў іх востры скрыгат зубоў і адчайны выверт рук.

Проў пільна сачыў за выразам твару Панкела і, пацяшаючыся ўнутры, думаў: „Вось яшчэ адзін... Гэта паказвае, што ўжо ёсьць глеба, гатова... Ды чаму-ж ня быць? Стаміліся людзі, заездзілі іх уканец баль-

шавікі... Затое і іхнія скрэпы пачалі трашчэць... Можна цяперака арудаваць з посьпехам... латва... Вось на заўтрашняй рахубе трэба будзе абрадзіць усё і брацца за справу стараньней... Толькі пагнуць у гэты бок... як належыць...

— Слухай, Панкел, а давай паспробуем зрабіць так, каб нам зусім не ваяваць, добра?—асьцярожна парадзіў Проў.

— А ласьне гэта можна зрабіць?—зацікавіўся Панкел, нібы акрыяўшы ад нейкага сполаху.

— Гм! Як зрабіць?—Проў, агледзеўся вакол па казарме; гэта зрабіў і Панкел.

— А вось...—пачаў ізноў Проў, — на фронт пойдзем ахвотна, паслушна, а па дарозе—давай падгутарым чырвонаармейцаў, і як прыдзе да бойкі—уцяком з часьці, здамося ў палон: „Бярэце нас! Здаёмся!“ крыкнем і перабягом да казакоў... усе, палком, гуртам... А там, а там у іх і адпачынем... У іх усяго ёсьць, і мы ўдоставяць пад'ямо... Га, Панкел, згодзен ты на гэта?

— А ці-ж можна так?—перапалохана запытаў Панкел.

— Вось цудны які, а чаму-ж не? Хіба ты мне ня верыш?

Панкел задумаўся.

— Н-не-э, ведаеце, цяжка і... страшна здавацца ў палон. Ды й брыдка, непачэсна-а... Гэта провокатарства, здрада. Усе будуць пальцам тыкаць: „Зраднікі, прадаўцы“,—скажуць. А што дастанеш за гэта? Ласьне пахваляць за гэта нашы ворагі? І дадуць якія-кольвечы прывілеі?

— Го, браток, ня думай благога... Не ашукаешся; хто да казакоў пераходзіць—даюць таму ўсякія палёгкі... Ды што казаць! Там народ—ня нашаму раўня! Далікатныя, паністыя ўсё... Ведае, што рабіць і як абыходзіцца. Усе вучоныя, разумнікі... Там, у казакоў, зусім інакш нашага... Кінь, браток, верыць бальшавіком! Брэшуць яны, ня болей.

Проў цікаўліва, з падмігамі, з захаванымі ў маршчынках твару лёгкімі калючымі хітрыкамі, акідаў Панкела празрыстым поглядам, сочучы за тымі адбіт-

камі ўражаньня на яго твары, якія пакідала за сабою гутарка.

Панкел-жа маўчаў. Некалькі разоў, з перацягамі нібы з пуду, прабягалі па яго смуглым задуменым твары пуглівыя, недаверныя ўхмылкі, пакідаючы за сабою сьляды глыбокага суму, вострага сумненьня і густое шкоды чагосьці, яму аднаму вядомага.

— Ну, як-жа?—даўшы яму падумаць, запытаў Проў, не перастаючы ўвесь час азірацца вакол сябе.— Памойму, будзе ці не? Разабраўся?

— Гэта не салдаты, і не ваякі: сёньнека к нам, а заўтра, ад нас,—скажуць яны. І будуць здзекавацца над намі, як і над усімі іншымі нашымі таварышамі... І шомпалы, і розгі, і растрэлы... О, не, гэта, памойму, няцікаўна.

Проў нецярпліва даслухаў, пачасаў вісок і сказаў:

— Кінь, браток; то большавіцкая брахня... пераканалі цябе большавікі, каб застрашыць чырвонаармейцаў, адбіць у іх ахвоту... Го-о! А колькі, аднак, здаецца нашага брата-а! І добра робяць, вылузваюцца з лапаў большавіцкіх!..—сьціскаючы ў сваёй руцэ руку Панкела: разуверваў і ўгаварваў яго Проў.—Ты вер мне, Панкел: зусім хлусьня тое, што нібы-то казакі ці дабравольцы з намі—чырвонаармейцамі—дрэнна абыходзяцца... Я табе кажу... Падумай, што-ж бы то было, каб гэта так рабілася—тады-б на чым выгравалі-б ваюючыя між сабою стораны? Кожны разлічвае на спакусу і абман сваіх ворагаў. Ой, колькі здаецца чырвонаармейцаў казаком! І гэта казакі добра ведаюць, і шануюць тых, хто ім здаецца ў палон. Ну, сумняваешся?

— Трэба крыху падумаць,—адказаў Панкел.

— Ды кінь, браце! Чаго там болей думаць? Чаго сумнявацца? Ня век-жа жыць табе на фронце, то ў казарме; ня век-жа грозіць ~~не~~ жыцьцю, ліха ведае за што і каго... Калі думаеш аб сабе, аб сям'і, то трэба-ж скончыць з гэтакімі варункамі калі-колечы і адпачыць трохі... Ці-ж аднаму табе за ўсіх адбаярвацца? Ці-ж больш табе, чым усім трэба? Ды, галоў-

нае, за якую тут падзяку ўсё гэта?—горача і старанна казаў Проў.

Панкел шчыра падумаў, потым, дапытліва адказаў:

— Ну, добра; а калі я й згаджуся, рашу, то як гэта будзе там, на фронце, вымеркаваць?

Проў шчыльна прытуліўся да Панкела і на вуха прашапеў:

— Гэта ўсё будзе зроблена і абмяркована падрабязна... Ты зойдзеш да мяне, я буду ў штабе і пазаву цябе... Там у нас усё наладжана—цэлы гурток ёсьць, арганізацыя цэлая. Вось там мы усё і абладуем... На фронце ўсё відней, спрытней, а тут... нельга сказаць, як выйдзе... Галоўнае—будзь пэвен; пільнуйся мяне: я аб усім табе буду казаць, як і што рабіць. Ну, як, Панкел? Латва?

Панкел памаўчаў. „Ён ужо здаўся! Далей ня выцягне“, прабегла ў думках Прова, і ён падняўся з месца і пацягнуўся. Яго твар выказваў радасьць перамогі яшчэ над адным чалавекам.

— А хочаш,—прыгнуўся ён к Панкелу, не даючы яму апамятавацца ад разам нахлынуўшых на яго думак і ўздыму пачуцьця,—і ты можаш быць залічаным да нашай хэўры... Ты можаш сьмела падгаварваць і другіх сваіх таварышоў: бач, бліжэйшых да цябе і надзейнейшых... Цішком, вобмацкам, выпрабоўна... Кожны чалавек—лішні гвозд у справу. Чымсьці болей нас будзе—тым сьмялей і вярней... і ахватней... Папрабуй, а ну-ж і ўдасца... здалёк так, з падходам...

Проў прытуліўся да яго вуха...

— У нас за гэта плацяцца грошы. Ды іншая падзяка даецца... Такі ўжо зроблен парадак... Прабуй... перш шапні, памацай, як кажуць, бяз імяў, здалёк... як нічога-б сам ня ведаў, а, бач, з чутак, з перадач... вядома, нібы звычайны чырвонаармеец сярод сваіх...—асьмеліўся пасуліць Проў, угадваючы падатлівасьць і і прыхільнасьць да сябе Панкела.

— Самае важнае для мяне—гэта дамоў-бы на кароткі час... тады-б... то-ж ад фронту недалёчка... Вось

мо'б гэта праз вас можна было-б, то...—дапытліва
праказаў Панкел.

Проў здаволена ўсьміхнуўся.

— Чаму-ж не—будзе й гэта. Колькі хочь... Чымсьці
болей ты прывабіш да сябе—тым болей дастанеш
падзякі... Ня толькі дамоў пусьцяць, а й грашыма
яшчэ надзеляць на дарогу... толькі пастарайся... не
сумнявайся, брат, ні капелькі...

Проў не даказаў: стукат шагоў вартаўнічага,
пасьпешна захадзіўшага калідорам, яго перабіў...

Проў швыдка адскочыў да свае койкі і, прыгнуў-
шыся, стаў разьдзявацца.

Панкел паважна, у задуменьні, паваліўся на койку
і апрануўся коўдраю, захаваўшыся ў яе з галавою.

Вартаўнічы не зьвярнуў на іх увагі, а, прайшоў-
шы між іх аддзяленьня, павярнуў налева, да дзьвярэй.

Проў скоса паглядзеў усьлед яго, жартліва пад-
мігнуў вачыма і працягнуў голаў у бок Панкела, ду-
маючы з ім пагутарыць яшчэ крыху, але ўбачыўшы,
што той ляжыць, апрануўшыся з галавою, пакінуў
намер, адварнуўся і ўлёгся сам.

II

Пасьля гутаркі з Провам Панкел доўга ня мог
супакоіцца. Лёгшы спаць, ён пільна і доўга абдумваў
кожнае слова як Прова, гэтак і сваё; варочаўся з
боку на бок, усё ня могучы заснуць, а назаўтра дык
цалюткі дзень яму нічога ня йшло ў голаў: за во-
шта-б ён ні браўся, чаго-б ні датыкаўся ў думках,
гутарка з Провам зьбівала яго думкі да сябе. Панкел
верыў і ня верыў Прову, згаджаўся з яго радаю і
не згаджаўся. У яго сяродку, у душы, была блыта-
ніна пачуцьцяў, так што ён ня мог ні на чым адным
спыніцца, за вошта ўхапіцца, каб аглядзецца, злавіць
кіраўнічую думку. Праўда, адметней і ўдатней усяго
ў галаве Панкела здрачыла ўсё-ж тая, знаёмая яму
аднаму, неадчэпная думка—думка аб дому, аб родных;
і толькі за ёю ўкрадкаю, нічога супольнага ня маючы,
ганялася балючая няпрыемная другая думка—ужо аб
фронце; усе-ж іншыя, засмугышы, вярцеліся вакол

гэтых дзвѣх, то выказваючы на хвіліну свой бледы выраз, то губячы яго ў імгле бясыікаўнасьці і няўважнасьці. „Проў кажа,—судзіў сам з сабою некалькі разоў у дзень Панкел:—Проў радзіць і ўгаварвае... Проў абяцае... Няўжо гэта ён шчыра і бяз задніх думак? І няўжо-ткі яму паверыць? Няўжо ён мне добра хоча? Значыць, паверыць яму, паслухаць яго і йсьці за ім?.. Н-не! Гэтага я ні ў якім разе не магу парашыць... На гэта я ня-а... пайду ні за што!..“

Як-бы ў даказ гэтага Панкел матаў галавою, рабіў цвѣрды мах рукою і крывіўся... „Не зраблю, бо штосьці мне гэтага не дазваляе, штосьці перашкодзіць гэтаму... Ды падазронасьць бярэ: чаго гэта Проў так шчыра ўжо захвальвае „сваіх казакоў ды дабравольцаў“ і ганіць бальшавікоў і просты, рабочы народ... Бадай, што тут ёсьць нешта нячыстае. „Людзі брэшучь! Бальшавікі нагаварваюць!“—кажа ён. Нябось, тут не нагаворыш, калі многія сваімі вачамі бачылі і на сваёй скуры перанесьлі ўсе казацка-генэральскія даброты... О, гэта паганцы і злыдні такія, што ад іх добра не прычакаеш... Казакі! Хто іх ня ведае? Колькі яны крыві работнічай і сялянскай пралілі, баронячы цара! Го-о-о!..“ Але гэтыя думкі зьмяняліся другімі: „А мо'... можа праз Прова і інакш усё можна было-б зрабіць... Відаць, ён там свой, закіне словам-другім— і я дома... Што значыць аднаго чалавека адпусьціць? Хто гэта прымець?..“

Панкелу было не да яды: ня цікавіла і кропкі. Уся завіруха пачуцьця, узбураная варункамі, усе абставіны, выпхнутыя наперак жыцьця скуткам яго лёсу і прыпёршыя, загнуўчыя сваю афяру ў цесны куток, зьяпіліся ў нешта адно, цяжкае, балючае, залезшае яму ў нутро і скрабаўшае за самае ценькае і каразьлівае месца.

Няўрымна, назойліва гняло яно Панкела, дражніла, шпігавала дрыготным сьвербам: „Як тут рабіць? Куды схіліцца? На фронт і за Провам? На фронт і таксама да забыўнасьці, шчыра і верна нясьці сваю службу, як і ўперад? Куды пахіліцца? Дзе чакае мяне лепшы лёс? Не разьбяруся—ды годзе! Не растлумачу

сам сабе! Зайшоў у гэткі куток, хоць задушыся—ды годзе... Не, трэба аддацца на волю лёсу, на хвалі жыцця"... Махнуў упэўнена рукою Панкел, і нібы гэта яго крыху супакоіла. Але зараз-жа ў галаве яго запанавала кіруючая думка: „На фронт!“

„На фронт!“—у гэтым сыходзілася ўся агульнасьць, злучаная з пераменаю абставін, з узбурэньнем новых думак і пачуцьця разьбітае, надарванае самотнасьці. „На фронт!“—перш няясна, украдчыва, неадметна варушылася дзесьці на задворках Панкелавай душы, а потым усё жывей, выразней, назойлівей высоўвалася напавярх новае пачуцьцё, ад якога нельга было адкасьніцца.

І Панкел стаў чакаць таго моманту, калі да яго вушшу кранецца пазыў-вокліч: „Зьбірайся ў паход!“

Чаканьні заўсёды ўздоўжваюць час, робяць яго цяжкім і з гэтым козлытна-цікаўным: хочацца дачкацца хутчэй, а на краю спатканьня з дачаканым—ужо хочацца расьцягнуць час выпаўненьня чаканьняў...

Панкелу прышлося чакаць пяць дзён. Для яго гэты час здаваўся вельмі доўгім, калі ён пераносіўся думкаю да апошняга дня, а ўжо на пяты дзень Панкел мог выліць сваё пачуцьцё ў словах: „Як хутка праяцела!“ І, азірнуўшыся назад, ён убачыў, што гэтыя пяць дзён перабыліся (бо куды там было да жыцця!) на адзіноце, воддаль ад таварышоў, бяз стрэчы на т з бліжэйшымі з іх. І гэта было таму, што Панкелам валадала нейкая бясьцікаўнасьць да ўсяго, апроч фронту, з туманным яго выразам; ім валадаў такі настрой адчаю, што хацелася ўсяму сьвету гукнуць: „Для мяне цяпер ты не патрэбен!“—каб адкасьніцца і маўчаць-маўчаць...

Пры гэтым настроі зусім зразумела, што Панкел на ўсе замеры Прова пагутарыць з ім адказваў хлусьнёю, што нібы яму нямашака часу, або баліць галава, ці нядобра на сэрцы.

Але ў гэтыя дні, калі ўвесь сьвет быў чужы для Панкела, блізкі паход на фронт вызначаў многія самотныя яго інтарэсы. Так, Панкел загадзя старанна сабраў свае рэчы, раскіданыя і на гваздох у слупе,

і на койцы пад падушкаю, і пад койкаю; пасартаваў іх па іх вартасці і карыснасці для сябе, і акуратна запакаваў у куфэрак: няхай будзе нападатове. Раз-поразу, усяго да дзесяці разоў, ён перамацаў кожную рэч, каб праканацца, што нічога не забыў.

То было на трэці дзень. І якраз, калі яго, Панкела, клапаціла капаніна ў маемасці, у казарме камісарам быў склікан сход чырвонаармейцаў. На сход была сабрана амаль ня ўся казарма. На сходзе абгаварваліся бягучыя пытанні, звязаныя з наступным паходам, з цяжкім становішчам на фронце, якое вымусіла гэты іх паход; перш камісар, потым камандзір, а далей яшчэ з камуністых іх роты два таварышы, у сваіх гарачых прызыўных прамовах, чорнымі фарбамі абмалёўвалі цяжкія часы, напаткаўшыя савецкія рэспублікі, заядлыя патугі ворагаў працоўнага народу зьнішчыць Савецкую Уладу і аднавіць свае старыя, пабудованыя на няволі рабочых і сялян, парадкі. Усе прамоўцы адмячалі сьвятую павіннасць кожнага з чырвонаармейцаў забыць усё, што злучана з іх прыватным жыццём, і сьмела ды цвёрда йсці на ворага.

Панкел сядзеў увесь працяг сходу на сваёй койцы, калупаўся няпрыметна ў сваім куфэрку, і многія словы прамоўцаў прапускаў паміж вушэй. Праўда, праз гэта ўражаньне яго ня губілася ад прызыўных слоў, сэрца не маўчала спакойна. У Панкелавым нутры ўздымаліся ваяўнічыя пазывы, рос бадзёры настрой, варушылася злосьць да ворагаў працоўнага народу... І калі пасля сходу чырвонаармейцы сталі жыва абгаварваць прамоўцаў, хто хвалячы, хто ганячы кожнага паасобку, то Панкел міжвольна адчуў, што яго жаданьне: „хутчэй на фронт!“ пашырылася, вырасла ў вялікую сілу і заўладала ўсёю яго істотаю... „Фронт!“ — нібы чыйсь голас шаптаў яму на вуха, і ўсе думкі, бы пчолы ля кветкі, вярцеліся вакол значнасьці гэтага слова. А з думкамі ўставалі і ўражаньні, якія мастацка-выразна ні-то малявалі, ні-то выяўлялі бачаныя ім, Панкелам, мясцовасьці, іх разлогі пры лясох, абапал рэчак, дзе за ўзгоркам палявы штаб пры-

масьціўся ў балаганах. Нават выяўна чуліся стрэлы, выкрыкі камандзіраў—усё знаёмае, нядаўнае, перажытае і... агорклае, абрыдлае. „Няхай-бы ня бачыць усяго гэтага болей!“—шавялілася спотайку нейкая адваротнасьць... але пазыў „на фронт!“—зацьміў усё

І калі ў суботу з раніцы Панкел спрасонку пачуў знаёмую ўжо яму каманду: „Уставай! У паход сабірайсь!“, то раптам бадзёрасьць ахапіла ўсю яго істоту: Панкел стаў жвавы, рачысты, рухавы; з твару ня сходзіла жывая ўхмылка.

Нібы на спрунжынах, ён хутка падняўся з пасьцелі першым, папіў гарбату, першым сабраўся і першым выбег на дзядзінец. Увіхаўся, нібы сьпяшучы на цікаўны баль ці ў госьці да прыяцеля; чуў у сабе, як і бывала, з маладых гадоў, вострую цікавасьць да людзей, з якіх усе тыя, што мігалі перад яго вачмі, былі па душы, здавалася яму, блізкімі і мілымі. А Проў, дык той зусім захапіў яго сваёй таемнасьцю, так захапіў, што вымушаў яго сачыць за сваёю бегатнёю па казарме, настарожвацца чутка да кожнага яго слова. Натыркаючыся на Прова, Панкел ухмыляўся прыемнаю і мяккаю ўхмылкаю, якая казалася Прову: „А я ўсё-ткі шаную цябе“. Проў выразна вычитваў гэтыя словы, ведаў, што іх пісаў настрой душы Панкела і, здаволены, паказваў выгляд, што адказвае яму тым-жа самым. Толькі выпадкова яны ня стрэліся ў той дзень ды душа ў душу не пагутарылі.

Панкел да таго аддаўся збору на фронт, да таго заходзіўся цікавасьцю блізкага паходу, што цалкам увайшоў у яго рух, клапаціваўся, у яго баявую трывожнасьць. Ён пачаў злаваць, бачачы, як многія з таварышоў-чырвонаармейцаў нядбайна, гультаявата і марудна зьбіраюцца; дваіх нават упікнуў за іх знарочыстую маруднасьць.

— Вы-ж на сходзе гэтак голасна гукалі: „Памрэм ахвотна! Хоць сёньня на фронт!“—прыпомніў ім Панкел, каб балючай іх уразіць.

Затое, калі ўсе выйшлі на двор, пастроіліся ў роўную шарэнгу, ён радасна ўздыхнуў і лёгка павярнуўся направа, першым зрабіўшы цвёрды і ўпэўнены крок у вароты.

III

На фронт Панкелу са сваёю часьцю прышлося ехаць болей пяцёх дзён. Але, ня гледзячы на гэту доўгую дарогу, ён ня нудзіўся і не стамляўся, а, наадварот, быў бадзёрым і жвавым. Усё яго востра цікавіла, ажно Панкел цешуу сябе раз-по-разу: „Ніколі, здаецца, ня было так весела“. А калі глядзеў на ўсіх, то здавалася яму, што ўсе падмячаюць гэты яго настрой.

Увесь час язды стаяла мяккая, сонечная пагода: сіняе неба бяскрайным полагам вісела нярухома над зямлёю і, здаецца, адбівала ў сваёй сіні апустошанае поле і галеючы лес. У чыстым паветры занадта гучнымі паказваліся крыкі варон і шпакоў.

Праз усю дарогу іх поезд спыняўся толькі на буйных станцыях. Ён ішоў ня надта сьпешна, неяк нібы гультайна, марудна, ажно Панкелу хацелася яго падапхнуць, пагнаць. На кожнай станцыі, нібы заўчасна было ўмоўлена, так акуратна і парадкам іх сустракалі рабочыя й служачыя станцый і суседніх мястэчак ці местаў, шмат дамешаныя сялянамі сумежных вёсак з чырвонымі сьцягамі, пяючы песьні пад медныя зыкі музыкі.

Стройна падбліжалася маніфэстацыя да вагонаў іх эшалону, спынялася й адчыняла мітынг. Чырвона-армейцы траха ня ўсе выбягалі з вагонаў і грудзіліся ў грамаду, а болей нярухомыя й гультайныя зьбіраліся ў дзвьярох вагонаў і настарожваліся ўбачыць і пачуць, што будзе рабіцца і гаварыцца. І бачылі, як кожны раз з гушчы прышоўшых да іх на спатканьне выходзілі адзін-другі прадстаўнікі, якія аддзяляліся з грамады і пачыналі свае прамовы. Гаварылі нядоўга, але ўсе прызыўна, завуча, бадзёрачы, настройваючы ваякаў на самаафяру ў імя рэвалюцыі. Таксама па чарзе вызываліся разьвітанейшыя й разь-

вейшыя з чырвонаармейцаў адказваць на прывітаньні, гэтак і адказныя прамовы выказваліся ў простаі, зразумелай, ад душы шчырай мове, праводзячыся пекнымі наіграмі музыкі.

Праз усю дарогу Панкел быў у гэткім паднятым настроі, што з надзвычайнаю цікаўнасьцю лавіў кожнае слова прамоўцаў, дапускаў іх да сэрца і салодка, ваяўніча адчуваў сваё пачуцьцё ў іх.

На адзін з чародных мітынгаў Панкел нават сам папрасіў у камісара сказаць невялічкую, але моцную, гарачую прамову і, дастаўшы згоду, зразу-ж пачаў гатавацца. Складзеныя, форма прамовы ў яго галаве злажылася паміж яго патугі, сама сабою, і на перагоне Панкел стараўся яе абгладжваць. Кожную думку, кожнае слова ён разьбіраў з усіх бакоў, перастаўляў з месца на месца, чарадаваў з другімі, падмяняў, дапасоўваў мацнейшае па ўкладзенай у яго сіле пачуцьця да слабейшага. Сваю прамову Панкел кіраваў на адну мэту, намерваўся зьбіць ёю адну цэль: бадзёрым і магутным пазывам запаліць у сваіх таварышоў смагу беспараднай помсты да ворагаў працоўнага народу, да нішчыцеляў волі беднага, прыгнечанага люду. Стараўся ўлажыць у душу чырвонаармейцаў жалезную ўпартасьць і загартаваць волю да рашучай перамогі над ворагам. Усё, што адцягвае думкі ад гэтага сьвятога дзела, што сваёю самотнаю дробязьзю засмучае сэрца, наганяе жуду і адбівае надзею, Панкел мусіў зганіць і зьвесці на нічога, задушыць. „Толькі йсьці ўперад, як ішоў я й дагэтуль“.

Хутка Панкел нашчэнт быў захоплен думкамі аб сваім выступе перад таварышамі. Патрошку ўражаньні яго пачалі маляваць вобразы розных момантаў з руху грамады, які станецца пад уплывам яго слоў. Вось у адзін момант твары ўсіх зрабляцца сур'ёзнымі, парывіста ўсе замахаюць рукамі, паціснуцца ўперад, потым паспяшаць у вагоны і патрабуюць хуткай адпраўкі ў бойку... Яго, Панкела, будуць насіць на руках, гайдаць, гукаць, каб ён быў іх правадыром. „Эх, даехаць-бы хутчэй да ўмоўленай астанойкі“ — у такт стуку калёс пераказваў сам сабе Панкел...

Нарэшце дачакаўся—прыехалі. Цягнік спыніўся.. Панкел першым выбег на стацыю, паглядзеў ва ўсе бакі, каб злавіць камісара і адчыніць мітынг, але—прымха—ды годзе!—камісара вызвалі на перагаворы к простаму проваду, дзе ён прабыў увесь час астаноўкі, не пасьпеўшы адказаць на прывітаньне і падарунак сыягу прыйшоўшай на станцыю рабочай маніфэстацыі.

Панкел абурыўся, зажурыўся і хацеў ужо пасылаць праклёны і камісару, і камандзіру, і начальніку станцыі. „Як-то яны мелі права так зрабіць? Чаму разьбілі яго пляны? Гэта знарок, сумысьля?“ Але на хвілю спыніўся, падумаў і супакоіўся. „Што-ж! Нічога ня зробіш! Прыдзеца пакінуць на другі раз. Усё роўна яшчэ пасьпею сказаць?!“ І хоць бадзёрасьць крыху апала, усё-ткі далёка было да суму, да жуды. Ня ўплыло й гэта на Панкела і ў сэнсе пахілу яго думак да Прова.

Зусім не!

Праз два дні Панкел, седзячы ў другім вагоне, нават і не сутракаўся з ім. Калі бачыў здалёк, то спакойна прапускаў між ваччу. Неяк абуднілася ўсё й пасумнела перад нахлынуўшым пачуцьцём рэволюцыйнага настрою. Толькі на трэці дзень з часу ад'езду, а назаўтра пасьля таго, калі Панкелу неўдалося сказаць прамову, Проў на аднэй станцыі падбег да яго, хапіў за палу шынэлі і спыніў. Проў быў задуменным і ня прымеціў незадаволенай міны Панкела, які ў гэты момант не хацеў з ім ні за што спаткацца.

— Штосьці цябе й не злавіць, братка,—суха праказаў Проў.

Панкел крануўся йсьці.

— Чаго-ж уцякаеш так хутка?—запытаўшыся, дадаў ён.

— Сьпяшаю... Вось хіба ўбачымся з вамі і пагутарым на месцы,—нядбайна адказаў Панкел і крута, недалікатна нават павярнуў ад Прова. Гэты скрывіўся, пагрозна матнуў рукою і пабег.

Пасьля гэтага выпадку яны яшчэ пару раз спатыкаліся на станцыях, у гушчы таварышоў, але абміналі

адзін другога і, нібы чужыя, разыходзіліся, не абмовіўшыся словам. Панкел не спрабаваў вызываць з нутра маўклівыя перажыткі нядаўных гутарак з Провам, насуленых ім плянаў і рашэнняў, якія прынясе яму фронт, а Проў ня лічыў патрэбным пакуль-што падгарачваць Панкела сваім настойным дапамінам: ён быў пераконаны, што яго агітацыя ня пройдзе дарма, што skutкі яе глыбока сядзяць у Панкелавай душы, і варта толькі ў любы час да іх дакрануцца, як яны абудзяцца. За гэта Проў быў спакоен.

І абудва з іх бачылі ў часовай чэрствасці сваіх адносін звычайнае зьявішча.

Праўда, Панкел часта-густа, адыходзячы ад месца стрэчы з Провам, міжвольна задумоўваўся, няпрыметна азіраўся і недавольна казаў:

— І напрэцца ён заўсёды на мяне, ліха на яго!

Так няпрыметна мінаў час, так няпрыметна праляцеў і ўвесь тэрмін дарогі.

І калі эшалон прабягаў апошні прагон, Панкела ахапіў нейкі трывожны настрой, яму яксьці ня верылася, што ўжо яны хутка прыедуць на месца; мігала хаценьне, каб час расцягнуўся яшчэ надалей, каб сама язда прадоўжылася.

Панкел стараўся адганяць думкі аб тым, што вось-вось яны прыедуць, спыняцца і пачнуць выгружацца; ён нярухома ляжаў на палку вагону і не зварочваў ніякай увагі на рухавасць заклапочаных таварышоў.

Гэта яго паказная й натужная нядбайнасць нават зьвярнула на сябе ўвагу некаторых яго таварышоў, якія клапатліва і нэрвова забегалі па вагоне, збіраючы рэчы, скручваючы шынэлі і аглядаючы вінтоўкі.

— Ну, а ты-ж як, Панкел? Так і ня думаеш вылазіць на Быстраўцы?—здзіўлена пытаў яго сусед, азіраючыся на Панкела.

— А ён паедзе проста, праз фронт, да дэнікінцаў у госьці,—падказаў другі, усьміхнуўшыся.

— Што-ж за дзіва!—дадаў трэці,—бач, Панкел і родам з дэнікіншчыны.

Панкел маўчаў, нібы не аб ім зусім і гутарка йшла. „Няхай баўтаюць, што хочуць“, падумаў ён, „языка не адрэжаш або ня прывяжаш к зубам“... І сам адварнуўся да сьценкі.

А таварышы ня ўнімаліся: жартавалі, падсьмейваліся за яго спакой і нядбайнасьць да ўсяго. Далей-болей—і чуць ня ўвесь вагон загутарыў аб Панкеле.

— Штосьці наш Панкел занурыўся сёньнека. Ці не каханую колішнюю толькі сьніў?

— Як ня журыцца—гарачая справа на носе... Тут ужо не аб каханых ходзіць...

— Яно-б ехаць ды ехаць, а то раптам, глядзіш, і злазіць прыходзіцца.

Адзін другога вастрэй, адзін другога калючай выкідалі таварышы словы і пускалі іх у Панкела, стараючыся ажывіць і дастаць ад яго адказ. Але мэты яны не дасягалі. Панкел ляжаў і маўчаў. І толькі, дзякуючы рэзкаму сьвісту цягніка, які вяшчаў аб прыбліжэньні станцыі, заставіў Панкела падняцца і сесьці.

— Ці-ж ужо прыехалі?—нехвотна праз зубы праказаў ён, зьвярнуўшыся ні-то да самога сябе, ні-то да таварышоў, і пачаў пазяхаць, пацягвацца і крактаць.

У гэты час некаторыя з чырвонаармейцаў, пасьпеўшы сабрацца, завіхнуліся йзноў вакол гутаркі з Панкелам, а другія яшчэ зьбіраліся і не зьвярталі на яго ўвагі.

— Яшчэ з пару прыдзецца ехаць,—пасьмяяўся адзін.

— Бо мы-ж едем без перасядкі ў Растоў,—дадаў другі.

Цэлы шэраг другіх не аставаўся ў даўгу.

Панкел не шманаў: ён пачуў, што цягнік збавіў ход, і моўчкі зьлез з палатак ды прыняўся агляджаваць свой куфэрак.

IV

Многа часу не патрабавалася, каб разьмясьціцца войску ў адведзеных для яго на станцыі Быстраўцы

памяшканьнях, але ўсё-ткі, пакуль гэта пасьпелі зрабіць, мінула болей пяцёх гадзін. Дзень быў зьмінтрэжаны цалкам.

Панкелу, як на тое ўжо йшло, і тут выпала месца ўблізку ад Прова (вядома—Проў пастараўся для гэтага). Толькі яны выгрузіліся з вагонаў, ён увесь час сачыў за Панкелам, і няпрыметна для Панкела апынуўся ў іх партыі, разьмешчанай у будынку быўшай Мар'інскай гімназіі.

І зрабіўшы гэта, Проў з першае хвілі пачаў меркаваць на тое, каб выбраць зручны выпадак пагутарыць з Панкелам, абудзіць у ім астыўшую цікавасьць да надыходзячай авантуры і ня даць яму перадумаць. Проў нават пачаў пабайвацца, бачачы зьменнасьць у Панкела, і дрэнчыў хутчэй абламзаць яго з галавою.

Але гэтае асьцярогі не патрабавалася; здарэньні шанцавалі Прову: у Панкела, на дзіва хутка, насьпела новая зьмена, якая вярнула яго да настрою часоў гутаркі з Провам на месцы. Казарменае паветра, абставіны казарменага абыходу раптам нахлынулі на яго і сагналі повеў дарожнага ўражаньня... Панкел, прымеціўшы ўблізку да сябе Прова, зарупіўся аднавіць з ім гутарку. І нават недаволіўся, калі час бег, а гэта не ўдавалася зрабіць, бо Проў перш нудзіўся з цэлую гадзіну на адзіноце, а потым, з вечара да самае поўначы, лётаў, як шалёны, з памяшканьня ў памяшканьне, чагосьці шукаючы між чырвонаармейцаў, шушукаючыся з некаторымі з іх, мабыць, сваімі хаўруснікамі, і пры гэтым заўзята матаючы галавою.

Толькі а пачатку першае гадзіны па поўначы Проў звольніўся і заявіўся на сваё месца. Панкел, вядома, гэтага не дачакаўся—ня мог прасядзець бяз сну якіх з пяць гадзін засаб: што рабіць пры гэтым? А без работы ды ў роздуме нялёгка. Праўда, за дарогу ён не ўтаміўся, ня мог утаміцца пры сваім настроі, аднак, толькі пераступіў парог дачаснае казармы, як ім заваладала нейкае цяжкое пачуцьцё, вельмі блізкае да ўтомы. А калі пачало мрачэць і вочар зазірнуў у вокны будынку, Панкела пацягло да

снупу—нават вячэраць яму не захацелася, толькі выпіў кубак пустое гарбаты і хутчэй-жа лёг спаць. І толькі ўлёгся на койку, як ужо праз хвілін пяць храпеў, ня гледзячы на тое, што вакол яго стаяў зычны шолам, крык і гоман.

Маладое зялёнае жыццё заўладала цалкам маладымі жыццёрадаснымі чырвонаармейцамі, сярод якіх ён быў старэйшым, бадзёрыла іх упарта, адганяючы прэч усе страшныя думкі, якія пагражалі аб наступным баявым хрышчэньні. Фронт быў пад носам, усяго якіх-колечы дванаццаць-пятнаццаць вярстоў ад Быстранкі, але—што ім было да таго! Ім дадзена мажлівасьць бясъпечна, спакойна правясьці ноч, супачыць ад дарогі. Цалюткая ноч у іх распараджэньні! А ноч бурнакіпучаму маладому жыццю—гэта вечнасьць. Якім дастач можна пажыць у гэты тэрмін! Што там, назаўтра, чакае іх, то будзе, бач, толькі заўтра, мо' зрана, мо' ў абед, а мо' і зусім вечарам! Усё залежыць ад капрызьлівых здарэньняў... Ды й што там заўтра? Мала што заўтра! Ці-ж на сьмерць яны засуджаны, ці-ж на няшчасьце прызначаны, што трэ' палохацца заўтрага? Ці-ж, наогул, ёсьцека што страшнае для маладога, прагнага і палкага ваякі? Бач, яны-ж прыехалі сюды, на фронт, не для афяр, не на загубу, а змагаць сібернага ворага свабоды, працоўных людзей, абараніць соцыялістычную савецкую краіну ад пасяганьняў на яе... Яны прыехалі спыніць прадаўнічы наступ паноў і капіталістых, якія нясуць працоўнаму народу скінутыя ім ярмо і ланцугі няволі; яны прышлі па волі паслаўшых іх братаў і бацькоў пад аховаю Чырвонага Сьцягу Комунізму, поўныя натхненьня, вялікай гатоўнасьці і палкай адвагі скончыць з паганым цудзішчам, што працягвае рукі па сьветласьць волі. І сэрцы іх поўны гатоўнасьці змагацца за яе, і душа поўна бадзёрай веры ў перамогу. А іх вясёлыя твары, што пыхаюць радасьцю, а іх цёплыя бесклапотны сьмех! А жарты, а гулянькі, а штукарства!..

Панкел соладка праспаў пад гоман і шолам казарменага жыцця болей чатырох гадзін. Праўда,

часта ён прачынаўся і паглядаў, ці няма Прова, але зараз-жа йзноў апускаў голаву, заплюшчваў вочы і храпеў-храпеў. І хто ведае, колькі-б гэтак Панкел прабавіў часу, каб ня зычны. нечаканы стрэл за вакном, зроблены, мабыць, па неасьцярозе вартаўнічым.

Панкел раптам ускочыў з пасьцелі, вылупіў вочы, сюды-туды кінуў узрок і праказаў, крыху супакойшыся:

— Што за трасца! Няўжо гэта вораг падыйшоў к Быстранцы?—і каб усё-ткі праканацца, ён падбег к вакну і паглядзеў на двор. Густая цемра паўднёвай зімовай ночы ахутала яго; толькі прамень, цягнучыся доўгаю палоскаю ад вакна, расьсякаў яе, кладучыся на брудную ад гною зямлю і дастаючы сваімі канцамі пахіленага шастаколу саду.

Панкел сьмела адварнуўся ад вакна на казарму, у якой з грамады жартуючых чырвонаармейцаў ніводзін на'т і не зьвярнуў увагі на стрэл. Гэта Панкела супакоіла, і ён паважна вярнуўся да койкі, пацягнуўся над ёю соладка і зноў разьлёгся...

Але ўжо заснуць ня мог: утома мінула, а сон ня меў сілы збароць вакольнага шуму ў казарме. Аднак, Панкел усё-ж не хацеў уставаць, сілячыся ляжаць нярухома, абдумоўваючы наступізе. І вось да яго з'явіўся Проў.

Скончыўшы свае справы на станцыі, Проў вярнуўся ў казарму. Ён быў вясёлы і задаволены. Аб яго задуме ведаў тут толькі Панкел, з якім Прову найначай трэ' было сягонья-ж пагутарыць аб прадстаячай справе. Пераступіўшы парог часовай казармы, Проў раптам пакіраваў да Панкела. Падышоўшы, ён перш не адважваўся яго зачапіць, думаючы, што Панкел сьпіць, і крыху пачакаў, ласкава гледзячы яму ў твар. Потым рашыўся і крануў Панкела за руку. Панкел мігам расплюшчыў вочы і глянуў у твар Прова.

— Ня сьпіш, Панкел?—запытаў Проў з лёгкаю ўсьмешкаю.

— Дагэтуль спаў, ды стрэл абудзіў,—адказаў спакойна Панкел, паднімаючыся і садзячыся.

— Які стрэл?—здзівіўся Проў.

— Ды вось тут, пад вакном: мабыць, вартавы па неасьцярозе стрэліў.

— Ну, і што?

— Нічога.

— Ага!..—Проў крыху падумаў.—Ведаеш, Панкел, я хацеў-бы з табою пагутарыць аб сім аб тым,—запрапанаваў ён.

— Ну, добра! Гэта не мяшае. Я таксама чакаў вас для гэтага,—згадзіўся Панкел.

Проў ўсеўся поруч з Панкелам, пахінуў да яго голаў і, крыху падумаўшы, сказаў:

— Ну, дык як-жа ты, Панкел, парашыў з нашаю справаю? Напэўна ўжо добра абмазгаваў? Бо штосьці, я бачу, ты зусім іначай настроен... нібы раздумаў?..

— Дальбог...—перабіў Панкел...—занадта цяжкое пытаньне: нельга парашыць сора, каб проста вам адказаць.

— А чаму?

— Сьмеласьці, бачыце, ня маю. Мне ўсё здаецца, што з гэтага нічога добрага ня выйдзе...

Крыху пачакаў, нібы шукаючы слоў...

— Вось я прыпомніў якраз,—загаварыў далей Панкел,—быў такі выпадак: адзін раз мой таварыш таксама быў згадзіўся перайсьці да ворага і... што-ж вы думаеце?—казакі і белагвардзейцы насмерць замучылі яго...

Слова „белагвардзейцы“ Прова чапнула за жывое, ажно ён скрывіў незадавольную міну і злёгка скалатнуўся. Панкел глядзеў удол і гэтага ня прымеціў.

— Вось гэты мой таварыш,—казаў далей Панкел,—і яшчэ двое з ім перабеглі да белагвардзейцаў, а тыя ўзялі ды мучылі-мучылі іх, здзекваліся-здзекваліся, ажно й жыцьцё адабралі. І, слухайце, толькі за тое, што яны былі ў Чырвонай арміі і самі рабочыя. Ці-ж гэта магчыма? Якавы-ж тады лад з імі можа быць? Хто-ж можа ручацца, што з намі, бач, са мною, яны гэтага ня зрабяць?

Проў выслухаў Панкела з увагай і зразу не знайшоў, што адказаць на пастаўленае яму пытаньне.

Толькі спусціўшы мо' хвілін з дзесяць, ён незразу мела для Панкела прамовіў:

— Гэтак кажуць кіраўнікі...

Панкел не ўясніў гэтых слоў, але міжвольна адчуў, што Проў імі або зацьмявае праўду, або хавае чэснасьць. Гэта Панкела наздрочыла, і ён упічна ўхмыльнуўся ў вочы Прову.

— Ну, як? Ня верыце гэтаму?—закінуў ён у дадатак.

— Такі й ня веру, бо калі тое й было, то можа ў сьне, а не сапраўды... Многа ёсьць доўгіх языкаў, каторым трэба часацца аб што-колечы... Ды на ўсё трэба рашчот палажыць... Вось, вер, браце, мне: што датыча нас, та я ручаюся галавою, што мы ў іх будзем, як у Хрыста за пазухаю... Ты мне ня верыш? Тады... вось маеш з сабою набіты сям'ю кулямі рэвольвэр...—Проў спотайку працягнуў Панкелу руку з рэвольвэрам...—На, вазьмі, і ў выпадку таго, калі я хлушу табе, пускай у мяне ўсе кулі... Згодзен? Хочаш?

Панкел задумаўся.

— А скажэце, калі ласка,—раптам загаварыў ён,—чым-жа мы ~~меньшым~~ ^{даём} апраўдаць такі нехарошы наш наступак?.. Бач, сумленьне будзе мяне мучыць, што я прадаю справу працоўнага народу, што я зьмяняю дзелу свабоды...

Проў ня даў Панкелу дагаварыць: ён сьціснуў яго руку і перабіў на слове.

— Чым апраўдаць? Гм! Якое каму трэба даваць апраўданьне? Перад кім? З якое прычыны?.. А калі ўжо так, перад самім сабою, дык проста сваёй уласнай карысьцю, сваёй уласнай выгадай... На сьвеце даражэй усяго чалавечае жыцьцё, яго самотнасьць... Чалавек, асоба—гэта асобны цэлы сьвет, як асобная дарагая будыніна. Вось гэту будыніну й трэба ахоўваць, сьцерагчы... Трэба, каб яна прастаяла належачы ёй тэрмін, як найбольш карысная для сябе... Разумееш, чалавек—гэта сьвятая рэч і, як сьвятую рэч, яго трэба шанаваць у імя таго жыцьця, якое яму дадзена, у імя шчасьця гэтага жыцьця... Хто-ж цябе пашануе,

калі ня ты сам? Хто аб табе паклапоціцца, калі ня ты сам? Бачыш—з цябе зрабілі бескаштоўную рэч, якую шпурляюць усюды, як трэску... Трэска падае ў воду—тані; трэска пападае на агонь—гары... І ты згарыш загодзя, як трэска, калі ня вырвешся з цэпкіх рук, што хапіліся за тваю самоту... А сям'я? А родныя? Жыць з імі разам, стрэўшыся пасья доўгай разлукі... Жыць вольна і незалежна, ахоўваючы сябе ад пасяганьняў на тваё шчасьце і волю... Вось, як цяпер. Ласьне ты жывеш? І ласьне, наогул, ты—ты? Вядома, што—не. Ты—нявельнік казармы, ты—раб, ты—астрожнік. Табою распарадкуецца чужая воля. Падумай, колькі табе давялося перацярапець гора, перанесьці мук, недахваткаў і розных нягодаў? Сам ты казаў, што каля дзесяціх разоў цябе адпраўлялі на фронт і каля дзесяціх разоў ты вяртаўся раненым, ледзьве жывым... Болі, шпіталі, галадуха... Нуда, маркота, журба... А цяпер вось ты йзноў перад тварам сьмерці, на нажах і сярод куль. А за вошта, запытай? Што ты дастаў за гэта для сябе? Для сям'і? Нічога!.. І не дастанеш, павер... А згубіш жыцьцё дарэмна, за німа-што... Вось табе апраўданьне... Бяры, разбірайся... Як яблыка—круглае, як сонца—яснае. Бяры—пераконвайся...

Проў пільна ўзоруўся Панкелу ў вочы і з хвіліну пранізваў іх сваім вострым, калючым і цяжкім узрокам. Ажно Панкел ня вытрымаў холаду яго вачэй і прыхмурыў свой погляд. Яму стала раптам неяк млосна, ніякавата. У душы заскрабало сумненьне, у галаве замітусіліся адрыўныя няясныя думкі, туманна-нявыразныя, але колкія; жаданьні засьвідравалі грудзі.

„А, бач, многа шчырай праўды ў словах Прова,—мігнула ў галаве Панкела,—сапраўды-ж, калі я пачну ўжо жыць пачалавечаму? Калі я вырвуся з гэтых балючых ланцугоў ваеншчыны? Калі я пачую сябе вольным?“

Гэтыя яго думкі Проў перабіў запытаньнем.

— Ну, дык што ты скажаш? Нябось, усё яшчэ думаеш сумнявацца й надалей?

Панкел адказаў ня зразу, нібы ня маючы магчымасьці выявіць тое становішча свае душы, якое апанавала яе пасья праколваючых слоў Прова. Ён мусіў пачакаць, падумаць... і толькі праз хвілін пяць адказаў:

— Але, сумняваюся.

Проў падняўся, недавольна зарухаўся, адварнуўся ўбок, потым выразна паглядзеў на Панкела і сказаў:

— Дарэмна, браце... Мыляешся... з-пад рук выпушчаеш волю... я табе кажу! Адгані прэч сумненьне... Бяры, калі ляжыць каля рук. Будзь чалавекам цвёрдым, упэўненым, рашучым, а не анучай, мачулай. Ну... Згодзен ці не? А то ўжо трэба лажыцца спаць і... канчаць... Кажы, Панкел, згодзен?

Панкел увесь сьціснуўся, нібы ўвайшоў у думкі, натужыўся ў разгадках гэтых думак, зачапіўся за перамогшую з іх і, трымаючыся яе, запытаў:

— А які ваш плян?

Проў прысеў, зьмяніў міну й дабрадушна адказаў:

— Памоіму, навошта табе заўчасу ведаць... Ты-ж усё яшчэ не рашыўся... І толькі новых сумненьняў нажывеш.

А думка напірала на Панкела.

— Мне трэба ведаць усё, каб я мог ноччу абдумаць, вырашыць і тады...—настойна сказаў ён.

Проў спусьціў тон.

— Скажу табе праўду, Панкел: нікага вырабленага пляну няма... Ды навошта той плян? Усё ў маіх руках... Вось па згаворанаму знаку зьбярэмся і...

— Чаму вы так цудна кажаце: няма! Ня так-жа гэта проста—узяў і пайшоў.

— А амаль ня так: зьбярэмся і пойдзем... Пойдзем сьмела, і ніхто ня верне.

— Ці-ж вы спадзяецца, што так удала?... Ой, я бачу, што мы... Слухайце, Проў, а каб...

— Ну, ну, ну?!

— Вось, лепей было-б так: выпрасіцца ў разведку, а вам узяць камандаваньне ёю, і тады выйдзе шыта-крыта...—парадзіў Панкел, забыўшы сумленьне, кінуўшы роздум і падданы ўгаворам Прова.

А гэты давольна ўхмыльнуўся, і на твары яго бліснула лёгкая хітрая ўхмылка, так-жа хітра зажмурылася левае вока, і ён коратка і выразна сказаў:

— Так, яно так і будзе. О, брат, мы ведаем, як і што зрабіць...

Панкел упершыню неяк прасьвятлеў, ажывіўся, нібы ім заўладала нейкая асобная сіла, якая сагнала ўсё старое і вымавіла вуснамі Панкела:

— Тады... рабеце... я з вамі... я ваш... я ад вас не адстану...

Проў стрымаў сур'ёзную міну на твары, нават вокам не маргнуў; усе вынікі ад перамогі над істотаю Панкела ён перанёс у нутро, і адчуваў сваю ўрачыстасьць.

— Заўтра я табе падам знак,— сказаў ён, падняўся і пайшоў ад Панкела.

А гэты сумненным узрокам правёў яго да месца, адварнуўся, пацягнуўся некалькі разоў і, стараючыся быць спакойным, з закончаным рашэньнем улёгся спаць.

У казарме панавала ціша. Чуўся здаровы ня рэзкі храп соладка спаўшых чырвонаармейцаў, ды з-за вакна даносіўся тупат шагоў вартавога і рэзкі брэх сабакі. Сумная лямпа-газоўка слаба дагарала, і полымя яе агню нясупынна калыхалася, ганяючы па памяшканьні страшлівыя цені.

Панкел ляжаў спакойна й нярухома, але сон да яго ня йшоў: на яго раптам нахлынулі думкі; быццам і пакідалі яго пасля расстаньня з Провам толькі дзеля таго, каб асьвяжыцца, набрацца сіл і наймацней ашчаперыцца за голаў Панкела. Спрацацца гэтым думкам нельга было ніякім чынам: і Панкел захапіўся імі цалкам. Наступнае, навошта ён толькі-што даў згоду, вырасла ў цэлую гору, раздалося ва ўсе бакі, ахапіла яго сьцяною свае цемні і акрыла, бы мяшком, хаваючы сьвет і жаданьне, і думкі, і волю, калі яны датыкалі чаго іншага. У вобразах жывых зьявішч, вагромністых і цудоўных, уставалі розныя запытаньні: як і чым усё гэта скончыцца? Што з гэтага выйдзе? І... страшней і пагрозьней іншых: ці варта такі яму,

Панкелу, на гэта йсьці? Мала што Проў стараўся ўгаварыць, праканаць яго, што ўсё задуманае варта мэты, што яно беспраменна, вымушана патрэбамі поўнасьці яго, Панкела, жыцьця? Мала, што Проў лічыў свае даказы Панкелу важкімі й значнымі, нібы новымі, дагэтуль невядомымі яму, аднак Панкел глядзеў на іх ня сур'ёзна, лічачы ўсё выясьненае яму вядомым і старым; да таго старым і асвойтаным, што не хацелася паглыбляцца думкамі. Панкел пачасту сам ужываў іх для ўгавору сябе самога, калі да яго часамі надыходзіла пачуцьцё ўтомы і маркотнасьці і злы дух падбухторваў на праступак, на здраду справе працоўнага люду, на здраду работніцка-сялянскага ўраду і Чырвонай арміі. Тады ён кожны раз глушыў і нішчыў гэтыя доказы, бо захаванае ўглыбі яго душы пачуцьцё шчырага рэволюцыянэра-народалюбца прабівалася напаверх і патрабавала сабе пачэснага месца. Панкел зразу перарабляўся і станавіўся бадзёрым, палкім абаронцам рэволюцыі, яе адважным салдатам.

Праўда, чым далей прамінаў час, тым утома ўмацоўвалася ўсё болей і болей, маркотнасьць паглыблялася, і шчырае пачуцьцё рэволюцыянэра-ваякі гасла, зацьмявалася. Казарма й вайсковасьць, вайна й раны, шпіталі й мукі цяжарным каменем ціснулі яго з усіх бакоў. А закраўшыся ў сэрца жуда па роднай сям'і і кутку пасабляла гэтаму. Ня дзіва, што гэткія абставіны лёгка падгатаўлялі ў ім добрую глебу для ядрага ўзросту ліхому семіні.

На гэтку вось глебу якраз і ўспаў Проў, сумеўшы закінуць у парушаную душу Панкела праступна-завабнае слова. І хоць ня так ужо лёгка гэта яму далася,—Панкел як-ніяк пільна азіраўся вакол, не забываў і другога боку справы, стараючыся падлічыць тыя skutкі, да якіх хіліць зьмена рэволюцыі,—але-ж усё-ткі паддаўся, з натугам, з нутраной барацьбою, ды паддаўся. А паддаўшыся, у хуткім часе яму стала гэта рупіць, стала балець. Яго душа раздваілася, і між дзьвюма яе часткамі ўзгарэлася барацьба, якая пачала мучыць Панкела, дратаваць усю яго істоту. Страшныя вобразы-зданьні і мары-выгляды панесьліся перад ім.

Панкел раз-за-раз зрабіўся бязмоцнай трэсачкай на ўздыме іхніх бурных хваль, бязвольным і бязмоцным стварэньнем... Вакольная сапраўднасьць зрабілася страшнай выявай. Ём абуяў нейкі нявыразны сполах, і вось-вось гатавалася вырвацца з усіх часьцін яго істоты, пагражаючае злomu духу, вырашэньне: кінуць, ня йсьці з Провам, праклясьці тую хвіліну, у якую даў яму сваю згоду... Але якраз на парозе да выяву гэтага рашэньня ўзьнялася якаясьці варожая яму сіла; яна абурыла істоту Панкела, і ён быў бязвольным, пакорным у яе абдыме і пад яе ўказку сказаў-пастанавіў: „Няхай будзе, як будзе, а калі ўжо парашыў—ня буду адступець. Я-ж усё-ткі не адзін ды й не ануца“. Пасьля некалькіх пераказаў гэтага рашэньня Панкел на ім спыніўся, супакоіўся, агарнуўся коўдраю ды соладка-соладка заснуў, бы забіты...

V

Назаўтра — нягледзячы на тое, што позна заснуў, Панкел прачнуўся адзін з першых і адчуваў сябе нішто, нават бадзёра.

Хваля казарменага жыцьця абдала яго ўсяго і ўсяго захліснула. Гарбата, праверка, прыбраньне, сход—нішто не прайшло паўз Панкела, каб яго не зацікавіць. Нават, паягонаму, яксьці ўсё гэта сёньня выглядала шмат цікаўней, як заўсёды, дагэтуль: хоць усё гэта было й знаёмым, але сёньня аддавала чымсьці новым і сьвежым. Праз гэта час імчаўся хутка й няпрыметна, так што не пасьпеў Панкел і агледзецца, як падасьпеў абед, а за ім і вячэрні чай. Дзівіла, цікавіла і трохі суміла яго толькі тое, што на працягу ўсяго дня ня прышлося яму сустрэцца з Провам і атрымаць ад яго заўчасна абяцаны ім знак; паміж тым, думка толькі й вярцелася вакол гэтага фокусу. „Што-колечы нядобрае, мабыць. Ці не перамяніў толькі Проў сваіх думак аба мне? Сумеўся і толькі... Ё меў рацыю, бо гэтак доўга я не паддаваўся, валэндаўся з ім, вадзіў яго за нос... А гэта—невывытраваласьць і перашкоды... А дарэмна—трэ' было йначай рабіць... Вадзіў-вадзіў—і потым ні-то згадзіўся, ні-то—

не. А чаму-б мне было зразу не зрабіць гэтага? А то... каб хаця не наадварот усё гэта выйшла—тады-ы...

Панкела агартаў сум, а ў душу закрадваўся нейкі сполах. Ён не на жарты пачынаў шкадаваць, чаму не зрабілася ўсё без яго, каб ён ня знаў і ня ведаў... Чаго і як яго злучыла з гэтым Провам, які так аблутаў яго душу...

І вось, якраз у самы разгар гэтых яго роздумаў і раскаяння, зьявіўся Проў. Падыйшоўшы няпрыметна да задуменага Панкела, ён крануў яго пляча і паўшэптам праказаў:

— Усё ўжо гатова! Зьбірайся, брат... Якраз патвойму і выйшла: на разведку пойдзем.

Для Панкела гэта было нечакана, і ён ажно жахнуўся і здзіўлена запытаў:

— А многа нас пойдзе?

— Чалавек з трыццаць...

— Тры-ыц-ца-аць?—цягуча й здзіўлена праказаў Панкел.

— Але! Чаго-ж дзівішся, а? Чым больш—тым лепш. Будзь гатоў, а я пайду... Мне трэба йсьці...—скорамоўна пераказаў Проў і, пакінуўшы Панкела, хутка пабег з будынку.

Панкел падняўся з койкі, нейкі час пастаяў на адным месцы, нібы ашаломлены з замершымі думкамі й разбураным пачуцьцём і ўвесь затросься.

Такая раптоўная разьвязка перапужала яго й на нова прывяла к сумненьню... А да гэтага яго нутраны папрок выяўляўся ўсё ясьней і выразней. Сударжна Панкел сыйшоў з месца і ціха, несьвядома пачаў зьбірацца. Рукі паслушна, часта мімавольна ходзячы, сабралі пасьцель, палажылі ў куфэрак рэчы, паставілі яго пад койку; потым надзелі на яго фігуру шынэль, ворах і патронную рамухоўку, а ногі самі крануліся к выйсьцю з казармы. Панкел заручыўся ад суседа пасачыць за яго куфэркам, ўсё яшчэ думачы вярнуцца, ня верачы ў надыйшоўшы задум, а ўсё лягчэйшае й каштоўнейшае забраў у ворах, у кішэні,

запазуху. Праз плячо ён павесіў вінтоўку, а к боку да поясу прычাপіў рэвольвэр.

Выходзячы з казармы, ён некалькі разоў акінуў яе пільным узрокам, нібы баючыся, каб самыя сьцены не данеслі нікому, пакуль ён скончыць усё.

Чырвонаармейцы, між якімі праходзіў Панкел, не зьвярталі на яго ніякае ўвагі: мала куды і зачым яго пасылаюць! Кожны дзень ідзе каравул, пост, разьведка, дняваньне.

Толькі адзін, занадта ўжо цікаўны, ці няўцярпны, калі праходзіў між яго Панкел, запытаў:

— Куды гэта, таварыш?

— У разьведку, брат, іду,—ахвотна, не падазраючы нічога,—адказаў Панкел і неяк быў задаволен тым, што хоць адна душа ды зацікавілася ім.

— З богам, таварыш! Жадаю посьпеху!—пажадаў запытаўшы, сам здаволены тым, што яго мінула гэта.

— Дзякую, браток!—падзякаваў Панкел і выйшаў на двор.

А на дварэ, ці ўжо пад уплывам зорнай ночы, ці пад націскам шчырага пажаданьня таварыша, які адзін загутарыў з ім у казарме, Панкел нібы ажыў, абадзёрыўся; нахлынулі сьвежыя думкі й пачуцьцё.

— Куды-ж гэта йсьці? Ды ці варта наогул куды йсьці?

Сумненьне выбілася наперак думак.

— Панкел! Сюды!—пазваў яго голас з-за варот.

— Я!—скорамоўна адгунуўся Панкел.

— Ідем хутчэй, ужо ўсе ў зборы, чакаюць.

Панкел здрыгануўся, але паслушна пакіраваў у вароты. Вартавы, не запытаўшыся, прапусьціў яго на вуліцу. А на вуліцы ля сьцяны стрэў Панкела пасланец, які яго спыніў і штосьці прашапцеў, наказавшы рукою наперад. Прастаяўшы з хвілю-другую, троху пашаптаўшыся, яны крануліся і пайшлі. Ішлі праз нейкі пляц, ці проста гала, праз два завулкі, крывыя, вузкія й няроўныя, і хутка выйшлі да некага будынку, у вокнах каторага сьвірэў агеньчык і міту-

сіліся людзі. На вуліцы-ж, перад ганкам будынку, ужо ў парадку стаялі ўсе йдучыя ў „разведку“.

Панкела пасланец прывёў да задняга раду, паставіў яго поруч з нейкім таварышам, а сам пабег у будынак. Панкел паслушна стаў, агледзеўся вакол, азірнуў суседзяў; хацеў перамовацца з адным, але, раз таму, што ў змроку не разгледзеў добра, а, другі раз, затым, што тыя маўчалі, ён нічога не сказаў і спакойна, да акамянеласьці спакойна, стаяў.

У пярэдніх радох ішла ціхая гамонка, даваліся нейкія распараджэнні, напэўна, самім Провам—добра Панкел не расчуваў. Ды ўпраўду, ён і не стараўся прыслухоўвацца. Ім апанавала нейкая дзеравяная нядбайнасьць, бясцікаўнасьць да ўсяго, што рабілася перад ім: праўда, хвілінамі ў душу Панкела пранікала цяжкасьць, горнасьць і гідлівасьць. Разам з тым выблісквалі сумненне, неспакой і трывога, якія падпальвалі ўнутры сумную думку—пазыў вярнуцца, уцячы хоць адгэтуль. Няпрыметна для сябе Панкел палохаўся бліжэйшых хвілін. Але брак часу ня даў мажлівасьці вырасьці думкам у тое ці іншае рашэньне. Каманда: „шагам марш!“, раптам даляцеўшая да яго вушэй, быццам штырхачом даўбанула яму ў плечы, і Панкел пакорна, адначасна з усімі падняў левую нагу і топнуў у тахт камандзе. Ад агульнага ступу пачуўся глухі стук, разьнёсшыся ў цішы далёка вакол. За першым тут-жа адступіўся другі, трэці, пяты, дзесяты. Перагаварваньні між некаторымі чырвонаармейцамі глухлі ў топаце шагоў; толькі рэдкае пакашліваньне перамагала іх тупат і новаю нотаю ўрывалася ў аднатоннасьць нявыразнага рэха між сьценамі дамоў і хат. Зрэдку сям-там, воддаль і ўблізку, адзываліся чуткія сабакі і трывожны бразг калатушкі вартаўніка.

Панкел ішоў, спусьціўшы кнізу голаў, маючы перад сабою цёмныя, нявыразныя цені таварышоў. Ён зусім ня прымеціў, ахоплены ўвесь тлумнымі няяснымі думкамі, калі разведка выйшла з жылога месца і апынулася ў полі. Каманда—„ціхэй шаг!“, глуха данёсшыся сьпераду, вымусіла яго падняць голаў і азірнуцца вакол. Панкел угледзеў, што ён

астаўся крыху ўзадзе, на адгоне ад бакавых таварышоў, і некалькі шагоў зрабіў бегам, каб параўняцца з імі; бягучы, ён пачуў утёму і падазрона паглядзеў уперад.

Чорная сьцяна цемры акружала іх грамадку. Чым далей разведка падавалася ўперад, тым болей адсоўвалася разам з ёю і прыдня сьцяна цемры.

Дарога, якою йшла разведка, была роўная і гладкая і гэтым казалася аб роўнай мясцовасьці. А дзякуючы гэтаму і ветру, злёгка павяваўшаму ў пасяленьні, тутакі адчынялася прастора дзьмуць, як хоць. І вецер дзьмуў, як меў сілы.

VI

Ужо выйшаўшы са станцыі, Панкел пачуў у сваім нутры штосьці асобнае, ні-то трывожнае, ні-то гадкае. Ён перш стараўся на гэта не звараць увагі, заглушаючы сілком думкі і кіруючы зрок то на зырккі зоркі, то на рух цёмных сыцен, якія агароджвалі абшары перад імі. Але чым далей „разведка“ падавалася ўперад, тым мацней і надаедней гэта „штосьці“ старалася адцягнуць Панкела ад усяго староньяга, вымушаючы спыніцца на сабе й на сваіх дзях. Міжвольна, пад нейкім магутным націскам, Панкел усё часьцей і часьцей пачаў азірацца назад, на станцыйныя будынкі, на прыродзенае поле. Кожны раз, бы толькі ён паварачваў голаў, у яго ваччу маляваліся страшныя фігуры цудаў. Вадакачка выглядала асабістым сіберным зьверам, які, здавалася, бег за ім, матаючы вялічэзнаю галавою і растапыранымі рукамі, а меншыя будынкі са сьвятлом у вокнах здаваліся паўзучымі цмокамі.

Панкел праз сілу, сьціснуўшы зубы, вымушваў сябе пільней узірацца ў цемру ночы, але як-бы ён ні ўзіраўся, усё-ж нічога ня бачыў у сапраўдным жывым выглядзе. Толькі й дасягаў ён таго, што тыя здані, якія маляваліся яго патрывожаным уражаньнем, мяняліся ў ваччу, перароджваліся на новыя і яшчэ страшнейшыя.

Сполах, ахашіўшы Панкела, пачаў пераходзіць ва ўтому і злаваць яго; пачыналі балець ногі, дрыжаць усё цела; хада рабілася не пад сілу, і Панкел, чым далей, тым часцей і наболее адставаў ад каманды, ня маючы сілы нагнаць яе і йсьці з ёю нага ў ногу.

— Што з табою, таварыш, чаго ты адстаеш?— падазрона пытаў Панкела час-ад-часу сусед.

— Дыхавіца ўзьнялася!—хлусіў яму не задумваючыся Панкел.

— Цудны, аднакава ты: няхай-бы на гэты раз ты астаўся.

— А як-бы на другі?—ні-то запытваў, ні-то адказваў Панкел.

— Ну, то вядома: цяпер вярнейшая справа... Праўду кажаш. Што-ж, можна й на адгоне паспяваць,—радіў спагадлівы таварыш.

На гэтым гутарка абрывалася: Панкел болей нічога не казаў. Узьнятая ўнутры яго завіруха раскаяньня, тупога й бязмоцнага, і крыўды на сябе за сваю падатлівасьць, узьвёўшую яго на праступную сьцяжынку, нейкім рэжучым камяком падыйшла к горлу. Узбурылася пачуцьцё адчаю, якое ажно кідала яго то ў гарачку, то ў холад. Што ні шаг, то Панкел пакрысе адставаў, бо ня мог паднімаць ног. Заздрачылі ў галаве калючыя думкі, поўныя папрокаў і ўпікаў. Асобная, магнусовая сіла іх тыкала ва ўсе бакі, так што ўсё іншае зацьмявалася імі. Панкел папрабаваў зрабіць некалькі патугаў, каб адкасьніцца ад гэтага настрою, струхнуць атруту пачуцьця і гвалты думак, але быў бязмоцным і здаўся на іх катаваньне. І толькі намерыўся спыніцца і ўсьцішыў хаду, як раптам пачуў настойны і выразны, ужо знаёмы яму нутраны голас: „Не хадзі—азірніся назад і бач: за табою сочаць тысячы вачэй. Тысячы сэрцаў спадзяюцца дачакацца ад цябе харошых суцяшаючых вестак. Ты пайшоў у разведку, каб знайсьці, як лепей выбраць месца і час для нападу на ворагаў працоўнага народу, якія пасягнулі знішчыць яго волю. Цябе паслаў рабочы й селянін бараніць іх уладу, заваёваную дарагою цанюю крыві і жыцьця соцень слаўных ваякаў. А ты...

ты памагаеш знайсці ім сьмерць, абрыдную, здрадніцкую сьмерць. І навошта ты панадзеяўся? Каго ты паслухаў? Ці даеш ты сабе адказ—навошта ты ідзеш і што робіш? Гэтулькі славы заслужыў перад рэволюцыяй ранейшымі сваімі чыннасьцямі, а тут—пайшоў на зьмену! Зазірні глыбей у сваю душу, ці вяліць яна табе, ці дазваляе гэта? Чужымі думкамі жывеш, ліхім манам верыш! Як паглядзіць на цябе працоўны народ савецкіх рэспублік? Дзе ты схавашся ад яго гневу і помсты?”

Панкел скрыгаў зубамі, прыкусваў балюча губы. Хада яго цішэла, пачынала балець галава і цьмець у ваччу.

— Я не пайду, я не згаджуся на здраду!—рашуча ў голас адказаў сам сабе Панкел.

І гэтыя словы яго прагучэлі так рэзка і выяўна, што быццам абудзілі яго. Панкел уздрыгнуў усім целам, аглядзеўся вакол і спыніўся.

Каманды разведкі ён ня чуў; чуць-чуць даносіўся толькі глухі тупат ад ног ды нейчы клічучы голас: „Паан-ке-эл!”

Панкелу здалася, папершае, што мо' ён ачуўся, мо' ўстрывожанае выябражэньне яго зьбівае спанталыку, і прыслухаўся пільней. Вокліч некалькі разоў перагукнуўся. Тады Панкел прыпыніўся...

Дзесьці здалёк чулася яму страляніна, то частая, то рэдкая, а ўлева ад яе, адкуль цягнула вільгацьцю, напэўна з-за рэчкі, выглядаў агеньчык; промень яго паднімаўся нявысока над зямлёю і губіўся дзесьці за горкаю ці за лесам.

Панкел стаяў і пільна ўзіраўся па бакох, прыслухоўваўся і ня мог крануцца з месца.

А вокала, чым далей, тым ночны шолам узрастаў, родзячы нейкія нявыразныя, але крыклівыя стукі і выгукі, якія роем вярцеліся каля яго вуха, нахабна не адстаючы ні на адну хвілю.

І вось, настаражыўшыся, Панкел патрошку пачынаў выяўляць з усяго гоману чыесьці клапатлівыя неспакойныя выгукі і перакліканьні як-бы дваіх ці колькіх чалавек, відаць, кагосьці старэнна шукаючых. Панкелу

паказвалася, што ў іх перакліканьні раз-по-разу ўспамінаецца яго імя, і гэта пачало яго страшэнна нэрваваць і трывожыць.

Вакол гуў вецер, згібаючы невялічкую бярозку, выпадкова закінутую ў шырокае гала і выпадкова напаткаўшую Панкела. Гэта блутала словы прэрэкліку. Але Панкел хацеў расслухаць усе выгукі. Дзеля гэтага ён парашыў стаць на каленкі, прылажыць вуха да зямлі і прыслухацца—кажуць, што так вельмі добра ўсё чуваць—і вось Панкел ужо быў намерыўся гэта зрабіць, як раптам нявысока ўгары, у густой цемры пранеслася празрыстым пісагом разарваная ракета. На кароткі момант, хвіліны мо' на чатыры, сьвятло ракеты асьвятліла абшар на вярсты дзьве вакол. Панкел пасьпеў акінуць вокам асьветлены абшар і пры гэтым выразна адмеціў, як ня вельмі здалёк некалькі чалавек міганула перад вачмі, перабягаючы з месца на месца. Міжвольна ў адным з іх Панкел пазнаў і пачуў Прова, з усімі дробнымі адметкамі і выразамі ў яго постаці, так ім завучанай.

Гутарка бягучых з кожнай хвіляй чулася ўсё бліжэй і бліжэй да Панкела і ў згусьцеўшай пасьля разрыву ракеты цемры шмат выразней і гучлівей. „Шукаюць мяне! Пагоня за мною!“—раптам стукнула ў галаве Панкела, і ён, здавалася, адчуваў устаўшую бледасьць твару, растрывожнае цюканьне сэрца...

„Пабягу!“—мігнула ў яго думках. І, доўга ня думаючы, Панкел сабраў усе сілы ды пусьціўся бегчы. Ён ужо з першым крокам, зьняўшым яго з заварожанага месца, Панкела залашчыла надзея, абышла радасьць, што хтось добры навіў яго на думку вярнуцца назад, да сваіх, аставіць праклятую зьмену і загадзя перасьцяргчы ад бяды сваіх таварышоў ды можа цэлы фронт. Бліск ракеты, доўга ня гінучы з яго ваччу пад полагам цёмнай ночы, нібы нажом, адрэзаў яго ад тых, каго ўзглаўляў і вёў за сабою здраднік Проў...

Адбегшыся некалькі сажняў, Панкел спыніўся, адсопся і зноў пачаў азірацца й прыслухоўвацца. Па-

чуцьцё бадзёрасьці і адвагі пераходзіла ў пачуцьцё помсты.

Лёгкасьць, што рушыла яго з месца, зьмянілася раптоўным цяжарам.

Панкел злаваў на сваё бясьсільле, папракаў сябе і скардзіўся.

„Гэтулькі крыві мае пралілі ворагі, гэтулькі сьлёз ссушылі, гэтулькі мук вытачылі! І я... і я зноў з-за дробных прыватных спраў гатоў здрадзіць вялікай справе рэволюцыі... Разам з здраднікам пайшоў на... Ах, і як-жа ўмела яны, праклятыя, падходзяць да цябе, як сьмякаліста спакушаюць!... Ёлготы, спачынак! Ласьне знойдзецца ў іх спагада ка мне? Го, ім патрэбны афяры, ім патрэбен разлад у рэволюцыйных радох... У чырвоных радох... Вось з-за чаго яны гэтак „клапоцяцца“ аба мне, аб маіх прыватных справах... Прадажнікі! Злы-ыбедні-кі-ы...“

Думкі зьбілі Панкела спанталыку: ен прыгнуўся, і, прыгнуўшыся, таптаўся на адным месцы. Ні страляніна, якая ня сьціхала праз увесь час і нібы ўсё набліжалася, ні здагон не падганялі Панкела. Толькі вецер, мацнеючы што-хвілю, чамусьці наганяў на яго нейкую трывогу і сполах. Панкелу чуўся ў яго гудзе загад рушыць з месца і кідацца наўцекі. З кожным ветраным павеем настрой узрастаў, узмацоўваючы рашымасць і адвагу. „Пушчу-у-ся-а далей на ўце-э-кі-ы!“ — праказаў сам сабе Панкел, і толькі намерыўся крагнуцца, як тут-жа, непадалёчку, пачуў выразную гутарку:

— Шукайма тут—ён ці ня прылёг толькі.

Панкел ўвесь здрыгануўся, выпрастаўся, закружыўся на адным месцы, азірнуўшыся вакол, і кінуўся як мага наўцекі. Вольныя, ня ўмеру слабкія боты забаўталіся на нагах і гулка зашлёпалі. Груды й няроўнасьці, межы, купіны, што пападаліся пад нагамі, мяшалі бегчы.

Але Панкел сьцігаў нацянькі, якраз на міргаючыя далёка смуглыя агеньчыкі, якія нібы прыветна й ласкава манілі яго к сабе... Перш было бегчы лёгка, як-бы сполах з надзеяй уцячы, падганялі яго, але

хутка Панкел пачуў утому й цяжар; к гэтаму шапка насоўвалася на вочы і мяшала глядзець, а вісеўшы збоку ранец, якога ён шкадаваў кінуць, стукаў па плячо. То шапку, то вінтоўку Панкел час-ад-часу папраўляў... Раптам закалола ў баку і стала душна, да знямогі душна. Ён ужо намерыўся нават і спыніцца, але раптам пачуў прасьцерагаючы голас: „Бяжы хутчэй. Нясіся ветрам, ляці віхрам, каб не спазьніцца. На тваім ваччу робіцца вялікая бяда—патрэбна яе спыніць, патрэбна пераняць... Не таміся—бяжы хутчэй, шпарчэй. Яшчэ некалькі патугаў і ты выратуеш становішча, не дасі зрабіцца страшнаму праступку. Бяжы з данясеньнем, нясі вестку... Цябе там нецярпліва чакаюць... Панкел, Панкел, Панк-к-е-эл“...

Гэты таемны голас нёсься за Панкелам, разліваўся ў сьвісту ветра, заглушаў яго думкі й пачуцьцё... А агеньчыкі былі ўсё-ж яшчэ далёка ад яго і неяк усё цьмелі з кожнай хвіляй, як-бы знарок, каб зьбіць Панкела з дарогі...

— Ні-ы-чо-о-га-а, да-а-бя-э-гу-у!—уголас, з цяжкім адчаем у сэрцы, пракрычаў Панкел і міжвольна павярнуў назад голаў.

— Сто-ой! Стой!—ва ўпор хтось крыкнуў, і гэты крык, бы нажом, паласнуў Панкелаву душу, выцяў балюча па яго нагах і скалануў усёю постацьцю.

„То пагоня недалёка ад мяне!“ бліснула яскравай маланкай калючая думка... Але Панкел ня спыняўся. Утаропіўшыся вачыма ў адзін бок на чуць-чуць абачныя агеньчыкі на станцыі Быстраўка, ён натужыўся яшчэ больш і зрабіў апошнюю спробу ўскорыць бег; толькі ў адказ на гэта няўмеру забілася сэрца, схпіла дыхавіца, пачалі блутацца ногі, і Панкел мусіў зьмяніць бег на хаду.

— Стой! Сто-ой!—рэзкім, пранізваючым лемантам праняслося між вушэй Панкела.

Абураны безнадзейнасьцю, ён горда й сьмела адказаў:

— Да-а-бя-а-гу-у, пага-ан-цы-і, няго-од-ні-ы-кі-ы! Данясу-у аб усім вашым учынку-у... Ня ўдасца вам давясці свой праступак да канца-а. Прадаў-цы-і!..

Рэзкі стрэл быў адказам Панкелу: штосьці рэзнула ў баку.

„Ранен!“ мігнула думка й разам-жа аддалася ў пачуцьці. Панкел барджэй хапіўся рукою за вінтоўку, а другою за рэвольвэр, абмацаў у рэвольвэру корак, выцягнуў з кабуры і, адварнуўшыся, у беспарадку і бяз усякай цэлі, пачаў страляць наўгад, з запоем і злосьцю. Яму ў адказ таксама зачасьцілі стральбу.

— Усіх, пераб'ю паганцы-і!—крычаў Панкел у такт стральбы, ужо ўгледзеўшы ў змроку падб'ягаючых да сябе траіх чалавек.

— Пачакай, браток, мы-ы табе пака-а-жа-ам, як нам зьмяняць. Ня выкруцішся з нашых рук!—пракрычаў над вухам Панкела знаёмы яму голас Прова, і не пасьпеў дакрануцца Панкелавага сузнаньня, як тут-жа выпушчаны стрэл зацямніў яго, і паваліў Панкела на зямлю.

— В-ва-ам ня ўда-асца-а прадаць інтарэсы ра-або-о-чы-іх і сялян...—сумеў яшчэ ў сударгах праказаць Панкел.

— Уда-асца-а!—зламысна адказаў азьвераны Проў, нагнуўшыся над сваёю афяраю.

І астатнім выявам тухнучага жыцьця Панкел цьмяна пачуў датырканыне халодных драпежных рук да свае шчакі.

— Во-ось, бра-ат, табе-э і радзі-ы-ма-а, і сям'я, і спачынак... Ха-ха-ха!!

Задаволены рогат Прова правёў апошні энк Панкела...

А вецер крапчэў, глушачы сваім сьвістам далёкія водгукі стрэлаў...

На станцыі стухлі агеньчыкі, нібы задутыя ім.

НА НОВЫМ МЕСЦЫ

I

Маёнтак Скуплі ляжаў на нявысокім плоскагор'ці, якое было абнесена з трох бакоў густою градою хвойніку. З чацьвертага боку, кудою йшла дарога ў мястэчка Кругі, а праз яго на Менск, прасьціраліся шырокія абшары палеткаў.

Гоняў на трое ад быўшых панскіх палацаў (маёнтак належаў паном Крэўскім) цягнулася ўступка высокіх, стройных топаляў, атуляючых сабою дарожку, якою Крэўскія рабілі свой парадны выезд. Усе будынкі маёнтку, расстаўленыя роўным чатырохкутнікам, яшчэ досыць здаровыя і цэлыя, апяразвалі сабою, як сыцяною, быўшы панскі палац—двухэтажны пабелены будынак. Страха палацу, пафарбаваная ў часы польскай окупацыі, калі стары Крэўскі нанова спадзяваўся стала асесьціся ў сваім гнязьдзе, выглядала зусім новай; яна выдавалася чырвонаю фарбаю на фоне цёмна-зялёнага, густою шатаю разьлёгшага вярстоў на восем вакола ліпавага парку. Невялічкія гострыя вежкі з двух канцоў страхі, загостраныя ўверсе і падхарошаныя зялёнымі флюгэркамі, прыдавалі палацу старасьвецкі выгляд. З правага боку чатырохкутніка з будынкаў на нелапой прагаліне стаяў паношаны, патрабуючы вялікага рамонту, дзеравяны, атаркованы будынак паравога млыну, лесапільні і крахмальнага заводу разам. Дзьве высокія бляшаныя трубы, пахіленыя ўверсе набок, перасягалі сваім ростам вярхі паркавых ліп—разьзіраючы на мінулую ўласнасьць магнатаў Крэўскіх. Побач гэтага „прамысловага“ будынку ляжала нелапое, паросшае плюшнікам і густою бросьняю, возера. Толькі пасярэдзіне яго

маленькаю лужынаю выдавалася мясьціна каламутнай цёмна-алавянай вады.

Увесь гэты выгляд поўнасьцю кідаўся ў вочы кожнаму падарожнаму, які ехаў з мястэчка Кругі ў бок маёнтку Скуплі. Асабліва пекнай панарамай выглядаў ён з разгону чатырох вёрст, дзе мясцовасьць крыху паднімалася ўзвышшам. Нельга было, хто-б і не хацеў, пацікавіцца Скуплямі!

Ладымер Ложка, назначаны ў Скуплі мэханікам-рамонтшчыкам паравіка для млыну і лесапілкі і машын для крахмальнага заводу, ужо многае чуў аб гэтым саўхозе. Яму намалявалі Скуплі ў гэтых ружовых фарбах, што ён мусіў кінуць адгаварвацца ад паездкі ў яго, што рабіў раней, калі толькі яго паведамлілі аб камандыроўцы, і сказаў сам сабе: „Папробую паехаць. Пражыву яшчэ год у глушы. Трэба-ж дасканала пазнаць провінцыю. Тым болей, што ўсё-ж, як кажа т. Сымонаў, там цікавае месца і добрыя варункі“.

— Добра, я паеду, але ня больш, як на год; а пасья году, дайце слова, што вы мяне вытрабуеце ў горад,—сказаў Ладымер Ложка начальству пасья трохдзённых перагавораў.

— Усё зробім па вашай просьбе,—адказалі яму.

І Ладымер Ложка, нецярплівы па натуре, ня любячы розных адцяжак і валакіты, вярнуўся з установы на кватэру і паведаміў жонку, што яны заўтра-ж павінны выехаць у саўхоз Скуплі.

— Чаму гэта так нечакана ў цябе выйшла?—сумелася Акіліна, яго жонка.—Яшчэ ўчора баяў адно, а сёньня, глядзіш, ужо зусім іначай.

— Ды таму, ведаеш, Акіліна, што ўсе ўжо вельмі хваляць маёнтак, расьпісваюць, як казачныя які, і... радзяць паехаць. Пры гэтым я толькі на адзін год згадзіўся. Пасья году мы абавязкова вернемся ў горад.

Акіліна недаверна матнула рукою і з сумненьнем у голасе адказала:

— Маняць табе. Ужо трэці год, як адзываюць цябе ў горад, а тымчасам усё яшчэ мусіш карпець

у глушы, як воўк які. Людзі жывуць у горадзе, карыстаюцца тэатрам, могуць час правесці ў вобчашце, а гэта... сярод цёмных сялян, як сярод зьяроў... Слухай іх дробныя інтарэсы, плёткі, брахню, вынось іх няпрыхільныя адносіны да цябе, бойся адзецца па гарадзкому, каб ня ўпікалі. І гній—проста гній у непарушанай цішы...

— Кінь плясьці, ліха ведае што!—перабіў жонку Ладымер.—Падумаеш, якая вельмі людная. Хапіла з цябе й гораду. Жылі-ж, здаецца, у Ленінградзе гадоў з восем—можна было здаволіцца і вобчаштам, і тэатрамі, і ўсім іншым. А кончыцца год—ізноў можам паехаць у Ленінград...

Ён зьмяніў тон у голасе:

— Ды думаеш, у правінцыі так ужо дрэнна, як табе здаецца? Кінь! Сялянства зусім не такое, як ты на яго глядзіш. Толькі трэба падыйсьці да яго з адкрытаю душою, адкінуць усё тое, што, нам здаецца, становіць нас вышэй за яго... Гэтыя тры годы рэволюцыі зусім перамянілі нашага беларускага селяніна. Дарма кажаш, што ён будзе разьбівацца на дробныя плёткі, нагаворы ды іншае. Ня бойся—толькі ты трымай сябе роўнаю з ім, дык гэткае блізкае вобчаштва знойдзеш у вёсцы ці ў саўхозе, што й не падумаеш аб гарадзкім... А тэатры—сваімі сіламі нагонім.

— Ай, што ты кажаш, сапраўды. Забыўся ўжо, як жылі ў другіх мясцох. Многа ты дастаў прыемнага ў саўхозе Крушках? Усімі сіламі стараўся ўцячы адтуль. Задалі табе гэтых тэатраў, што, нябось, доўга памятацьмеш. Найграў Гэндрык даволі... Тое самае будзе і ў Скуплях...

— Эх, цудная! Ці-ж можна мерыць усё на адзін капыл!.. Мала-што трапіўся гэтакі чалавек, як Гэндрык; а ў іншым месцы іншыя людзі будуць. Бачыш—ці-ж дрэнна было нам у Капліцах? Усе патаварыску жылі, добра меркаваліся і гладка выходзіла. Нябось, думаю, ты-б ахвотна яшчэ там жыла. Тое можа быць і ў Скуплях. К гэтаму яшчэ, Скуплі недалёка ад мястэчка і можна будзе часамі наяжджаць... Так што, галубка, нечага сумаваць, а вось давай зьбірацца...

Акіліна змоўкла і прайшлася па каморцы. Пасьля нявыразным поглядам абвяла па сьценах і ўздыхнула так, што Ладымер Ложка раптам азірнуўся на яе й загарачыўся.

— Нядобра, беднай. Губіць многае, што пакідае горад. Падумаеш, шчасьце вялікае тут. Уздыхае!— прагаварыў ён упічна.

— Шчасьце—ня шчасьце, а вось цягайся з месца на месца, як цыганы. Месяц, калі вярнуліся ў горад, а тут ізноў складайся ды едзь... Якая ў гэтым радасьць. Кідаюць, нібы апуку, з месца на месца...

Якраз на гутарку знадворку ўвайшла маці Акіліны з хлопчыкам, сыном Ладымера і Акіліны Ложкаў.

— Ня хоча йсьці ў хату ды годзе. Жулік гэтакі,— выказала старая, прысядаючы на крэсьле,—так любіць гуляць з дзяцьмі ў садзе, што ня дай ты рады.

— Будзе ўжо яму гуляць. Вось заўтра раніцою трэба зноў ехаць у саўхоз,—адказала Акіліна.

— У які?—зацікавілася маці.

— У Скуплі нейкія, вёрст за пяцьдзесят адгэтуль... Аднекваўся, аднекваўся, і потым згадзіўся. Угаворны занадта.

— А што-ж, дачушка, парадзіш—прыказваюць, служба—трэба выпайняць... Ды чаго ты так няпрыхільна да гэтага? Чым тут лепш, як было ў Капліцах? Заўсяголаў ён, гэты горад. І так ён ужо абрыдзеў...

— Дык, ведаеце, нешта не пасуе ёй пакідаць гораду,—уставіў Ладымер.

— Мала што, а ўсё-ж трэба,—падачна адказала старая.

— Пэўна, што трэба... Ды нават экстрана трэба. Заўтра-ж мусім выехаць. Аддзел падасьць коні к васьмі гадзінам раніцы. К гэтаму часу і павінна быць зложена, што ёсьць.

Гэта было сказана павяліцельна і рашуча.

Старая паднялася з крэсла і затупала па каморцы, аглядаючы і мяркуючы, як і што будзе зляжыць.

— Давай, Акілінка, будзем складацца,—абярнулася яна к дачцэ, — не шкадуў гораду, невялікая мацыя.

Акіліна нічога не адказала, а моўчкі падыйшла да ложка, выцягла з-пад яго адзін за другім два кукэркі і, разьвёўшы рукамі, стала над імі:

— І ўсё гэта так раптоўна!

— Для пасуды я ўнясу з хлявушка тья скрынкі,—папярэдзіў Ладымер і выйшаў з кватэры.

Кабеты пачалі зьбірацца.

II

Назаўтра акурат а восьмай гадзіне раніцы да кватэры Ложкаў прыехалі дзьве падводы з Упнарыму. Ложкі ўжо былі сабраны і моўчкі аглядалі, ці не забыліся чаго. Пачуўшы стук калёс, Ладымер выбег на вуліцу і папрасіў фурманаў памагчы палажыць на воз паклажу. Тья ахвотна згадзілася, і праз дзесяць хвілін уся маемасьць Ложкаў была ўложана, а праз другія дзесяць хвілін, усадзіўшы жанок і дзіця на воз, падвода рушыла.

Ладымер праз горад пайшоў пехам, ззаду другое падводы, паглядаючы на рэчы. Частыя пераезды з месца на месца ўсё-ж прыкра адчуваліся на яго настроі, але на гэты раз ён быў спакоен і нават веселаваў. Ці яго супакойвала запэўненьне, што праз год яго здымуць са Скупляў і перавядуць у горад, ці яго суцяшала праслаўленьне гэтага саўхозу, Ладымер не даваў сабе адраханку. Раздумоўваючы і плянуючы, як і заўсёды, наступную чыннасьць на новым месцы і абмяркоўваючы розныя мажлівасьці жыцьця ў Скуплях, ён час-ад-часу чапаў у думках жонку і пасылаў па яе адрасу: „Цудная, усё ёй нядобра. Прывыкла к гораду, што ня дай ты рады. А што-б ёй паразмысьліць на ўсе бакі, зраўняць адно з другім—якаво-б тады! Дык не—надзьмулася, нібы я яе вязу на якую кару. Бяда з гэтымі жанкамі! Іх ня кратае ні рэволюцыя, ні яе аздараўляючы ўплыў. Так глыбока засела ў душу гэта заплясьнедае мяшчанства. Дай ты ёй вобчаства, трымайся далікатнасьці манер-

насьці. Здавалася-б, і замудра пераняць было гэтыя панскія штукі, а, глядзі, усе іх ведае. Дзявочыя гады правяла на заводзе, мела дачыненьне з простымі людзьмі, а потым вылавіла усё да дробкі. Вось што знача кабечая натура“.

Думаючы, Ладымер ускоса паглядаў на Акіліну, якая моўчкі сядзела на возе і нязьмігутна праймала вачыма паперадзе ляжачы шлях.

Яе маці, наадварот, была давольна пераезду ў саўхоз. Сваё здавольства яна выказвала ў нямоўчнай гутарцы то з хлопчыкам, то з фурманом. Некалькі разоў, пакуль выехалі за горад, яна прапанавала Ладымеру сесьці на воз, а дачку прабавала выклікаць на гутарку.

Ладымер заўважыў гэта і паважна ківаў галавою, калі Акіліна нядбала адварочвалася ад мацеры.

Выехаўшы за горад, ён першы рашыў зачапіць жонку, каб развесьяліць і ўверыць яе ў разумнасьці свае пастановы.

— Слухай, Акіліна,—абярнуўся ён да жонкі ў жартоўным тоне,—ты яшчэ не перадумала наконт нашага перасяленьня?

— Пакінь жартаваць!—сярдзіта агрызнулася Акіліна.—Паглядзімо, што з гэтага выйдзе. Наколькі ты разьлічыў. Каб ня прышлося заўтра-ж каяцца.

— Ці ліха! Няўжо-ж такі ў Скуплях нас чакае нешта нядобрае? Ня верыцца мне. Думаю, што ты ашукаешся.

— Нагаварылі; забачым, нядоўга чакаць.

Фурман, гадоў за пяцьдзсят мужчына, здаровы яшчэ і заўжды весела настроены, слухаў спрэчкі Ложкаў і перш здзіўлена паводзіў галавою, а потым абярнуўся да Акіліны і шчыра загаварыў:

— Ведаеце, пані, мне здаецца, што вы зусім дарма кажаце. Слухаю я вашы словы і думаю—людзям дабро само бяжыць у рукі, а яны адвертываюцца ад яго. Гэта-ж, каб мне здарылася пасяліцца ў Скуплях, я-б болей нічога не хацеў. Адна мясцовасьць чаго варта. А што ёсьць у саўхозе—паглядзеце! Колькі багацьця, як добра жывуць там людзі! У кожнага

кватэра з двух-трох каморак; малака—колькі хоць; садовіна восеньню; настроіцца паравік—і мука свая. У панскіх палацах—ліха-ведае колькі месца. Ёсьць залі—хоць гумно рабі—мо' на гоны вакол. Вось прыедзеце, зоймеце добрую кватэру і будзеце бога дзякаваць.

Акіліна фурману нічога не адказала. А Ладымер зацікавіўся і хацеў паслухаць яго думак аб Скуплях, аб іх становішчы, аб служачых, галоўным чынам, аб упраўляючым. Пры гэтым напрамак гутаркі фурмана, які хваліў Скуплі, па думцы Ладымера, дабрачынна мог уплысьці на настрой яго жонкі.

— Ці табе, Гаўрыла, ужо даводзілася там быць?— запытаў Ладымер фурмана, падбегшы да яго.

— Колькі раз... Ды я нават родам з таго месца. Мой бацька яшчэ быў нявольнікам у Крэўскіх. Мяне ўпіхаў за парабка, але я ня даўся. Прызнацца, змалку меў вялікую няпрыязнь да паноў, адварочвала мяне ад іх, ня ведаю чаму—але душа ніколі ня мірылася з іх быцьцём. Вось чаму, ведаеш, у пятым годзе я й падбіў аднавяскоўцаў на сечку лесу і на самаўпраўны рэквізыт хлеба... Ой, чаго было—і да вечара не раскажаш. І арыштавалі мяне, і дваццаць пяць адлічалі, і выселіць хацелі з вёскі, кароў пан не дазваляў пасьвіць на сэрвітутных паплавах. Дзякуй ёй—вайна супыніла судовую цеганіну... А то-б, хто ведае, чым скончылася. Меў пан моцную руку—усё мог зрабіць з нашым братам. А цяпер дулю, брат,—Гаўрыла са шчырасьцю працягнуў у бок граніцы выразна зложаныя пальцы.—Паверыш, т. Ладымер, радуюся, што ўсё гэтак сталася. Хоць мне й ня прыходзіцца пакарыстацца яго зямлёю, але працоўныя людзі карыстаюцца, а ня гэтыя каты.

— А чаму-ж табе, кажаш, ня прыходзіцца пакарыстацца зямлёю, чаму?

— Гэ, то ўжо мае асабістыя справы. З сям'ею, ведаеш, у мяне вялікія нялады. Выжылі мяне з хаты, і я мусіў астацца служыць. Хіба пасьля яшчэ наганю на сваё, а пакуль—бог з імі.

— Ну, а так, скажы, ты даўно бываў апошні раз у Скуплях?

— Даўно—два ці тры тыдні таму назад. Я-ж, бач, часта ежджу туды. Надоечы заведуючага маёнткамі вазіў. На агляд, ці на рэвізію ездзіў. Дзён тры прабыў там. Пахваліў упраўляючага саўхозам і рабочых... Ды ёсьць завашта, трэба сказаць; упраўляючы—чалавек рупны, дбалы, дасьціпны хлопец... Сад дагледзіў добра, разьвёў галяндэрскую пароду кароў, розных добрых сартоў збажыны назасяваў, агарод паставіў—адна пацеха. З рабочымі ладзіць. Вось яшчэ адно: пусьціць паравік трэба—тады пярвейшы саўхоз будзе. Прыедзеш, наладзіш і тады—трымайся.

— А з вакольнымі сялянамі ўпраўляючы добра жыве?

— Хто яго ведае; пэўна-ж павінен жыць у згодзе. А чаго ім сварыцца? Сёлам зямлі троха ўрэзалі, далі лесу на будоўлю, а то й пашу выпускаюць... Як быццам-бы нічога благога з гэтага боку няма... А ў тым, хто яго ведае—усяго не падгледзіш. Вось на-конт таго, як жывуць служачыя, то я неаднораз бачыў, што жывуць ня дрэнна. Таму-то мяне й зацікавіла гутарка твае кабеты. Не хацець ехаць у Скуплі—проста дзіва. Я-ж кажу, каб ды гэта на мяне, я-б пехам пашоў. З вашай службай там можна быць зусім незалежным ад упраўляючага; парабіў—і ня знай нікога... А жонцы—ніякае работы. Дагледзіла печы, наварыла мужу абедаць—і шпацыруй па парку, назад рукі залажыўшы. Пазірай на шаты дзярэў ды слухай салаўя ці павука. Сельскім кабетам—іншая рэч; не папрацуеш—то і не зьясі, а гарадзкім—на ўсё напляваць. Муж—майстар, заробіць і гатовае прынясе.

— А каб ты цяміўся, Гаўрыла,—ня ўцерпела старая,—і ўмееш-жа ты разводзіць лясы. То-ж і гледзячы на гарадзкіх трэба разьбірацца: адна любіць шпацыраваць, назад рукі залажыўшы, а другая зусім іначай—заўсёды нойдзе работу ў хаце.

— Ай, кінце ўжо; хто-хто, а я сёе-тое ведаю; мне ня трэба расказваць. Но-ой-дзе-э! Дзе яе нойдзеш, калі няма...

Яны пад'яжджалі к рэчцы, якая замыславатымі выкрутасамі вілася праз шырокі гал поплаву. Тамсям, бліжэй і далей, выдаваліся з зелені алавяныя плямы вады, зусім, здавалася, ня злучаныя адна з другою. Дробны кустарнік, купамі і градкамі, даглядаў за рэчкаю і, нібы тычкі, адмячаў яе шлях. Рэдкія алешыны ўбіралі сабою зялёны, пажайцянны курасьлепам і бялянкамі, поплаўны прастор. Недалёчка ўперадзе стаяў лес. Быў поўдзень. Распаленае сонца стаяла ў самым высокім месцы дзяннога прайходу і неміласэрна пякло... У яго прыску губіўся чуць-чуць прыметны подух ветру; запечаная расьліна стаяла нярухома, моўчкі, быццам звязаная неабачнымі ланцугамі. Парнае паветра растапляла расьлінны пах, разбаўляла яго ў сабе і наганяла снатворны водыр. Паказвалася, нібы густы пыл насіўся між зямлёю і небам, брудзячы нябесную лазурковасьць і ўючыся рэдкім воблакам пад сонцам. Крычалі кані, але так гультайна, як-бы несхаця, рэдка, ня могучы доўга лятаць. У такім-жа настроі выгуквалі сваё зацяжнае, вякі аднатоннае „но-о, но-о, но!“ аратыя; марудна, як назаўтра трэба, рухалі яны ўсьцяж ніў.

Коні пусьцілі пот і нясьціхана трасьлі галовамі. Ёх ратавала сіла, якая сабралася на добрых харчох зямельнае ўстановы. Не прыкмячаў толькі гарачыні фурман Гаўрыла. Ён ішоў пры першым возе роўным бадзёрым шагам, гутарыў з Ладымерам і памахваў пужкаю над канём. Старая паношаная жукетка з шэрага даматканага сукна была падпяразана канаплянаю аборкаю, а пры стрыфлях троха разгорнутая— „каб заходзіў запазуху вецярок“. Смуглы твар Гаўрылы з прыемнасьцю ўбіраў сонечнае цяпло і выпускаў яму настрэчу лёгкую здавальняючую ўхмылку.

— Вось тут трэба настаяжыцца,— прагукаў Гаўрыла, калі коні пахілілі крыху ўправа, каб накіраваць на мост, і азірнуўся на заднюю фурманку.— Дагэтуль яшчэ масты не папраўлены. Вось нядбаласьць, ніякае ўвагі. А гэта-ж уночы едучы цэлая бяда можа здарыцца: чуць аглядзеўся і— з возам ляпнеш у рэчку. Каб гэта я стаў намест галоўнага камісара, дык зразу

ў першую чаргу распарадзіўся-б паправіць шляхі. Трэба-ж прывесці ў парадак патроху гэтыя „жылы краю“...

Гаўрыла ўподбег апынуўся пры першым кані і хапіў за дышаль. Гледзячы на яго, Ладымер тое-ж зрабіў з задняю фурманкаю.

— Ой, памалу, каб не павярнуўся воз,—спалохалася Акіліна і хапілася абяруч за біла.

— Ня бойся, коні прывыклі хадзіць, ім не навіна,—суцешыў Ладымер жонку.

Суцяшаючы коні, яны акуратна ўзьвялі іх на вузенькі, з хваёвых няпрыбітых к балькам круглячкоў, масток, і, раз-по-разу водзячы поглядам узад і па бакох, пераехалі на другі бок.

— Ну, цяпер у мяне нібы пяць пудоў спала з плеч,—праказаў Гаўрыла.—Кожны раз, ведаецца,—абярнуўся ён разам да кабет і Ладымера,—кожны раз прыходзіцца трасьціся, пераяжджаючы гэтыя масты. Вось-вось няшчасьце, вось-вось няшчасьце... Надоечы, дык, каб вы зналі, чуць-чуць ня выкупаў камісара. Ён неспадзявана зусім. Ехалі, як ехалі, ладам, добра, а толькі намерыліся пераяжджаць гэты самы паганы масток—на табе—прымха. Коні на мост, а бусел, на яго ліха, пырх вунь з-пад таго куста—аж коні пырск, затупалі, хільнулі галовамі і вось-вось—ня ведаю сам, што затрымала іх—скочылі-б у ваду... Тут я ня струсіў—скочыў да за цуглы—стойце. Але камісара так таўхнула, што ён павярнуўся на возе і шапку ўпусціў у рэчку... Вось вам, што значыць масты. Я прыдаю ім вялікую-вялікую значнасьць.

— Калі, браце, нельга ўсяго зараз залапіць,—разуважыў Ладымер:—Савецкаму правіцельству столькі разбуранага добра засталася, што няма сіл наладзіць зразу ўсё. Пэўна-ж, шляхі ў першую чаргу патрэбна наладзіць—то зразумела. Ён іх наладзяць...

Пакуль яны гутарылі, коні прыпыніліся.

— Што-о сталі! Но-о-о! Вось у Скарбаве зробім папаску. Не падохнеце. Цяжар вялікі, падумаеш. Даўно пугі ня спыталі.

Гаўрыла па чарзе хвасянуў коні.

— А колькі ўжо вярстоў мы праехалі?—пацікавілася Акіліна.

— Палавіна якраз. Дваццаць з лішкам вярстоў.

— А мне здаецца, мы праехалі мо' каля трыццаці вярстоў,—выказалася Акіліна маці.

— Ого, толькі дваццаць, панечкі. То не на чыгунцы, што маргнуў вокам—і няма вярсты. Вось длыгаюць, як сонныя; пакуль вярсту ўбяруць у гэтую гарачыню—то ня жарты... А тут пэўна-ж, траецца, на яго ўсё ліхое,—пасьмяяўся Гаўрыла і хітра адварнуўся ўбок...

— Но-о-о! Яшчэ трохі—адпачынем за ноч!

III

У Скарбаве яны папасваліся каля гадзіны і крапулі далей гадзін у тры па палудні. Коні супачылі і пайшлі жывей, тым болей, што праз хваёвы лес дарога была гладкая і ня так пякло. Да мястэчка Кругі праехалі не шманаючы: то гутарылі, то разьзіралі вакольныя палеткі.

Акіліна, перамаўчаўшыся за паўдня, таксама прыняла ўдзел у гутарцы; у яе адлягло ад сэрца, надышоў інакшы настрой, нечакана бадзёры, няўтрымны. Адкульсьці сыпнуліся ў голаў розныя спадзеўныя думкі; закалыхалася ўражаньне, успаміны. Саўхоз, ненавідзімы ўчора і праціўны сёньня зранку, пачаў малявацца ёй куды ў багацейшых фарбах, ніж паказваў яго ў сваіх гутарках ды ва ўгаворах Ладымер. Парк, агарод, сажалка, добрая кватэра... Зжывецца з рабочымі саўхозу, з сялянамі вакольных вёсак. Будзе хадзіць у госьці, частавацца бухонамі грэцкімі блінцамі са смятанаю. Гаварыцьме з сялянкамі аб гарадзкім жыцьці па нядзелях на прызьбе... Можна будзе пастроіць тэатр і ладзіць спэтаклі. Пэўна-ж, у Скуплях ёсьць падобныя ёй жанкі, мо' ўпраўляючага саўхозам, канторшчыка, садавода...

Ужо недалёка ад м. Кругі, калі перарвался гутарка, Акіліну спотайку чапіла знаёмае ёй глухое, нявыразнае жаданьне сустрэць у Скуплях інтэлігент-

нага прыгожага мужчыну, ну хоць-бы схожага з тым, якога яна калісьці, будучы дзяўчынай, спаткала ў Паўлаўскім парку і аб якім ужо доўга марыла. Мігам аднавілася ў яе лятуценнях цэлая нізка пекных дарагіх вобразаў—з дрэвамі, квятамі, пацалункамі, дзявочымі марамі... Усё гэта паціху прыблізілася йзноў да яе, агарнула яе істоту, заваражыла душу, і Акіліна выразна пачула жывую асалоду мінуўшай пары. Бязвольнай, чулася ёй, нясе штось яе настрэчу мінуламу... Але раптам усё абарвалася, калі Ладымер хапіў яе за руку і праказаў:

— Глядзі, Акіліна, як пекна выглядаюць Кругі!

Акіліна кінула зіркам уперад сябе і спынілася на зялёным даху цэрквы, на дзвёх вежах касцёлу, на купцы новых хатак і гумнаў мястэчка.

— Так хутка й мястэчка Кругі? — здзівалася Акіліна.

— Як бачыш; завідна будзем на месцы.

— Куды, яшчэ й сонца ня зойдзе,—паправіў Гаўрыла.

— Вярстоў трынаццаць будзе яшчэ,—дадаў Ладымер.

— Што ты, меней,—не згадзіўся Гаўрыла:—вось заедзем за Кругі, мінём Клінцоўскі лясок, і пакажуцца Скуплі. Пабачыце, як прыгожа выглядаюць. Ня будзеце каяцца, пані, што перасяляецеся з гораду. Успомніце мае словы.

— Дай божа, каб было павашаму,—пажартвала Акіліна.

— Вось я ўжо прыкмячаю, што маладзіца весялей становіцца. Чым бліжэй, тым весялей. Гэтак і трэба...—не астаўся ў даўгу Гаўрыла.

Ладымер і старая пераглянуліся і паківалі галовамі.

Цяпер ужо Ладымер бачыў у жонцы выяўную перамену і дзівіўся Гаўрыле, што той праўду сказаў.

— Цікавы, аднак, чалавек ён,—падумаў аб фурману Ладымер:—гаваркі які, людны. Жыве і нічога ня дбае, вясёлы, рэзвы. Рэдка пападаюцца гэтакія

людзі сярод нашых сялян. Усе яны некія скрытныя, патайныя, а гэта...

— Вось з табою, Гаўрыла, я-б ня сучыла край сьвету ехаць,—падлісьціла старая.

— А я з вамі—хоць у Амэрыку. Я таксама люблю ездзіць, ды яшчэ калі з добрымі людзьмі-ы.

За гутаркаю аб усім і пра ўсё яны прамінулі Кругі, бліжэйшыя вёскі, Клінцоўскі лясок і выехалі на гал. Мясцовасьць лёгкаім скатам паднімалася ўверх. Направа й налева пачыналіся лясы, пры якіх мясьціліся засьценкі.

— Гатоўдзеця глядзець на ваш прытулак,—папярэдзіў Гаўрыла:—вось узьедзем на гэты грудок (ён паказаў уперад пугаём), і ён гляне на вас мілым выглядам. Н-но-о-о, малыя!

Акіліна настаражылася і пранізвала вачмі перадляжачы разгон. Яна ўжо забыла пра горад, а перажывала ўсё тое, што яшчэ ўчора перажыў яе муж. Ня сходзіла з думак гаспадарская пляновасьць, мяжуючыся з неадходнымі пяшчотнымі думкамі-марамі. Акіліна меркавала і разьлічвала, комбінавала так і гэтак. Пераб'е хто яе гутаркаю, а сьледам ізноў тыя-ж думкі і намеры, аж пакуль ня ўехалі на ўзгрудак, з якога вызначыўся поўны малюнак Скупляў. Яго сапраўды багаты хараством выгляд перабіў і гутарку Ладымера з старою цешчаю ды з Гаўрылам і думкі Акіліны. Усе, як адзін, уперыліся поглядамі на белы будынак палацаў з вежкамі, на густы вялікі парк, на пляму вады ў возеры, на струнку роўных, стройных, ядрых топаляў, абнімаючых дарогу перад маэнткам.

Быў адвячорак. Ё нагрэтае дачырвана сонца, вяшчаючы пагоду й назаўтра, убірала ўсё ў чырвоны колер. Белыя сьцены палацу здаваліся ружовымі, а ў шэрагу яго готычных вокан ігралі казачныя залаціста-блішчастыя зайчыкі. Сонца адбівалася і ў вадзе возера, якое выдавалася з гушчы зелені, прыдавала асаблівы выраз зелені парку і малявала ў ваччу Акіліны нялюбыя Скуплі—вэнэцыянскаю вілаю. „Сапраўды нешта асаблівае“,—падумала яна, ня спускаючы з саўхозу воч,—„зусім непахожэе ні на Капліцы, ні на

Крумкі. Можа і шчасьліва, што доля гоніць сюды“. Акіліна ня ўтрымалася, каб ня выказаць свайго пачуцця ўголас.

— На яго ліха, пан, як добра абстроіўся. Вось каму было райскае жыццё, да дзіва, што яны рукамі й зубамі трымаліся за стары лад...

— Ня тое, што зараз,—дадаў Гаўрыла:—сядзі дзе-кольвечы ў Варшаве і думай аб заўтрашнім дні. Не пашле Тадоры ці Паўліны, каб даставіла з кладоўні заморскіх він, дзічы ды розных далікатэсаў... Адно тупне—і ўсё перад табою.

— Ды чорт іх не пабраў,—не згадзілася старая:—яны, бадай, і цяпер лепш нашага жывуць. Зьбіралі гадамі золата, а ўцякаючы пахапалі і цяпер яго прадаюць.

— Можа, чаму не, але ня той, чуеце, ужо гонар. Есьці—есца, а астаткі не папаўняюцца... Тры гады мінула—можна праесці добры капітал...

Гутарачы аб долі паноў, яны паціху прыехалі ў саўхоз Скуплі. *дет.*

IV

Уехаўшы на дзядзінец саўхозу, Гаўрыла прыпыніў коні акурат перад параднымі дзвярыма быўшага панскага палацу. Ладымер кінуў усіх і пабег у будынак шукаць упраўляючага саўхозам. Акіліна з мацераю і сынкам прыселі на ганку і з цікавасьцю вадзілі паглядамі вакол па дзядзінцы. Фурман уходжаў каля коняй, вытрахаючы ім сена і расьпяразваючы падсядзельнікі.

Хутка з усіх канцоў дзядзінцу пачалі сходзіцца да іх рабочыя і служачы саўхозу, жанкі і дзеці. Падыходзячы, кожны даваў „добрывечар“, пасля разглядаў прыезджых, іх маемасьць і коняй. Перш мігамі пераглядаліся між сабою, далей пачалі перакідацца словамі і, нарэшце, перайшлі да распытанняў. З гутаркі выявілася, што амаль ня ўсё насяленьне Скупляў ведала, што да іх павінен прыехаць майстар, механік з сям'ёю. Якраз яго й чакалі гэтымі днямі.

Хто такі ён, гэты майстар, яны, вядома, ня ведалі і зараз было цікава пазнацца з ім.

Цікавасьць да кожнага новага чалавека, які наведвае глухія куткі ў краі, асабліва гостра адчуваецца ў яго жыхароў; тым болей падвышаецца зацікаўленасьць, калі сьвежы чалавек мае стаць судзельнікам, як-бы сем'янінам данага кола людзей. Тут ужо паднімаюцца наповерх мотывы прыватнага характару, зьвязаныя з будучымі ўзаемаадносінамі, з умовамі службовага падчыненья і іншымі жыцьцёвымі вымаганьнямі. Адпаведна таму, як хто выяўляў сабе будучае сужыцьцё з таварышам-мэханікам, так той і строіў сваю гутарку на гэту тэму, стаючы каля ганку.

— А мы ўжо чакалі-чкалі вас, ды думалі вы не паедзеце,—казаў праворлівы, нізенькі рабочы, лісьліва паморгваючы вачыма.

— Так, бяз майстара тут нічога не паробіш. Глядзі—браўся сьлесар, каваль майстраваў цэлымі тыднямі, а ці вышаў які толк? Тут трэба ведаць. Кажуць-жа нездарма, што дзела майстара баіцца. Вось пабачыце, як закруціцца фабрыка, калі прыложыць да яе свае рукі мэханік. Тут сьмікалка патрэбна,—хітра навучаў другі рабочы з шырокім адчыненым тварам, на якім нязьменна стаяла нявыразнага сэнсу ўхмылка.

— А дзе-ж сам мэханік?—запытаў сівенькі дзядок.

— Пашоў да ўпраўляючага, трэба-ж наведць голаву саўхозу. Без яго, як бяз пашпарту—не абыдзешся,—ні то паясьняючы, ні то гіронізуючы на ўпраўляючага, паведаў рабочы з шырокім тварам.

— Ды начаваць-жа людзям трэба. Здарожыліся,—дадаў першы:—пэўна-ж ім яшчэ кватэра не адведзена?

— Ды будзе кватэра—мур вялікі—на два паверхі. Увесь-жа ён не патрэбуецца для ўпраўляючага з канторшчыкам.

Шырокатвары ня скончыў: уся грамадка азірнулася налева і замоўкла. З-пад аборы проста к ганку йшоу чыста адзеты малады чалавек, памахваючы дубчыкам.

На нагах у яго блішчэлі чорныя гэтры, а добра сшыты фрэнч, зацягнуты ў талію, прыдаваў яму форс.

Падышоўшы к грамадцы, малады чалавек паглядзеў на ўсіх, злёгка ўхмыльнуўся і пайшоў на ганак, прыглядаючыся на Акіліну.

— Таварыш Цыбулін, гэта-ж да нас мэханік прыехаў!—паведаміў хтось з грамадкі.

— Бачу-бачу,—кінуў Цыбулін і хацеў увайсці ў дзьверы, як з дзьвярэй настрэч яму вышаў Ладымер.

— Ці не канторшчык вы будзеце?—запытаў ён Цыбуліна.—Я—мэханік Ложка, тут мне ўпраўляючы напісаў, каб вы мне далі месца, дзе пераначаваць, пакуль уладзіцца з кватэраю.

Цыбулін ухапіўся за голаў, хвіліну пастаяў і адказаў:

— Так, я канторшчык. Вельмі рад. А дзе-б вас памясьціць нанач?.. Добра, я зараз...

Ён зьбег з ганку і пайшоў к супроцьлежнаму будынку. Некалькі чалавек з кучкі правялі яго яхіднымі поглядамі, перасьмяяліся адзін з другім і абярнуліся на Ладымера.

— Да тут можна пераначаваць дзе хоць: ёсьць вольнае памяшканьне. Хоць і ў мяне,—запрапанаваў шырокатвары, аглядаючыся.

— Таварыш майстар, аб гэтым няма чаго клапаціцца, канторшчык расшукае: ён у нас хлопец прыткі і праворны,—дадаў стары:—абы на вечар пасьпелі прыехаць, пакуль усе на дварэ.

— А то ў вас хутка спаць лажацца?—зьдзівіўся Ладымер, сышоўшы з ганку і прыпыніўшыся каля возу.

— Ня тое, каб лажыліся, але-ж кожны мае свае дамашнія клапаты і заняты імі.

— Ня дай бог, як заняты!—перабіў малады дзяцюк, касаваты, але з мілым выразам твару, з падранаю жукеткаю на акідку, у шапцы без казырка.—Нехта-б падумаў, што праўду кажа... Не патурайце, таварыш майстар, ён штодня да поўначы цягаецца

па дзядзінцы, і мы ўсе дзівімся, што ў яго ніякага клопату няма...

— Кінь, блазньюк,—разлаваў стары, сярдзіта замахаўшы перад дзядцюком рукамі і ўвесь затросшыся:—Лезе, ліха яго ведае, куды й зачым. Не глядзіць—свае тут ці чужыя, а гыркаецца, плюгавец.

— Дай-дай, Ахрэм! Дай-дай...—пад'юшыў жартоўна доўгі час маўчаўшы Гаўрыла:—Трэба маладых трымаць у руках; не пашкодзіць, потым падзякуюць...—Грамадка ў голас разрагаталася, ажно адгалос пайшоў па ўсім дзядзінцы.

— Папаўся, Даніла, ага?—кінулі яму некалькі чалавек.

Гутарку якраз перабіў вокліч Цыбуліна, які чуўся з супроцьлежнага боку дзядзінца.

— Таварыш Ложка! Едзьце сюды, таварыш Ложка!

Служачыя й рабочыя пераглянуліся адзін з другім, пэўна, дзівячыся з прозьвішча Ладымера, а пасля расступіліся і далі дарогу коням, якіх Гаўрыла ўраз-жа рушыў з месца.

Ладымер пайшоў паперадзе, жонка з мацераю і дзіцём ззаду. Усьлед, крыху наводаль, пайшло некалькі жонак і дзяцей; мужчыны, абгаворваючы розныя пытаньні ў зьвязку з прыездам майстра, разыходзіліся па хатах.

На дварэ цямнела й цішэла. Толькі зрэдку выкрыкваў пастух, разганяючы ў стадоле кароў па мясцох, да ціха перакрэктвалі гусі ў хлявушку. З-за парку, у бок возера, даносіўся водгалас вясковых. Вось чаму выразна была чутна па ўсім дзядзінцы гутарка Цыбуліна з Ладымерам.

— Гэту ноч пераначуйце тут, хоць крыху й не самавіта, але на скорую руку. Выбачайце ўжо,—перапрашаў Цыбулін.

— Што-ж рабіць, перакідаемся як-кольвечы, калі няма лепш... Вось яшчэ-б з нашым фурманом: яму таксама патрэбен начлег... Зрабеце ласку, уладуйце...

— Уладуем. З ім лягчэй. Пакормім і дамо начлег

Цыбулін хвацка закруціўся і дзесь пабег. Гаўрыла з Ладымерам пачалі зьнімаць з воза і ўносіць у хату Ложкавы рэчы.

V

Назаўтра, а восьмай гадзіне раніцы, калі яшчэ сям'я смачна спала, Ладымер Ложка падняўся з пасьцелі, адзеўся і пайшоў да ўпраўляючага. Ладымер надумаў за дзень уладаваць з памяшканьнем, аглядзець паравік і пачынаць работу.

Ён ад натуры быў чалавекам руплівым, праца-ахвочым і ня любіў ні трэшкі аставацца бяз дзела. Калі браўся за работу, то ні на адзін міг не адрываўся ад яе, ці робячы рукамі, ці плянуючы ў думках. Ладымера цешыла, што ён вядзе „процэс“ будаўніцтва, што ўкладае ў працу машыны жыцьця часьцінку свае энэргіі, ведаў. Але яго непакоіла нявыразнасьць становішча, і кожны раз перад тым, як пачаць работу на новым месцы, ён лічыў патрэбным забяспечыць сябе з боку асталяваньня. Ладымер лічыў немажлівым сур'ёзна аддацца працы, калі хоць што-небудзь адцягае ад яе яго ўвагу, яго думкі.

Прышоўшы на кватэру ўпраўляючага, Ладымер не застаў яго ўдому. Некая кабета сказала яму, што таварыш Парог вышаў на гарод.

— Выйдзіце, вась сюдэю, і вы яго там угледзіце,—параіла яна, паказаўшы Ладымеру выйсьце.

Ладымер вышаў і тут-жа каля муроў, між расьлін, угледзіў упраўляючага. Той з асаблівай цікавасьцю корпаўся над пуком насенных буракоў і капусты, перапінаючы вяровачкаю ад калка да калка, каб насеньнік не пахіляўся. Упраўляючы да таго быў аддадзены рабоце, што нават не пачуў, як стукнуў Ладымер дзьвярыма, і ня прыкмеціў, як ён сышоў з трохуступнага ганачку. Ажно сумеўся ад нечаканага выклічу, які падаў Ладымер, не даходзячы крокаў чатыры:

— Таварыш Парог, добрае раніцы!

Упраўляючы раптам адхіліўся ад насеньніка і абярнуўся да Ладымера.

— А! Таварыш Ложка, здрастуйце! Як спалі? Што так рана прачнуліся?—адказаў Парог, усё яшчэ ня могучы кінуць работы і водзячы вачыма з насеньніка на Ладымера ды назад:—А я вось, бачыце, што-раніцу надзвычайна люблю ахайваць расьліну... Дзякуючы мне, глядзеце, так разбуяў гарод. Шмат працы палажыў. Калі хочаце, давайце пройдзем вакол, і я вам пакажу?

— Цікава, цікава!—шчыра адказаў Ладымер.— З вялікаю ахвотаю пагляджу, толькі... таварыш Парог, я-б хацеў наконт кватэры ўладаваць, а то, ведаеце, мне будзе рупець гэта і адбіваць ад усяго ахвоту... А так я шчыра рад мець таварышам гэткага, як вы, старэннага чалавека; я разумею, што з людзьмі, каторыя ахвотна і шчыра аддаюцца справе, мы скоро адбудуем наша гаспадарства...

Упраўляючы быў палішчан словамі Ладымера і, забыўшы аб напамненні ім пра кватэру, адышоў ад яго к другой купцы расьлін і загаварыў:

— Вось гэта тырольская капуста. А гэта цукровыя белыя буракі. На дзіва ўдаліся... А вунь там далей—памідоры скорасьпелыя...

— Так, так... Выбачайце ўсё-ж, таварыш Парог, я-б папрасіў вас наконт кватэры.

— Ах, я забыў,—прабачыў упраўляючы і сьпешна павярнуў к ганку:—Ідзем, калі ласка, ідзем, я вам пакажу памяшканьне.

Яны ўвайшлі ў будынак. Парог заскочыў у сваю кватэру, узяў ключ і павёў Ладымера па вітых драўляных усходах на другі паверх.

— Тут, якраз асобна ад другіх, ход па калідоры, маюцца тры пакоі. Дагэтуль іх ніхто не займаў, бо трэ' крыху прыбраць, абгледзіць, падстроіць. Для вас, памойму, зусім падходзіць,—казаў упраўляючы, паціху адпіраючы дзьверы:—Праўда, пуставаты, вось бяда. Няма адкуль мэблі ўзяць—усё разламалі, раскралі, пабілі... але можа што-кольвечы нойдзем, а рэшту вялю стаяру, то ён зробіць.

Парог адчыніў дзьверы. З шырокага, з высокай стольлю, пакою на пяць вокан панясло сырасьцю і

затхласьцю. Ладымер скрывіў нос, зацягнуў нявыразным зыкам і абглядзеў вакола сьцены, столь, падлогу.

— А другія дзеве каморкі?—запытаў ён у Парога.

— Уласна кажучы, яшчэ адна, там направа, а другая была выгараджана з гэтай вялікай; вось-вось, на тым месцы. Цяпер дастаць дошчак і можна будзе аднавіць сьценку... А вунь у тым куце паставіць печ, і цэлая кватэра... Пэўна, трэба палажыць трохі часу і працы, пакуль прывясыці ў належны лад. Вы ўжо выбачайце...

Ладымер пакорпаў нагою пыл на падлозе і здзіўлена пакруціў галавою:

— Тут ня трохі, а многа трэба часу й працы палажыць! Але, што-ж зрабіць. Я люблю папрацаваць... Добра, няхай будзе за мною... А пакуль, дзён тры, пэўна-ж, ня выганіце адтуль,—праказаў ён.

— Чаго! Тым болей, што я ўверан, што вы хутка ачысьціце тут! Я вам людзей дам... Так... Ну, дык вось вам ключ,—упраўляючы перадаў Ладымеру ключ. Той замкнуў каморку, і пайшлі з упраўляючым уніз.

— Цяпер давайце пойдзем на паравік,—запрапанаваў Парог.

— Давайце.

Яны вышлі праз парадны ход на дзядзінец.

Цёплае яскравае сонца так і абдало іх сваім праменьнем, асьляпіўшы вочы пасьяля цёмнага калідору і ўсходу на другі паверх, кудэю яны прайшлі.

На дзядзіцы бегалі дзеці ў доўгіх шарачковых забруджаных кашулях, гергыталі гусі, шчыпаючы зялёную мураўку паўз плоту, і давольнымі валяліся ў пяску поўгадавалыя парасяты.

Ладымер з цікавасьцю, вартаю клапатлівага гаспадара, пазіраў на бесклапотныя стварэнні, зусім ня слухаючы Парога, які тлумачыў яму пароду гусей, вартасць сьвіней і будучую ад іх карысьць для саўхозу і рэспублікі.

— Бязумоўна, гэта карысная рэч—жывёлаводзтва,—компэтэнтна заўважыў нарэшце Ладымер, адварнуўшыся к Парогу:—Трэба разводзіць, я—прыхільнік гэтага.

Сказаўшы, ён павярнуў голаў направа к будынку, дзе начаваў, і ўгледзіў, што пад вакном стаіць канторшчык, а ў вакне яго жонка, гутарачы між сабою. Ладымер перш здзівіўся і дапусьціў колкую думку, але тут-жа быў адцягнут словамі Парога:

— Сюды, вось, таварыш Ложка, пойдзем праз сад, сюдэю бліжэй ды па дарозе я сумею паказаць вам сад... Шкода толькі, што я яшчэ ня еўшы...

— Я таксама. Ды, прызнацца, ужо хочацца. А ў вас, пэўна, тут нечага дастаць?—пацікавіўся Ладымер, пералазячы платы.

— Так, трудна; апроч малака, амаль-што нічога нельга дастаць. Ведаеце, адкуль-жа яно будзе. Мясца й сала купляем у Кругох. А калі ў каго й ёсьць, то для сябе... Выбачайце,—перабіў самога сябе Парог,—я зусім забыў вам паказаць яшчэ залю, дзе я думаю зрабіць тэатр... Ведаеце, зразу не разарвешся на ўсё. Трэба й тое, трэба й тое, а бяз тэатру, прызнацца, і нуднавата ў нас, у глушы. Зрэдку езьдзім у мястэчка, але ўсе не паедуць і часта не паедзеш, а тут-бы можна было спэтаклі ладзіць і вясьці культурную працу... Да бяда—не з кім, таксама... Вось зойдзем...

Парог павярнуў направа і вывеў Ладымера к балькону ў сад, з якога калісь паны Крэўскія любаваліся клямбамі кветак, сажалкаю і маладым садком. Па шырокім многаступенным ганку яны падняліся да шырокіх шкляных дзьвярэй і ўвайшлі ў залю.

— Вось тут қолісьці паны рабілі балі. Бачыце, колькі прастору, які тэатр можа быць, і выгляд добры... Я ўсё зьбіраюся зрабіць сцэну, ды што-ж—адзін...

— Я вам памагу, таварыш Парог,—шчыра выказаў Ладымер, здавальняючым паглядам абводзячы прастору вялікае залі:—Чаго-ж хацець, тут можна добрую сцэну ўстроіць! Вось к тэй сыяне, а з тае ўваход. Памесьціцца, думаю, чалавек да трохсот. Я вам памагу... Я так люблю гэту справу!

Ладымер выкінуў з памяці тое, што ня еў, забыўся, куды йшлі, і ўвачавідкі цешыўся будучым

тэатрам, які ён паставіць на належную вышыню і зробіць асяродкам культурнай працы.

Трэба к выпадку адмеціць, што, па словах Ладымера, ён змалку меў цягу да мастацтва, некалі прымаў удзел у аматарскіх спектаклях у сваім мястэчку, пасля, выехаўшы ў Ленінград і ўступіўшы ў культурна-асветнае рабочае вобчства, іграў у рабочым клубе; а з часу ўзвароту на бацькаўшчыну, пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі, ездзячы па саўхозах, першы ўсюды наладжваў тэатральную справу. Таксама прывучаў ён да акторства й сваю жонку Акіліну, якая, праўда, невялікую ахвоту мела да частых „выступленьняў“, але для рознастайнасьці не адказвалася выпаўняць просьбу мужа.

Рашыўшы ехаць у Скуплі, Ладымер, між усім іншым, меў у воку павясьці ў іх шырокую культурную чыннасьць. За два гады жыцця па саўхозах ён убачыў, што з яго хоць і невялікімі ведамі, але з гарачаю ахвотаю, можна прынясьці вялікую карысьць цёмнаму сялянству. Гэту карысьць ён бачыў у правядзеньні сярод сялян культурнай працы, галоўным чынам, праз арганізацыю тэатраў. Мітынгаў Ладымер не паважаў і ня бачыў ад іх тае карысьці, якую, па яго, дае тэатр.

І вось, угледзіўшы вялікую залю, самае важнае для заснаваньня тэатру, Ладымер увесь растаў ад душэўнага ўміленьня і раптам захапіўся думкаю, каб як найхутчэй яго наладзіць.

Упраўляючы зваў яго йсьці ў сад, а там у паравік, знарок выходзіў на ганак, пасьвістваў і злаваў, што траціцца час, а Ладымер і не зважаў, як нібы-то той, хадзіў па залі, вымяраў шагамі даўжыню й шырыню, плянаваў выгляд сцэны і нават перакідаў думкамі назовы розных беларускіх і расійскіх п'ес.

Так прайшло добрых поўгадзіны, прайшло-б і болей, каб Ладымеру не памяшалі жонка з канторшчыкам, якія прышлі к ім, каб разам пайсьці агледзіць саўхоз.

— А мы вас шукаем, а мы вас шукаем!—з данай рэзвасьцю не праказаў, а прагукаў канторшчык.

— Уладзя, ты-ж яшчэ нашча, мо-б пайшоў чаго перакусіць?—ад сябе запрапанавала развязаёленая Акіліна. Ладымер хмурым поглядам акінуў жонку й Цыбуліна, прамаўчаў момант і суха адказаў:

— А вы-ж там найшлі што паесьці, ці і ты галоднай бегаеш з таварышам Цыбуліным?

— Я... ды мы ўсе сяго-таго зьелі пакрысе. Я дастала малака, а яец і сала троха было, і сьпякла яешню, а то наварыла заціркі.

— А Паўлусік як гуляе?

— Даўно я яго абвадзіла па ўсім дзядзінцы; ён усё прасіўся к табе...

— А чаму-ж не ўзяла?

— Пасьля ён найшоў кампаньню і не захачеў ісьці... Там з ім маці. А я з таварышам Цыбуліным прыйшлі сюды, каб разам пайсьці аглядзець саўхоз... Хадзем-жа, чаго ты тут марудзіш...

— З Цыбуліным?—папракнуў Ладымер і раптам, каб не стварыць гэтым папрокам абвостраных стасункаў у неналежным месцы, перайшоў на другое.— Паглядзі, Акіліна, які добры тэатр будзе. Я проста адарвацца не магу; тут трыста чалавек памесьціцца... Гатуйся—хутка мусіш вывучваць ролю.

Прапусьціўшы першае слова мужа, Акіліна на конт тэатру адказала:

— Ды я ведаю, цябе й цягнула ў Скуплі для гэтага... Не зацягайся пакуль у тэатры, перш давай адгледзецца, уладаваць з кватэраю, прыняцца за работу, а тады ўжо тэатры...

— Кватэра ёсьць, толькі-што аглядалі; прыбяручь трошкі—і можна будзе перасяляцца... А з работаю таксама не апозьнімся.

Акіліна размаўляла з мужам і бясьціханна наглядала за Цыбуліным, які на ганку аб нечым перагаварваўся з Парогам. Хвошчучы дубчыкам па гэтахах, Цыбулін здавальняюча ўсьміхаўся і касіў вачыма праз дзьверы ў залю, кірункам да Акіліны.

— Таварыш Ложка, давайце пойдзем на паравік!—пазваў упраўляючы Ладымера і пайшоў першым

з ганку. Цыбулін, мінутку пачакаўшы, пайшоў за ім. Павярнула да выхаду і Акіліна, пазваўшы мужа:

— Ідзем, Ладзя, абгледзім і пойдзем, я згатоўлю сяго-таго перакусіць. А мо' наперад зробім гэта, а?

— Не, пасья.

Яны пайшлі з залі.

У саду, ідучы напрамкам да паравіка, Парог пазваў на ўстаноўку ім клюмбы кветак, на падчышчаныя маліньнікі і агрэсьнікі; расказваў, як яму прышлося выратаваць зусім запушчаны сад, які ён пабяліў, паакапваў і падчысьціў ад імху. Гэтым ён абараніў сад ад вусені, што добра адаб'ецца на даходнасьці саўхозу. Па просьбе Акіліны Парог растлумачыў гісторыю аб тым, як зараджаюцца і выгадоўваюцца садовыя жучкі і чарвячкі, дадаўшы пры гэтым тлумачэньні аб іх зьнішчэньні простымі спосабамі і спосабамі культурным.

Усе тлумачэньні і апавяданьні, якія даваў Парог, выліваліся ў стройную, добра завучаную лекцыю, бяз супынак, паважна. Відаць было, што сваю справу ўпраўляючы ведаў добра і шчыра ёю цікавіўся. Гэта падмеціў Ладзімер і пачынаў вырабляць у сабе адпаведныя прыхільна-ўшанавальныя адносіны да Парога. Ладзімер помніў атэстацыю ўпраўляючага фурманом Гаўрылам і думаў сабе, слухаючы Парога:— а глядзі, стары добра ўмее падмячаць. Сапраўды Парог талковы й дзейны чалавек. Паглядзі ты, усё ведае, шчыра клапаціцца аб гаспадарстве саўхозу, уваходзіць з душою ў кожную рэч. Го, патрэбны савецкай уладзе гэтакія людзі, ой, як патрэбны! Ён так мала ёсьць яшчэ, што трэба іх ацэньваць на золата. Значна пераконаны цалкам новай ідэяй дзяржаўнага аднаўленьня. Цікава, комуністы ён ці не? Трэба будзе ў выпадку запытаць... Люблю такіх людзей і высока іх цаню.

Тымчасам яны прайшлі сад і павярнулі да сажалкі. Парог пераказаў ідучым з ім яе маленькую гісторыю, падкрэсьліўшы карыснасьць сажалак для гаспадарства з розных бакоў. Па яго думцы—сажалкі павінны служыць для культываваньня рыбага промыслу, што ён ужо апляноўвае на наступны год.

Паравік, да якога яны прышлі, завярнуўшы ўлева ад сажалкі, складаў верхавіну тае надуманае сыстэмы аднаўленьня саўхозу Скупляў, якая ўвесь час малявалася энэргічнаму ўпраўляючаму. Без „прамысловае стацьці“ нельга мець мажлівасьці „разварочвацца ўшыркі“. Скуплі, па пераконаньню Парога,—гаспадарства, не падыходзячае да жывёлаводства; галоўная продукцыя яго—бульба, з якое і можна рабіць крахмал і гнаць сырт. Пры гэтым у вакружнасьці маюцца іншыя саўхозы, меней крэпкія, у якіх таксама знойдзецца шмат бульбы на перагонку. Млын-жа і лесапілка дваяка каштоўны—для абслугоўваньня саўхозу і бліжэйшага сялянства.

Парог вылічыў, што млын дасьць кожны месяц даходу каля трох сотак рублёў, адначасна абслужыўшы сябе. А калі далажыць да гэтага заробтак ад вырабу крухмалу і выганкі сырту, дык тады атрымаецца яшчэ большая палёгка ў гаспадарстве.

Вылажаныя Парогам думкі „аб прамысловай стацьці“ больш за ўсё спадабаліся Ладымеру; калі ён прымеркаваў іх да сваіх плянаў і поглядаў на пасьпешнае разьвіцьцё зямельнае гаспадаркі, дык яны кропка ў кропку супалі. Да гэтага Ладымера, як профэсыяналістага работніка, лісьціла яшчэ і належная ўвага ўпраўляючага да прамысловай галіны гаспадарства. У Ладымера заказлытала клясавае пачуцьцё, гордасьць закаранелага індустрыялісты, чалавека машын, жалеза і дынамікі.

— Вы праўду кажаце, таварыш Парог, саўхозу абавязкова патрэбна апірацца на „прамысловую стацьцю“. Ня лішчу вам, а ў вас маецца здольнасьць добрага гаспадара. Я ўжо, прызнацца, чуў аб вас...—прызнаўся Ладымер.—Толькі, памойму, вам ня трэба спыняцца на палове ў справе дасканалага абсталяваньня гэтых трох выглядаў прамысловасьці. Рашылі—даводзьце да канца. Я, з свайго боку, прылажу ўсе стараньні, усе свае веды, каб справа была на працягу году скончана.

Увайшоўшы ў завод, Ладымер з выглядам знака дзела, абглядаў машыны зьнізу даверху, бегаў

вакол іх, кратаў кожную шрубку, сачыў за ўсімі рыхтункамі. Пры гэтым ён ганіў за нерашчотлівасьць тых, хто так будаваў самы будынак заводу, што не разьлічыў ні месца, ні размаху, ні значнасьці ўсяе справы. Па Ладымераваму мусіла быць зусім іначай: будынак павінен быў быць пашыраны і падняты яшчэ на адзін паверх, а лёкамобіль павінен быць заменены на больш сільны.

— Яно то, пэўна, таварыш Ложка, — хітра пасьмейваючыся з шырокіх плянаў Ладымера, казаў упраўляючы. — Я ведаю ўсё гэта, ведаю, але трэба лічыцца са сродкамі. У нас тут яшчэ так многа трэба зрабіць, так многа трэба наладзіць, што проста страх бярэ. Паказваў я вам памяшканьне пад кватэру, бачылі, у якім яно выглядзе, — вось так яшчэ многае што, многае. У нас для рабочых не хапае добрых кватэр, трэба аборы падстроіць, машыны земляробскія паламаліся, каней зусім мала, вупражы...

— Так-так, — згаджаўся Ладымер, — але не забывайце таго, што ў заводах гэтых схавана палова ўсяго вашага пляну; не забудзьце таго... Два месяцы папрацуе млын — і гатова вупраж, папрацуе год — і некалькі коні. Ці ня праўда, мо'?

Акіліна з канторшчыкам увесь час маўчалі. Для іх мала цікавымі былі пляны Парога з Ладымерам на конт адбудовы гаспадаркі саўхозу. Болей таго, шчырасьць мужа, з якою той адносіўся да гэтага, дзівіла Акіліну і нават зьлёгка раздражнівала яе. Ёй ужо здаўна была крыўда на Ладымера, што праз сваю гарачнасьць і захапленьне рознымі справамі ён зусім забывае сям'ю, яе дабрабыт, перакорыць яе, Акіліны, думкам і просьбам, — адным словам, парушае сямейныя традыцыі, хатнія стасункі і вымушае яе (Акіліне кальнула ў сэрца, ажно яна балюча садрыгнулася) на апасьлівыя крокі... Выпадак па дарозе ў Скуплі, калі ёй успомніліся мінулыя вобразы любоўных здарэньняў, нейкая міжвольная прыхільнасьць да канторшчыка Цыбуліна, якую ўжо запрывеціў Ладымер, былі чароднымі эпізодамі падобнага ўхілу. Да чаго гэта прывядзе Акіліну — ёй самой цяжка рабілася пры ад-

ным праглядзе ўперад. Але маладзіцы Акіліне, абмяшчаненай змалку, кіпучай па натуры, прагавітай да бурнага жыцця, да мужчынскае ласкі, здаровай, ядранай, жыццярадай кабеце, нельга марнець у самамуштраваньні, нельга абыходзіцца сутрыманьнем, зьнішчэньнем маладых прагных пазываў. Што там за жыццё будзе бяз гэтага, навошта яно? Акіліна перабірала гэтыя думкі, як пакутніца пацеркі, і балюча хвалявалася. Ладымер вярцеўся каля машыны, як які шворан, як складная яе часьціна, бясцьцікаўны да Акіліных перажываньняў, глухі да яе патрабаваньняў, а збоку, як на пружынах увіваўся малады, эlegantны, кіпучы маладосьцю, хвацкі канторшчык Цыбулін. Белы, чысты, з правідловымі рысамі яго твар, квятучая, сакавітая ўхмылка на ім, агністыя, шэрыя вочы, з зіркам, як электрычны бляск, пакірованым на Акіліну, мучылі апошнюю, зьбівалі яе з толку, таўхалі на грэх, на праступак, кроілі сям'ю мячамі маладзічына сэрца. Як хто падсмальваў ёй пяткі ці калоў іголкамі ў бакі—яна вярцелася на месцы, нэрвавала, то апускала, то паднімала вочы, то хмурыла, то чарсьцьвіла твар. Здавалася, пахвільна апускалася, раставала, як сьвечка, завядала, як сарваная рожа. Цыбулін калупаўся ў яе балючым месцы...

— Ладымер, хадзем, нарэшце, дахаты, ужо далёка за паўдня, а ты яшчэ нават не аграшаўся. Ці-ж можна так? Цябе тады ня хопіць і машыны паправіць... Хадзем,—ня стрымалася Акіліна.

Але, калі яе слоў Ладымер не заўважыў, тады Акіліна пераказала іх у большай нэрвовасьці.

Ладымер, аднакава, ня зразу адарваўся ад машын—яшчэ хвілін з пяць папрабаваў розных яе частак і толькі ўгледзіўшы, што ўсе на дварэ, а ён размаўляе й судзіць сам з сабою, вышаў.

Падзівіўшыся з пагоды, яны разышліся.

VI

Справа з кватэраю ў Ложкаў не зацягнулася: Ладымер уладзіў яе ў тры дні. Назаўтра, пасья агледзін саўхозу, ён зранку, разам з жонкаю й цешчаю,

прыняліся за ўборку сьмецьця і чыстку. У абед Парог падаслаў двух рабочых і сталяра. З апошнім Ладымер умовіўся паправіць рамы ў вокнах, зрабіць перагародкі і некалькі зэдлікаў, палавіну чаго ён зрабіў у два дні. Рабочыя пасобілі перанесьці печку-чыгунку, пару сталоў, шафу і калыску, дадзеныя для Ложкаў упраўляючым саўхозу. Таксама рабочыя перанясылі з часовага памяшканьня, дзе спыніўся Ладымер з сям'ёю, яго прывезеныя хатнія рэчы—гэта ў адзін дзень. На другі-ж была падмыта падлога і пабелены сьцены. Аставалася паправіць печ і зашкліць вокны. Гэтага ўжо нельга было выпаніць сіламі саўхозу, і Ладымер мусіў ехаць у мястэчка Кругі. Але паездку ён ня лічыў перашкодай для перабраньня ў кватэру, і ўжо чацьвертую ноч Ложкі начавалі ў сваім памяшканьні. Часовыя няўдобствы, хоць і рупілі яму, усё-ж не маглі адбіцца на патрэбнасьці пачынаць работу па рамонту. Якраз к гэтаму часу павінны былі цесьлі пачаць падбудовку дзераўляных частак заводу, а чорнарабочыя—ачыстку іх ад пяску й бруду. Таксама пад наглядам Ладымера трэба было нарэзаць дзерава ў лесе і пачаць пілоўку. Адным словам, пуск работы па адбудаваньні заводу цалкам залежаў ад мэханіка Ладымера Ложкі, і ён, Ладымер Ложка, вымушаны быў да яе прыступіць неадкладна.

На чацьверты дзень з дзевятай гадзіны раніцы, выпіўшы, як і ўсе дні, кубак малака, Ладымер ужо быў каля будынку заводу. Усіх рабочых ён узяў на падлік, і з захапленьем пачаў кіраваць работаю, паказваючы і расказваючы кожнаму цэху рабочых, як і што рабіць. У самога-ж у руках былі сантымэтр, цыркуль і напільнік. Хвіліна ад хвіліны ён сам прырываўся да машын, аглядаў, вымяраў, адкручваў шрубкі.

На абед Ладымер дазваляў сабе толькі паўгадзіны, і ўжо шмат пасьпяваў паўвіхацца, пакуль вярталіся з абеду рабочыя. Гэтыя былі здзіўлены павядзеньнем Ладымера і пільна абгаворвалі яго паміж сабою.

Наогул асабістасць характару Ладымера, як чалавека, і працаздольнага, як работніка, за першыя дні яго прыезду ў Скуплі ўжо былі ведамы ўсяму насяленьню саўхозу. Аб ім заўзята перагаворвалі рабочыя, талкавалі служачыя і шушукалі кабеты. Пэўна, не аставалася бяз прыкрас, што звычайна ў сялянскім быце. Тым болей загудзела гутарка аб майстры, калі ён узяўся за працу. Асабліва з цікавасьцю чакалі ад Ладымера наладжаньня ім тэатру. Толькі ён агледзіў памяшканьне, як усе забубнілі аб акторскіх здольнасьнях Ладымера.

Тэатр вельмі гостра чапаў жыхароў саўхозу, і яны не аднораз скардзіліся самі сабе на адсутнасьць у іх жадных забаў. Калі адзін раз упраўляючы Парог успамянуў аб патрэбе тэатру для саўхозу, то моладзь не давала яму спакою, закідаючы пытаньнем—калі ды-калі, нарэшце, ён яго ўладуе. Упраўляючы перш абяцаў у блізкім часе, а пасля скардзіўся на няйменьне часу... Цяпер-жа, з прыездам Ладымера, ён зарадаваўся, што гэта справа можа ажыцьцёвіцца, і ўсім хваліўся, што тэатр наладзіць мэханік. Парог абяцаў Ладымеру ўсякую дапамогу ў справе пастройкі тэатру, і, калі Ладымер прыступіў да гэтага, упраўляючы набраў да дзесяці чалавек моладзі і прыслаў пасабляць Ладымеру. Стараўся пасабляць і сам.

Гэткім чынам, ужо праз тыдзень у Скуплях стараньнямі Ладымера была пабудована сцэна і ўмайстравана ўсё для тэатру. Асталася намалюваць заслону, некалькі дэкарацый і здабыць трохі грыву. Ладымер узяўся і гэта зрабіць, прыўрочыўшы на паездку ў мястэчка Кругі. Недастача адмечаных рэчаў лічылася ім нясур'ёзнай, і ён, сваім чарадом, пачаў адшукваць хлопцаў і дзяўчат для развучваньня роляў у намечанай да першай пастаноўкі „Паўлінцы“. Галоўныя ролі Ладымер думаў раздаць Акіліне, Парогу і сабе. Аб гэтым пляне Ладымера хутка праведалі ўсе скуплеўцы, і шмат-шмат гутаркі разьвялі па саўхозе. Водгаласкі яе разьляцеліся нават па вакольных вёсках.

Акіліна чула гэтыя гутаркі на кожным кроку. Выходзіла з хаты на дзядзінец, ішла да каго пазы-

чыць што-кольвек, вечарам, седзячы на прызьбе,— усягды і ўсюды яе распытвалі жанкі і дзяўчаты, ці скоро таварыш майстар наладзіць тэатр. Многія кабеты няскрытна лісьцілі ёй у вочы, хвалячы Ладымера і лічачы яго за дарагога для іх чалавека.

— Каб ня ваш гаспадар,—казалі Акіліне жанкі,— дык тут ніхто не дадумаўся-б гэтага зрабіць. Кожны заняты сваімі справамі і не шманае. А нашы мужчыны, ведама, цёмныя, гэтага ня сьцямяць.

Акіліна мала ўдавалася ў гаворку аб тэатры: адкажа двума-трыма словамі на запытаньне і пяройдзе да другога. Аднак, яна не хацела выказваць сваіх поглядаў на мужаву зацею і ні адным крывым словам не абмаўлялася па адрасу тэатру. Не прырэчыла яна нізваньня і ўдому. Ладымер варочаўся на кватэру стомлены, запылены, у поце, паведамляў ёй аб зробленым за дзень, а яна, нібы адабраючы яго, пакінула галавою і казалі:

— А я Паўлінку ганю на ўсіх парох.

Ладымер прымаў словы жонкі за пахвалу сабе і яшчэ больш захапляўся справаю тэатру.

— Паглядзі толькі, як усе задаволены! Праходу не даюць—усё распытваюць. Прыяжджаюць з сёл і дазнаюць. Забачым, як разьвярну працу! Зусім і забудзеш аб горадзе!—хваліўся ён жонцы.—Вось толькі паеду ў мястэчка ды куплю матэрыі на заслону, крыху грыму і, бадай, праз тыдзень-другі можна будзе даць першы спэтакль.

Тое, што Ладымер меўся хутка паехаць у мястэчка, найбольш цікавіла Акіліну. Ёй прагна хацелася часовай перамены, мінутнага проблеску ў хадзе яе сямейнага жыцьця. Частыя пераезды з месца на месца, адданьне Ладымерам вялікае ўвагі на грамадзкую справу, яго нядбайнасьць да сям'і—сьціскалі Акіліну жалезнымі абручамі нудоты, глушылі надзею на шчаслівыя мінуты, на выкарыстаньне мажлівасьцяў сямейнага шчасьця. Адчуваньне гэтага кранула яе душы ўжо пасля выезду іх з Крумкаў, дзе ў глушы ды ў адзіноце яны пражылі амаль ня цэлы год. Горад, куды яны вярнуліся, хоць провінцыяльны,

далёкі па размаху жыцця ад Пецярбургу, расшавяліў Акілініну душу гарадзкім гмахам жыцця, дапомніў ёй аб шумлівым і рэзвым дзявоцтве і пасеяў нейкае цьмянае, нясьмелае жаданьне. Акіліне не хацелася ехаць у Скуплі, — страх, як не хацелася, і праз цэлыя дзень і ноч перад ад'ездам яна перабірала ў думках усе ўмовы й абставіны, з якімі прыдзецца спаткнуцца ў новым саўхозе. Баялася глушы, як мыш сьвятла. Ня верыла, што ў іх будзе іначай, весялей, як у іншых глухіх куткох. Нарэшце, перамагла гэта пачуцьцё, вырабіла ў сабе бадзёры настрой, пагадзілася з лёсам і намерылася нясьці лямку на працягу году... А мо' выпадак здарыцца які, а мо' раптоўна праблісьне які шчасьлівы момант? Якраз ён не заставіў сябе доўга чакаць. Прымха нейкая падвяла к ёй Цыбуліна. І як на зло надало ім стрэцца ў гэткую мінуту, калі на твары Цыбуліна склаліся неадхільныя рысы, чаруючая ўхмылка, якія прайшлі ёй, Акіліне, у нутро і абнадзеілі яе салодкімі надзеямі. Яна адчувала прыкрасьць гэтых надзей, бачыла косыя озіркі Ладымера, ведала, што муж калі-небудзь зазнача ёй гэта, прызнавала сьлізкасьць сваіх крокаў—яна ступіла на гэткі шлях—і... не магла сутрымацца. Цыбулін засеў у голаў, зацьміў Ладымера, Паўлусіка, сямейнае ціхае жыцьцё, яго непарушанасьць, падцяў нясуменную павагу з яе боку да мужа, хоць ня палкую, а калісь моцную любоў да яго. Сама не разьбіралася, як усё ідзе, як скручваецца клубок... І ў той-жа час думка, што „Ладымер паедзе ў Кругі!“ суцяшала Акіліну, як суцяшае хлебароба пагодлівы час у жніво. Яна яшчэ раз малявала сабе вобраз саду, ночы, спатканьні з Цыбуліным, ласкі... ласкі... І дрыжэла, каб хаця ўсё асталася ціха, шыта-крыта, мінутна, пераходна, каб ніякага сьледу не пакінула гэта на ўзаемаадносінах з Ладымерам. Гэта было штосьці на манер загалову, падгатоўка помсты мужу за яго грахі ў сямейных ўзаемаадносінах.

Акіліна раз-у-раз паглядала на Ладымера, баючыся, каб ён чуцьцём не падслухаў яе думак і, бачачы яго замілаваную заспакоенасьць, суцяшала сябе:

„А я-ж ведаю, што ты не адзін раз зрабіў тое, што табе хацелася. І, пэўна, не пахвалішся мне. А я маўчу. Няўжо будзе грэх, калі я хоць раз прытаю табе сваю... чыннасьць“.

— Калі-ж ты паедзеш у Кругі?—дапытвала Акіліна Ладымера і тут-жа выспрабоўвала яго:

— А, можа, чуеш, ня варта табе езьдзіць у мястэчка? Пачакай нейкі час, а ну-ж зьбярэцца больш спраў.

Хітра падыходзіла яна да яго і паглядала яму ў вочы, гадаючы аб адказе.

Ладымер памаўчаў і рашуча адказаў:

— Я не за аднэю справаю паеду; бачыш, трэба пячніка наняць, каб зрабіў групку ў кватэры, шкла трэба купіць, каб зашкліць вокны; а да гэтага—казённыя справы, таксама патрэбны шрубы, напільнікі. Не, паеду абавязкова.

Задаволеная ў глыбіні душы, Акіліна запытала:

— А калі ты канчаткова паедзеш?

— Пэўна, да нядзелі пачакаю: у нядзелю ў Кругох кірмаш—раз, па другое, сьвяты дзень,—адказаў Ладымер.

— Ёсьць ведама, што ў нядзелю ляпей усяго,—падказала цешча.

— Ну, а ты-ж толькі спраўляйся з роляю.

— Будзь спакоен, пакуль дакончыш сцэну—роля будзе гатова. Хай другія так падгатовяць, як я, то добра будзе,—пазіраючы ў вакно і зусім ня думуючы аб ролі, адказала Акіліна.

Ладымер задаволеная ўхмыльнуўся і пайшоў тупаць па хаце, гаворачы ні-то да жонкі, ні-то сам да сябе.

— Наладзіцца тэатр, і пойдзе на ўсю магу культурная праца. Трэба ўнясьці сьвет у глухі куткі... Так, яшчэ цёмна наша вёска, так далёка ад культуры. Жывуць людзі, як ваўкі, адарваныя ад гораду, закінутыя ў лясы... Жадны новага слова, жадны новае весткі... Вакол столькі прыгожасьці, а для іх яна незразумела зусім... Вакол кіпіць жыцьцё, а ім чуецца толькі водгалас у шуме лесу... Наша павіннасьць—ад-

даваць ім усе нашы веды, дзяліцца з імі тым, што сабралася ў галаве, што вычытана з кніжак. Цяперашняе жыццё не павінна спыняцца на адным месцы; яно мусіць вярцецца, віраваць, бегчы наперад. Бач, мы творым рэволюцыю, перабудоўваем усё на новы лад, нішчым старое да астатку. Ці-ж можна мірыцца з тым, што ёсць хоць-бы ў гэтых Скуплях? Гэта-ж зусім ня кранутае рэволюцыяй месца, выспа... А колькі іх, гэтых выспаў, на абшары адной Беларусі!.. Я ня ведаю, як каму, а мне вельмі балюча глядзець, калі дзе сустракаю ціхае жыццё, непарушымую глуш... Каб прымеў, усё-б адным замахам перамяніў... Але на гэта мала аднаго. Я-ж таксама ня бог ведае якое навукі. Выкраў патрошку з часу, вылучыў з кніжак саматугам і павінен аддаваць другім... Тэатрам можна многа зрабіць, і я зраблю. Тут глеба падгатаваная добра. Адно заікнуўся, як усе пайшлі насустрач. А рабочыя прайсці не даюць—калі будзе тэатр гатоў.—Будзе,—кажу,—пастанавіў, дык будзе. А паспрабаваў раздаць ролі—асобаў столькі няма ў п'есе, кожны просіць даць яму ролю, даць яму...

Гутарка захапіла Ладымера, ажно ён забыў пра сон, пра тое, што трэба заўтра а сёмай гадзіне ўставаць і йсці на работу; заняўважыў, што яго ня слухае ні Акіліна, ні цешча, якія няўпрымет для яго ўлягліся спаць і соладка пасопваюць. А сьведкаю яго толькі акраец месяца, выплываючы адным рогам з-за купы густое ліпы і ліючы ў прачыненае вакно разадраныя палойкі серабрыстага сьвятла, і салодкі водыр мёду.

Ладымер скончыў размову, паглядзеў на кватэру і падышоў к вакну. Чорны слуп—заводзкая труба—пераняла яго погляд і адцягнула Ладымераву ўвагу на паравік, на лесапільку, на плян іх рамонту і пуск у ход.

VII

— Ты прыгатоў мне сёе-тое на дарогу,—папрасіў Ладымер жонку ў суботу за абедам,—я заўтра зранья абавязкова еду ў Кругі.

— А што-ж ты возьмеш?—пытала Акіліна.—Есьці захопіш з сабою? То я сьпяку табе скварак і каўбасу. А з адзежы—палажу паліто... Возьмеш паліто?

— Трэба ўзяць. Вазьму і есьці, таксама—усё-ж, як-ніяк, прыгадзіцца; сьпячы сала.

— А ты доўга там думаеш быць?

— Доўга? Дзень! Зраблю свае справункі і назад.

— Так ты ўжо не сядзі лішняга часу.

За чатыры дні, якія прайшлі з часу гутаркі аб паездцы Ладымера ў Кругі, Акіліна ні на момант не расставалася з сваімі думкамі і жаданьнямі. Як загартаваныя ў вадну галачку, качаліся яны ў яе нутры, за тонкім пластом будзённых, хатніх клопотаў, і раз-ад-разу давалі аб сабе знаць. У некаторыя мінуты, асабліва, калі Ладымер выходзіў з ёю ў палетак пагуляць і яны загаварваліся аб чароўнасьцях прыроднае красы, Акіліна адчувала моташнае бязвольле выслабаныца ад пастароньніх, наносных думак і ўхілаў і захаваць сябе нявіннай для Ладымера. У гэтыя моманты яна забывала змарнаванае, па яе думках, сямейнае шчасьце, прашчала Ладымеру яго халодную нядбайнасьць да яе жаночае ласкі і здавальнялася духовай блізкасьцю з ім, павагаю да яго. Цьвёрдая галачка спакусы падала дзесь глыбока-глыбока на дно душы, давала волю новым адчуваньням, якія навеіваў лёгкі подых сьвежага вятрыску, зелень і пах, блакітнае неба. Хісталася пад нагамі густая мятліца, схіляліся налітыя малаком каласочкі жыта, рэзьвіўся адлятаючы ў лес жаўранак, залівалася перапёлка, гучэлі песьні вясковых дзяўчат... Акіліне не хацелася ні гораду ні яго жыцьця. Бег уперадзе Паўлусік, лепятаў няўмоўчна, азіраючыся на бацькоў, ганяўся за матылькамі і рваў валашку. Каб у гэтыя моманты паказаўся канторшчык, Акіліна здрыганулася-б усёй істотай ад агіднага пачуцьця да яго, упікнула-б сябе неміласэрна і мо'-б, чаго добрага, перарвала-б тую спакусную нітку, якая высукалася ў яе нутры зачарствай будзёншчынай сямейных стасункаў і ёмка перакінулася да Цыбуліна... Акіліна прыўздымалася на строем, пахадзіўшы адвячоркам паміж ніў, напаўня-

лася асаблівым шляхетным пачуцьцём, прымала выгляд дабрачыннай гаспадыні і жонкі... Але толькі вярталася ў кватэру, уваходзіла ў абставіны сямейнага быту, разыходзілася з Ладымерам, які хапаўся за п'есы, за проекты тэатру, кідваў сям'ю цалкам і яе ў асобку, як ізноў пачынала думаць грэшныя думкі... Галачка гэтых думак высочвалася са спрату, з дна нутра, кратала думак і пачуцьця і напаўняла ўсю істоту цягучым нявыразным жаданьнем, прагаю, хаченьнем. Ладымер прымаў у яе ваччу сухі, завялы выгляд, манашаскі воблік і адыходзіў далёка-далёка з яе адзнаньня, чужы і халодны. Акіліна паварочвалася да сынка, абеглым зіркам праходзіла па яго тварыку і дзівілася таму, што Паўлусік падобен да бацькі і таму, што ў ёй так мала да яго ўвагі і мацерынай любові. „Шэсьць гадоў сынку, і чым больш ён падростае, тым менш ва мне прыхілу і пашаны да яго. Міжвольна ўстае пытаньне, як і што здарылася так, што я й ня прымеціла, калі мінулі гэтыя шэсьць гадоў. Бесканечная вандроўка, як вечнага яўрэя, бяз прытулку, бяз пэўнага месца. У Ладымера адно, а ў мяне другое“. Акіліна пераносілася думкамі ў дзявочыя гады свайго жыцьця і перабірала ўсе падрабязгі тых умоў і абставін, якія справодзілі яе знаёмства з Ладымерам, жаніцьбу, першыя гады жыцьця. З шэрае мінуўшчыны выблісквалі ружовыя мясьцінкі, аб якіх так прыемна ўспомніць і якія так міла адчуць. Ладымер калісь быў зусім іншым хлопцам: жыцьцярадым, жывым, рэзвым, любіўшым жыцьцё, як яно йдзе, у моманце, у перажываньнях бягучых хвілін. Агнём гарэлі вочы, нясло цеплатаю ад усёй постаці, крыніцы ласкі, пэнтэ, замілаваньня... Акіліна насілася на скрыдлах успамінаў, як пёрка на ветры, захоплівалася імі што далей, тым болей і глыбей. Адвяхоркамі, здавалася, губіла цэльнасьць іх, перарывала, як быццам забывала, але йшоў Ладымер на працу, і ўчарашняе аднаўлялася зноў, сточвалася шчыльна-шчыльна з ранейшым і разварочвалася шырэй ды шырэй.

Чым бліжэй падыходзіла да часу выезду Ладымера ў Кругі, тым разгульней віравала Акілініна вы-

абражэньне, настойней прасіліся на перабору ўспаміны і глыбей вырывалася канава між ёю і мужам у іх сямейных стасунках...

У суботу за абедам, калі Ладымер папрасіў прыгатовіць яму сёе-тое на дарогу, Акіліна зразу адчула ў сабе нейкую перамену, астужанасьць. Быццам раскалыханыя хвалі маладых яе пазываў раптам сьціснуліся стромкімі высокімі берагамі, у якіх ня стала ранейшага прастору. На разгарачаны лоб нібы апала некалькі халодных капель, якія прабілі чэрап і дробнымі пырскамі пакрапілі мозг. Так бывае ў выпадках, калі чалавек, разагнаўшыся ўдагонкі за намечанай мэтай, пры дабліжэньні к ёй, раптам траціць яе сьлед.

Акіліна, выправіўшы мужа з абеду на работу, прынялася за гатоўку яму сяго-таго на дарогу: папершае, яна дастала з куфэрка сьвятошні гарнітур, падчысьціла яго і падпрасавала; прыгатавала чыстую бялізну, а пасья завіхнулася ля яды. Падпаліла ў чыгунцы, дастала з кубелка кавалак сала і пачала крышыць. Усё, як рупная гаспадыня й жонка. Але думкі працавалі ня ў тахт рукам і нагам: думкі пераносіліся ў заўтрае. „Ладымер едзе“, спляталіся яны ў словы, „пэўна, заўтра я яшчэ буду спаць, як ён выедзе. А можа разбудзіць? Трэба-ж к абеду заехаць... Так... Ці адзін? Няўжо й Цыбулін паедзе?..“ Слова „Цыбулін“ выклікала ў яе душы лёгкі жах і нявыразнае, адначасна радаснае і палахлівае пачуцьцё. Ажно пад яго ўплывам цішэй пачалі хадзіць рукі, і густая ліпкая вяласць разьлілася па целе. Акіліну пацягнула к вакну, якое зранку было адчынена для асьвяжэньня кватэры. Яна падышла, перагнулася на падвакоўнік і ўстраміла погляды ў гушчу ліпавых карон. Зелень, чорназялёная, укропленая бела-жоўценькім цьветам, залашчыла яе вочы, заваражыла да сябе. Гарачае сонца паліравала лісткі, павернутыя да яго, і палівала прамяністым сьвятлом процьму пчол і вос, лятаўшых над ліпамі, падтрымоўваючы роўны зьлітны гуд-гармоньню. Тонкі водыр уліўся Акіліне ў грудзі і сп'яніў думкі, разьліваючы гультайную асалоду. Раз-ад-разу праляталі птушкі, кідаючыся наляту ў лісьцяную

гушчу і адтуль падаючы свае галасы. З-за вулічнай сьцяны даносіўся тонкі галасок яе Паўлусіка і ўшчунак малога бабаю... Акіліна не зважала гэтага. Ня прымеціла яна і таго, як сонца паціху ўкрадкаю спусьціла пучок свайго сьвятла з даху дому і каўзнула ім па яе твары.

Гэта нявыразнасьць настрою, які ні зваў, ні прыпыняў, ні цешыў, ні суміў, трымала Акіліну на месцы каля паўтары гадзіны. Стук дзвярыма яго перабіў. Акіліна хутка адварнулася на пакой і падбегла к чыгунцы. Паглядзела. У чыгунцы жухацеў чырвоны прысак, абложаны вакола попелам. На крэсьле помеж стаяла скаварада з раскрышаным на ёй салам і з нажом між сала. Акіліна, ня глядзячы, хто ўвайшоў, хапілася за скавараду і паднесла яе к чыгунцы, але тут-жа адумалася, паставіла зноў на крэсла і нагнулася за некалькімі палейцамі, каб падлажыць у печ.

— Ты паліш чыгунку, дачушка?—запытала Акіліну маці, падыходзячы к ёй.

— А як-жа, трэба сьпячы Ладымеру сала на дарогу. Заўтра-ж не пасьпею,—адказала Акіліна.— А Паўлусік дзе?—запытала яна.

— Бегае, яшчэ к бацьку пабег... А болей што ты будзеш пячы?

— Каўбаску якую; вось купіла надоечы ў Башлыкавых... Вы, мама, наскрабеце бульбы на вячэру. Зараз ужо Ладымер павінен прыйсьці.

— Нешта, я бачыла, да яго ў паравік пайшлі ўпраўляючы і канторшчык, а з імі яшчэ нейкіх двое мужчын... Гэты канторшчык, на яго ліха, такі далікатны мужчына, што міла паглядзець; як паніч які—ды годзе.

Гэты сказ яе быў так не ў пару! Акіліна пакінула скавараду на чыгунцы, а сама падышла к вулічнаму вакну і паглядзела ў бок паравіка. Густая прыземная ракіціна заступіла ад яе вачэй яго сьцены, і Акіліна, паглядзеўшы комін і стрэху, вярнулася к печы.

— Не павінны там доўга быць, ужо вечарэе,—праказала яна.

— Я думаю, калі яшчэ ня зойдуць у тэатр.

— Гэта ня йначай... Яй забыла, што ён ёсьць у нас...

— Нарабіў-жа, ведаеш, гоману ён па ўсіх Скуплях... Дзяўчаты, хлопцы, дзеці—не дачакаюцца...

— Увесь час за гэтымі тэатрамі... занядбаў усё... Нікому ня трэба—а яму...

Гэтыя словы Акіліны мелі ў сабе звычайную нездаволенасьць, ужо застарэўшую, цвёрдую і едкую. Аднак, маці не западозривала гэтага—яна, наогул, мала ўдавалася ва ўзаемаадносіны паміж дачкою і яе мужам. Акіліна не выдавала мацеры сваіх скрытных думак, а Ладымер з сваёю халоднасьцю да сямейнага жыцьця выглядаў у ваччу старое занадта крутым бальшавіком. Дачка не здаволілася гэтым—то прымячала маці, але не падлівала масла ў вагонь. Наогул тое, што зяць трымаў яе ў сябе, абыходзіўся з ёю добра, з павагай, рабіла Ладымера ў вачох цешчы харошым чалавекам, памяркоўным і сталым гаспадаром. За гэтыя якасьці цешча даравала-б яму ўсе недахваткі яго, каб і ведала іх. І ні за што-б не прасьціла Акіліне яе помыслаў, яе скрытных, навеяных Цыбуліным, думак, каб толькі праведала аб іх.

— Ну, што-ж—няхай строіць тэатры, гэта-ж не вялікая бяда,—разважала цешча.

— Не бяда, калі ў меру, а калі ўжо занадта зацягам, тады моташна робіцца, тады горш бяды,—не згадзілася Акіліна.

— Бач, ужо яго гэткая натура; не перавучыш-жа сталага чалавека... Другія гоняцца за горшым, а тэатр...

— А, бачце, яму сям'я на другім пляне...

Падскваранае сала ня сьціхала трашчэць, папаўняючы скаварату тлустым лёкам. Румяныя скваркі выразна прысыцілі чорную галу пасудзіны, як маленькія выпачкі ў цёмнай вадзе. Старая напоўніла лаханку белаю, аскрэбенаю бульбаю і палізала яе вадою з меднае конаўкі. Раптам абедзьве прыпыніліся і прыслухаліся.

— Ідуць абое, здаецца!—прамовіла старая.

— Ідуць!? Але! А ў мяне яшчэ вячэра не гатова...

— Нічога, падложым дроў, і бульба ўраз зварыцца...

Яны разьбегліся па куткох пакою, адна за вадою, другая за нечым іншым.

— Можа дроў няма?—запытала старая.

— Нічога, я выскачу вазьму,—адказала Акіліна і пабегла к дзьвярам. Але не пасьпела хапіцца за ручку, як яны адчыніліся, і ў кватэру ўвайшоў Ладымер з сынком, а за ім Парог.

— Добры вечар у хату!—павітаўся ўпраўляючы, працягнуўшы руку Акіліне.

— Вечар добры!—адвіталася Акіліна, зрабіўшы на твары міну неспадзейнасьці.

Парог угадаў Акілінін настрой і пераняў неспадзеўкі.

— Я бачу, вы здзіўлены маім наведваньнем?

— Так, проста прымха. Другі тыдзень побач, а вы ўпярышыню заходзіце.

— Ведаеце, так няма часу, так няма часу, што хоць ты лопні... Аж самому няпрыемна, ведаеце... Што-ж, што-ж...—Парог убачліва схіліўся і разьвёў рукамі.—Ды і то трапіў таму, што вось заўтра маю ехаць разам з таварышам Ложкам у Кругі.

— І вы паедзеце?

— Я і агароднік таксама...

— Усё начальства,—пажартавала Акіліна.

— Не, якраз пакідаем намесьнікам сабе нашага Цыбуліна... Будзе вас ахоўваць...

Акіліна патужылася стрымаць раўнадушша, але міжвольны проблеск здаваленьня, раптам прабегшы па яе твары, выдаў яе. Парог хутка адварнуўся ў бок, сказаўшы:

— Выбачайце. Вы йшлі кудысь, а я толькі затрымоўваю вас.

— Нічога, пасьпею. Дроў трэба пален некалькі ўнясьці. Вячэру гатоўлю...

— Я зьбегаю,—перабіла старая, і, не чакаючы адказу, вышла з кватэры.

Акіліна вярнулася к чыгунцы, а Парог найшоў к сталу, ля якога сядзеў Ладымер і штосьці вылічаў алоўкам на паперы.

— Трэба, усё-ж, шмат грошай. Каля дваццаціх чырвонцаў,—абярнуўся Ладымер да ўпраўляючага.

— То хай-бы вы скарацілі, таварыш Ложка, на якіх чырвонцаў пяць, а то ўсе грошы, якія маюцца, прыдзеца аддаць...

— Дык нельга, бачыце. Я й так ужо на тэатр скараціў да трох чырвонцаў. Няўжо такі пашкадуеце гэтых ашчэдных грошай на гэткую справу, як тэатр? Вы падумайце, колькі карысьці можа ён даць? Гэтыя тры чырвонцы могуць вярнуцца тысячамі рублёў...

— Можа быць, але ведаеце, зараз у нас крута з грашыма. Папершае, трэба гаспадарчыя рэчы справіць, а тады ўжо...

— Дарэмна, таварыш Парог, кажаце... Пакуль укантактаваць гаспадарства і нічога не рабіць іншага—гэта абмылковы погляд. Я сам добра разумею, што аснова для даходнага гаспадарства Скупляў—гэта адрамантаваньне паравіка, але-ж, каб у огуле паднімалася гаспадарнасьць, то трэба сачыць і за культурным узроўнем рабочых саўхозу; трэба выпрацоўваць у іх ахвоту й замілаваньне да працы, павагу да рэспубліканскага добра, як да свае ўласнае рэчы... Мы вельмі шмат цярпімо ад някультурнасьці нашай—далей годзе. Наша павіннасьць—пачаць культурную працу, як мага, якімі ёсьць сіламі і сродкамі... А тэатр—найлепшы праваднік асьветы...

Парог маўчаў і не перашкодзіў Ладымеру выказацца поўнасьцю. Нарэшце, рассудзіўшы сам сабе, пастанавіў не прырэчыць у асыгнаваньні трох чырвонцаў на патрэбы абсталяваньня тэатру, адказаўшы Ладымеру:

— Што-ж, няхай будзе павашаму, не зьбяднеем...

— Вось, пэўна,—хапіўся Ладымер.

Не ўцярпела, каб не ўмяшацца, і Акіліна.

— Ды ён ужо калі прыстане, дык не адступіць,—кінула яна па адрасу мужа.

— Ты лепш не мяшайся ў нашу гутарку,—перабіў жонку Ладымер.

— Што так строга! Уразіла сінагогу!—не здаволілася Акіліна.

— Не пасварэцесья хаця,—пераняла цешча, вярнуўшыся з дрывамі,—вось гатовы, пэўна, і каўбаса і бульба,—дадала яна.

— А на дарогу мне згатовіла што, Акіліна?—інакшым голасам запытаў Ладымер.

— Згатавала, чаму не; каўбаса таксама ў дарогу табе; сала наскварыла, а вось ляпёшак сьпяку... Ты скажы, будзеш браць сьвятошні гарнітур ці не? Я дастала й падпрасавала яго...

— Вазьму, як-жа-ж.

Старая падышла да стала й заслала яго сарвэтаю; пасья прынесла міску з насыпанаю ўгору паранай бульбай і некалькі талерак для малака.

— Заўтра, пэўна, на золку выедзеце?—запытала яна зяця і спынілася, ждучы адказу.

Ладымер паглядзеў на Парога, перакінуў думкамі і адказаў:

— Так, зраньня выедзем. Трэба сабрацца сёньня акурат.

— Ды ўжо яно сабрана, што тут доўга.

Акіліна прынесла малака, разьліла ў талеркі і абярнула да Парога:

— Падзялеце з намі вячэру.

— Дзякую!—адказаўся Парог, устаючы з крэсла і адыходзячы ад стала.

— Да не саромяйцесья. Садзецеся. Там-жа жонка не прыгатавала нічога. Садзецеся...

Парог яшчэ крыху паўпіраўся, але нарэшце сеў і разам з сям'ёю Ложкаў пачалі вячэраць.

VIII

Ладымер назаўтра прачнуўся чуць сьвет. У вокны прабіваўся смуглы одсьвет золку, прасочаны санлівасьцю, томячы. За вакном у парку чырыкалі раньнія птушкі; пастух нукаўся з каровамі, рыпаючы варотамі хлявоў. Гергяталі гусі ў сьвіронку.

Ладымер падышоў к вакну не адзяючыся і паглядзеў на дзядзінец к вазоўні. Якраз канюх Посік адмыкаў вароты, азіраючыся ў бок стайні. Ладымер прыняўся гатавацца ў дарогу, асьцярожна тупаючы

па пакоі. Адзеў порткі, памацаваў клунак з ядою і пайшоў мыцца. Бяручыся за конаўку, заглядзеўся і выпусьціў з рук. Конаўка стукнула аб зэдлік.

— Хто там?!—раптам заварушылася Акіліна.

Закрактала цешча.

— Сьпеце, сьпеце, гэта я,—супакоіў Ладымер.

— Ужо едзеш? Мо' мне ўстаць і памагчы што?—выказала знарочыстую клапаціласць Акіліна.

— Сьпі, не клапаціся, сьпі.

Ладымер ціхутка ўмыўся і адзеўся, выпіў малака, прыгатоўленага яму на сьнеданьне, і пайшоў з кватэры, каб падагнаць фурмана. Але толькі вышаў на дзядзінец, як раптам стрэўся з Парогам, які бег да яго.

— Я па вас, коні гатовы. Ідзеце за рэчамі.

Ладымер хутка павярнуў назад у кватэру. Асьцярожна, моўчкі прачыніў дзьверы, забраў клунак і паліто і вышаў. Пераступаючы парог, ён азірнуўся к ложку, на якім спала Акіліна з Паўлусікам, паглядзеў і бяздумна адварнуўся. На сходах яму закарцела вярнуцца й пацалаваць, абоіх. Ладымер павярнуўся, зрабіў некалькі крокаў назад, але штось яго спыніла, і ён спусьціўся ўніз, разважаючы сабе: „Няхай сьпяць. Навошта трывожыць!“

Але Акіліна зусім ня спала: яна ляжала ў лёгкай дрымоце праз увесь час, пакуль Ладымер зьбіраўся ў дарогу, тужылася ўстаць і не магла—як-бы што трымала яе, прывязаўшы да ложка. Лёгкі стук дзьвярэй, зачынених Ладымерам пры выхадзе, сагнаў дрымоту і канчаткова яе абудзіў. Акіліна паднялася з ложка, пацягнулася й падбегла да вакна. Працёрла вочы й паглядзела на дзядзінец, адкуль чулася гутарка. Каля рогу будынку стаяла падвода, запрэжаная параю коняў у дышаль і напоўненая сенам. На заднім сядзеньні ўжо сядзелі поруч Ладымер з Парогам, а на пярэднім умешчваўся агароднік. Фурман Посік папраўляў вупраж.

З-за вярхоўяў ліп выскаўзвалі разгалістыя пукі чырвонага праменьня, накладваючы на купы дзярэў цёмна-алавяны адбітак хмурнасьці. За паркам, к лесу, чуўся сьвіст жалейкі. Рэзвая жоўтабрушка, седзячы

на вытыркнутаі галіне ліпы, заліўным шчэбетам вятала радаснае нараджэньне дню. Яна трапятко азірлася вакол і паглядала ў вокны муроў, ачырвоненыя з-па-над даху ўсё больш і больш распаліваючым полымем усходу. Паціху, украдкай Акіліна прачыніла вакно і ў маленькую шчылінку між рамуваткнула нос. Дыхнуў мяккі, плаўкі вятрыска, студзячы яе цела праз шырока выразаны горс абінталажанай белай кашулі. Некалькі палоек цяжкіх густых кос апусьцілася ёй на твар, заказлытаўшы шчокі. Акіліна адхіліла іх за вушы і працерла вочы.

Між тым фурман сеў збоку агародніка, аглядзеў воз і пагнаў коні. Грукат калёс як-бы нешта дапомніў Ладымеру, які азірнуўся на вокны свае кватэры, мерачыся каго-кольвечы ў іх угледзіць. Ці прымеціў ён профіль Акілінінага твару, ці толькі абмежаваўся трыма пустымі вокнамі з ліцавога боку — нельга было ўгадаць. Пэўней, што апошняе, бо, наколькі адмячала Акіліна, яго выгляд твару нічога не выдаваў.

Калі воз схваўся за паваротам дарогі між платоў парку, Акуліна адхілілася з вакна, больш яго прычыніла і зацяжна пацягнулася, шчапіўшы рукі на галаве і выдаўшы ўперад грудзі! Тонкая кашуля, аблегшы шчыльна сьпераду, вымулявала прыгожыя формы яе нязношанага, пружыністага цела. Акіліна зацяжна ўздыхнула, кінуўшы думкаю к Цыбуліну, і раптам зьмяніла позу: апусьцілася, схіліла голаў і ціхаю няўверанаю паходкаю адышла к ложку. Паўлусік ляжаў распрануты і моцна, запоем хроп. Здаровы выгляд, руж на шчочках ухарошвалі хлопчыка. Акіліна некалькі хвілін глядзела на яго і, як ніколі, адчувала ў сябе прыліў глыбокай мацярынай прыязні. Ня стрымалася — і пацалавала ў заплюшчаныя вочкі, падмалёваныя густымі доўгімі расьніцамі. Пасьля прылягла, выцягнулася з сударжнай сілаю і заплюшчыла вочы. Раптам надышоў здром — яна забылася, але праз хвілін пятнаццаць абудзілася і паднялася.

У кватэры было сьветла. Засаб у тры вакны яшчэ неразагрэтае раньняе сонца ліло багатыя каскады

променю. Ледва ачула прайходзіла з вакна жаралцо сьвежага паветра. На дварэ чуўся гоман.

Заварушылася ў пасьцелі маці, закрахчэла і падняла голаў. Прамовіла праз сон:

— Ты ня сьпіш, Акіліна?

— Ня сплю.

— Яшчэ-ж рана, хай-бы заснула.

— Ня хочацца неяк: як раскатурхалася пры ад'ездзе Ладымера, дык ні за што не заснуць.

Яна наўмысьне паглядзела на спусчаныя на падлогу белыя тонкія ногі і леваю рукою кранула грудзей.

— Ці-ж Ладымер цябе разбудзіў?—запытала маці, абапёршыся локцем на падушку і гледзячы ў вакно.

— Не, ён цішком ад'яжджаў, але я пачула і абудзілася...

— А ўжо даўно, як паехаў?

— Мо' з паўгадзіны.. Вы сьпеце, мама, яшчэ рана,—запрапанавала Акіліна.

— Ну, а ты-ж хіба ня будзеш больш лажыцца?

— Не глядзеце на мяне: мне вельмі душна... Хочацца крыху астудзіцца... І вакно прачыніла, а не памагае. Так напалілася за дзень...

— Мо' табе нездаровіцца, Акілінка?

— Ха-ха, што вы, мама: нічога, здарова...

Старая сунялася і прылягла. Акіліна-ж устала, прайшлася босаю, у ваднэй кашулі, к сталу і паглядзела на гадзіннік. Гадзіннік паказваў палову восьмае. „Зусім ня рана! Куды там лажыцца... Трэба адзявацца і...“ яна не даказала ўсёй думкі і пасьпешна стала адзявацца...

Праз хвілін дваццаць ужо стаяла перад насыценным люстэркам і ўладжвала косы. Меркавала перш сабраць у куклу, пасьля адумалася і падняла ўверх, зашпіліўшы ў новую прычоску. Каля вушэй апусьпіла модныя бачкі, а сьпераду—хібок. Справіла—і паглядзела сьпераду і з бакоў. Прыпляскала рукою. Радзімец каля носу, прыдаваўшы Акіліне характэрную рыску, зацікавіў яе і адцягнуў на момант увагу. Акіліна цешылася сабою, зусім забыўшы пра Ладымера. Здавалася ёй, што і іншыя думкі прытупелі, загубілі

сваю цікавасьць... Аднак, нейкая незьясьнёная сіла, настойны позыў, затаены прымус таўхалі яе па гатовым шляху. Яна дастала з куфэрку белую ў чырвонасінія квяты тарыноўку, ускінула яе на плечы і цішком, як-бы скрадаючыся, вышла з кватэры.

У цёмным калідоры раптам стукнула ў яе нутры жаданьне, рэзкае і выразнае, як іскра, жаданьне— прайсьці між кватэры Цыбуліна, паглядзець у вакно, як ён устае, і падаць сыгнал... Закружыліся вірам разнастайныя блутаныя думкі, паўстала палкае абурэньне, адчуваньне нейкае ні-то асалоды, ні-то трывожнага здарэньня. Яна пачула, што шматразовыя пазывы пераходзяць у хваробу.

Сышоўшы на ніжні паверх і вышаўшы на ганак, Акіліна на момант прыпынілася, паглядзела па бакох і сышла на дзядзінец. Яшчэ крыху пастаяла, пасьля кранулася налева, адгонам двух сажняў ад будынку, каб спраўней сачыць у вакно Цыбулінай кватэры. Зрабіла некалькі крокаў, прамінула два вакны агароднікавае кватэры і параўнялася з вакном каморкі Цыбуліна. З нейкай трывожнасьцю зьмерыла яго поглядам і тут-жа адхілілася. З парку вышаў арандатар саду, Сроль, які, цікава разьзіраючы Акіліну, пайшоў на дзядзінец саўхозу. Ужо мінуўшы вакно, яна яшчэ раз кінула ў яго косы пагляд, але ўгледзела белую фіранку. Гэта астудзіла Акілінін настрой. Яна, скрывіўшыся, прайшла ў парк.

У парку панясло вільгацьцю, памешанай з пахам цьвету ліп і кветак. Вузкая, асаджаная кустамі дарожка, неахаеная ад кавалачкаў ламачча і дзікае мураўкі, малаабходжаная, цягнулася далёка ў глуш парку, роўнаю, як струна. Зьверху кароны ліп і рэдка каштаноў сплталі жывую стрэху, хаваючы неба і сонца. Толькі рэдкімі плямкамі ў лісьцяной гушчы раскідаліся кусочкі сонечных праменьняў, пярэсьцячы цёмны фон драўляных шатаў. Як праз рэштата, пасмачкі яго падалі ў траву і кусты. Акіліна ціхаю паходкаю йшла ўсьцяж гэтай дарожкі, бяздумнаю, з нявыразным прыдаўленым настроем. Глядзела ў бакі, раскідаючы зіркі па сьветлых сонечных плямках. Пе-

рад ёю і над ёю пархалі птушкі—валовы вочкі, жоўта-брушкі, дзятлы. Выляталі з кустоў, жахаючы яе. Трапяталі матылькі і гулі мошкі... Акіліна мінула дзье ператочных дарожкі і ўжо падыходзіла да трэцяй, а гэтая, па якой яна йшла, усё яшчэ цягнулася ўперад. Прыпынілася на скрыжаваньні, пастаяла крыху, паглядзела направа й налева і пайшла далей.

Але не пасьпела прайсьці з паўганоў, як нейчы сьвіст яе спыніў. Яна азірнулася: па папярэчнай дарожцы прайшлі двое хлопцаў. Акіліна правяла іх поглядам і пайшла ў свой бок. Паціху падышла к канцу дарожкі, к плоту. Аглядзела лугі, што абыймалі парк, спынілася зіркам на лесе і невялічкім фальварачку пры ім. Потым завярнулася назад і ўжо хутчэй прайшла да першай ператочнай дарожкі, дзе спынілася ля арэхавага куста і выламала дубчык. Тут яна пачула, што сьвежае паветра і ціхая хада яе прытамілі: захацелася адпачыць і пацягнула прылегчы на траве. Але сырасьць стрымоўвала. К гэтаму Акіліна ўспомніла пра кватэру і Паўлусіка: „Можна ён прагнуўся? Маці будзе злаваць, што я пацягнулася і соўваюся доўгі час“. З гэтымі думкамі Акіліна пайшла дамоў, скоро, бадзёрысьцей, неазіраючыся. Хутка падышла к варотцам і вышла з парку. Фасад муру спыніў яе пагляд і раптам дапомніў ёй аб кватэры Цыбуліна, аб ім самым, аб нядаўнім жаданьні ўгледзіць яго праз вакно ці сьпячым, ці толькі што ўстаўшым, яшчэ неадзетым. Зараз гэтыя жаданьні былі глушэйшымі, і яна нават не паглядзела ў вокны, а пайшла к ганку. Падышла і ўжо намерылася ўсходзіць на ганак, як раптам, падняўшы вочы, угледзіла Цыбуліна, які прымхаю выскачыў з дзьярэй і падбег да яе.

— Ах, Акіліна Іванаўна, адкуль вы так рана?— ветліва запытаў ён.

Акіліна была захоплена стрэчаю з Цыбуліным: яна ня ведала, што адказаць на яго запытаньне, якога тону трымацца, да чаго дастасоўваць гутарку. Усе думкі і жаданьні, якія да гэтага моманту вярцеліся вакол імя Цыбуліна, дзесьці зьніклі, расталі і на іх

месцы асталася пустата. Так раптоўна тухне зара, нядаўна зырка, прамяністая.

— Я падсоблю вам узысьці,—спрытна хапіўшы Акіліну за рукі, праказаў Цыбулін.

Акіліна адняла ад яго руку і прамовіла:

— Я ўтамілася, гуляючы ў садзе. Прачнулася поцемкамі, як Ладымер ад'яжджаў, і больш не магла заснуць. А цяпер так хочацца спаць...

— А таварыш Ложка ўжо паехаў?

— Ужо даўно, гадзін чатыры таму.

— Дык вы адна сёньнека, удавою?

— Адна,—адказала Акіліна і пачула лёгкі прыступ знаёмых пазываў.

— Вы так верны мужу, што хочаце праспаць яго адсутнасьць, каб і чужое вока не зазірнула на вас... А я зьбіраўся запрасіць вас у парк...

— З усёю радасьцю, але не цяпер... Валюся з ног...

— Я-б паказаў-бы вам пекныя месцы, гістарычныя, аб якіх яшчэ легенды жывуць...

— Хіба адвячоркам...—само выпала з вуснаў Акіліны.

У першы момант гэты выказ адазваўся прыкрасьцю ў яе нутры, але ў чародную хвіліну яна адумалася і забыла раскаяньне.

Цыбулін прайшоў з ёю па ўсходах на верхні паверх, пажадаў „усяго харошага“ і вярнуўся назад.

Акіліна прышла ў кватэру і зразу-ж села на крэсла. Маці ўходжвалася ля чыгункі, гатовячы гарбату. Паўлусік стаяў ля вакна й перакрыкваўся з дзеткамі на дзядзінцы.

— Будзем гарбату піць?—запытала маці ў Акіліны.

— Пеце адны, ня хочацца. Сон бярэ.

— Выпі, дачушка, і тады засьнеш.

— Не хачу. Вы пеце, а я лягу крыху засну...

А восьмай гадзіне мяне разбудзіце.

— Добра, дачушка: мы выйдзем з Паўлусікам на двор, а пасля я цябе абуджу...

Старая сагрэла гарбату, загасіла чыгунку і прынялася піць унука і піць сама.

Акіліна ў гэты часы скінула падушку, адхіліла капу і прылягла, не разьдзяваючыся. Зразу, не агледзеўшыся, яна задрамала і ўжо ня чула, як маці з сынкам пайшлі гуляць.

IX

Акіліна праспала каля пяцёх гадзін і прачнулася а палова шостаі. Яна паднялася з ложка, пазяхнула засаб разоў некалькі, прайшлася па пакоі. Ніякіх выразных думак ні настрою яна не адчувала пасля сьпаньня. Лёгка асадак нейкага заблутанага няснага сну мігаў у галаве адрыванымі, выпадковымі думкамі, але цэльнасьці не даваў. Не чапала Акіліна думкамі і Цыбуліна: прагулка па парку, спатканьне з ім на ганку асталіся дзесьці збоку, за нейкаю цьмянаю плевачкаю.

Каб хто папытаў яе ў гэты час, аб чым і што яна думае, Акіліна нічога не сказала-б, бо й сама ясна не выяўляла гэтага.

Яна бачыла пустую каморку кватэры, па якой хадзіла адна аднэй, няведама з якой мэтай і за чым. Для яе ня было блізкага нікога; нават Паўлусіка яна ня ўспомніла, дзе ён і што з ім. Забыла Акіліна і дапамінаць свае мацеры, каб тая яе абудзіла а васьмай гадзіне. Раўнадушны азірк вачэй насіўся па сьценках каморкі, пападаў у прачынетыя вокны. Адзін раз Акіліна зірнула ў вакно і ёй паказалася, нібы пры сонцы падае дождж. Гэта яе зацікавіла: яна міжвольна падыйшла к вакну і спынілася. Задумалася, ці ня выйсьці на двор пасядзець крыху на чыстым паветры. „А пасья?“ — чапіла яе пытаньне. І, не знайшоўшы што адказаць, яна згубіла жаданьне выходзіць. Штосьці надало ёй ізноў тупаць па каморцы ўперад ды ўзад. Акіліна адыйшла ад вакна і намерылася крагнуцца йсьці наўскасяк, у куток каморкі, але толькі падняла нагу, каб зрабіць крок, як раптам пачуўся стук у дзьверы. Яна не знайшлася гукнуць дазволу вайсьці, а падбегла да дзьвярэй і адчыніла іх нарасхлест. Перад ёю стаяў Цыбулін, перапрашаючы за неспакойства:

дсп. — Выбачайце, Акіліна Іванаўна, што я парушыў ваш пакой,—ветліва, схінуўшы голаў, перапрасіў ён. Акіліна сумелася ад неспадзяванасці яго ўбачыць у гэты час і на гэтым месцы і ў здзіўленьні прамаўчала.

Цыбулін прыняў яе маўчаньне за дазвол увайсці ў кватэру й рашуча пераступіў парог, прычыніўшы за сабою дзьверы.

— Вы адны дома?—ён агледзеў вакола пакой і спыніўся поглядам на адчыненым вакне.

Маўчаньне Акіліны не дазваляла яму казаць што-кольвек больш, і Цыбулін маўчаў, чуючы сябе ніякавата.

Акіліна зразумела гэта і, упікнуўшы сябе за негасьціннасць, ласкава запрапанавала Цыбуліну:

— Сядайце, калі ласка.

Цыбулін прысеў каля стала, палажыў рукі і зрабіў здавольным твар.

— Нудзіце бяз мужа?

— Ня зусім,—прызналася Акіліна.

— Вы праўду кажаце?

— Хочаце верце, хочаце не...

Яна перш прысела з боку яго, пасля ўстала й падышла к вакну, затым вярнулася к ложку й правіла пасьцель, памятую спаньнем, нарэшце вярнулася к сталу і стала пры ім, апершы рукою шчаку. Цыбулін павярнуўся к ёй і хапіў за руку вышэй локця.

Гэтага было даволі, каб Акіліна раптам успалілася пражным жаданьнем, пачырванела ўся, задрыжэла і бязвольна, маўчліва апусьціла голаў яму на плечы. Нібы здарыўся з ёю якісь нечаканы выпадак, душэўныя сударгі ці сумленьне.

— Што з вамі, Акіліна Іванаўна? Што з вамі, галубка?..—пытаў Цыбулін, сумеўшыся.

Акіліна маўчала, усё больш і больш бязвольна і апускаючыся на Цыбуліна ўсёю сваёю істотаю, цяжкаю, вогнена-палкаю... Яе губы бязмоцна шавяліліся,

штосьці лавілі, рухалі ў нэрвовых сударгах, выпускалі нязьвязныя словы, шэпты...

Цыбулін зразумеў... Як злодзей, вострым зіркам кінуў на адчыненае вакно, пасья на дзьверы, прыўстаў крыху з крэсла і ёмкім прыёмам тыгра, які хапае сваю здабычу, хапіў Акіліну на рукі і панёс к ложку.

Толькі шэсьць цвёрдых, частых ступаў прагучэлі ў пустой каморцы, аддаўшыся ў яе чатырох сьценах гулкім рэхам, якое, у свой чарод, зьлілося з апошнім трэскам ложка...

Акіліна ня помніла, што з ёю робіцца—яна згубіла памяць тады, калі яе крануў за руку Цыбулін... Звычайна так бывае ўсягды: памяць працуе ў моманты, калі ў чалавека толькі-што вынікае тое ці іншае жаданьне, і гіне рассудак тады, калі вынікшае жаданьне захапляе сваю афяру цалкам. Акіліна на нейкі час як-бы перамагла свае пазывы, доўга владдаўшыя ёю, як-бы паднялася над імі, але ў рашучыя хвіліны ў яе не хапіла сілы, і яна падалася, абязволілася. Стала цёсачкай, якая плавае па бурных хвалях, якой залежыць ад чужой волі быць папхнутаю на дно, ці выхапленай... Апошняга ня здарылася: Цыбулін падапхнуў, а ня спыніў размах хваль...

Толькі праз хвілін дваццаць, а то й болей, Акіліна агледзелася, як і што з ёю зрабілася. Яна расплюшчыла вочы і паглядзела на вакно. На дварэ было яшчэ відна, але на лісьцях дрэў адбівалася праменьне ўжо пачырванёўшага сонца, апушчанага к заходу. Лісьце не трапяталася, знача на дварэ стаяла сьціш. Акіліну інстынктыўна пацягнула ўстаць, і яна павярнула на каморку, але стрэлася поглядам з Цыбуліным, які ў растрывожаным, нясьмела-сарамяжым выглядзе твару стаяў у галаве ля падушак і чакаў, пакуль яна прароніць слова, з якога-б ён мог заключыць, ці яму йсьці ці аставацца. Ён прагна чакаў хоць якога зыку ад яе і нязьмігутна глядзеў ёй у твар. Акіліна нутром улавіла яго настрой і спагадліва-нядбайна, нават з агідаю, спакойным голасам праказала:

— Ідзеце, Цыбулін, мне хочацца астацца аднэй. Ідзеце, прашу я...

Цыбулін ёмка схінуўся, хочачы яе пацалаваць, але Акіліна знакам рукі заставіла яго выпрастацца: як ігрок, які жыве натужным жыццём, перад новым сэансам ігры адчувае салодкую трывогу мажлівага посьпеху, а кончыўшы ігру і астаўшыся з невялікім пройгрышам адчувае цяжкае разувер'е,— як гэткі ігрок, пачуў сябе Цыбулін пасья слоў Акіліны. Яму не аставалася нічога зрабіць, як павярнуцца і пайсьці з хаты. Так ён і зрабіў; але каб ня даць выгляду пакрыўджанага, ён з ужытай яму ёмкасьцю і вяртлявасьцю даў даўбачэньне, завярнуўся і пайшоў к дзьверам. І калі схаваўся з кватэры, Акіліна хутка паднялася з ложка, падбегла да дзьвярэй, прыслухалася, праверыла, ці добра зачынены, і вярнулася к люстэрку. Аднак, беглы озірк на яго адбіў ахвоту пільней углядацца, і Акіліна падыйшла к вакну і паглядзела на дзядзінец. Перад яе вачыма прайшла маладая пара, рабочы з жонкаю і маленькім дзіцянем. Гэта раптам узбудзіла ў Акіліны думкі аб Паўлусіку. Яна схамянулася і настаражылася. Прыпомніла, што маці абяцала яе абудзіць. Зацікавілася з стрывожнасьцю, як з ёю было? Ці ня прыходзіла маці? Ці не застала ў кватэры Цыбуліна? Што, калі яна падглядзела што-кольвек? З патайных куткоў яе душы стаў прасочвацца нейкі атручаны сполах, перамешаны з гостраю балючаю прыкрасьцю. Вынікала пытаньне аб чэснасьці к мужу, а гэта пацягнула за сабою разуменьне праступку... Сьледам думка, непакорная ёй, самастойная, вярнула на памяць Ладымера... Зарухаў цэлы рой няпрыемных вобразаў. Самі сабою пачалі ўставаць нарысы прадстаячай стрэчы з мужам; вось гэта ўжо блізка, толькі мінецца ноч. Як яна паглядзіць яму ў вочы? Прыдзеца таіць; а—раптам—Ладымер даеца—што тады? Акіліна пры гэтай думцы скаланулася ўсёй істотаю, крэпка сьціснула зубы і хапілася аберуч за косы. Нядаўна перажытае глянула ёй у вочы адваротным, агідным чудзішчам, праціўным і страшным... Яна ня ведала, што зрабіць, каб хутчэй

адагнаць яго як далей ад сябе, прызабыць... Апраўдаць сябе не памыкалася, бо ня было за вошта ханіцца, толькі-б прызабыць, адыйсьці...

Акіліна ня прымеціла, як увайшла ў хату маці, не пачула, як Паўлусік, пераступіўшы парог, пазваў яе, працягваючы ў руках букет красак. Нават не азірнула на іх. Патрабавалася, каб маці падышла к ёй, зазірнула ў вочы і запытала:

— Ты толькі-што ўстала? Выбачай, я зусім забыла цябе разбудзіць у час... Бач, ня тое, што забыла, а не магла... Паўлусік зацягнуў мяне ў папавы к самаму лесу, і ніяк я не магла яго залучыць дадому. Бегае, рэзвіцца, ганяецца за матылькамі і маладымі варонкамі, рве краскі і як быццам-бы ня чуе, што ты яго завеш... Паглядзі, вунь, колькі ён табе прынёс красак... Знарок нёс...

Падбег хлапчук і замілаваным паглядам кінуў Акіліне ў твар. Нельга было ўтрымацца перад выкрытай ласкай, якая абыймала Паўлусіка, і найчарсьцьвейшай душы чалавечай. Тым болей—мацеры. Акіліна як стаяла хмурнаю, задуманаю, так раптам абярнулася ў адкрытую радасьць, у нязведанае натхненне. Зразу пачула, як зацюкала сэрца, абліваючыся гарачаю любасьцю, як глыбока западала гэтая любасьць у яе душу... Акіліне прагна хацелася змыць гэтую любасьцю да свайго дзіцяці нядаўны выпадак з сабою, згладзіць тую шурпатацьць, якая засталася ў яе нутры пасля выхаду Цыбуліна. Яна схапіла Паўлусіка на рукі, моцна абняла яго, прыціснула да сябе і запойна расцалавала... Каб у гэты момант—мігнулася ёй думка—быў Ладымер, яна кінулася-бы яму на шыю і цалавала-бы доўга-доўга, пакуль-бы той не дараваў ёй яе праступку. „Я так і зраблю, толькі ён прыедзе, толькі пераступіць парог у пакой, толькі ўбачу яго твар“. Акіліне ў гэтай хвілі прыходзілася дваіцца ў шчырасьці, якая абурала яе нашчэнт, вылівалася напаверх, як ніколі, і прасілася для перадачы часткаю сынку, а часткаю мужу. Дрэнчыла балюча, каб хутчэй яго ўбачыць і аглушыць сваёю ласкаю.

— На, толькі панюхай, мама, як добра пахнуць краскі,—падаў мацеры пучок красак Паўлусік.

Акіліна зноў падняла сынка, зноў пацалавала яго і панюхала краскі. Тонкі, далікатны пах канюшыны і валошкі, цюцюпану й куколю стромым жаралком уліўся ёй у лёгкія...

— Мой сынок, ты, мабыць, шчыра любіш сваю маму?—разжалабена запытала яна Паўлусіка.

— Я вас вельмі люблю, мамачка.

Старая, нязьменна сочачы за дачкою і ўнукам, за тым, як яны галубяцца, цешылася з обоіх, уміялася шырокаю ўхмылкаю на твары. Яна ўжо даўно не прымячала гэтага з Акілінаю і думала сабе, з якое прычыны ў яе гэткая перамена.

— Ты мо' хацела куды пайсьці ды праспала?—запытала маці, каб не сядзець моўчкі.

— Не хацела... пайду другім разам,—адказала Акіліна, і раптам пахмурнела, задумалася. Паўлусік хапіў яе за руку, а яна змаўчала. Акіліну запырыла адно напамненне аб ранейшым. Хай-бы ніхто ня кратаўся сёньнешняга дня ў яе жыцьці. Ён так глыбока страсянуў яе істоту, так балюча раніў сэрца і так многа вытачыў крыві, што яна гатова-б праклясьці яго, гатова-б выкасаваць з свайго жыцьця... Чым ён кончыцца для яе?

Паўлусік узяў мацэру за руку і падвёў к вакну, пасья пабег і прысунуў зэдлік, устаў на яго і, адной рукою трымаючыся за мацэру, другою абапёрся на падаконьнік, схіліўся ў вакно.

— Можа тата едзе?

Старая падыйшла таксама і прытрымала Паўлусіка за фалду кашулькі.

— Тата заўтра вернецца; сёньня ўжо вечар, паглядзі, сонейка зайшло, і ў лесе ваўкі ходзяць...

— А мне гасьцінца прывязе?

— Прывязе, пэўна прывязе.

— А чаму ён сёньня ня едзе? А мо' яшчэ і прыедзе?

„Можа дзе й едзе“—падумалася Акіліне, і яна міжвольна выпягнулася ў вакно і паглядзела ў бок

выезду з Скупляў. Чорны змрок, згушчаны ў каронах дзярэў, спадаў шэрай палатнінай к зямлі. Сіняе неба цьмілася змрокам, мяняючы празрысты промень на смуглы одсвят тухнучага заходу. Над лесам, яшчэ няярка, мігацела вячорка. Яе вітаў жабін хор, рэзвыя дзіцячыя крыкі на дзядзінцы.

— Не паедзе, дзеткі, сягонья; будзем лажыцца спаць, сыночак.

— Я пачакаю яшчэ...

— Трэба спаць, набегаўся за дзень... Лажэмся...

IX

Паўдзённае сонца пякло, як і ў папярэднія дні. Стаяла духата—усе лужыны і канавы павысыхалі і ліпкі глей пакалоўся глыбокімі маршчынамі. Нават ветрыку не знаходзілася, каб паварушыць санлівымі расьлінкамі. Куды там гнаць коні ў такую пагоду! Фурман Посік, аднак, нясьціхана матаў пугаю, раз-по-разу хвастаў то правага, то левага і нокаў-нокаў... Але гэта было на паказ, няшчыра, абы не сядзець маўчліва і непарухна.

Ладымер яшчэ ў лесе зьлез з возу і, ідучы з ім, вёў гутарку з Даміцэляй Гумбінскай, маладою, пахудзелаю, з чэрстым, памятым тварам ні-то дзяўчынаю, ні-то маладзіцаю. Яна была адзета ў моднае плацьце, пераробленае з старога, з кароткімі рукавамі, буланае фарбы. Прычоска, таксама модная, біла на захаватасьць і прыдавала Даміцэлі выгляд дасканалай артысткі. Тоўсты слой пудры на твары і чорныя пісагі пад сінімі вачыма, заўпалымі, непразрыстымі, кармон, як кроў, на губах, худых і тонкіх, пад стройным носам, які-б вельмі пасаваў ёй, каб крыху паўнейшымі былі яе шчокі, заўпалыя, роўныя, як дошка, грудзі, з сінімі жыламі, з гострымі вытыркамі ключыц—сьведчылі аб нярадасным жыцьці жанчыны. Можна было пашкадаваць яе і пашкадаваць шчыра. Але бедны выгляд жанчыны ўсё-ж ня суміў яе, а быццам-бы быў зусім нязначным фактарам у яе жыцьці: яна была жывуча, рэзва, з настроем вяла гутарку з Ладымерам. Парог і агароднік, якія ехалі разам, не

маглі здзівіцца, адкуль у іх бяруцца словы і адкуль старчае цікавасьці. Між сабою яны падсьмейваліся і раскрывалі вочы.

Выехаўшы на грудок, з якога віднеюцца Скуплі ў чатырох вярстох, Ладымер настаражыўся, кінуў гутарку аб сваёй працы ў Ленінградзе і ўрачыста праказаў да Даміцэлі:

— Паглядзеце, чым-жа гэта не краса?

Даміцэля ажно прыўстала на возе і паглядзелана на Скуплі.

— Праўда, прыгожая мясьціна. Я так даўно ўжо была ў маёнтку. Толькі перад вайною. Некалі ездзіла з Масквы да знаёмых у маёнтак. Як весела праводзіла час! На поплаве зьбяремся і строім спэтакль, сярод красак, у вянках, у траве. Цікава ўспомніць,— пахвалілася Даміцэля.

— Вось цяпер затое пагуляеце. Толькі выяўце жаданьне астацца ў нас за кіраўніка тэатрам і будзеце гуляць па поплаве ўволю.

— Што-ж, я буду ў вас лішнім ротам... Праўду кажучы, я ад вас нічога, апроч яды, не патрабую. Я бескарысна памагу вашай працы. Я дзеля служэньня тэатру, даступнаму для народу, многім афяравала. Кінула некалі багатых бацькоў, кінула імянітага жаніха, усё, што абяцала мне замуства—пайшла ў тэатр, каб служыць народу...

Яе словы прыемна казлыталі Ладымера. Ён ня думаў, слухаючы Даміцэлю, ні аб чым, нават аб сям'і, а выключна быў заняты плянаваньнем тэатральнай чыннасьці для сябе і для Даміцэлі. Яго цешыла і лісьціла тое, што яму ўдалося зусім выпадкова натрапіць на Даміцэлю, угаварыць яе ехаць. Як многа можна зрабіць з ёю! Ладымер пераканаў у гэтым Парога, калі ўгаварваў чым-колечы пасабіць ёй. Запрашэньне пячніка і выпаўненьне спраў, зьвязаных з рэонтам паравіка, адыйшлі на задні плян, зацямніліся—то было дробным для Ладымера.

— Вось гэты дом—гэта палацы паноў-магнатаў Краўскіх,—паясьняў Даміцэлі Ладымер.—У другім паверху мая кватэра, а ў ніжнім—заля для тэатру. А

пабачыце, які з балькону дзіўны выгляд у парк! Мы прыедзем, паабедаем, і я вам пакажу ўсе месцы. Пабачыце...

Яны спусьціліся з грудка. Парк засланіў сабою будынкi саўхозу. Ладымер падсеў на воз і вярнуўся да ранейшага апаবাদанья аб сваім жыцьці на заводзе, аб прычынах захапленьня тэатрам. Даміцэля ўважліва яго слухала, закідала пытаньнямі, цікавілася многімі падрабязгамі.

У захапленьні гутаркаю, абое не прымячалі нічога, што было абапал дарогі, скоро, ці не, даедуць. Толькі больш громкія выкрыкі фурмана адцягвалі іх увагу і то на момант. Нават топалі, асджанья абапал паўздаражку пры самым саўхозу, не зьвярнулі на сябе іх увагі.

— Вось і дома, якраз чатыры гадзіны, — знарок гульчэй праказаў Парог, калі коні зьвярнулі ў маёнтак.

Гэта перарвала гутарку Ладымера з Даміцэляй, і яны прымоўклі. У маўчаньні прыехалі на дзядзінец. Калі фурман прыпыніў каля ганку коні, а з усіх бакоў сталі зьбягацца дзеці, Ладымер першым зьлез з возу і прыглядзеўся на дзяцей, шукаючы свайго Паўлусіка. Яго ня было.

— Давайце, я вазьму ваш клунак і пойдзем да мяне, — запрапанаваў ён Даміцэлі.

Тая маўчліва згадзілася. Ладымер пасабіў ёй зьлезьці, дастаў невялічкі стары і падраны сакваж і ўзышоў на ганак.

— Прыходзьце, таварыш Парог, у тэатр.

— Ня ведаю, спачыць хочацца з дарогі; хіба заўтра ўжо.

— А я вось з Даміцэляй Вікэнтаўнай пайду аглядаць.

Не атрымаўшы адказу, ён пайшоў у дзьверы, прапускаючы ўперад Даміцэлю, а сам нясучы яе клунак і свае пакункi.

На сходах, толькі яны намерыліся паднімацца, іх стрэў Паўлусік. Радасны таму, што напаткаў бацьку, хлопчык уголос пракрычаў, не зважаючы на Даміцэлю:

— Мы з вакна цябе ўгледзелі. Мама сядзіць у пакоі і цябе чакае. Прывёз мне гасьцінца?

— Бяжы, сыноч, уперад, дома дам, бяжы.

Але на ўсходах Паўлусік не адыходзіў ад Ладымера, а толькі йшоў першым, як-бы правадыром. На калідоры-ж ён пабег к дзьверам кватэры, пастукаў, пасья адчыніў іх і, ускочыўшы ў пакой, пракрычаў:

— Мама, вось і тата. Ды з нейкаю цёцяю нават. Прыгатуй яму гарбаты.

Гэта пачуў Ладымер яшчэ за парогам. А калі пераступіў у кватэру, то ўгледзеў, як Акіліна паднялася з крэсла, зрабіла некалькі крокаў к сталу і разам адварнулася.

— Акіліна, добры вечар!—прывітаўся Ладымер.— Як маешся?

Акіліна павярнулася да яго, потым акінула падзронам поглядам Даміцэлю і праказала не сваім, а падказаным тут-жа агідным голасам:

— А гэта хто?—паказала пальцам на Даміцэлю.

— Пазнайцеся—Даміцэля Гумбінская, драматычная артыстка. Прыехала к нам на гастролі. Пазнайся.

Каб пераняць мажлівую выйсьці прыкрасьць, на што былі даныя, Даміцэля першаю падыйшла да Акіліны і працягнула ёй руку. Акіліна несхаця прывіталася і адышлася к вакну.

— Сядайце, Даміцэля Вікэнтаўна,—запрапанаваў Ладымер:—А ты, Акіліна, дай нам паабедаць.

— Я не варыла.

— Дык звары.

— А ты дасі з чаго?

— Чаму гэта?.. Што тут за штукі такія!—пагарачыўся Ладымер і зразу прыціх, успомніўшы пра Даміцэлю.—Пашукай чаго; а не—на грошы ды пастарайся купіць.

Нічога не адказаўшы, Акіліна выйшла з кватэры. З-за дзьвярэй пазвала Паўлусіка і вялела яму паклікаць бабулю. Хлопчык хутка пабег па калідоры.

— Скажы, хай баба йдзе дасьць есьці бацьку, — пусьціла за ім удагонку.

Сама-ж выйшла на дзядзінец, пастаяла крыху каля ганку і крута павярнула к парку.

Увайшоўшы ў парк, Акіліна, разам з подухам асьвяжаючага паветра, пачула ў сваім нутры цяжкае, балючае самапачуцьцё: як быццам-бы хтосьці сьціснуў яе сэрца і прыпыніў на самым развою ажыцьцяўленьне салодкіх выпакутаваных у апошнія хвілі надзей, быццам раптам пагасьлі ўсе агеньчыкі толькі-што народжаных жаданьяў, разьлічаных плянаў, і яна асталася адню-адна, чужою для сваіх і для чужых. Ногі пераступалі міжвольна, бо ў яе ня было ніякіх намераў, ні рашчотаў, куды йсьці і што рабіць. Вакол вісела цёмная заслона, канцы якое сыходзіліся ў кватэры, у істоце прывезенай Ладымерам дзяўчыны, а ў сэрцы, сьціснутым, хвалявала бурлівая, ядавітая злосьць. Штохвілю Акіліне рабілася цяжэй на душы і штохвілю злосьць мацней стукала ў мозаг.

У гэтым становішчы, бяспытальна, яна прайшла ўвесь працяг дарожкі, вярнулася назад і заламала направа. Прайшла яшчэ ганоў са двое і пасяля прысела пры кусьце агрэсту. Доўга прасядзела, кіпучы і згараючы ў нарастаючай злосьці. Падкінуліся сударгі, нэрвовасьць. Акіліна вярцелася і так і сяк, зрывала лісьце з агрэсту, не зважаючы на калюшкі, шчыпала траву, закідала голаў кверху, топячы пагляд у гушчы лісьцяў. Не зважала на пяньне птушак, ня дбала пра шэршні, якія гулі вакол яе. Нешта пазывала яе знайсьці выразнае рашэньне, разарваць кола заварожнасьці, пераступіць вынікшы рубікон. Але, як і што? Якімі сродкамі, якім чынам? Акіліне рабілася душна ад ахапіўшага яе абурэньня, падыходзіла к горлу моташнасьць... Нарэшце, мо' праз гадзіны паўтары цяжкіх душэўных пакут, раптам, як-бы хто пусьціў ёй электрычную іскру з дзсяткаў вольт па сіле, Акіліна ўсхапілася на ногі, саступіла на дарожку і сьпешным крокам, уверана, затаіўшы нейкую страшную думку, пабегла напрамкам к муру, паміж сажалкі.

XI

Астаўшыся ў кватэры ўдваіх, Ладымер пільна прыглядаўся Даміцэлі ў твар, баючыся, каб хаця не адбілася яго дамашняе жыццё на яе настроі. Дэманстрацыя Акіліны, якую падмеціла Даміцэля, кранула яе за сэрца. Можна было думаць, што яе чулая душа адзыўчыва на ўсе вібрацыі людскога жыцця. Ладымер глядзеў на артыстку, як на ценькае далікатнае стварэньне, як на шклянную лялечку, якую трэба насіць з асьцярогаю. Гэтым зьясьняецца тая павага і ўшанаваньне, з якімі ён справодзіў яе праз усю дарогу. Ладымеру вельмі хацелася даць мажлівасьць Даміцэлі прыстаканіцца ў яго сям'і, даць ёй месца адпачыць і адначасова выкарыстаць для культурнае працы. Яму ня прыходзіла на думку, што Акіліна можа дапусьціць тую ці іншую западозранасьць у яго чэснасьці да яе. За сем гадоў сумеснага жыцця ён вачавідка даказаў жонцы сваю вернасьць і нават павагу. Ці можна, сапраўды, у кожнае спатканьне мужчыны з кабетаю ўкладываць родавыя мотывы? Ці на гэтым пабудаваны адносіны між двума поламі людскога роду? Ладымер у захапленні ідэяй тэатру на вёсцы, яго дабрачыннай місіі, забыўся аба ўсім іншым, фактычна адапхнуў усё ад сябе. Па яго думцы і няма нічога ў жыцці, што-б раўнялася пасьвячэньню сваёй істоты ідэі агульнага добра. Каб хто яму сказаў па дарозе дадому, што Акіліна зусім ня здатна падзяляць яго натхненьне, з прычыны запрашэньня Даміцэлі на гастролі ў Скуплі, Ладымер ня даўся-б гаварыць.

З гэткаю думкаю Ладымер прыехаў дамоў, з ёю-ж увайшоў у кватэру. Знаёмячы Акіліну з Даміцэляй, ён думаў, што зробіць гэтым прыемнасьць жонцы, і тая з патрэбнай увагай паглядзіць на артыстку і раптам—на табе—адкрытая воражасьць. Ладымер ня мог заставацца спакойным, бачачы нялюдзкае абхаджэньне Акіліны. А калі яна пайшла з пакою, Ладымер раз-по-разу азіраўся на дзьверы, прыслухоўваўся да кожнага стукі ў калідоры і незадаволена адварочваўся.

У нутры яго закіпела злосьць на Акіліну, і ён ня мог спакойна гутарыць з Даміцэляй. А тая, з свайго боку, адчувала няроўнавагу Ладымеравага настрою і закідала думкамі наперад, як быць, ці астацца, а калі не, то куды ехаць.

— Ваша жонка, відаць, пакрыўджана тым, што я прыехала з вамі?

— Нічога, зьмірыцца, — нераўнадушна адказаў Ладымер, прыўстаў і паглядзеў у вакно. — З вашым братам усялякае бывае. Адны гэткаія, а другія іншыя, — ён пусьціў па твары знарочыстую ўхмылку.

— Я думаю, таварыш Ложка, што мне мо' лепш будзе, калі я выеду ад вас.

— Ніякім чынам; нельга папускацца розным капрызам. Мала што яна захоча? Ёй не падабаецца, што займаюся тэатрам, пасья нойдзецца іншае што...

За дзвьярыма пачуўся тонкі галасок Паўлусіка. Абое, Ладымер і Даміцэля, настаражыліся і абярнуліся паглядамі да дзвьярэй. Ладымер сабраўся папікнуць Акіліну і ў думках падбіраў адпаведны сказ. Паўлусік адчыніў дзверы і першы ўбег у хату. А сьледам увайшла цешча. Ладымер спаў з сэрца і спакойным тонам запытаў у Паўлусіка:

— А дзе-ж мама?

— Ня ведаю, пайшла на дзядзінец.

— Вы, маці, яе ня бачылі?

— А ці-ж яна ня дома?—запытала цешча.

— Пайшла недзе.

— То хіба ня будзем яе чакаць, а сядайце ды абедайце,—праказала цешча, прыглядаючыся на Даміцэлю,—Акіліна надыйдзе.

— А ласьне ёсьць што-кольвек абедайце?

— Варылі сёе-тое.

Ладымер скрывіў злосную міну і цвёрдым голам адказаў:

— А яна-ж казалася, што няма чаго... Давайце, што ёсьць... Сядайце, Даміцэля Вікэнтаўна. Сядай, Паўлусік.

Хутка старая падала на стол капусту і ўсе ўчацьвярох прыняліся абедаць. За абедам ніхто нічога ня гутарыў, і Ладымер, як і да гэтага, пазіраў на дзьверы і чакаў з няцерпам Акіліну.

Цешча таксама непакоілася за дачку, некалькі разоў устаючы з-за стала і падыходзячы да вакна.

— Дзе яна дзелася?—ня стрымаўся Ладымер, вылазячы з-за стала.

— Я хіба пайду пашукаю яе?—запытала цешча і, не чакаючы адказу, выйшла з хаты. Паўлусік пабег за бабаю.

Ладымер няпрыветным зіркам правёў іх да дзьвярэй і пасьля абярнуўся да Даміцэлі:

— Давайце, Даміцэля Вікэнтаўна, я павяду вас паказаць нашу сцэну?

— Давайце,—згадзілася Даміцэля.

Яны тут-жа выйшлі з кватэры. Ладымер з хвілінку пастаяў за дзьвярыма, ня ведаючы, як быць, ці пакідаць незапёртай кватэру, ці мо' пачакаць, пакуль хто вернецца. Рашыў пакінуць.

Паціху, моўчкі прайшлі яны калідор і спусьціліся па сходах на ганак.

— Давайце пройдзем у парк, да сажалкі; там паглядзімо красак і культурную агародніну, а пасьля пойдзем у памяшканьне для тэатру. Паглядзіце, якая прыгожасьць прыроды!—запрапанаваў Ладымер, і яны павярнулі ў парк тэй-жа дарогаю, якою йшла Акіліна.

Але ўвайшоўшы, яны не пайшлі ў глыб парку, а павярнулі налева да сажалкі. Ідучы, Ладымер падрабязна расказваў Даміцэлі сучаснае становішча саўхозу і яго мінуласьць. Даміцэля ня так слухала яго, як давала выгляд, што слухае; сама-ж з зацікаўленьнем пазірала па бакох, прыглядаючыся да кожнага дрэва, да ўсялякага кусьціку. Пралятала птушка—яна кідала ёй услед свой погляд, вярцеўся матылёк—Даміцэля прыпынялася і, як дзіця, памыкалася кінуцца і злавіць. Яе ачулая душа, сасмагіная па чыстым па-

ветры, па зелені, па п'яньню птушак, апівалася вакольнымі вобразамі і цешылася. Даміцэлі не хацелася й шавяльнуць мозгам, не хацелася на момант адцягнуцца ўбок. Роўная, ціхая гутарка-гудзеньне Ладымера толькі была дапаўненьнем агульнай музыкі, якую вялі мошкі, птушкі і ціхі шэст лісьцяў. Працягнуўшы руку, Даміцэля гладзіла кусты, мацала камлі клёнаў і ліп, лавіла тоненькія павуцінкі. Ужо забылася аб тым, што прыдзецца аглядаць вядомыя мясьціны—дзеля чаго, калі ўвесь парк—адна суцэльная прыгожая мясьціна. Яна-б, чулася так Даміцэлі, ішла-б бесканечна сваім роўным ціхім крокам і не стамілася-б. Усё-б любавалася, усё-б мілавала жывучую прыроду.

Каля старой, пахіленай, абросшай мохам альтанкі Ладымер павярнуў налева. Даміцэля не заўважыла гэтага. Толькі калі яны прайшлі з паўганоў і між густых кустоў крушыны і какалушы яна спынілася вачыма на лапінах цёмнае вады, тады запытала Ладымера:

— Ці ня сажалка вунь?

— Вось, налева ад яе клумбы красак. Забачыце, як мастацка іх рассадзіў Парог. Сам агроном і з замілаваньнем любіць сваю справу. Дарагі чалавек. Каб такіх пабольш. Вось ужо дык са шчырасьцю працуе для савецкае ўлады—няма чаго казаць. Ведаеце, мяне затым і зманілі сюды. Думаю, што нам уласна цалкам аднавіць гэты саўхоз. Я вазьмуся каля паравіка, адстрою млын, лесапілку і крухмальню... А вы... Убачыце, як усё заверціцца, заходзіць. А паставіўшы на мазь—перадаць сьвядомым працаўніком, якія-б глядзелі на гаспадарства, як на сваё ўласнае... Вось, Даміцэля Вікэнтаўна, у чым заключаецца адно з адпаведнейшых заданьняў—зрабіць культурнымі нізы. Улажыць у душу цёмнага селяніна выразнае адзнаньне дзяржаўнасьці, доўгу перад вобчэствам, перад усім чалавечтвам. Нельга зараз глядзець на казну, як на нешта чужое, на вошта часамі (а то і часта) можна махнуць рукою. Нельга ламаць і па кусочках расьцягаць, як то многія робяць яшчэ і да гэтага часу...

Памойму, Даміцэля Вікэнтаўна, правядзеньне асьветы—то першае заданьне ня толькі правіцельства, а і нас, больш-менш сьвядомых людзей. Вось чаму нам асабліва трэба налегчы на тэатр. Трэба паказаць рэволюцыйную драму, асьвятліць вялікія ідэі; а поруч—наставіцельныя пастаноўкі... Усё відаць, ня трэба на-тужваць памяці. Селянін ня прывык думаць над пра-чытаным, ды і чытаць у большасьці ня ўмее. Перш паказаць яму трэба вобразамі, ачула, як на далоні.

— Стойце, Ладымер Сымонавіч!—раптам жахлі-ва закрычала Даміцэля, тузнуўшы Ладымера за ру-каў:—Вунь жонка ваша йдзе сюды...

Ладымер разам спыніўся і паглядзеў між бераг сажалкі, да якой яны падыйшлі. Зусім недалечка ад іх, падбегам, з кіём у руках, ішла Акіліна.

— Дзе ты была дагэтуль?—паслаў Ладымер насу-стрэч, сумеўшыся, аднак, гэткай стрэчы. Адказу не не атрымаў.

Даміцэля на некалькі крокаў адступілася ўбок і нязьмігутна глядзела на Акіліну. У яе нутры зашчы-мела, зарухалі палахлівыя думкі. Як зьвер, захопле-ны зьнянацку ахвотнікамі, яна ня ведала, куды па-дацца, як кіўнуць галавою, як шавяльнуць губамі. Не глядзела на Ладымера, бо не чакала ад яго жаднай дапамогі.

Ладымеру перадаўся яе настрой, і ён таксама ча-каў нечага надзвычайнага і нясупынна паводзіў ва-чыма то ўправа, то ўлева. Калі Акіліна падыйшла зу-сім блізка, на адгон якіх пяцёх крокаў ад іх, ён кра-нуўся з месца, каб яе супыніць. Але Акіліна хіснула-ся ўбок і шустрым скокам, як кошка наскакаючы на птушку, кінулася на Даміцэлю. Ладымер ня ўсьпеў агледзецца, як абедзьве жанчыны шчапіліся за вала-сы, завярцеліся клубком, закрычалі.

— Курва паганая! Ты прыехала жыцьцё мне разьбіць!—дзіка крычала Акіліна, перамагаючы Дамі-цэлю і таўхаючы яе ў бок сажалкі. Даміцэля, падаўшы некалькі выкрыкаў, агаласіўшы ўвесь парк, ціха стагнала.

Ладымер быў ашаломлены. Хвілін са тры ён не знаходзіў, што зрабіць, захоплены зьянацку нечаканым выпадкам. Прастой ён яшчэ момант, Акіліна ўпіхнула-б Даміцэлю ў сажалку... Але хутка ён знайшоўся, падбег да Акіліны і сцапаў яе ззаду за абяруч. Даміцэля міжвольна падалася ў бок і, зачэпіўшыся за ламачыну, грывнулася на землю. Акіліна ва ўсю моц закрычала ў абдыме Ладымера:

— Згубца-а! Пракля-а-ты згубца,— і залілася сударжнымі ўзрыдамі.

Масква—Менск,
1924 г.
Студзень—Люты.

Людзіна Кніжка!

The first part of the document is a list of names and titles, including the names of the members of the committee and the names of the persons who were present at the meeting. The names are arranged in a list, and each name is followed by a title or a position. The list is organized in a way that makes it easy to read and understand.

З Ъ М Е С Т

	Стар.
Спатканье	3
"Лайдак"	10
Вялікодная каробка	16
Байструк	27
Распусьніца	40
"Дойдзем, сынок"	45
Шукаючы працы	50
Сымонка-інжынер	64
Бягунец	72
Штрэйкбрэхер	80
На руінах	94
Помста	120
"Больш за ўсіх"	136
Трэскі на хвалях	165
Чырвонаармеец Панкел Ліпа	209
На новым месцы	246

9

1882

1004

Б. ддзел
1994 г.

R000000 1950703